

studii

REVISTĂ DE ISTORIE

DIN SUMAR

LUPTA PENTRU REGLEMENTAREA ȘI LEGIFERAREA
REPAUSULUI DUMINICAL. LEGEA DIN 1897

AN. IORDACHE

AGRICULTURA ÎN TRANSILVANIA ÎN SECOLUL AL
XIV-LEA

E. LAZEA

LUPTA CLASEI MUNCITOARE SUB CONDUCEREA P.C.R.
PENTRU APĂRAREA ORGANIZAȚIILOR SINDICALE (FE-
BRUARIE — OCTOMBRIE 1938)

I. IACOB

ȘTEFAN GHEORGHIU, ÎNFLĂCĂRAT PATRIOT ȘI MILI-
TANT DE SEAMĂ AL MIȘCĂRII NOASTRE MUNCITOREȘTI

I. FELEA

ECOUL LUPTELOR PENTRU INDEPENDENȚĂ DE LA SFÎRȘITUL
VEACULUI AL XVI-LEA ȘI ÎNCEPUTUL VEACULUI AL XVII-LEA

EUGEN STĂNESCU

STUDII DOCUMENTARE

DISCUȚII (ISTORIOGRAFIA MODERNĂ A ROMÂNIEI, TEMATICĂ)

VIATA ȘTIINȚIFICĂ

RECENZII

REVISTA REVISTELOR

ÎNSEMNAȚII

ANUL XVII — 1964

2

studii

REVISTĂ DE ISTORIE

2

ANUL XVII

1964

EDITURA ACADEMIEI REPUBLICII POPULARE ROMINE

www.dacoromanica.ro

— COMITETUL DE REDACȚIE —

Acad. A. OTETEA (*redactor responsabil*); EUGEN STĂNESCU,
(*redactor responsabil adjunct*); acad. P. CONSTANTINESCU-IAȘI,
acad. C. DAICOVICIU, MIRON CONSTANTINESCU, L. BĂNYAI,
V. CHERESTESIU, V. POPOVICI (membri); NICOLAE FOTINO
(*secretar de redacție*).

Manuscrisele, cărțile și revistele pentru schimb,
precum și orice corespondență, se vor trimite
Comitetului de redacție al revistei pe adresa:
București, B-dul Aviatorilor nr. 1
Telefon 18.25.86.

Studii, tomul XVII, nr. 2, pag. 217 — 436, anul 1964

S U M A R

Pağ.

STUDII

AN. IORDACHE, Lupta pentru reglementarea și legiferarea repausului duminical. Legea din 1897	221
E. LAZEA, Agricultura în Transilvania în secolul al XIV-lea	249

NOTE ȘI COMUNICĂRI

I. IACOȘ, Lupta clasei muncitoare sub conducerea P.C.R. pentru apărarea organizațiilor sindicale (februarie — octombrie 1938)	277
I. FELEA, Ștefan Gheorghiu, înflăcărat patriot și militant de seamă al mișcării noastre muncitorești (50 de ani de la moartea lui)	296
M. NEAGOE, Contribuții la problema aservirii Moldovei față de Imperiul otoman (În- țelegerea dintre Bogdan cel Orb și Selim din anul 1512)	311
EUGEN STĂNESCU, Ecoul luptelor pentru independență de la sfârșitul veacului al XVI-lea și începutul veacului al XVII-lea (O scrisoare a umanistului Martin Crusius către Mihai Viteazul)	323
P. MIHAIL, Documente inedite ale cancelariei moldovenești din veacul al XVI-lea (din arhiva metocului Sf. Mormint din Constantinopol)	335

STUDII DOCUMENTARE

Cercetările din R.P.R. privind istoria statului și dreptului din țara noastră (1948—1963) (II) (<i>Vi. Hanga</i>)	363
--	-----

DISCUȚII

Istoriografia modernă a României. Tematică (<i>S. Columbeanu, Tr. Lungu și C. Șerban</i>)	371
---	-----

VIAȚA ȘTIINȚIFICĂ

Sesiunea generală a Academiei R.P.R. (22—24 ianuarie 1964) (<i>P. Opreșcu</i>); Din activi- tatea Institutului de istorie al Academiei R.P.R. în anul 1963; Cu privire la activitatea științifică a Societății de științe istorice și filologice din R.P.R. (<i>Elvira Preda</i>); Cronică	379
---	-----

RECENZII

RADU PANTAZI, <i>Filozofia marxistă în România. Sfrșitul secolului al XIX-lea și începutul secolului al XX-lea</i> , București, Edit. politică, 1963, 222 p. (<i>Al. Porțeanu</i>)	385
--	-----

	Pag.
* * * <i>Repertoriul manuscriselor de cronici interne sec. XV—XVIII privind istoria României</i> , întocmit de I. Craciun și A. Ilieș, București, Edit. Acad. R.P.R., 1963, 504 p. (Colecția „Cronicile medievale ale României”, I, Inst. de istorie al Academiei R.P.R.) (Dan Simonescu și C. A. Stoide)	389
M. N. TIHOMIROV, <i>Россия в XVI столетии</i> , Изд. Академии наук СССР, Moscova, 1962, 584 p. (E. Lazea)	394
STEPHEN A. FISCHER-GALATI, <i>Ottoman Imperialism and German Protestantism, 1521—1555</i> , Cambridge, Harvard University Press, 1959, X + 140 p. (Ș. Papacostea)	400

REVISTA REVISTELOR

„Zeitschrift für Geschichtswissenschaft”, Berlin, Rütten & Loening, an. XI (1963), nr. 1—8, 1608 p. (L. P. Marcu)	405
„Revue des études byzantines”, Institut Français d’Etudes Byzantines, t. XVI—XXI (1958—1963), Paris, 1972 p. (Gh. Zbucnea)	408

INSEMNĂRI

Istoria României. — N. A. CONSTANTINESCU, <i>Dicționar onomastic românesc</i> , Edit. Acad. R.P.R. (apărut în cadrul secției a V-a a Acad. R.P.R., „Comisia pentru studiul formării limbii și poporului român”), București, 1963, LXXVII + 468 p. (N. G.); * * * <i>Studii și articole de istorie</i> , IV, 1962, Societatea de științe istorice și filologice din R.P.R., 440 p. (G.I.).	
Istoria universită. — E. A. KOSMINSKI, <i>Историкография средних веков V — середины XIX в.</i> Изд. Московского университета, Moscova, 1963, 431 p. (R.C.); M. N. TIHOMIROV și P. P. EPIFANOV, <i>Соборное уложение 1649 г. Пособие для высшей школы</i> , Moscova, 1961, 444 p. + 4 pl. (Gh. C.); FRANTIŠEK KAVKA, <i>La Tchekoslovaquie. Histoire lointaine et récente</i> , Praga, Orbis, 1963, 183 p. (E. St.); BARTH, WILHELM și MAX KEHRIG-KORN, <i>Die Philhellenenzeit von der Mitte des 18. Jahrhunderts bis zur Ermordung Kapodistrias’ am 9. Oktober 1831. Mit einem ausführlichen Namenverzeichnis der europäischen und amerikanischen Philhellenen</i> , München, 1960, 286 p. (N.C.); HENRI GUILLEMIN, <i>Les Origines de la Commune. La Capitulation (1871)</i> , Paris, Gallimard, 1960, 410 (—415) p. (S.C.); JACQUES DEBU-BRIDEL, <i>Les journées de Paris, tome I: De Philippe Auguste à Louis XI. Les révolutions de 1358 et de 1413</i> , Paris, Del Duca & Editions Mondiales, 1960 >, 283 <— 287 > p. (S.C.); ROBERTO RIDOLFI, <i>Vita di Francesco Guicciardini</i> , Roma, Angelo Belardetti, 1960, XII + 555 p. (A. I.); M. A. BARG, <i>Исследования по истории английского феодализма в XI — XIII вв.</i> , Изд. Академии Наук СССР, Moscova, 1962, 380 p. (R.C.).	
Bizantinologie. — * * * „Byzantinobulgaria”, I, Editions de l’Académie des Sciences de Bulgarie, Sofia, 1962, 365 p. (Gh. C.); A. P. KAJDAN, <i>Византийский податный сборник на берегах Кумерийского Босфора в конце XII в. Проблемы общественно-политической истории России и славянских стран</i> , Moscova, 1963, p. 93—101 (E. Fr.); * * * <i>Ὁ πουλολόγος, Kritische Textausgabe mit Übersetzung sowie sprachlichen und sachlichen Erläuterungen von Stamatia Krawczynski</i> (Berliner Byzantinistische Arbeiten 22), Akademie Verlag, Berlin, 1960, 166 p. (E. St.); * * * <i>Byzantium. An introduction to East roman civilisation</i> , Oxford, Clarendon Press, 1961, 436 p. (I.V.).	
Bibliografie, arhivistie, muzeografie. — E. I. KAMENŢEVA, N. V. USTIUGOV, <i>Русская сфрагистика и геральдика</i> , Государственное Изд. „Высшая школа”, Moscova, 1963, 224 p. (L.D.); * * * <i>Известия на народна библиотека „Кирил и Методиј“ и Библиотека на Софийския държавен университет</i> (Analele Bibliotecii naționale Kiril și Metodiu și ale Bibliotecii Universității din Sofia), vol. II (VIII), Sofia, 1963, 593 p. (A.C.)	413

LUPTA PENTRU REGLEMENTAREA ȘI LEGIFERAREA REPAUSULUI DUMINICAL. LEGEA DIN 1897 ¹

DE

AN. IORDACHE

Lupta proletariatului pentru legiferarea repausului duminical a căpătat o amploare deosebită în ultimul deceniu al secolului al XIX-lea în numeroase țări capitaliste! O influență hotărâtoare asupra ideologiei muncitorilor din diferite țări a avut-o, fără îndoială, și propagarea materialelor Congresului repausului duminical de la Paris din 1889, la care a participat și o delegație din România.

În toate țările capitaliste, necesitatea luptei pentru legiferarea repausului duminical decurge din faptul că, pe măsură ce se dezvoltă relațiile capitaliste de producție, are loc, paralel cu aceasta, o intensificare a exploatării clasei muncitoare, o ofensivă necrutătoare împotriva drepturilor elementare ale muncitorilor, care, în ultimă instanță, duce la distrugerea fizică și morală, la incapacitate de muncă.

În aceste condiții, pe lângă mărirea duratei zilei de lucru și scăderea salariilor, se suprapune obligativitatea pentru muncitori de a lucra neîntrerupt, fără repausul necesar de o zi pe săptămână. Această obligativitate provine din faptul că patronii nu angajează forță de muncă suplimentară pentru a putea acorda ziua de odihnă necesară, ci mereu același număr de muncitori trebuie să asigure neîntrerupt procesul de producție, fără nici o plată suplimentară a muncii efectuate.

¹ În lucrarea de față, care se referă numai la vechea Românie și care constituie un capitol al unei lucrări mai ample, se vor avea în vedere numai categoriile de muncitori privați, prin diverse mijloace, de repausul duminical din întreprinderile particulare. În întreprinderile statului, cu unele excepții analizate în lucrare, muncitorii și funcționarii aveau repausul duminical reglementat, fără a li se opri din salariu. Vezi în acest sens: cuvântarea ministrului de interne V. Lascăr, în *Dezbaterile Senatului*, 1897, nr. 42 (20 februarie), p. 348—349, ședința de la 8 februarie 1897; „Adevărul”, an. IV, nr. 994 din 4 noiembrie 1891, p. 1—2.

Deși, uneori, muncitorii dintr-o ramură economică sau alta reușeau să impună patronilor satisfacerea revendicării repausului duminical, aceasta era numai temporară din cauza concurenței celorlalți patroni, care nu respectau repausul duminical pentru salariații lor. De aici necesitatea unei lupte îndrăgite și susținute pentru legiferarea repausului duminical.

Revendicarea repausului duminical, ca și alte revendicări economice, și-a găsit locul cuvenit în programele P.S.D.M.R., ale cluburilor socialiste, precum și în diferite programe electorale și manifeste socialiste. Astfel, în *Programul Partidului social-democrat al muncitorilor din România*, în partea referitoare la „proteguirea clasei muncitoare industriale”, în art. 4 se precizează: „Repaus complet de duminică, adică de exact 36 de ore², în toate ramurile de muncă, în comerț, industrie, agricultură”³. În proiectul de program, la acest articol fusese adăugată: „Declararea zilei de 1 Mai ca sărbătoare legală”⁴. Revendicarea repausului duminical a fost trecută și în diferite programe electorale socialiste⁵. În manifestul socialiștilor gălățeni din 1893, la punctul 13, „Proteguirea muncii”, se menționează: „Regulamentarea repaosului, duminicile și sărbătorile”⁶.

O importanță deosebită pentru orientarea luptei proletarietului din țara noastră în direcția obținerii repausului duminical a avut-o publicarea dezbaterilor și a rezoluțiilor diferitelor congrese socialiste internaționale, precum și a altor congrese, în periodicele socialiste și muncitorești delargă circulație printre muncitori. Unul dintre aceste congrese a fost Congresul I al Internaționalei a II-a, ținut la Paris (1889), care a proclamat ziua de 1 Mai zi de sărbătoare a oamenilor muncii din lumea întreagă. Printre hotărârile adoptate la congres este și aceea referitoare la „odihnă neîntreruptă de 36 ceasuri, cel puțin, pe săptămână pentru toți muncitorii”⁷. Într-o rezoluție referitoare la *Legislația internațională a muncii*, prezentată de Jules Guesdes la Congresul socialist internațional de la Berna din 1889, era trecut de asemenea: „Repaos obligatoriu de o zi pe săptămână, interzicerea de a se lăsa să muncească mai mult de șase zile din șapte”⁸. La acest congres au participat, din țara noastră, un reprezentant al ziarului „Gutenberg” și reprezentanți ai *Cercului muncitorilor și Societății lucrătorilor curelari*. Una din rezoluțiile Congresului Internațional a II-a, ținut la Zürich în 1893, se referă în întregime la *Proteguirea lucrătoarelor* și, printre altele, prevede „un repaos neîntrerupt de 36 ore pe săptămână”⁹. În sfârșit, o hotărâre asemănătoare a fost adop-

² Cu începere de sîmbătă seara de la ora 18 și pînă luni dimineața la ora 6.

³ „Munca”, an. IV, nr. 7 din 11 aprilie 1893, p. 3.

⁴ Vezi *Proiectul de program al Partidului Social-Democrat Român*, în „Munca”, nr. 43 din 13 decembrie 1892, p. 2.

⁵ Vezi „Lumea nouă”, an. II, nr. 343 din 4 noiembrie 1895, p. 1 și nr. 361 din 24 noiembrie 1895, p. 1.

⁶ Lazăr Măglașu și Nicolae Deleanu, *Istoricul mișcărilor muncitorești din porturi*, București, 1932, p. 45.

⁷ „Munca”, an. I, nr. 1 din 25 februarie 1890, p. 2.

⁸ „Gutenberg”, an. III, nr. 12 din 16 august 1889, p. 3.

⁹ „Munca”, an. IV, nr. 29 din 12 septembrie 1893, p. 2.

tată și la o conferință internațională a croitorilor de la Londra din 1896, care prevedea interzicerea muncii de noapte, duminici și sărbători ¹⁰.

Pentru însemnătatea sa în îmbunătățirea condițiilor de muncă și trai, lupta pentru reglementarea și legiferarea repausului duminical a fost în centrul acțiunilor revendicative ale proletariatului din România, constituind una din principalele sale lozinci de luptă cu care participa la manifestații și întruniri, mobilul a numeroase greve și chiar acțiuni politice cu caracter mai larg.

Repausul duminical, ca revendicare, se constată în mod deosebit în lupta muncitorilor tipografi. Conturată la început ca o mișcare de protest împotriva regulamentelor patronale, lupta tipografilor a atins stadiul unor greve împotriva unui patron sau a tuturor patronilor tipografi, cum a fost greva generală din 1888.

Pentru stadiul de început al mișcării muncitorești, greva a avut un rol principal în îmbunătățirea temporară a condițiilor de muncă și trai ale muncitorilor, marcînd chiar trecerea la o formă superioară de luptă. Cuprinderea în cadrul obiectivului general al grevei a revendicării repausului duminical a clarificat scopul și începutul luptei pentru legiferarea sa la începutul deceniului al 10-lea al secolului trecut.

În lupta grevistă a muncitorilor tipografi, printre alte revendicări se găsea și cea referitoare la repausul duminical, uneori fiind pusă pe primul plan din cauza suprimării sale fără plată ¹¹. Introducerea muncii de duminică fără plată a constituit, printre altele, cauza grevei muncitorilor de la „Tipografia modernă” a lui Gr. Luis. Patronul a fost nevoit să accepte cererile muncitorilor, însă n-a pus în aplicare decît plata suplimentară a muncii unora dintre ei pentru zilele de duminică ¹².

O altă grevă care a cuprins pe muncitorii din două tipografii, „Goldner” și „Națională”, avea ca obiectiv, printre altele, și respectarea repausului duminical. Greviștii au primit ajutoare materiale de la muncitorii din diferite orașe ale țării. Împotriva acțiunii greviste, patronii au cerut ajutorul poliției ¹³.

În 1888 a izbucnit greva generală a muncitorilor tipografi, care a cuprins peste 400 de muncitori. Printre cele șase cereri prezentate patronilor era și cea referitoare la „respectarea sărbătorilor” ¹⁴. Într-un comentariu la această cerere a greviștilor se spune : „Lucrătorii cer respectarea sărbătorilor. E lucru aproape neînțeles cum acest lucru se mai poate discuta și e de trebuință ca lucrătorii ... să-l capete încetînd lucru” ¹⁵.

¹⁰ „Lumea nouă”, an. III, nr. 684 din 2 noiembrie 1896, p. 2.

¹¹ În ceea ce privește munca de duminică și retribuirea sa, existau trei situații : munca neplătită, prin integrarea sa în timpul de lucru săptămînal, și în acest sens trebuie înțeles termenul de „fără plată”; munca plătită ca o zi obișnuită din cursul săptămîinii, „plată ordinară”, și munca plătită cu o majorare, denumită „plată suplimentară” sau „plată extraordinară”. Plata suplimentară a muncii de duminică se făcea foarte rar și numai în ramurile unde organizarea muncitorilor atinsese o dezvoltare deosebită.

¹² „Gutenberg”, an. I, nr. 12 din 7 februarie 1887, p. 3.

¹³ „Dezrobirea”, an. I, din 12 decembrie 1887, p. 4.

¹⁴ „Gutenberg”, an. II, nr. 14 din 2 iunie 1888, p. 3-4.

¹⁵ Ibidem, nr. 15 din 3 iulie 1888, p. 2.

Greva generală a încetat după 20 de zile¹⁶, fiind acceptate condițiile puse de muncitori. Solidaritatea și dârzenia în luptă a muncitorilor a înfrînt împotrivirea patronilor, fie chiar și în mod temporar, pentru că în anii următori muncitorii tipografi au fost nevoiți a relua lupta. Astfel, în 1890, muncitorii de la tipografia lui Gr. Luis au declarat grevă din cauza lipsei de repaus în zilele de sărbători, precum și a plății nereglementare a salariilor. În fața hotărîrii energice și a puternicului spirit de solidaritate, patronul a acceptat de îndată cererile greviștilor, încît greva n-a durat mai mult de două ore¹⁷.

Deși mai slab organizați, acțiuni energice revendicative constatăm și la muncitorii din portul Brăila, ca urmare a intensificării exploatarei și înrăutățirii condițiilor de muncă și trai prin nerespectarea oricăror contracte încheiate anterior. Astfel, la 12 martie 1888, muncitorii portuari, printr-o adresă semnată de reprezentanții lor, fac cunoscut autorităților locale că, începîndu-se munca în port, ei nu vor lucra duminicile și sărbătorile de peste an¹⁸. Rezultatul imediat al acestei acțiuni revendicative nu este cunoscut, dar cu cîteva luni mai tîrziu, la 25 august 1888, Camera de comerț și industrie din Brăila, printr-o adresă către primărie, este nevoită să aprobe integral lista de sărbători, inclusiv duminicile, propusă de muncitorii portuari¹⁹.

Importanța mișcării grevele din deceniul al 9-lea al secolului al XIX-lea constă în faptul că a dus la unirea în luptă a muncitorilor, la organizarea lor pe o treaptă superioară, la apariția și dezvoltarea conștiinței de clasă. Pe de altă parte, ea a trezit la luptă și alte pături sociale exploatate, cum erau lucrătorii comerciali.

Pentru a desemna funcția economică a acestor lucrători în societate, Marx i-a denumit lucrători comerciali²⁰. „Pe de o parte, un asemenea lucrător din comerț este salariat ca și oricare alt muncitor. Mai întîi, întrucît munca lui este cumpărată cu capitalul variabil al comerciantului și nu cu banii cheltuiți ca venit, în consecință e cumpărată nu pentru servicii private, ci numai în scopul autovalorificării capitalului avansat pentru ea. În al doilea rînd, întrucît valoarea forței lui de muncă și, prin urmare, salariul lui sînt determinate, ca și la toți ceilalți salariați, de cheltuielile de producție și de reproducție ale forței sale specifice de muncă, iar nu de produsul muncii sale”²¹.

Salariații comerciali, vînzîndu-și și ei forța de muncă, dar neîntrînd direct în procesul de producție ca muncitorii industriali, nu sînt plătiți pentru că creează plusvaloare, ci pentru că ajută pe patron la realizarea profitului, iar profitul patronului e cu atît mai mare, cu cît

¹⁶ „Gutenberg”, an. II, nr. 20 din 1 august 1888, p. 1.

¹⁷ „Munca”, an. I, nr. 13 din 20 mai 1890, p. 3.

¹⁸ Arh. st. Brăila, fond. Primăria, dos. 3/1888, nepaginat.

¹⁹ Ibidem, dos. 4/1888, nepaginat. Ambele informații documentare ne-au fost oferite de N. Adăniloiaie.

²⁰ Cu această denumire vor apărea și în lucrarea de față, deși în documentele vremii erau denumiți funcționari comerciali.

²¹ Karl Marx. *Capitalul*, vol. III, partea I, București, E.S.P.L.P., 1956, p. 290.

capitalul folosit în comerț și munca neplătită a salariaților săi sînt mai mari. „După cum munca neplătită a muncitorului creează direct plusvaloare pentru capitalul productiv — spune Marx —, tot așa munca neplătită a salariatului comercial creează capitalului comercial o participare la acea plusvaloare”²².

Lucrătorul comercial împreună cu patronul său nu trăiesc decît dintr-o fracțiune a plusvalorii, pe care capitalistul industriaș le-o acordă în schimbul desfacerii produselor sale. Pentru cei ce depun zel în afaceri și sînt devotați, patronul acordă anumite favoruri, creîndu-se diferențieri nu numai între ei, ci și față de alte categorii de muncitori. De aici iluzia falsă că ar face parte dintr-o categorie mai înrudită cu burghezia decît cu muncitorii și tendința lor de parvenire în sinul clasei burgheze, precum și greutatea organizării lor. Ei se considerau una cu patronii, pe care-i alegeau, de altfel, în fruntea organizațiilor lor, în loc să se organizeze pe principiul luptei de clasă, așa cum au făcut muncitorii. Dezvoltarea capitalismului le-a închis însă porțile unei ascensiuni în rîndurile burgheziei, transformîndu-i în proletari. „Lucrătorul din comerț propriu-zis aparține clasei de salariați mai bine plătiți, a căror muncă cere pricepere, ea fiind superioară muncii mijlocii. Dar pe măsură ce modul de producție capitalist progresa, salariul are o tendință de scădere, chiar în raport cu munca mijlocie... Cu unele excepții, se devalorizează, în consecință, forța de muncă a acestor oameni pe măsură ce înaintează producția capitalistă; salariul lor scade, în timp ce capacitatea lor de muncă crește. Capitalistul mărește numărul acestor muncitori cînd poate realiza mai multă valoare, mai mult profit”²³.

Recrutarea acestor lucrători comerciali se făcea din rîndurile fiilor de oameni săraci de la orașe și sate și de la o vîrstă destul de fragedă, 9—12 ani, cînd deveneau băieți de prăvălie. Munca cot la cot cu stăpînul și sub supravegherea lui, fără altă plată decît mîncare și îmbrăcăminte, le oferea o situație de slugă. Uneori, începînd cu al doilea an, li se dădea pînă la 10 lei pe lună²⁴.

În *Raportul înfățișat de către delegații Partidului Muncitor Român la Congresul internațional muncitor socialist din Bruxelles* (16—23 august 1891), se arată, printre altele, că acești băieți de prăvălie sînt puși la munci grele, îmbolnăvind-se de cele mai multe ori de hernie. „Acești mici robi ai comerțului lucrează 17 ceasuri zilnic, fără zile de odihnă, căci prăvăliile nu se închid duminică”²⁵. „În prăvăliile micilor negustori, «grandezza» exterioară piere ca prin farmec și funcționarul comercial ni se arată ca ceea ce e, ca un simplu muncitor proletar, silit a se prăji la soare vara și a suferi frigul iarna pentru un salariu mizerabil și rușinos”²⁶.

Lipsa repausului duminical după o zi de lucru, prelungită uneori pînă la 18 ore, a împins pe primul plan lupta lor pentru această revendi-

²² Karl Marx, *Capitalul*, vol. III, partea I, București, E.S.P.L.P., 1956, p. 291.

²³ *Ibidem*, p. 297—298.

²⁴ Vezi „Lumea nouă”, an. I, nr. 16 din 18 noiembrie 1894, p. 3.

²⁵ „Munca”, an. II, nr. 25 din 11 august 1891, p. 3.

²⁶ „Lumea nouă”, an. III, nr. 712 din 1 decembrie 1896, p. 1.

care. Începutul anului 1890 a marcat și începutul luptei lucrătorilor comerciali pentru obținerea repausului duminical.

Într-o întrunire a lucrătorilor comerciali din capitală s-a delegat o comisie aleasă ca să alcătuiască și să adreseze președintelui Camerei o petiție pentru legiferarea repausului duminical. Petiția era făcută în numele a 10 000 de lucrători comerciali din capitală, care cereau să se voteze „o lege pentru protecțiunea muncii, și în special pentru repausul de duminică și sărbători”, căci o îmbunătățire a situației lor „nu poate veni decât prin o lege”²⁷.

Într-un memoriu alcătuit de o comisie și adresat Camerei, se cerea de asemenea alcătuirea unei legi care să impună închiderea prăvăliilor în tot cursul zilei de duminică²⁸. La o întrunire ținută în sala vechiului Ateneu s-au purtat vii discuții, printre altele arătându-se că patronii nu respectă propriile lor angajamente și că încalcă repausul duminical, că lucrătorii comerciali „fac parte din marea clasă a proletarilor”. Patronii se opun intereselor lor și nu se poate ajunge la o înțelegere cu ei. Se recomandă însă „calea legală” de luptă și numai „la caz când ușile la cari vor bate vor rămâne închise” să folosească greva. Totodată s-a luat hotărârea de a se adresa o petiție Corpurilor legiuitoare pentru legiferarea repausului duminical, apoi cei 1 500 de participanți la întrunire au manifestat pe străzile Știrbei Vodă, Calvină, prin fața palatului, Calea Victoriei pînă la biserica Sf. Gheorghe. Pe parcurs s-au ținut cuvîntări și s-a strigat: *Trăiască repausul de duminică!* și *Trăiască Partidul Muncitorilor!*²⁹.

Ca urmare a mișcării lucrătorilor comerciali pentru reglementarea repausului duminical, patronii au început să închidă magazinele în zilele de duminică și sărbători³⁰. Împotriva patronilor care nu închideau magazinele se luau și alte măsuri. Astfel, membrii unor societăți din Galați au hotărît boicotarea magazinelor care nu închid duminica la orele 12³¹. Rezultatul, pe planul mai mare al mișcării, a constat însă în exercitarea de presiuni asupra parlamentului, care a fost nevoit în cele din urmă să ia în discuție un proiect de lege a repausului duminical, în profida opoziției vehemente a unora dintre cei mai reacționari deputați și senatori.

Încercări de a se reglementa în mod oficial de către autorități repausul duminical au fost și mai înainte, dar acestea nu s-au făcut ca urmare a presiunii maselor, a vreunei mișcări, ci uneori chiar la cererea patronilor sau din inițiativa unor oameni cu vederi mai înaintate. Pe această linie, menționăm că încă din 1879 s-a dat o ordonanță de către primarul capitalei Dimitrie Cariagdi (1878—1883) pentru închiderea prăvăliilor în zilele de duminică și sărbători pînă la orele 10³². Această

²⁷ „Adevărul”, an. II, nr. 474 din 21 martie 1890, p. 2; vezi și „Lupta”, an. VII, 1890, seria IV, nr. 1137, p. 2.

²⁸ „Munca”, an. I, nr. 15 din 2 iunie 1890, p. 4.

²⁹ Ibidem, nr. 40 din 25 noiembrie 1890, p. 1.

³⁰ Vezi „Munca”, an. I, nr. 18 din 24 iunie 1890, și nr. 20 din 8 iulie 1890, p. 2.

³¹ „Adevărul”, an. III, nr. 564 din 9—10 iulie 1890, p. 1.

³² Arh. st. Buc., fond. Primăria București, dos. 1 421/1879, f. 16—17.

ordonanță însă s-a dat în urma cererilor unor comercianți care făceau parte din gărzile civice și care prin hotărîrea guvernului erau obligați să facă instruire militară tocmai în zilele de sărbători³³. Aplicarea unei astfel de ordonanțe ducea la nemulțumiri în rîndul unor categorii de comercianți de mărfuri alimentare, încît s-a cerut modificarea ei în sensul deschiderii prăvăliilor dimineața înainte de orele 10. Fiind considerată justă cererea lor, s-a dat o altă ordonanță prin care li se permitea deschiderea prăvăliilor la primele ore ale dimineții³⁴. Deși primăria capitalei a trimis adrese către prefectul poliției³⁵ și inspectorul poliției comunale³⁶ pentru a lua măsuri de aplicare a ordonanțelor, acestea au fost totuși încălcate. Mărturie stau o reclamație către primarul capitalei, făcută de comercianții care se conformau ordonanței, împotriva contraveniențelor spre a se lua măsuri³⁷ și o petiție a unor lucrători comerciali către mitropolitul primat pentru a interveni ca să se respecte repausul duminical³⁸. În cele din urmă, ordonanțele și-au pierdut orice însemnătate pentru reglementarea repausului duminical.

O încercare de legiferare a repausului duminical s-a făcut în 1887 prin prezentarea din proprie inițiativă de către N. Basilescu, secretarul Camerei de comerț din București, a unui *Proiect de lege pentru repausul public în zilele de duminică și sărbătoare*³⁹. După ce se arată importanța repausului de duminică, se spune că legiferarea lui nu e ceva original, acest lucru realizîndu-se sau fiind pe cale de realizare în multe țări. Autorul consideră necesară intervenția statului în chestiunile particulare ca o „expresiune viue și organică a corpului social... dator să îngrijească ca nici unul din membrii săi să nu peară din lipsă de asistență”⁴⁰. Pe lângă această concepție idealistă de rezolvare a conflictelor sociale prin intervenția statului, în proiect se punea un accent deosebit pe necesitatea de ordin religios a repausului duminical.

Proiectul prezentat Camerei de comerț și industrie din București era alcătuit din 6 articole. Primul articol prevedea interzicerea muncii „înlăuntrul sau în afară din ateliere, magazine sau orice alt loc” în zilele de duminică și sărbători, cu excepția muncilor agricole de sezon, a transporturilor deja în curs, a fabricilor și atelierelor unde munca nu se poate întrerupe fără însemnate pagube materiale. Pentru aceasta era necesară autorizația de a se lucra, dată de Camera de comerț și industrie din localitate. Se prevede totuși pentru muncitori o zi de repaus la două săptămîni. În articolul următor se interzicea comerțul în aceste zile pînă la orele 12, excepție făcînd farmaciile și magazinele alimentare. Acestea vor

³³ Arh. st. Buc., fond. Primăria București, dos. 1421/1879 f. 1–2, vezi și ordonanța din 2 iunie 1880, f. 37.

³⁴ Ibidem, f. 17.

³⁵ Ibidem, f. 43.

³⁶ Ibidem, 1881, f. 42.

³⁷ Ibidem, 1879, f. 10.

³⁸ Ibidem, 1881, f. 41.

³⁹ Nicolaie Basilescu, *Repausul de duminică. Expunere de motive și proiect de lege prezentat Camerei de comerț și industrie de...*, secretar al Camerei de comerț și industrie din București, București, Tipografia „Modernă” Gr. Luis, 1887, p. 3–30.

⁴⁰ Nicolaie Basilescu, *op. cit.*, p. 17.

ține deschis pînă la orele 9—10 dimineata și vor putea fi redeschise la orele 14. La fel tirgurile și halele unde se vînd produse alimentare prevăzute la articolul următor. Pentru ca ziua de repaus să nu fie folosită la plata salariilor, în art. 4 se prevedea ca salariul muncitorilor să fie achitat de patron sîmbătă seara cel mai tîrziu la orele 18. În sfîrșit, articolele finale prevedeau interzicerea reuniunilor zgomotoase și a jocurilor de noroc în aceste zile, precum și sancțiuni pentru contravenienți. Aceste sancțiuni constau în amendă de la 50 la 100 de lei, iar în caz de recidivă închisoare simplă la poliție între 5 și 15 zile. Cu executarea dispozițiilor din lege erau însărcinați toți agenții poliției administrative și comunale. Proiectul, deși avea lacune și imprecizuni, constituia totuși un început bun pe calea reglementării repausului duminical.

La sesiunea ordinară a Camerei de comerț din București de la 3 octombrie 1887, prezidată de patronul Socec, proiectul de lege prezentat a fost discutat și nu s-a ajuns la vreo hotărîre în privința votării lui. Luînd cuvîntul împotriva proiectului, P. P. Carp a cerut amînarea discutării sale pentru motivul că nu e în atribuția Camerei de comerț de a face legi, ci a ministerului. Unii participanți susțin propunerea lui Carp și se votează amînarea luării în considerare a proiectului de lege⁴¹. Ședințele următoare ale Camerei nu au mai fost publice, ci secrete, încît nu s-a mai dat nimic publicității. Probabil s-a luat o hotărîre pentru aplicarea proiectului, de îndată ce numeroși comercianți, membri ai Camerei de comerț din capitală, au cerut să revină asupra hotărîrii luate de a se închide prăvăliile duminică și în zilele de sărbătoare⁴². Camera de comerț a revenit, desigur, asupra hotărîrii sale și faptul că nu s-a putut aplica în întreaga țară și nici nu avea putere de lege a dus, în cele din urmă, la anularea sa. De altfel, proiectul de lege din 1887 nu fusese susținut de nici o categorie socială pentru a exista împotrivire la încălcarea hotărîrii pentru aplicarea lui. Proiectele de lege prezentate Corpurilor legiuitoare, fiind un rezultat direct al luptei clasei muncitoare, au fost susținute prin manifestații și întruniri în timpul prezentării lor la Cameră, protestîndu-se în mod energic cînd n-au fost adoptate, lupta continuînd cu mai multă intensitate pînă la votarea legii repausului duminical din 1897.

Între timp, mișcarea pentru legiferarea repausului s-a intensificat din ce în ce mai mult, încît, în 1891, din inițiativă parlamentară, a fost prezentat pe biroul Camerei, pentru prima dată, un proiect de lege din partea unui grup de 28 de deputați, printre care menționăm pe I. G. Poenaru-Bordea, C. Popovici, I. Nădejde, dr. Severeanu, D. Aug. Laurian și alții. Pentru susținerea și prezentarea proiectului a luat cuvîntul deputatul I. Poenaru-Bordea. Mai întîi a arătat că statul e obligat să intervină și să acorde protecție muncitorilor, deoarece „muncitorul care, ca și o mașină delicată, muncind continuu din frageda copilărie, dacă nu are timp indispensabil de repaus pentru redobîndirea forțelor sale, el își pierde sănătatea și dintr-un om sănătos devine infirm. Pe de altă parte, ținut în muncă continuă fără

⁴¹ „Lupta”, an. IV, nr. 363 din 3 octombrie 1887, p. 3.

⁴² Ibidem.

repaus și în aceeași ocupațiune, moralul și inteligența sa rămân mărginite”⁴³. O lege a repausului duminical este absolut necesară și face apel către toți deputații ca să voteze proiectul de lege.

*Proiectul de lege pentru repausul în zilele de duminică și sărbători*⁴⁴ era alcătuit din 11 articole și un tabel de 9 sărbători ce vor trebui ținute. În punctele sale esențiale are o mare asemănare cu proiectul prezentat Camerei de comerț din București în 1887, fiind în cea mai mare parte o dezvoltare a acestuia. Astfel, în articolele 1 și 2 se prevede interzicerea muncii în magazine și ateliere, precum și în afara lor, în zilele de duminică și sărbători, indicate într-un tablou alăturat, cu excepția unora dintre ele unde procesul de producție nu poate fi întrerupt sau sînt necesare sănătății, alimentației și distracției publice (farmacii, brutării, parcuri). Autorizația de deschidere se dă de Camera de comerț din localitate. În articolele următoare se prevede plata salariilor sîmbăta la orele 18, amenzi pentru contravenienți de la 100 la 500 de lei, iar pentru recidiviști închisoare de la 5 la 15 zile, denunțările contravenienților putînd fi făcute de orice cetățean, precum și alte prevederi de urmărire și procedură judecătorească. Aplicarea legii se va face prin votarea unui regulament de administrație publică, care va prevedea detalii relative la fiecare articol.

În timpul și după prezentarea proiectului de lege la Cameră, muncitorii au continuat să ceară reglementarea și legiferarea repausului duminical. Reglementarea repausului duminical a fost unul din motivele izbucnirii grevelor de la tipografiile Ed. Wiegand⁴⁵ și Cucu⁴⁶. Patronii au fost nevoiți să accepte cererile muncitorilor. Lucrătorii comerciali au trimis Camerei deputaților peste o sută de telegramme⁴⁷, cerînd votarea legii repausului duminical. La întrunirile organizate, ca și prin presă, se arăta că proiectul de lege depus la Cameră are unele neajunsuri și nu corespunde intereselor tuturor muncitorilor⁴⁸. De aceea va trebui dezbătut în adunări publice pentru a fi modificat potrivit intereselor lor⁴⁹.

Camera nu s-a grăbit în luarea de măsuri ca proiectul de lege să fie dezbătut, încît abia după un an s-a făcut din nou o propunere însoțită de proiectul de lege de către un grup de deputați⁵⁰. În această propunere se arăta că proiectul de lege din inițiativă parlamentară prezentat în 1891 a fost înaintat camerelor de comerț ca să-și dea avizul. Cu unele modificări făcute de Camera de comerț din București, proiectul a fost trimis Ministerului Domeniilor la 18 noiembrie 1891 spre a fi înaintat Corpurilor legiuitoare pentru deliberare. Grupul de deputați care

⁴³ D.A.D. (Dezbaterile Adunării Deputaților) nr. 47 din 9 februarie 1891, p. 521, ședința de la 4 februarie.

⁴⁴ Vezi textul în D.A.D. nr. 47 din 9 februarie 1891, p. 522, ședința de la 4 februarie; reproduș și în „Munca”, an. I, nr. 51 din 10 februarie 1891, p. 1.

⁴⁵ „Munca”, an. II, nr. 23 din 28 iulie 1891, p. 4.

⁴⁶ Ibidem, nr. 17 din 16 iunie 1891, p. 4.

⁴⁷ „Lupta”, an. VIII, nr. 1443, 1891, p. 3.

⁴⁸ „Munca”, an. II, nr. 1 din 24 februarie 1891, p. 2.

⁴⁹ Ibidem, nr. 52 din 17 februarie 1891, p. 3.

⁵⁰ Vezi textul programului și al proiectului de lege cu unele modificări neesențiale în: D.A.D. nr. 21 din 21 martie 1892, p. 176, ședința de la 16 martie; reproduș și în „Munca”, an. III, nr. 5 din 22 martie 1892, p. 2—3; „Adevărul”, an. V, nr. 1125 din 19 martie 1892, p. 2; „Democrația socială”, an. I, nr. 13 din 29 martie 1892.

au făcut propunerea cere urgentarea votării proiectului de lege prezentat în noua formă. Deși chiar în forma aceasta, proiectul „lăsa mult de dorit”⁵¹, totuși, stabilind principial problema reglementării repausului duminical, el contribuia la îmbunătățirea situației lucrătorilor comerciali în primul rând.

Luat în discuție în secțiile Camerei, proiectul de lege a fost admis de unele, iar de altele respins, cerându-se amânarea discutării până la ținerea unui congres al camerelor de comerț⁵². Având în vedere că sesiunea Corpurilor legiuitoare se apropia de sfârșit, deputatul Demetrescu-Mirea a cerut urgentarea discutării proiectului de lege în secții și votarea lui⁵³.

Într-o ședință ulterioară, N. Filipescu, membru al comitetului de delegați ai secțiilor Camerei, a anunțat că în cursul discuțiilor 6 membri din 7 au respins proiectul de lege⁵⁴.

Partidul conservator, aflat la putere, a împiedicat prin reprezentanții săi din parlament votarea proiectului de lege a repausului duminical. Unul dintre aceștia a fost Nicolaie Filipescu. Organul său de presă, „Timpul”, a început să demonstreze „pentru ce și cum majoritatea Camerei e împotriva unei legi pentru repausul de duminică”⁵⁵. Deputații conservatori, în frunte cu P. P. Carp și N. Filipescu, vor fi și de aici înainte principalii adversari ai legiferării repausului duminical.

La vestea respingerii proiectului de lege, lucrătorii comerciali din capitală s-au întrunit în număr de peste 1 000⁵⁶ pentru a discuta măsurile ce trebuie luate. Printre altele s-a propus ca muncitorii să se mulțumească cu acordarea repausului pentru o jumătate de zi, după cum s-au exprimat unii deputați. Întrunirea a fost urmată de o manifestație. S-au strigat lozinci referitoare la repausul duminical și s-au apostrofat patronii ce se pronunțau împotriva proiectului de lege. Convingându-se că au fost înșelați de patroni, lucrătorii n-au mai ales la conducerea societății lor vechiul comitet, în frunte cu patronul Aurelian Ciurea, ci un nou comitet, având ca președinte pe Morțun, iar ca vicepreședinți pe C. Mille și pe Iancu Constantinescu⁵⁷.

După eșuarea primei încercări de prezentare a unui proiect pentru legiferarea repausului duminical, a fost prezentat în decursul aceleiași sesiuni al doilea proiect de lege⁵⁸. De data aceasta însă se cerea repausul duminical numai pentru o jumătate de zi, începând de la orele 12. Prezentarea proiectului a fost făcută de deputatul E. Dumitrescu-Mirea. Necesitatea acestui proiect consta în aceea că în condițiile unei împotriviri serioase în Cameră nu era posibilă votarea unei legi a repausului duminical pentru ziua întreagă. De aceea într-o ședință a Camerei de comerț

⁵¹ „Democrația socială”, an. I, nr. 13 din 29 martie 1892, p. 3.

⁵² D.A.D. nr. 44 din 13 mai 1892, p. 601, ședința de la 2 mai.

⁵³ Ibidem.

⁵⁴ Ibidem nr. 49 din 24 mai 1892, p. 690, ședința de la 9 mai.

⁵⁵ Citat reproduș din „Munca”, an. III, nr. 11 din 3 mai 1892, p. 2.

⁵⁶ „Munca”, an. III, nr. 12 din 10 mai 1892, p. 1.

⁵⁷ Ibidem, an. III, nr. 19 din 28 iunie 1892, p. 1.

⁵⁸ D.A.D. nr. 49 din 24 mai 1892, p. 700, ședința de la 11 mai.

din București s-a discutat și s-a alcătuit un proiect modificat, cu speranța că „va împăca pe toți”. Pentru acest motiv se cere urgentarea discutării și votării lui. Dar din nou N. Filipescu se împotrivesc trimiterii de urgență în secțiunile Camerei a proiectului modificat și, mai mult, cere chiar să fie înlăturat, considerînd că „nu este bine ca cu cîteva modificări de detaliu să se aducă pe cale pezișă de două ori același proiect într-o sesiune”⁵⁹. Modificarea făcută proiectului nu era „de detaliu”, ci esențială, pentru că răpea o jumătate de zi de repaus pentru muncitori. În realitate, N. Filipescu și alți deputați conservatori erau împotriva oricărei încercări de legiferare a repausului duminical. Președintele Adunării, generalul G. Manu, și deputatul I. Negruzzi iau atitudine împotriva propunerii lui N. Filipescu și o resping. Se propune și se aprobă trimiterea noului proiect de lege spre a fi discutat de comitetul de delegați ai secțiilor.

Problema legiferării repausului duminical a fost pusă la ordinea zilei și în dezbaterile Senatului prin interpelarea⁶⁰ adresată guvernului de cunoscutul om politic și economist burghez P. S. Aurelian. Fiind un bun cunoscător al realităților contemporane nu numai din România, dar și din alte țări datorită numeroaselor sale studii și călătorii, P. S. Aurelian se situa printre oamenii politici burghezi cu vederi mai înaintate din acea vreme. De aceea nu întîmplător îl găsim printre susținătorii fervenți ai proiectului de lege a repausului duminical. În lunga sa interpelare adresată guvernului pentru a-și preciza atitudinea față de această problemă, se află multe afirmații care ilustrează în mod evident poziția sa înaintată, fără a depăși însă limitele de clasă ale ideologiei burgheze în general. Concepția sa merge pe linia acordării de libertăți burghezo-democratice proletariatului, pentru a nu se ridica prin violență împotriva statului burghez, pentru a nu se ajunge să-și cucerească aceste drepturi pe cale revoluționară. Participînd la *Congresul repausului duminical de la Paris din 1889*, el a avut posibilitatea să cunoască numeroase păreri ale delegaților, precum și să-și dea seama că această problemă prezintă un mare interes în toate țările capitaliste. De aceea consideră acordarea repausului duminical ca o „necomparabilă binefacere socială”, pentru că „neobservarea ei, munca continuă ne-ar conduce la o slăbire intelectuală, fizică și morală a rasei omenești”⁶¹.

Guvernul conservator nu a împărtășit în nici un fel afirmațiile lui P. S. Aurelian. Căutînd să răspundă interpelării sale, președintele Consiliului de Miniștri, Lascăr Catargiu, n-a găsit să spună decît că în țara noastră nu există legi care să impună lucrul de duminică și, prin urmare, nimeni nu e silit să muncească⁶². Reaua-credință a primului ministru era evidentă. P. S. Aurelian a combătut apoi atitudinea potrivnică a guvernului și a atras atenția senatorilor că această problemă

⁵⁹ D.A.D. nr. 49 din 24 mai 1892, p. 700, ședința de la 11 mai.

⁶⁰ D.S. (Dezbaterile Senatului) nr. 39 din 23 mai 1892, p. 363, ședința de la 11 mai.

⁶¹ Ibidem, p. 364.

⁶² Ibidem, p. 365.

tot „se va rezolva forțamente, căci curentul deja de 3 ani și mai bine a străbătut Europa”⁶³.

Interpelarea lui Aurelian a dat naștere la discuții aprinse. G. Panu arată că problema repausului duminical are la bază situația grea a muncitorilor și nicidecum considerații religioase. În vederea rezolvării sale nu trebuie date răspunsuri echivoce, căci reglementarea condițiilor de muncă este la ordinea zilei. Greutățile ce se ivesc în reglementarea repausului duminical pot fi înlăturate și soluția nu poate fi alta decât angajarea suplimentară de muncitori de către patroni pentru a se putea acorda repaus câte o zi pe săptămână pentru fiecare muncitor și intervenția statului pentru a-l legifera⁶⁴.

Vederile înaintate ale lui P. S. Aurelian și G. Panu au fost primite cu indiferență de către Senat, aproape în întregime reacționar, și ca atare de loc dispus de a face o cît de mică concesie. Prin argumente ușor de combătut, senatorii se opuneau luării de măsuri pentru legiferarea repausului duminical. Unul dintre aceștia a fost și J. Lahovari, care susținea că la noi industria nu a luat o așa de mare dezvoltare pentru a folosi experiența altor state. Când industria se va dezvolta și se vor înmulți muncitorii industriali, se va pune problema legiferării repausului duminical. Acum însă nu e necesară. De aceea el propune să se închidă „acest incident care a provocat ... suficiente explicații în toate părțile”⁶⁵. Punîndu-se la vot, propunerea a fost votată și, în acest fel, încă o sesiune a Corpurilor legiuitoare s-a încheiat fără nici un rezultat pentru legiferarea repausului duminical.

În Cameră, deputatul E. Dumitrescu-Mirea a propus ca în timpul vacanței să se autorizeze membrii comitetului de delegați ai secțiilor să studieze proiectul de lege pentru a da un răspuns la începutul viitoarei sesiuni⁶⁶. Deși N. Filipescu s-a opus, C. Ressu a arătat că membrii comitetului de delegați pot să se întrunească și se vor întruni.

În perioada următoare, lupta clasei muncitoare pentru îmbunătățirea condițiilor de muncă și trai se intensifică. Revendicarea repausului duminical e frecventă aproape în toate grevele, constituind una din cauze. Astfel, muncitorii tăbăcari greviști din Ploiești, pelîngă scurtarea duratei zilei de lucru, au cerut „repausul de duminică, afară de o oră dimineața pentru întors dubele”⁶⁷. Întrunindu-se la Clubul muncitorilor, greviștii au iscălit un „act de solidaritate”⁶⁸, prin care declarau, printre altele, că „niciunul dintre noi nu primește de astăzi înainte să intre-n lucru pînă ce negustorii, patronii sau fabricanții nu vor admite *ziua de muncă de zece ceasuri și repaozul de duminică*”⁶⁹. Greva s-a terminat cu succes după 4 zile, cererile fiind admise și înscrise într-un regulament care prevedea

⁶³ D. S., nr. 39 din 23 mai 1892, p. 365.

⁶⁴ Ibidem, p. 368.

⁶⁵ Ibidem.

⁶⁶ D.A.D. nr. 56 din 4 iunie 1892, p. 914–915, ședința de la 27 mai.

⁶⁷ „Munca”, an. III, nr. 28 din 30 august 1892, p. 1.

⁶⁸ „Democrația socială”, an. I, nr. 35 din 30 august 1892, p. 1–2.

⁶⁹ Ibidem.

la punctul 3 : „Duminicile și în toate sărbătorile ce sînt respectate de a nu se lucra, lucrătorii sînt obligați a veni numai un ceas în atelier de la 6 — 7 dimineața pentru curățat și întorsul dubelor”⁷⁰. A avut loc apoi o puternică manifestație, la care au participat peste 1 000 de muncitori din toate ramurile economice⁷¹.

În imposibilitatea de a obține repausul duminical, greviștii cereau ca „lucrul de duminică jumătate de zi să fie plătit zi-întreagă”⁷², așa cum s-a întîmplat la fabrica de cherestea „Götz” din Galați. Greva s-a terminat, fiind acceptată plata a 75 % dintr-o zi întreagă pentru jumătate de zi lucrată duminică⁷³.

Lucrătorii comerciali au continuat agitația pentru revendicarea repausului duminical, organizînd diverse întruniri unde se încerca o lămurire asupra greșelilor săvîrșite în lupta pentru legiferare. Într-o întrunire organizată în sala Jignița⁷⁴, diferiți vorbitori care au luat cuvîntul au arătat că mișcarea lucrătorilor comerciali a fost „compromisă de către o ceată de slugarnici cocoțați în fruntea societății și care au fost duși de nas de oamenii poliției”, că nu mai trebuie tolerați „intriganții plătiți de a compromite repaosul de duminică și de a semăna vrajba între membrii societății”. Întrunirea se termină prin votarea unei moțiuni prin care se condamnă activitatea vechiului comitet al *Societății funcționarilor comerciali*⁷⁵.

Organizarea împreună cu patronii și eșecul luptei pentru legiferarea repausului duminical au compromis *Societatea funcționarilor comerciali*, încît din 1 000 de membri n-au mai rămas ulterior decît 60 — 70⁷⁶, restul retrăgîndu-se.

Apelurile pentru organizarea bazată pe principiul luptei de clasă, fără patroni, care-i țin „în adormire cu minciuni și făgăduieli”⁷⁷ și „nu pot trăi ca să nu speculeze pe funcționari sau muncitori în modul cel mai infam”⁷⁸, sînt din ce în ce mai frecvente. Totuși, șovăind între a alege o cale sau alta, dezorientați de pe urma insuccesului mișcării lor, lucrătorii comerciali n-au reușit să organizeze energice și impunătoare manifestații și întruniri pentru susținerea proiectului de lege aflat la Cameră, încît, netemîndu-se de o împotrivire a maselor populare, comitetul de delegați ai secțiilor a respins din nou proiectul de lege modificat⁷⁹. Este semnificativ și faptul că pentru prezentarea raportului comitetului a fost însărcinat N. Filipescu, adversar înverșunat al legiferării repausu-

⁷⁰ „Democrația socială”, an. I, nr. 35 din 30 august 1892, p. 1—2.

⁷¹ „Munca”, an. III, nr. 28 din 30 august 1892, p. 1.

⁷² „Democrația socială”, an. I, nr. 35 din 30 august 1892, p. 3; vezi și „Munca”, an. III, nr. 28 din 30 august 1892, p. 1—2.

⁷³ Ibidem.

⁷⁴ „Munca”, an. III, nr. 24 din 2 august 1892, p. 3.

⁷⁵ Ibidem.

⁷⁶ Ibidem, nr. 32 din 27 septembrie 1892, p. 3—4.

⁷⁷ Ibidem.

⁷⁸ Ibidem, nr. 39 din 15 noiembrie 1892, p. 3.

⁷⁹ Vezi raportul comitetului în D.A.D. nr. 17 din 17 decembrie 1892, p. 139, ședința de la 11 decembrie.

lui duminical. În raport se arată că s-au respins „diferitele proiecte ce s-au prezentat, din inițiativă parlamentară, pentru observarea repausului duminical”, pentru că „nu aparține Parlamentului de a legifera în asemeneaa materii”⁸⁰.

Raportul exprima clar și concis poziția guvernului conservator de a nu face nici un fel de concesiune proletariatului. Nicolaie Filipescu, luînd cuvîntul pentru a susține raportul, a atras atenția deputaților asupra faptului că votarea proiectului de lege ar reprezenta un „pericol”, deoarece creează un precedent pentru rezolvarea altor cereri ale clasei muncitoare, cum ar fi reducerea orelor de lucru și mărirea salariilor.

Împotriva concluziilor din raport referitoare la respingerea proiectului de lege a repausului duminical au luat cuvîntul deputații: V. G. Morțun, din partea socialiștilor, E. Dumitrescu-Mirea, președintele *Societății funcționarilor comerciali*, și fruntașul liberal Anastase Stolojan, acesta din urmă mai ales din interese politice, partidul său fiind în opoziție. Morțun combate concluzia potrivit căreia parlamentul nu are în atribuția sa votarea unor asemenea legi și declară că statul trebuie să intervină în raporturile din ce în ce mai încordate dintre capital și muncă și deci „are dreptul a face obligatorie prin lege observarea repausului duminical”⁸¹. El combate de asemenea argumentele aduse împotriva proiectului și demască ipocrizia claselor dominante, care consideră religia ca temelie a statului, dar, în interesul lor după câștig, nu acordă repausul duminical pentru muncitori.

Proiectul este susținut și de deputatul E. Dumitrescu-Mirea, care demască modul de alcătuire a raportului de către comitetul de delegați ai Camerei, afirmînd că, fiind influențat de N. Filipescu, nici măcar nu l-a discutat. El protestează contra respingerii proiectului⁸².

Anastase Stolojan, deși declară că proiectul n-a fost bine făcut și nici nu e complet, l-a susținut totuși, afirmînd că nu trebuie refuzate asemenea cereri de către „clasele dirigente”, pentru că altfel s-ar ajunge la o situație similară celei din statele Europei apusene, unde nu s-a acordat atenție cererilor „claselor populare” și rezultatul a fost organizarea pentru „a le elimina cu desăvîrșire de la conducerea politică și economică a țării”⁸³. În pledoaria sa contra conservatorilor, potrivit proiectului de lege, Anastase Stolojan afirmă chiar că muncitorii nu trebuie să se încreadă prea mult în eficacitatea legilor, căci „legile pentru lucrători, fără organizarea muncitorilor, nu sînt eficace, pe cînd ei și fără lege ajung la rezultate îmbucurătoare”⁸⁴. Take Ionescu, ministrul cultelor și instrucțiunii publice în guvernul conservator, combate pe Anastase Stolojan, afirmînd categoric că „statul-major” al partidului său „nu este tocmai favorabil unei asemenea legi”⁸⁵. Invocă și el cunoscutele argumente contra repa-

⁸⁰ D.A.D. nr. 17 din 17 decembrie 1892, p. 139, ședința de la 11 decembrie.

⁸¹ Ibidem, p. 139–141.

⁸² Ibidem, p. 141–142.

⁸³ Ibidem, p. 145–146.

⁸⁴ Ibidem.

⁸⁵ Ibidem, p. 146–147.

usului duminical și cere respingerea proiectului. Pusela vot, concluziile raportului comitetului de delegați ai secțiilor Camerei, care respingeau proiectul de lege a repausului duminical, au fost aprobate cu 72 de voturi contra 27.

Acțiunea pentru respingerea proiectului de lege n-a fost totuși ușoară pentru conservatori. La ședințele Camerei a participat un numeros public, printre care mulți lucrători comerciali, care au susținut prin aplauze pe adepții proiectului⁸⁶. Suferind un al doilea eșec în lupta pentru legiferarea repausului duminical, lucrătorii comerciali au întreprins diverse acțiuni pentru organizarea fără patroni și împotriva lor, așa cum s-a procedat la Iași prin înființarea unei organizații bazate pe principii de clasă⁸⁷. Necesitatea organizării pe această bază se impunea pentru toate secțiile societății lucrătorilor comerciali, dar mai ales pentru cele din București și Birlad, unde la conducere se aciuaseră patronii.

Ca răspuns la acțiunea de respingere a proiectului de lege, lucrătorii comerciali din București au arborat la sediul societății lor drapelul roșu, ceea ce l-a determinat pe patronul E. Dumitrescu-Mirea să demisioneze din funcția de președinte al societății⁸⁸. Se fac din nou apeluri la lucrătorii comerciali pentru a intra în rândurile celorlalți muncitori și împreună cu ei să lupte pentru obținerea revendicărilor comune, întrucât „nici o reformă și nici o îmbunătățire pe lume nu s-a câpătat de către o clasă prin milogeli. Trebuie ca acea clasă să priceapă ideea de solidaritate și să reclame în baza puterii sale dreptul la viață... La disprețul suveran a ciocoilor, muncitorii să opună organizarea și energia lor. Răniți în luptă sau mai bine trădați și duși pe căi greșite, partidul muncitorilor vă cheamă la dînsul, democrația socială vă-ntinde mîna”⁸⁹.

Apelurile făcute prin presa muncitorească n-au rămas fără ecou în rândurile lucrătorilor comerciali. Astfel, un grup de lucrători comerciali, convingi că numai pe calea unirii „sub steagul roș al libertății, alături cu frații... socialiști și muncitori din alte bresle, care și-au înțeles deja calea dreaptă”⁹⁰ vor cucerii drepturi, au adresat tovarășilor lor un înflăcărat apel pentru a participa alături de ceilalți muncitori la manifestația de 1 Mai, „la care vor lua parte toți muncitorii cîți înțeleg nedreptatea ce-i apasă”⁹¹. Lucrătorii comerciali au răspuns cu încredere la acest apel și au participat la manifestația de 1 Mai alături de muncitori cu un steag provizoriu⁹².

Înființarea în 1893 a *Partidului Social-Democrat al Muncitorilor din România*, ca rezultat al creșterii gradului de organizare și al intensificării luptei proletariatului împotriva exploatării, a constituit un eveniment foarte important. Pe măsură ce se întăresc organizațiile parti-

⁸⁶ „Adevărul”, an. VI, nr. 1381 din 13 decembrie 1892, p. 1.

⁸⁷ „Munca”, an. III, nr. 44 din 20 decembrie 1892, p. 1.

⁸⁸ Ibidem, p. 4.

⁸⁹ Anton Bacalbașa, *Repausul de o zi*, în „Democrația socială”, an. I, nr. 51 din 20 decembrie 1892, p. 1.

⁹⁰ „Munca”, an. IV, nr. 18 din 27 iunie 1893, p. 4.

⁹¹ Ibidem, nr. 8 din 18 aprilie 1893, p. 4.

⁹² Ibidem, nr. 9 din 25 aprilie 1893, p. 3

dului, lupta muncitorilor pentru îmbunătățirea situației lor ia amploare, fiind condusă și orientată asupra unor obiective mai bine precizate.

Lipsa unei reglementări a repausului duminical și respingerea celor două proiecte de lege în Adunarea Deputaților au determinat clasa muncitoare să lupte pentru această revendicare prin greve, care devin din ce în ce mai numeroase și mai bine organizate.

În 1893 a izbucnit greva muncitorilor brutari din Galați. Prima revendicare era „repausul de duminică dimineata până luni dimineata, adică 24 ceasuri complet”⁹³. Cu toate că au fost bătuți și arestați, violându-li-se domiciliul și localul Clubului muncitorilor de către agenții poliției, greviștii au rezistat cu curaj, reușind să-și impună condițiile pentru reînceperea lucrului în majoritatea atelierelor⁹⁴. În celelalte ateliere a continuat greva până la victoria totală. Muncitorii brutari din Iași le-au adresat o telegramă⁹⁵ în semn de solidarizare, iar cei din Brăila au declarat grevă pentru a sili guvernul să ia măsuri pentru încetarea samavolniciei, formulând și ei cereri la fel ca cei din Galați: „Repausul să înceapă duminică dimineata și să dureze până luni dimineata”⁹⁶. Și aici greviștii au fost reprimați de poliție.

La Galați, guvernul conservator a dat dispoziții pentru expulzarea unor muncitori greviști⁹⁷. În cele din urmă, patronii au fost nevoiți să primească condițiile puse de greviști pentru reînceperea lucrului.

Din cauza suprimării repausului duminical în portul Brăila, muncitorii au declarat grevă. Patronii au cerut ajutorul căpităniei portului, dar, nefiind acordat, s-au văzut nevoiți să cedeze, convenind ca să nu se mai lucreze duminica în port până la 26 octombrie⁹⁸. Greve cauzate de suprimarea repausului duminical au declarat și muncitorii de la tipografia „Viitorul” din capitală⁹⁹, precum și de la tipografia Săvoiu & Codreanu¹⁰⁰.

Oprirea salariilor pentru zilele de sărbătoare muncitorilor de la tipografia Cucu, deși erau angajați cu luna, nu cu ziua, a fost cauza declanșării unei greve¹⁰¹ și, pentru același motiv, a altei greve la tipografia „L'Indépendance Roumaine”, unde n-a reușit din cauza înlocuirii greviștilor cu alți muncitori de către șeful de atelier¹⁰².

Schimbarea guvernării conservatoare cu una liberală sub președinția lui D. A. Sturdza în 1895 a prilejuit făurirea unor noi speranțe pentru lucrătorii comerciali în scopul legiferării repausului duminical. Mișcarea a reînceput cu o și mai mare intensitate în toată țara. Prin

⁹³ „Munca”, an. IV, nr. 19 din 4 iulie 1893, p. 4.

⁹⁴ Ibidem, nr. 20 din 11 iulie 1893, p. 1.

⁹⁵ Ibidem, p. 2-3.

⁹⁶ Ibidem, nr. 21 din 28 iulie 1893, p. 2-3.

⁹⁷ Ibidem, nr. 23 din 1 august 1893, p. 1.

⁹⁸ „Lumea nouă”, an. II, nr. 531 din 25 mai 1896, p. 3; vezi și „Românul”, nr. 415 din 28 mai 1896, p. 1.

⁹⁹ Ibidem, nr. 569 din 23 iulie 1896, p. 3.

¹⁰⁰ Ibidem, nr. 502 din 23 aprilie 1896, p. 3.

¹⁰¹ Ibidem, an. I, nr. 148 din 12 aprilie, 1895, p. 2.

¹⁰² „Tipograful”, an. I, nr. 5 din 1 martie 1896, p. 2.

atitudinea sa reacționară față de masele populare, D. A. Sturdza a dovedit că nu se deosebea cu nimic de predecesorul său conservator, Iascăr Catargiu. Nemulțumirea a cuprins nu numai păături largi ale populației, dar și numeroși oameni politici burghezi, mai ales în urma scandalului politic legat de depunerea mitropolitului Ghenadie Petrescu, precum și datorită politicii de concesiuni și înțelegere cu Austro-Ungaria pentru a face pe placul regelui Carol I. Căderea guvernului era inevitabilă, regele fiind nevoit să schimbe în 1896 guvernul lui D. A. Sturdza cu un guvern tot liberal, prezidat de data aceasta de P. S. Aurelian, partizan declarat atât în Cameră, cât și în Senat, al legiferării repausului duminical. Ministru la domenii, comerț și industrie a fost numit Anastase Stolojan, care se declarase de asemenea în favoarea repausului duminical.

Deși atât primul ministru cât și ministrul de la domenii susținuseră proiectul de lege în timpul opoziției, veniți la conducere n-au întreprins deocamdată nimic. De aceea se organizează întruniri unde se pune la cale prezentarea unui nou proiect de lege a repausului duminical. Vintilă C. A. Rosetti, în calitate de președinte al *Societății funcționarilor comerciali*, a declarat la o întrunire¹⁰³ că va interveni pe lângă guvern pentru a afla părerile sale în problema repausului duminical, ajungându-se apoi să prezinte Camerei un proiect de lege. Întrunindu-se din nou, lucrătorii comerciali din capitală votează o moțiune¹⁰⁴ către Corpurile legiuitoare pentru legiferarea repausului duminical.

În urma agitației lucrătorilor comerciali în 1896 a fost depus pe biroul Camerei un proiect de lege¹⁰⁵, din inițiativă parlamentară, de către V. Rosetti. Acest proiect nu se deosebea de cel prezentat de deputatul Poenaru-Bordea în ședința Camerei de la 4 februarie 1891. Față de cel de-al doilea proiect prezentat în 1892, care cerea repausul duminical numai pentru o jumătate de zi, acesta cerea repausul duminical pentru ziua întreagă.

Îndată după deschiderea sesiunii parlamentare, deputatul V. Kogălniceanu, cunoscut adept și militant pentru reforme democratice, cere urgența în secțiile Camerei a proiectului de lege a repausului duminical, pentru a fi adus cât mai repede în dezbaterile deputaților¹⁰⁶. Este susținut de președintele Consiliului de Miniștri, P. S. Aurelian, și cu toate împotrivirile unora, printre care cel mai înverșunat a fost Gr. N. Sturdza, la propunerea unui grup de deputați se cere și se votează urgența proiectului de lege în secții¹⁰⁷.

După votarea urgenței proiectului de lege în Cameră, comitetul de conducere al *Societății funcționarilor comerciali* a hotărât intensificarea propagandei, manifestațiilor și întrunirilor pentru obținerea repausului duminical, pentru a se arăta guvernului voința fermă a lucrăto-

¹⁰³ „Adevărul”, an. IX, nr. 2 458 din 20 februarie 1896, p. 2.

¹⁰⁴ Ibidem, nr. 2 478 din 5 martie 1896, p. 3; vezi și „Românul” din 15 16 martie 1896, p. 1-2.

¹⁰⁵ D.A.D. nr. 50 din 5 aprilie 1896, p. 759, ședința de la 4 aprilie.

¹⁰⁶ „Lumea nouă”, nr. 628 din 4 septembrie 1896, p. 2.

¹⁰⁷ D.A.D. nr. 6 din 27 noiembrie 1896, p. 17, ședința de la 25 decembrie.

rilor comerciale¹⁰⁸. A fost organizată o întrunire la Clubul muncitorilor din București¹⁰⁹. Vorbitorii au arătat importanța luptei și necesitatea intensificării sale până la victoria finală. Tot la Clubul muncitorilor a avut loc o întrunire a lucrătorilor croitori în scopul susținerii proiectului de lege a repausului duminical¹¹⁰.

În ziua de 2 decembrie a fost organizată o mare întrunire în sala Băilor Eforiei din capitală, urmată, în seara aceleiași zile, de o manifestație la care au fost prezenți 5 000 de participanți¹¹¹. Întruniri asemănătoare au avut loc în numeroase orașe din țară. Astfel, la Craiova a avut loc o mare întrunire la Clubul muncitorilor în seara zilei de 14 decembrie¹¹². În același scop au fost organizate două întruniri la Clubul muncitorilor din Ploiești¹¹³.

Pentru a fi votat, proiectul de lege trebuia să aibă și avizul camerelor de comerț. Pronunțându-se în favoarea proiectului, Camera de comerț din București a propus modificarea ca repausul duminical să fie numai pentru jumătate de zi, adică începînd de la orele 12¹¹⁴. Această modificare era esențială. Proiectul de lege era astfel ciuntit înainte de a fi discutat și votat de către Corpurile legiuitoare.

La cererea lui V. G. Morțun, proiectul de lege a fost adus în discuție la 27 ianuarie 1897. Raportul comitetului de delegați ai secțiilor a fost prezentat de Emil Costinescu. Se arăta mai întîi necesitatea legiferării, apoi însușirea punctului de vedere al unor deputați, precum și al propunerii făcute de Camera de comerț din București, ca repausul să se legifereze pentru o jumătate de zi, înainte de orele 12 la orașe și după orele 12 la sate¹¹⁵. *Proiectul de lege pentru repausul în zilele de duminică și sărbători*¹¹⁶ era modificat în punctele sale esențiale. Modificarea nu consta numai în acordarea repausului duminical pentru o jumătate de zi față de ziua întreagă, așa cum se prevăzuse, ci și în acordarea posibilității pentru patroni de a anula prevederile sale la cerere. Art. IX este grăitor în acest sens : „Dacă patronii unei ramure de comerț dintr-o comună urbană, reprezentînd cel puțin trei pătrimi din totalul numărului de patroni din acea ramură în comună, ar cere ca stabilimentele sau comerțul ramurei lor să fie închise ziua întreagă sau să fie trecute în categoria celor ce nu se închid de loc, Camera de comerț din acea localitate va statua asupra cererii ; ea va comunica deciziunea sa Ministerului de Domenii, Industrie și Comerț, care o va supune Consiliului de Miniștri ; dacă această decisiune va fi aprobată și de Consiliul de Miniștri, va deveni obligatorie întocmai ca și dispozițiunile

¹⁰⁸ D.A.D. nr. 6 din 27 noiembrie 1896, p. 3, ședința de la 25 decembrie.

¹⁰⁹ Ibidem, nr. 714 din 3 decembrie 1896, p. 2.

¹¹⁰ Ibidem.

¹¹¹ „Lumea nouă”, an. III, nr. 714 din 3 decembrie 1896, p. 2.

¹¹² Ibidem, nr. 729 din 19 decembrie 1896, p. 3.

¹¹³ Ibidem, nr. 735 din 25 decembrie 1896, p. 2, și nr. 736 din 29 decembrie 1896, p. 3.

¹¹⁴ Ibidem, an. III, nr. 731 din 21 decembrie 1896, p. 1.

¹¹⁵ D.A.D. nr. 26 din 1 februarie 1897, p. 316, ședința de la 27 ianuarie.

¹¹⁶ Ibidem, p. 318.

legei de față”¹¹⁷. Așadar se lăsa o portiță de scăpare, care amenința cu timpul să anuleze, de fapt, prevederile legii, deoarece aplicarea sa era „lăsată la discreția capitaliștilor înșiși”¹¹⁸.

Cu toate că proiectul a fost adoptat articol cu articol, pus la vot n-a întrunit numărul de voturi cerut de regulament, încît a fost necesară punerea pentru a doua oară la vot în ședința următoare. Adunarea Deputaților a votat proiectul de lege cu 68 de voturi contra 7¹¹⁹. Legea, așa cum fusese modificată și votată de Cameră, nemulțumea anumite categorii de muncitori. Unii dintre aceștia erau muncitorii brutari, cărora prin art. VI din lege nu li se acorda repaus duminical¹²⁰. De aceea, înainte de începerea dezbaterii legii în Senat, ei au adresat o petiție prin care cer președintelui și senatorilor să modifice legea în așa fel, încît să se prevadă și pentru ei repausul duminical: „Viața noastră e o vecinică povară; noi nu știm decît să muncim de la cea mai fragedă pînă la cea mai înaintată vîrstă și acordarea repausului duminical pentru noi ar fi una din cele mai îmbucurătoare și folositoare reforme, căci am putea și noi să ne socotim oameni, să ne educăm, să putem și noi în sfîrșit cunoaște rostul vieții”¹²¹. Într-un articol publicat în „Calea ferată” din 1897 se exprima dezideratul de a se aplica într-un fel sau altul repausul duminical și pentru muncitorii ceferiști, deoarece în lege nu s-a prevăzut nimic în legătură cu situația lor¹²².

Evident, legea avea numeroase lacune și imprecizuni. Camera de comerț din București, care-și dăduse avizul asupra proiectului de lege anterior discutării și votării lui în Cameră, avea de obiectat în multe privințe contra modificărilor făcute și, prin intermediul senatorului dr. Paul Petrini, a înaintat Senatului o întîmpinare la legea repausului duminical spre a fi adusă la cunoștința secțiilor și dezbătută¹²³.

Toate aceste intervenții erau însă zadarnice, căci legea repausului duminical, votată de Cameră, nu putea să fie modificată și îmbunătățită de către Senat, care fiind mult mai reacționar, respinsese chiar recent anumite legi cu caracter democratic.

Dezbaterile au avut loc în ziua de 8 februarie 1897. Raportul comitetului de delegați ai secțiilor Senatului a fost prezentat de C. Costescu-Comăneanu. Din raport rezulta că membrii comitetului au propus amendamente neesențiale și, avînd în vedere acest lucru, s-a hotărît „a admite întocmai acest proiect de lege, așa precum el a fost alcătuit de Camera Deputaților, lăsînd experienței a ne indica modificările și îmbunătățirile

¹¹⁷ D.A.D. nr. 26 din 1 februarie 1897, p. 316, ședința de la 27 ianuarie.

¹¹⁸ Vezi N. N. Constantinescu (sub redacția lui...), *Din istoricul formării și dezvoltării clasei muncitoare din România — pînă la primul război mondial*, București, Edit. politica, 1959, p. 238.

¹¹⁹ D.A.D. nr. 25 din 1 februarie 1897, p. 327, ședința de la 28 ianuarie.

¹²⁰ D.A.D., nr. 25 din 1 februarie 1897, p. 318.

¹²¹ Arh. st. Buc., fond. Senatul, dos. 5 746/1896—1897, p. 44; „Lumea nouă”, an. III, nr. 725 din 15 decembrie 1896, p. 2.

¹²² „Calea ferată”, an. I, nr. 2 din 20 martie 1897, p. 14.

¹²³ D.S. nr. 37 din 12 februarie 1897, p. 255, ședința de la 3 februarie.

de introdus în viitor”¹²⁴. A fost apoi prezentată „legea pentru repausul în zilele de duminică și sărbători”¹²⁵, votată de Cameră, avînd 14 articole. Legea fusese într-atît modificată față de proiectul prezentat în 1896 de V. Rosetti, încît convenea fără îndoială multor senatori.

Discutarea pe articole a proiectului de lege e lipsită de importanță și nu se fac nici un fel de modificări proiectului de lege votat de Cameră. Legea a fost votată cu 42 de voturi contra 12 și promulgată la 28 februarie 1897, fiind semnată de rege, președinții și secretarii Corpurilor legiuitoare, ministrul industriei și comerțului și ministrul justiției¹²⁶.

Cu toate că s-a promulgat o lege ciuntită, modificată în interesul patronilor și al claselor conducătoare, aceasta a însemnat totuși una din cele mai însemnate victorii ale clasei muncitoare din țara noastră în lupta pentru îmbunătățirea condițiilor de muncă și de trai. Această victorie a dovedit că sub presiunea maselor populare era posibilă adoptarea unei asemenea legislații¹²⁷.

Prea de multe ori se declaraseră deputații liberali, aflați în opoziție în timpul guvernării conservatoare, că sînt adepți ai reformelor democratice, pentru a se retrage, fără serioase prejudicii politice, cînd era vorba de votarea unei legi a repausului duminical. Dar foarte important pentru masele populare era nu numai votarea unei asemenea legi, ci și aplicarea ei. Or, tocmai din acest punct de vedere a ieșit la iveală demagogia liberalilor. Modul extrem de defectuos de aplicare a legii a demonstrat fără putință de tăgadă că între cele două partide ale clasei exploatatoare nu erau și nici nu puteau fi deosebiri esențiale.

Fiind votată în Senat la 8 februarie și promulgată la 28 februarie, legea repausului duminical a fost aplicată, printr-o hotărîre a guvernului, la 16 martie 1897. Deoarece anunțarea acestei hotărîri s-a făcut numai cu o zi înainte, numeroși cetățeni nici n-au cunoscut că se va aplica în aceea zi, încît s-a ajuns la neînțelegeri și multe neajunsuri, precum și la nemulțumiri în rîndurile populației¹²⁸.

Astfel, legea repausului duminical a început a fi aplicată prin convocarea unui haos. Lipsită de precizări și de un regulament de aplicare, ea nu servea ca normă legislativă, constituind motive pentru ilegalități, favoritisme și diverse încurcături¹²⁹. Deși prin art. XIV din legea repausului duminical se prevedea că „un regulament de administrație publică, întocmit de Ministerul de Domenii, Industrie și Comerț, va regula amă-

¹²⁴ D.S. nr. 42 din 16 februarie 1897, p. 341, ședința de la 8 februarie; vezi procesele-verbale ale secțiilor Senatului, procesul-verbal al comitetului de delegați și raportul (Arh. st. Buc., fond. Senatul, dos. 1746/1896-1897).

¹²⁵ Ibidem, p. 342-343.

¹²⁶ Vezi *Monitorul oficial* nr. 269 din 18 martie 1897, p. 9 289 - 9 290; C. Hamangiu, *Codul general al Romîniei*, vol. II, 1856-1907, București, Edit. Librăriei „Leon Alcalay”, 1907, p. 1 721 - 1 722; „Monitorul comercial”, Ploiești, an. II, 1897, seria a II-a, nr. 13 și 14 din 9 și 10 aprilie 1897, p. 2.

¹²⁷ „Adevărul” an. X, nr. 2 754, din 12 februarie 1897, p. 1.

¹²⁸ „Adevărul”, an. X, nr. 2 785 din 18 martie 1897, p. 2.

¹²⁹ Vezi „Monitorul comercial”, Ploiești, an. II, seria a II-a, nr. 14 din 10 aprilie 1897, p. 5.

nuntele aplicării legii de față”¹³⁰, un asemenea regulament, chiar dacă a fost alcătuit sub o formă sau alta, nu s-a aplicat niciodată. Îndată după promulgare fusese desemnată o comisie cu sarcina de a alcătui un regulament al legii repausului duminical, care după câteva ședințe de lucru, anunțase chiar că regulamentul e aproape terminat și va fi aplicat la sfârșitul lunii aprilie 1897¹³¹. Dar totul s-a rezumat la atât și nimic mai mult. În acest fel, calea încălcării legii repausului duminical de către patroni, precum și a abuzurilor din partea funcționarilor statului și a agenților de poliție, era deschisă.

Încălcările au început să devină frecvente încă din primul an al aplicării legii repausului duminical. Cei mai nemulțumiți erau patronii comercianți, care săvârșiseră cele mai numeroase abuzuri în nerespectarea unei zile de repaus pe săptămână pentru salariații lor. O delegație de patroni din Râmnicu-Sărat a venit chiar la Ministerul de Interne pentru a le aproba deschiderea magazinelor în zilele interzise de lege¹³². Coruperea comisarilor și agenților poliției era însă o cale mai sigură și mai directă. Înțelegeți cu comisarul de poliție, negustorii din Obor au hotărât să nu mai respecte legea repausului duminical și să închidă magazinele începând numai de la ora 15¹³³. Astfel de încălcări au avut loc în întreaga țară, atât în comerț, cât și în industrie. La Craiova, contravențiile erau atât de numeroase, încât era o banalitate a protesta contra lor. Printre contravenienți se număra și un membru al Consiliului comunal¹³⁴. Patronul tipografiei „Socec” din capitală silea pe muncitori să lucreze toată ziua cu ușile și obloanele de la intrarea principală închise¹³⁵, iar un patron librar din Caracal folosea același procedeu pentru vinderea cărților¹³⁶. La Bacău, patronii croitori și cismari încălcau legea în mod sistematic și fără nici o teamă¹³⁷. În capitală, câțiva patroni coafori erau decizi chiar „să-i poftească afară” pe comisarii de poliție care ar veni în inspecție¹³⁸.

Într-o scrisoare către redacția ziarului „Lumea nouă”, un muncitor din Piatra-Neamț scria : „Vă implor din fundul inimei să interveniți pe lângă d. prefect al acestui județ, rugându-l să binevoiască a aplica legea repausului duminical... Pot spune fără înconjur că nici un muncitor din acest oraș nu se bucură de această lege. Chiar acel ce vă scrie aceste rânduri muncește cu greu în zilele de repaus fără să fie supărat de autoritățile din acest oraș”¹³⁹.

Numeroasele încălcări ale legii repausului duminical pe întreg cuprinsul țării au determinat pe V. Rosetti să adreseze o interpelare Ministerului de Interne, în care arăta că a primit plângeri și telegrame prin care se denunță încălcarea legii și cere măsuri grabnice pentru respectarea

¹³⁰ Vezi „Monitorul oficial” nr. 269 din 6/18 martie 1897, p. 928.

¹³¹ „Romînul” din 12 aprilie 1897, p. 2.

¹³² „Lumea nouă” an. IV, nr. 995 din 7 noiembrie 1897, p. 3.

¹³³ Ibidem, an. IV, nr. 996 din 8 noiembrie 1897, p. 2.

¹³⁴ Ibidem, nr. 1 021 din 10 decembrie 1897, p. 2.

¹³⁵ Ibidem.

¹³⁶ Ibidem, nr. 1 003 din 18 noiembrie 1897, p. 3.

¹³⁷ Ibidem; vezi și nr. 1 019 din 7 decembrie 1897, p. 2.

¹³⁸ Ibidem.

¹³⁹ Ibidem, nr. 1 010 din 27 noiembrie 1897, p. 3.

ei ¹⁴⁰. Ministrul de interne, M. Pherekyde, nu s-a arătat dispus să ia măsuri concrete în acest scop și, într-adevăr, lipsa unor asemenea măsuri a avut drept consecință o creștere uimitoare a încălcărilor de lege, încît de fapt legea aproape că nu exista.

Presa muncitorească a început o largă campanie de demascare a încălcării legii repausului duminical. Într-o corespondență din Sulina se spune: „În portul nostru nici vorbă nu-i de respectarea ruinatei legi a repausului duminical. Nenorociții lucrători sînt siliți să lucreze în toate zilele, fără a li se lăsa nici o zi de odihnă. Din această cauză nemulțumirile sînt foarte mari” ¹⁴¹. La fabrica de apă gazoasă a societății „Siretul” din Galați, conducerea găsea diverse pretexte pentru încălcarea legii repausului duminical ¹⁴². Uneori, pentru faptul că se plîng de aceste nedreptăți, muncitorii sînt bătuiți, așa cum s-a întîmplat cu muncitorii pietrari din serviciul Primăriei capitalei, care au fost palmuiți pe motiv că „sînteți plătiți ca să munciți” ¹⁴³.

Reclamațiile muncitorilor împotriva încălcărilor de lege rămîneau fără nici o urmă, deoarece patronii aveau aprobarea tacită a prefectului de poliție. Într-o astfel de situație se aflau muncitorii de la tipografiile ziarelor „Adevărul” și „Dreptatea” ¹⁴⁴.

De altfel, muncitorii tipografi din cele mai multe ateliere nu aveau repaus săptămînal pentru că directorii și proprietarii de ziare încălcau orice angajament luat în această privință ¹⁴⁵. De aceea ei vor fi cei mai dîrzi și mai perseverenți luptători pentru respectarea repausului duminical.

Denunțuri și reclamații împotriva contraveniențelor la legea repausului duminical vin din toate orașele țării. În capitală sînt cele mai frecvente ¹⁴⁶, apoi și în celelalte orașe din țară, ca : Botoșani ¹⁴⁷, Galați ¹⁴⁸, Bacău ¹⁴⁹, Vaslui ¹⁵⁰, Rîmnicu-Sărat ¹⁵¹, Ploiești ¹⁵², Buzău, Brăila și Giurgiu ¹⁵³, Craiova ¹⁵⁴.

¹⁴⁰ D.A.D. nr. 16 din 21 decembrie 1897, p. 105, ședința de la 12 decembrie.

¹⁴¹ „Lumea nouă”, an. IV, nr. 1 246 din 16 septembrie 1898, p. 2.

¹⁴² Ibidem, an. IV, nr. 1 039 din 31 decembrie 1897, p. 2.

¹⁴³ Ibidem, nr. 1 059 din 27 ianuarie 1897, p. 2.

¹⁴⁴ Ibidem, nr. 1 027 din 16 decembrie 1897, p. 3.

¹⁴⁵ „Trompeta socialistă”, nr. 10 din 23 august 1898, p. 4.

¹⁴⁶ „Lumea nouă”, an. IV, nr. 1 046 din 11 ianuarie 1898, p. 1; nr. 1 047 din 10 ianuarie 1898, p. 2; nr. 1 122 din 15 aprilie 1898, p. 2; nr. 1 143 din 10 mai 1898, p. 3; nr. 1 157 din 29 mai 1898, p. 3; nr. 1 203 din 24 iulie 1898, p. 2; „Trompeta socialistă”, an. I, nr. 17, din 29 noiembrie 1898, p. 2.

¹⁴⁷ „Lumea nouă”, an. IV, nr. 1 032 din 21 decembrie 1897, p. 2; an. IV, nr. 110 din 24 martie 1898, p. 2; nr. 1 146 din 13 mai 1898, p. 2; nr. 1 156 din 28 mai 1898, p. 2; nr. 1 187 din 4 iulie 1898, p. 2; „Trompeta socialistă”, an. I, nr. 15 din 1 noiembrie 1898, p. 4.

¹⁴⁸ „Lumea nouă”, an. IV, nr. 1 037 din 28 decembrie 1897, p. 2; an. IV, nr. 1 060 din 28 ianuarie 1898, p. 2; nr. 1 214 din 6 august 1898, p. 2; nr. 1 172 din 16 octombrie 1898, p. 2.

¹⁴⁹ Ibidem, an. IV, nr. 1 190 din 8 iulie 1898, p. 2.

¹⁵⁰ Ibidem, nr. 1 157 din 29 mai 1898, p. 2.

¹⁵¹ Ibidem, nr. 1 158 din 30 mai 1898, p. 2.

¹⁵² Ibidem, nr. 1 160 din 3 iunie 1898, p. 2.

¹⁵³ Ibidem, an. IV, nr. 1 154 din 24 mai 1897, p. 2.

¹⁵⁴ „Revoluția socialistă”, an. I, nr. 4 din 5 aprilie 1898, p. 3.

Schimbarea guvernului liberal al lui P. S. Aurelian cu alt guvern tot liberal, al lui D. A. Sturdza, în 1897, a intensificat la maximum încălcările de lege. Noul prim-ministru fusese de altfel unul din cei mai înverșunați adversari ai legiferării repausului duminical. În timpul guvernării sale, încălcarea legii devenise un mijloc de exploatare la îndemâna oricărui agent de poliție prin luarea de mită de la contravenienți. Se cere demisia guvernului, pentru că „această lege nu e decât o armă în mîna polițiștilor de a scoate bani de la călcătorii de lege”¹⁵⁵. Protestul față de autorități contra acestui abuz ajunsese zadarnic, căci însuși ministrul de interne, Pherikyde, „privește cu ochi buni această contraveniență”¹⁵⁶.

Deputatul Vasile Kogălniceanu a adresat o interpelare ministrului domeniilor, comerțului și industriei la sfîrșitul lunii decembrie 1898, referitoare la lipsa punerii în aplicare a regulamentului legii repausului duminical, aprobat mai demult de Camera de comerț din capitală¹⁵⁷, și o a doua interpelare aceluiași ministru, la începutul anului 1899, referitoare la încălcarea legii repausului duminical și la lipsa în continuare a unui regulament. „Cu toate că legea repausului duminical a fost votată... și de Cameră, și de Senat..., ea nu a fost aplicată niciodată”¹⁵⁸. El face vinovați de aceasta atît pe ministrul domeniilor, cît și pe cel al justiției, pentru că s-a constatat că, din 100 de procese-verbale ale contravenienților, 50 se achită fără măcar ca acuzatul să se apere. La 50 de recidiviști nu li se agravează pedeapsa conform legii, ci se achită. Din 100 de procese-verbale de constatare a încălcării legii, abia jumătate ajung la judecătorie¹⁵⁹. La această interpelare, adresată guvernului D. A. Sturdza, s-au alăturat și P. S. Aurelian, B. Delavrancea și V. G. Morțun. Vorbitorii au arătat cum „guvernul d-lui Dim. A. Sturdza a căutat a face și din această lege—umanitară și atît de folositoare marei clase muncitoare—o murdară armă politică”¹⁶⁰.

Interpelări referitoare la încălcarea legii repausului duminical au fost adresate ministrului de interne, în două ședințe ale Senatului, de către P. S. Aurelian¹⁶¹. Dar, spre deosebire de Cameră, în Senat era mult mai greu, aproape imposibil, de a se forma o opinie colectivă împotriva guvernului. Mai mult decât atît, în răspunsul său la interpelare, noul ministru de interne, C. Olănescu, a afirmat că „legea repausului duminical... nu corespunde la nici o trebuință socială” și în acest scop va propune „un proiect de lege care are să modifice legea complet, de va fi posibil, iar dacă nu, să o desființeze, și cred că aceasta va fi soluțiunea la care ne vom opri”¹⁶². Această poziție profund reacționară și-a găsit răsunetul

¹⁵⁵ „Lumea nouă”, an. IV, nr. 1 065 din 24 martie 1898, p. 2.

¹⁵⁶ „Trompeta socialistă”, an. I, nr. 15 din 1 noiembrie 1898, p. 4.

¹⁵⁷ D.A.D. nr. 18 din 22 decembrie 1898, p. 169, ședința de la 14 decembrie. Cf. N. N. Constantinescu, *op. cit.*, p. 238.

¹⁵⁸ D.A.D. nr. 24 din 28 ianuarie 1899, p. 311, ședința de la 16 ianuarie.

¹⁵⁹ Ibidem.

¹⁶⁰ „Trompeta”, an. I, nr. 22 din 24 ianuarie 1899, p. 1.

¹⁶¹ D.S. nr. 11 din 20 decembrie 1900, p. 53, ședința de la 7 decembrie; nr. 12 din 21 decembrie 1900, p. 63—64, ședința de la 11 decembrie.

¹⁶² Ibidem, p. 65.

asteptat în rîndurile senatorilor, care au aprobat-o. Trecerea de la vorbe la fapte n-a întîrziat prea mult, căci, în sesiunea următoare, la propunerile unor senatori pentru abrogarea legii, secțiunile s-au întrunit în ședința de lucru. În baza acestor propuneri admise în secții, comitetul de delegați a propus Senatului abrogarea legii repausului duminical¹⁶³. La începutul secolului al XX-lea, o lege muncitorească nu putea însă fi abrogată fără serioase prejudicii pentru guvernul aflat la conducere. Pe de altă parte, o lege despre care se spunea că „există, dar numai atît”¹⁶⁴, nu lovea aproape de loc interesele patronilor pentru a-i determina să ceară cu insistență abrogarea sa, încît a continuat „să existe”.

Silind guvernul burghezo-moșieresc să voteze legea repausului duminical, clasa muncitoare din România obținuse, fără îndoială, o victorie, dar nu și o rezolvare practică a revendicării sale de a avea o „zi de repaus săptămînal, și nici măcar o jumătate de zi, așa cum se prevăzuse în lege. De aceea lupta va continua cu și mai mare intensitate atît împotriva încălcării legii, cît mai ales pentru obținerea repausului duminical complet. În fruntea luptei se vor situa, ca și mai înainte, muncitorii tipografi. Chiar din anul aplicării legii, mișcarea capătă o amploare fără precedent. Împotriva încălcării legii repausului duminical de către patroni a fost organizat un mare miting al muncitorilor tipografi din capitală. Cei mai nemulțumiți erau muncitorii din atelierele ziarelor „Adevărul” și „Dreptatea”. După îndelungi discuții, s-a prezentat la sfîrșit o moțiune prin care se stabilea alegerea unei comisii cu sarcina de a elabora un proiect de regulament aplicabil în toate atelierele și de a se ocupa pentru „a aranja dispoziții cari să desființeze lucrul de noapte și zilele de sărbători”¹⁶⁵. Nemulțumiți de încălcarea legii erau și muncitorii de la tipografia ziarului „L'Indépendance Roumaine”, unde se preconiza introducerea unui regulament foarte reacționar, care să suprima repausul duminical în tot cursul anului¹⁶⁶.

În vederea stăvilirii excesului de muncă, o comisie a societății „Gutenberg” a redactat un supliment de dispoziții la regulamentul societății, prin care societarii se obligau să nu accepte condițiile grele de muncă impuse de patroni¹⁶⁷. Că repausul duminical continua să rămînă una din revendicările principale ale muncitorilor tipografi o dovedește și hotărîrea consiliului de administrație al societății „Gutenberg” de a participa la manifestația de 1 Mai, alături de drapelul societății, cu o pancartă mare pe care să fie scris : „Jos munca de noapte și de duminică”¹⁶⁸. Participînd la manifestație, prin altă pancartă se cerea „repausul de duminică ziua întreagă”¹⁶⁹. Într-un apel adresat tovarășilor lor de mai mulți muncitori

¹⁶³ Vezi procesele-verbale ale secțiilor și propunerile senatorilor (Arh. st. Buc., fond. Senatul, dos. 7152/1900—1901).

¹⁶⁴ „Avîntul”, an. I, nr. 1 din 4 septembrie 1900, p. 2.

¹⁶⁵ „Lumea nouă”, an. IV, nr. 1020 din 9 decembrie 1897, p. 2.

¹⁶⁶ Ibidem, an. IV, nr. 1043 din 8 ianuarie 1898, p. 3.

¹⁶⁷ Ibidem, nr. 1050 din 15 ianuarie 1898, p. 2.

¹⁶⁸ Ibidem, nr. 1124 din 17 aprilie 1898, p. 3.

¹⁶⁹ Ibidem, nr. 1127 din 21 aprilie 1898, p. 3.

tipografi se cheamă la luptă fățișă pentru revendicarea drepturilor lor, și în primul rînd pentru interzicerea lucrului de noapte și acordarea repausului duminical. Muncitorii să se grupeze „în jurul sfintei cauze, pentru a fi pregătiți la inevitabila luptă dintre munca oboseitoare și capitalul măreț”¹⁷⁰. În scopul ducerii unei campanii energice împotriva lucrului de noapte și a respectării repausului duminical, s-a înființat ziarul „Înainte”, organ de luptă al lucrătorilor tipografi¹⁷¹.

Mitingurile și întrunirile devin tot mai numeroase. În sala Băilor Eforiei, peste 300 de muncitori tipografi cer desființarea lucrului de noapte și acordarea repausului complet de duminică¹⁷². La o altă întrunire se alege o comisie de delegați pentru a face demersuri la directorii de ziare în scopul renunțării la lucrul de noapte și de duminică¹⁷³. Acceptarea acestei cereri de către unii directori s-a soldat cu o manifestație, care a fost însă crunt reprimată de poliție, muncitorii fiind bătuți și chiar răniți cu săbiile¹⁷⁴.

Nedîndu-se nici un răspuns la memoriul muncitorilor tipografi din capitală de către patroni pentru a se suprima lucrul de noapte și de duminică¹⁷⁵, muncitorii au organizat o întrunire unde s-a declarat că singurul remediu e greva generală¹⁷⁶. Și, într-adevăr, lupta deschisă, directă cu patronii era calea cea mai sigură pentru îmbunătățirea, fie chiar și temporară, a situației grele a muncitorilor. Bine organizați și hotărâți în luptă, muncitorii de la tipografia ziarului „Dreptatea” au reușit să impună patronilor respectarea repausului duminical prin declararea unei greve¹⁷⁷.

La întrunirea muncitorilor tipografi din capitală din sala Băilor Eforie s-a hotărît suspendarea lucrului de duminică și sărbători. Manifestația care i-a urmat a fost reprimată de poliție¹⁷⁸. Declararea grevei a obligat pe directorii de ziare să semneze un angajament prin care se prevedea acordarea repausului duminical complet și reglementarea muncii de noapte¹⁷⁹.

Un „regulament general pentru stabilirea ordinii de lucru în atelierelor tipografice din capitală” n-a fost însă admis ulterior de către patroni, ceea ce i-a determinat pe muncitori să hotărască declararea grevei¹⁸⁰. Greva generală nu s-a declanșat însă înainte de trimiterea unui ultimatum patronilor, care, în loc să dea un răspuns, au luat măsuri contra

¹⁷⁰ „Lumea nouă”, an. IV, nr. 1 125 din 28 aprilie 1898, p. 2.

¹⁷¹ Ibidem, nr. 1 128 din 22 aprilie, 1898, p. 2.

¹⁷² Ibidem, nr. 1 130 din 25 aprilie 1898, p. 2; „Trompeta socialistă”, an. I, nr. 2 din 2 mai 1898, p. 4.

¹⁷³ Ibidem, nr. 1 153 din 23 mai 1898, p. 2.

¹⁷⁴ Ibidem, nr. 1 155 din 27 mai 1898, p. 3; „Trompeta socialistă”, an. I, nr. 4 din 31 mai 1898, p. 1.

¹⁷⁵ Ibidem, nr. 1 281 din 28 octombrie 1898, p. 2; „Gutenberg”, an. III, seria a II-a, nr. 2 din 15 octombrie 1898, p. 1.

¹⁷⁶ Ibidem, an. V, seria a II-a, nr. 2 din 29 noiembrie, p. 2.

¹⁷⁷ Ibidem, an. IV, nr. 1 154 din 24 mai 1898, p. 3.

¹⁷⁸ „Rominul”, nr. 95 din 26–27 mai 1898, p. 3.

¹⁷⁹ „Lumea nouă”, an. IV, nr. 1 155 din 27 mai 1898, p. 2; nr. 1 156 din 28 mai 1898, p. 1.

¹⁸⁰ „Gutenberg”, an. II, nr. 24 din 1 septembrie 1898, p. 2; „Lumea nouă”, an. V, nr. 2 din 22 noiembrie 1898, p. 2.

muncitorilor¹⁸¹. Data de 30 decembrie a marcat începutul grevei generale a muncitorilor tipografi, printr-un manifest în care se arătau cauzele grevei și se adresa chemarea la solidarizare în luptă¹⁸². După 10 săptămâni, greva a luat sfârșit prin acceptarea regulamentului de către majoritatea patronilor tipografi¹⁸³. Referitor la repausul duminical, art. 7 prevedea: „Duminicile în întregime și sărbătorile prevăzute de legea repausului nu se lucrează”¹⁸⁴. Aceasta era, fără îndoială, una din cele mai mari victorii obținute pînă atunci de clasa muncitoare din țara noastră.

Încălcarea legii repausului duminical a nemulțumit profund și pe lucrătorii comerciali. Greva fiind inaccesibilă pentru ei ca un mijloc de luptă împotriva patronilor din cauza slabei organizări, s-au limitat, ca și mai înainte, la ținerea unor întruniri de protest. Aceste întruniri de protest erau totuși manifestații de natură politică la adresa guvernului, care oblăduia încălcările de lege, încît atrăgeau după sine reprimări violente din partea poliției. După o astfel de întrunire în capitală, participanții au fost insultați, bătuți și amenințați cu arestarea¹⁸⁵.

Spre deosebire de muncitori, care prin greve obțineau o îmbunătățire a situației lor materiale, lucrătorii comerciali, prin întrunirile de protest, n-au putut rezolva nimic din acest punct de vedere. Totuși mișcarea lor nu este lipsită de însemnătate, integrîndu-se în lupta generală a clasei muncitoare din România împotriva exploatării, pentru obținerea unor condiții mai bune de muncă și de trai.

Lupta clasei muncitoare din România pentru reglementarea și legiferarea repausului duminical la sfîrșitul secolului al XIX-lea constituie o parte inseparabilă a luptei maselor populare pentru drepturi burghezo-democrate.

Trecerea prin Parlament a unei legi cu caracter muncitoresc în 1897, împotriva voinței celor mai reacționare elemente ale claselor exploatatoare, a dovedit că proletariatul devenise deja o forță socială capabilă să facă presiuni asupra aparatului de stat burghez în scopul satisfacerii revendicărilor sale. Exercitînd presiuni asupra Parlamentului și venind în contact cu poliția ca organ de represiune, lupta clasei muncitoare pentru reglementarea și legiferarea repausului duminical a încetat de a fi pur și simplu o luptă economică și a căpătat un pronunțat caracter politic. Numeroase greve, manifestații de stradă și întruniri de protest stau mărturie a împletirii celor două forme de luptă ale proletariatului.

În România, lupta clasei muncitoare pentru legiferarea repausului duminical s-a desfășurat în trei perioade: înainte de legiferare, legiferarea repausului duminical pentru o jumătate de zi, încălcarea legii și

¹⁸¹ „Lumea nouă”, an. V, s. II, nr. 3 din 6 decembrie 1898, p. 2.

¹⁸² Ibidem, an. V, s. II, nr. 7 din 1 ianuarie 1899, p. 1-3; „Gutenberg”, an. III, s. II, nr. 7, din 1 ianuarie 1898, p. 1-6.

¹⁸³ „Lumea nouă”, an. V, s. II, nr. 19 din 28 martie 1899, p. 2.

¹⁸⁴ „Gutenberg”, an. II, seria a II-a, nr. 24 din 1 septembrie 1898, p. 2.

¹⁸⁵ „Lumea nouă”, an. IV, nr. 1 145 din 12 mai 1898, p. 3; nr. 1 156 din 28 mai 1898, p. 1.

lupta pentru legiferarea repausului duminical complet. Această luptă va continua cu și mai mare intensitate în etapa următoare, datorită înăsprii condițiilor de muncă și trai.

În lupta pentru reglementarea și legiferarea repausului duminical pînă în 1900, clasa muncitoare a obținut, evident, o serie de succese, unul din cele mai de seamă fiind însăși legea din 1897. Dar, în condițiile asupririi de clasă și ale intensificării exploatării, aceste succese nu puteau fi decît trecătoare, iar o îmbunătățire a situației sale, cel puțin temporară. Adevăratul rezultat al acestei lupte nu consta în succesul imediat, ci, așa cum arătau Marx și Engels în *Manifestul Partidului Comunist*, în „unirea mereu crescîndă a muncitorilor”.

AGRICULTURA ÎN TRANSILVANIA ÎN SECOLUL AL XIV-LEA

DE

E. LAZEA

Producerea mijloacelor necesare traiului în concepția marxistă asupra istoriei reprezintă „cea dintîi premisă a oricărei existențe omenеști, deci și a oricărei istorii... Primul act istoric este, așadar, producerea mijloacelor necesare pentru satisfacerea acestor nevoi, producerea vieții materiale însăși”¹.

În lumina acestei teze fundamentale a materialismului istoric, cunoașterea situației principalei ramuri a producției feudale pe teritoriul Transilvaniei — agricultura — are o importanță științifică de netăgăduit, căci, în măsura în care poate fi elucidată, ea ne permite să tragem importante concluzii atât asupra stării economice și sociale a mării majorități a populației care se ocupa cu agricultura, cît și asupra progresului atins de societatea transilvăneană în secolul respectiv în principala ramură economică care asigura întreținerea și reproducerea vieții materiale.

În literatura istorică referitoare la acest veac, problema situației agriculturii și a celorlalte ocupații agricole a rămas încă prea puțin aprofundată. Istoriografia mai veche, cu cunoscuta sa predilecție pentru evenimentele politice și căreia îi era străină studierea producției materiale ca factor determinant în dezvoltarea societății, nu s-a preocupat aproape de loc de producția agricolă sau, dacă totuși, tangențial, a atins o ramură sau alta a ocupațiilor agricole, a făcut-o mai mult din nevoia de a găsi unele argumente în plus în susținerea unor polemici naționalist-șovine. În studiile istorice marxiste de sinteză generală apărute la noi în ultimul timp, situației agriculturii i se acordă atenția cuvenită și este just înfățișată, însă nici aici problema pe care o discutăm în cazul de față nu a putut fi tratată decît sumar².

¹ K. Marx și F. Engels, *Opere*, vol. 3, Edit. politică, 1958, București, p. 28.

² *Istoria Romîniei*, vol. II, București, Edit. Acad. R.P.R., 1962, p. 224—227; C. Dai-coviciu, Șt. Pascu..., *Din Istoria Transilvaniei*, Buc., Edit. Acad. R.P.R., 1963. p. 126—128.

Sarcina pe care ne propunem s-o rezolvăm în acest articol este tocmai de a lărgi cercetarea situației agriculturii în sec. XIV³ prin valorificarea întregului material documentar cunoscut, edit și inedit, care conține referiri la această problemă. În măsura în care materialul documentar ne va permite, vom încerca să arătăm care a fost nivelul de dezvoltare al forțelor de producție în agricultură, starea tehnicii agricole în acest veac, modurile de cultivare a pământului, uneltele de muncă de atunci, productivitatea muncii, cât și întreg complexul de activități legate de cultivarea pământului.

Importanța ocupațiilor agricole în general și a agriculturii în special, ca și locul predominant pe care acestea îl ocupau în întreg ansamblul economiei feudale față de celelalte ramuri de activități economice, rezultă nu din faptul că agricultura ar fi atins în acest secol un nivel de dezvoltare deosebit, ci se datorește condițiilor specifice ale dezvoltării istorice de atunci. Predominarea economiei naturale, în care ocupațiile agricole stăteau pe primul plan, este indisolubil legată de nivelul destul de scăzut de dezvoltare al forțelor de producție care caracterizează, în general, formația feudală și cu atât mai mult perioadele de la începutul feudalismului: cristalizarea și începutul consolidării relațiilor feudale. Nivelul scăzut de dezvoltare al forțelor de producție în epoca de care ne ocupăm face ca producția meșteșugărească și activitatea de schimb (deci elementele care vor avea să dinamizeze cel mai mult producția feudală) să fie încă slab dezvoltate, și astfel economiei naturale, destinată în primul rând satisfacerii nevoilor consumului direct și imediat, îi este rezervată o poziție predominantă, pe care o va păstra până în pragul capitalismului.

Chiar și o privire foarte sumară asupra obligațiilor feudale ale iobagilor ne arată că ocupațiile agricole trebuiau să satisfacă nu numai nevoile vitale ale producătorilor direcți, ci și pe cele ale stăpînilor lor feudali. Renta feudală percepută în produse agricole și animale era tocmai forma predominantă a obligațiilor iobăgești în această perioadă.

Dar cererea de produse agricole nu se mărginește numai la satisfacerea necesităților consumului direct al iobagilor și al feudalilor, cu toate că asigurarea nevoilor consumului direct și propriu constituia trăsătura principală a producției feudale⁴. Producția meșteșugărească, la nivelul ei de dezvoltare din acel timp, se aprovizionea și era o prelucrătoare cu precădere a materiilor prime furnizate de ocupațiile agricole.

De asemenea, schimbul comercial, în forma și în volumul în care se făcea în condițiile predominării economiei naturale, avea ca obiect, într-o însemnată măsură, produsele agricole (alături de cele meșteșugărești etc.).

Ca o confirmare în plus a locului predominant pe care îl dețineau ocupațiile agricole în cadrul economiei feudale, trebuie menționat și fap-

³ În acest articol ne vom ocupa numai cu problema cultivării pământului propriu-zisă, urmînd ca într-un alt articol să tratăm și despre situația celorlalte ocupații agricole.

⁴ F. Engels, *Anti-Dühring*, ed. a 3-a, București, E.S.P.L.P., 1966, p. 300 și 314.

tul că majoritatea orașelor transilvănene, care cunosc în acest secol o dezvoltare însemnată și încep să devină principalele centre ale producției meșteșugărești și ale activității de schimb, aveau în perioada de care ne ocupăm un pronunțat caracter agricol.

Deși cele de mai sus subliniază îndeajuns importanța agriculturii, totuși ea nu putea fi acea forță dinamică în stare să producă o revoluționare a producției feudale. Ea avea un caracter închis, în practicarea ei se resimțea balastul rutinei și lipsa unor cunoștințe agrotehnice mai te-meinice. Uneltele agricole de muncă erau și ele destul de rudimentare, cu ele nu se puteau lucra suprafețe întinse și mai ales cu ele nu se putea asigura decât o producție redusă. Dreptul de proprietate feudală asupra pământului influența și el negativ asupra producției agricole pentru că impunea cultivarea parcellară a pământului pe loturi iobăgești fărîmîțate, de pe care nu se puteau asigura, în cel mai bun caz, decât nevoile consumului direct al iobagilor și stăpînilor lor feudali, un mic surplus destinat schimbului și o reproducție simplă a producției agricole.

De aceea, cu toate că ocupațiile agricole asigurau volumul de bază al producției feudale și cu toate că se mențin pe o poziție predominantă față de celelalte ramuri ale economiei feudale, totuși, poziția respectivă nu fusese cîștigată printr-o organizare deosebită a producției agricole, ci, în virtutea celor arătate mai sus, rezulta mai degrabă din slaba dezvoltare a celorlalte ramuri ale economiei feudale. Dinamizarea producției feudale putea avea loc numai pe baza dezvoltării forțelor de producție, dezvoltare care avea să dea în primul rînd un impuls producției meșteșugărești, să permită să se depășească reproducția simplă și să se creeze un surplus de produse care să facă posibilă intensificarea activității de schimb, a relațiilor marfă-bani, să atragă în circuitul acestor relații diferitele ramuri ale economiei feudale, inclusiv agricultura.

Izvoarele istorice de bază care ne permit studierea agriculturii în secolul al XIV-lea și pe care le-am folosit și noi sînt documentele contemporane⁵. Din păcate, acestea nu conțin decât prea puține informații cu privire la situația agriculturii în general și cu atît mai puțin referitor la unele detalii importante privind tehnica agricolă de atunci, productivitatea etc.

Dintre diferitele categorii de documente din secolul al XIV-lea care ni s-au păstrat și care pot arunca o oarecare lumină asupra situației agriculturii pot fi menționate, în primul rînd, actele de împărțire a pămînturilor (*litteras divisionales*), actele de hotărnicire între diferitele moșii feudale (*reambulatoria*), precum și unele acte de danie și testamente provenind de la diferite persoane. Dar informațiile care pot fi extrase din ele sînt prea sărace pentru a putea găsi un răspuns complet la toate pro-

⁵ Puținele unelte agricole descoperite pînă acum (dat fiind faptul că arheologia feudală este abia la începuturile ei) se află rîspîndite prin diferite muzee. Lipsa unei valorificări teoretice a lor ne face să nu putem recurge la această categorie de izvoare.

blemele ce ne interesează în cazul de față. În majoritatea lor absolută documentele contemporane nu ne oferă decît o foarte mică posibilitate de a cunoaște existența unor pămînturi arătore, a unor semănături, soiuri de cereale, holde, mori etc., dar și acestea sînt menționate doar în formulări stereotipe și numai în măsura în care ele constituie obiectul unui litigiu sau altui caz juridic care a făcut necesară pomenirea lor în documente scrise.

În afara caracterului stereotip al informației documentare ce ni s-a păstrat, mai trebuie semnalat și faptul că majoritatea absolută a ști-
rilor din documente sînt singulare și izolate unele de altele în timp și spațiu. Din această cauză, problemele ce ne interesează aici pot fi studiate mai mult static decît evolutiv. Toate aceste lacune ale materialului documentar nu numai că limitează posibilitatea de aprofundare multilaterală a cercetării, dar impun și o oarecare rezervă în formularea unor concluzii.

Documentele din secolul al XIV-lea ne dau întrucîtva posibilitatea să urmărim dezvoltarea agriculturii în două direcții principale, și anume :

a) dezvoltarea extensivă a agriculturii (cultivarea pămînturilor des-
țelenite, defrișarea și aratul terenurilor împădurite, răspîndirea unor
așezări noi pe acele pămînturi etc.);

b) dezvoltarea cultivării intensive a pămîntului (asolamente, folo-
sirea îngrășămintelor, dezvoltarea culturilor speciale, ca legumicultura,
pomicultura, viticultura, dezvoltarea culturilor plantelor textile și fura-
jere etc.).

Forma cea mai primitivă a progresului agriculturii o constituie lăr-
girea și răspîndirea terenurilor cultivate aproape peste tot acolo unde con-
dițiile solului permiteau cultivarea cerealelor. Una dintre mărturiile cele
mai numeroase pe care ni le dau documentele din secolul al XIV-lea cu
privire la situația agriculturii este tocmai aceea că cultivarea pămîntului
era răspîndită pe întreg teritoriul Transilvaniei, bineînțeles îndeosebi în
cîmpiile și văile roditoare ale ei și într-o măsură mai mică în pârțile sale
muntoase, cu terenuri mai puțin fertile, care erau folosite mai mult
pentru creșterea vitelor.

Pămînturile arabile (*terrae arabiles*) sînt atestate într-un însemnat
număr de documente încă de la începutul secolului al XIV-lea și în di-
ferite părți ale țării. Astfel, de pildă, dintr-un document ce se referă la
schimbul de moșii făcut între vicevoievodul Transilvaniei, Ehelleus, și
comitele Ioan, aflăm că primul i-a dat comitelui respectiv o jumătate
din satul Grebeniș (aproape de Tîrgu-Mureș), cu toate bunurile acelei
jumătăți, inclusiv „pămînturile de arătură”⁶. Într-un alt document găsim in-
formația că odată cu ocazia hotărnicirii moșiei Sumușduc (aproape de Cluj)
s-a constatat că într-un anumit loc „semnul de hotar a fost stricat cu plu-

⁶ *Doc. priv. ist. Rom.,* veacul XIV, C, Transilvania, vol. I (1301—1320), Edit. Acad.
R.P.R., 1953, doc. nr. 34 (1303). (Mai departe această colecție de documente (pînă la 1350)
va fi citată prescurtat: *Documente*, C, Transilvania).

gul” și de aceea „au oprit oamenii și plugul...”⁷. Cu ocazia împărțirii moșiei Sintejude (lingă Gherla), întie cîțiva nobili s-a precizat că unele semne de hotar se aflau pe pămînturile arătore⁸. De asemenea, cu ocazia împărțirii moșiei Resighea (lingă Carei), întie nobilii de acolo se vorbește despre semnele de hotar ce despart sesiile (*loca sessionalia*), pămînturile arătore și alte pămînturi de folosință⁹. Actul care atestă vânzarea satului Băgaciu (lingă Gherla) menționează că a fost vîndut cu toate bunurile sale, adică cu pămînturile arătore, livezile și pădurile etc. aflătore între hotarele sale¹⁰. Între bunurile lăsate prin testament de un nobil din moșiile sale Borș și Udvornuktelek (dispărut, lingă Oradea) sînt menționate și pămînturi arătore¹¹. Cu ocazia împărțirii a 26 de sate din domeniul Reghin, fiii lui Dionisie s-au înțeles să stăpînească aceste sate „împreună cu oamenii lor... și cu pămînturile arătore, cu finețele, pădurile și alte bunuri între hotarele lor... conform obiceiului strămoșesc”¹². Donația magistrului Teodor făcută ginerei lui său Gall, care primește 11 sate în comitatele Cenad, Caraș și Timiș cu toate bunurile lor, adică cu „pădurile, livezile, dumbrăvile, cu locurile pentru pescuit, cu locurile arătore și gunoite” (*terrae arabiles et fimatae*)¹³, atestă de asemenea ocupația agriculturii. Pămînturi arătore sînt atestate și în documentul care vorbește despre vânzarea unei părți din satul Ringhelkirch (dispărut, lingă Sebeș)¹⁴. După înfrîngerea comitelui Hening din Petrești cu ajutorul cumanilor, pentru nesupunerea sa față de rege i-au fost luate toate posesiunile sale, atît sate, cît și pămînturi arătore, finețe, livezi, mori și case, precum și întreaga avere mobilă și imobilă, care au fost apoi restituite mai tîrziu copiilor săi orfani pentru 200 de mărci de argint¹⁵. Informații interesante conține și un document privitor la împărțirea moșiei Juc (lingă Cluj), în care se vorbește despre locul numit „Buzustelke” (*possessio Buzustelkee vocata*), ceea ce în traducere din maghiară înseamnă „locul cu grîu”; tot aici se mai vorbește despre semnele de hotar stricate de oameni cu plugul (*metas quas aratores amisserant*), despre „drumul morarilor” (*via molendinatorum*)¹⁶ etc.

S-ar mai putea aduce numeroase exemplificări referitoare la răspîndirea agriculturii pe întreg cuprinsul Transilvaniei. Ne limităm însă numai la cele de mai sus, provenite din documentele care datează din primul sfert al secolului al XIV-lea, adică din acea perioadă din care ni s-au păstrat mai puține documente, ceea ce este cu atît mai important pentru atestarea răspîndirii agriculturii.

⁷ Documente, C, Transilvania, doc. nr. 234 (1315).

⁸ *Ibidem*, doc. nr. 235 (1315).

⁹ *Ibidem*, doc. nr. 241 (1316).

¹⁰ *Ibidem*, doc. nr. 331 (1318).

¹¹ *Ibidem*, doc. nr. 338 (1319).

¹² *Ibidem*, doc. nr. 381 (1319).

¹³ *Ibidem*, vol. II, doc. nr. 125 (1322).

¹⁴ *Ibidem*, doc. nr. 145 (1323).

¹⁵ *Ibidem*, doc. nr. 309 (1325).

¹⁶ *Ibidem*, doc. nr. 405 (1326).

În următoarele decenii, mărturiile despre agricultură cresc tot mai mult, cel puțin numeric, dacă nu și în privința valorii informațiilor cuprinse în ele (deoarece se păstrează caracterul lor stereotip). Acest lucru se explică prin faptul că agricultura, în mod firesc, s-a dezvoltat și s-a extins tot mai mult, dar și prin aceea că din acest timp ni s-a păstrat un număr mai mare de documente. Creșterea numărului documentelor reflectă de asemenea și o nouă realitate, anume că tot mai des apare necesitatea de a se fixa într-o formă scrisă noile relații de stăpânire a pământului. Cu alte cuvinte, ele vorbesc despre faptul că în locul vechilor orînduiri de stăpânire obștească a pământului, fără dreptul scris, de acum, în urma uzurpării treptate a acestor rînduiri, pământul devine tot mai frecvent obiectul unor tranzacții care privesc tot mai puțin obștea sătească și tot mai mult anumite persoane izolate care s-au ridicat deasupra obștii.

Dezvoltarea extensivă a agriculturii în Transilvania s-a produs, ca peste tot în epoca feudalismului, în primul rînd pe seama defrișării și cultivării terenurilor unor păduri, a mărăcinișurilor și a pămînturilor întelenite, fapt pe care îl demonstrează iarăși numeroase documente¹⁷. Despre modul în care se practica defrișarea pădurilor cu scopul de a reda agriculturii terenuri noi, documentele contemporane nu vorbesc de loc. Dar, pe baza analogiei cu aceleași operații în alte părți ale Europei, se poate presupune că locuitorii se foloseau în acest scop de serviciile focului mai ales, căci astfel se cheltuia cea mai puțină forță de muncă. În plus, cenușa rezultată de pe urma arderei lemnului și a frunzișurilor constituia și ea un îngrășămint al solului ce urma să fie cultivat. Firește, se poate presupune și folosirea altor metode de defrișare a pădurilor și a mărăcinișurilor, prin tăierea lor, de pildă. Scoaterea rădăcinilor copacilor mari cu ajutorul securilor, al tîrnăcoapelor, al cazmalelor etc. necesita însă eforturi în plus, sau, atunci cînd nu puteau fi scoase, ele împiedicau ararea cu plugul a terenului defrișat, și în asemenea cazuri unealta de muncă pentru cultivarea pămîntului putea fi numai săpăliga sau alte asemenea unelte pentru săpat.

Defrișarea pădurilor și cultivarea unor terenuri nelucrate încă pînă atunci sînt strîns legate și de problema apariției unor așezări noi și de atragerea țăranilor pentru popularea lor¹⁸. Deoarece pămîntul,

¹⁷ *Documente, C, Transilvania*, vol. IV, doc. nr. 202 (1344, I, 20): în actul de danie făcută de un nobil din Vasary (loc. despărută, lingă Salonta) bisericii sf. Ana din Veneția Oradei, se menționează că aceasta din urmă primește o bucată de pămînt în hotarul satului Seleuș, cu pămînturile arătoare și cu „o bucată despădurită acum dintii” (*particula de novo extirpata*); *Documente, C, Transilvania*, vol. III, doc. nr. 80 (1332): cu ocazia împărțirii moșiei Juc (Cluj) între nobilii de acolo, se precizează, între altele, că împărțirea se face și „cum terris sive arabilibus sive non arabilibus totius silvae...”; *Documente, C, Transilvania*, vol. III, nr. 504 (1340): episcopul Andrei din Oradea construind o mănăstire de calugărițe în Oradea îi dăruiește, între alte bunuri, o bucată de pămînt „de curînd despădurită și curățită de mărăcini...” etc.

¹⁸ *Documente, C, Transilvania*, vol. II, nr. 544 (1329): actul de danie al regelui Carol Robert în favoarea comitelui Conrad, judele orașelor Baia Mare și Baia Sprie, se referă la o pădure situată între cele două orașe: „...După tăierea copacilor ei, pe locul acestora, dînsul și urmașii săi să poată așeza oamenii și să poată face un sat sau mai multe sate...”; *A Hunyadmegyei történeti és régészeti társulat évkönyve* (Anuarul Societății de istorie și arheologie al comitatului Hunedoara), 1882, p. 60—62 (1360, VI, 1): în litigiul dintre niște cnezi cu privire la moșiile numite Răchitova și Lunca, aflătoare în districtul Ilațeg, nepoții lui Costea și rudele lor susțin că bunicul lor s-a așezat *nove plantationis modo* pe moșia Răchitova, iar moșia Lunca

lucrat cu forța de muncă a țăranilor iobagi, constituia izvorul de bază al bogăției feudalilor, iar numărul satelor iobăgești aparținând feudalilor era și un indice al forței lor politice în ierarhia feudală, în întreaga această epocă se poate observa tendința permanentă din partea feudalilor, atât laici, cât și clerici, de a atrage pe domeniile lor un număr cât mai mare de țărani, de a întemeia noi sate, de a le lărgi pe cele vechi, de a lărgi suprafețele cultivate și prelucrate, pe diferite căi. Acest proces are loc mai ales pe domeniile marilor feudali, și în primul rînd pe pămînturile regale, în baza faptului că, spre deosebire de micii proprietari feudali, ei dispuneau de mai multe posibilități de a-i atrage spre moșiile lor pe țărani. Pentru îndeplinirea acestor scopuri, ei se foloseau de cele mai variate metode, de la scutirea țăranilor de obligațiile feudale pentru o perioadă de cîtiva ani¹⁹, pînă la răpirea oamenilor cu forța de pe moșiile altor feudali și așezarea lor pe moșiile feudalilor care se dovedeau mai puternici, fapt despre care iarăși vorbesc numeroase documente²⁰.

Dar nici extinderea suprafețelor cultivate în urma defrișării pădurilor sau a lucrării pămînturilor înțelenite nu se putea face în mod nestin-

„de asemenea au desțelenit-o și întemeiat-o” rudele lor; Hurmuzaki-Dens., *Documente*, I₂, p. 72–74 (1363, III, 3): cneji Leicu și Stroia pretind că moșia Zlaști (Hunedoara) ține de dreptul lor cnezial, fiindcă ei au defrișat locul acelei moșii, fără să poată justifica însă acest lucru prin acte.

Deși acest proces nu este suficient oglindit în documentele vremii, totuși putem afirma că în această vreme agricultura se extinde, cuprinzînd tot mai multe terenuri din zonele cu relief mai înalt, din Maramureș, Zarand, Hunedoara, Făgăraș, din scaunele secuiești și susești subcarpatice, pe măsură ce se înmulțește numărul așezărilor noi, înființate în decursul acestui veac.

¹⁹ Unele documente ne dau mărturii importante despre acest lucru: în 1386, Ladislau, voievodul Transilvaniei, i-a dat cnezului Dobre un loc de vîrat (*locum estivale*) numit Boia, pustiu și lipsit de locuitori, „pentru a fi împodobit cu mulțime de oameni” (*ad decorandum populorum multitudinem*); în document se precizează că în timp de 5 ani nu se vor plăti nici un fel de dări (*a data presentium usque ad expiratione quinque annorum nihil solvere debeat*), dar după expirarea acestui termen să fie dator să plătească darea la sîrbătoarea sf. Gheorghe (23 aprilie), anume 100 de dinari, *ad instar aliorum keneziorum et liberarum villarum*, din districtul cetății Deva (Acad. R.P.R., Fil. Cluj, Arh. istorică, XVI (1386, VIII, 19). Un alt document, din 1343, menționează că Elisabeta, regina Ungariei, vînd „să împodobească cu locuitori și să înzestreze cu mulțime de norod” toate moșiile lui Laurențiu, fiul lui Andrei din Thyba, aflătoare în comitatele Satu-Mare, Ungh și Zemplén, încredințează pe toți oamenii „de orice stare” care ar dori să se așeze pe respectivele moșii „să meargă slobod și să se așeze acolo”, sub ocrotirea reginei și bucurîndu-se de scutiri de dări pe timp de 3 ani din ziua sosirii lor, după ce vor fi căpătat învoire de la stăpînii lor și vor fi plătit în prealabil darea după pămînt (*terragium*) (*Documente*, C, Transilvania, vol. IV, doc. nr. 126; 1343, II, 3).

²⁰ La adunarea generală (*congregatio generalis*) a nobililor din comitatele Bihor și Crasna, palatinul Nicolaie îi condamnă pe juzii din Sălaci (lingă Marghita) și pe toți locuitorii de acolo, deoarece aceștia, cu 3 ani în urmă, au nîvălit pe moșia unui nobil din Sanislău (lingă Carei), ducînd de acolo cu forța 4 iobagi împreună cu lucrurile lor în valoare de 100 de mărci (*A nagykálloi Kálly-család levéltara* (Arhiva familiei Kálly de Nagykálló), vol. II, p. 83–84, nr. 1373; 1360, VII, 6). Mai departe această colecție se va cita pe scurtat: *Kálly*... Asemenea răpire de iobagi este menționată și într-un document din 1365, în care se pomenește faptul că Neagu, Maxim și Roman, voievozii romînilor..., și cu alți romîni și unguri, cu toții aproape 700 de oameni, la 8 septembrie 1364 au mers la moșia Sinpetrul Almașului (lingă Jibou), aparținătoare nobililor din Dobica, și „au mutat cu sila pe toți iobagii cu lucrurile lor” (*iobagiones universos cum eorum rebus potentialiter... deduxissent... ipsa possessio desolata habetur...*) (*Documenta Valachorum*, p. 181–183; 1365, II, 26).

gherit și nelimitat. Pentru țărani ar fi fost avantajos să defrișeze și să redea agriculturii acele terenuri asupra cărora nu se extinsese încă proprietatea feudalilor, pentru că astfel s-ar mai fi putut menține încă și în starea de oameni liberi. Din păcate însă este extrem de dificil de a contura pe harta Transilvaniei ce teritorii vor mai fi rămas neacaparate în sfera dreptului de proprietate feudală și e discutabil dacă au mai existat la sfârșitul secolului al XIV-lea multe asemenea terenuri, știind că, în baza principiului *eremus est causa regis*, pământurile așa-numite „fără stăpîni”, dar în realitate obștești, au fost trecute în proprietatea regilor maghiari și cunoscînd că împotriva țărănimii libere nobilimea a dus o ofensivă permanentă care s-a soldat cu acapărarea pământurilor obștești și cu generalizarea iobăgirii principalei mase a țărănimii în decursul acestui secol. Astfel stînd lucrurile, trebuie să vedem extinderea proprietății feudale-regale, nobiliare sau bisericești ca o frînă și în calea sporirii neîngrădite și nelimitate a cultivării unor terenuri noi. De aceea putem presupune că avantajele pe care le obțin țărani de pe urma cultivării și așezării lor pe unele pămînturi noi privesc tot mai puțin poziția lor socială de oameni ce-și mai pot păstra încă libertatea personală și se reduc tot mai mult la unele mici avantaje materiale temporare de felul scutirilor de dări pe cîțiva ani, așa cum am văzut mai sus.

În urma generalizării extinderii proprietății feudale asupra pămîntului, a iobăgirii marii mase a țărănimii și apoi a îngădirii dreptului de liberă strămutare a iobagilor, precum și în urma sporului natural al populației s-a ajuns, treptat, la fărîmîțarea sesiilor iobăgești și, prin aceasta, la reducerea suprafețelor arabile aflate în folosința iobagilor. Chiar dacă exemplul ce-l vom cita mai jos n-ar fi decît un caz izolat, el exprimă acea realitate, anume că iobagii încep să aibă tot mai puțin pămînt cultivabil în folosința lor, tocmai ca o consecință, între altele, și a faptului că feudații reușiseră deja să acapareze o mare parte din pămînturile aflate anterior în folosința obștească a țăranilor și chiar și pe cele încă nefolosite de nimeni. Despre o asemenea insuficiență a pămîntului cultivabil în folosința iobagilor ne vorbește un document ce datează din a doua jumătate a secolului al XIV-lea. El conține plîngerea lui Petru, episcopul Transilvaniei, adresată regelui maghiar despre faptul că locuitorii din satul Izvorul Crișului (îngă Huedin), aflat în posesiunea bisericii din Alba-Iulia și a numitului episcop Petru, din cauză că le lipsea pămîntul de folosință necesar, nu mai puteau rămîne acolo, și de aceea episcopul, îngrijorat să nu i se pustiască posesiunea respectivă, îl roagă pe rege să cedeze în folosul iobagilor săi o suprafață de pămînt din hotarul satelor învecinate Șaula și Nearsova, aflate în posesiunea regelui. Regele, ca patron al bisericii Transilvaniei, i-a poruncit abatelui de la conventul din Cluj-Mănăstur să trimită un reprezentant al său, care, împreună cu reprezentantul regelui, să defalce o parte din pămînturile posesiunilor regale sus-numite în folosul iobagilor episcopului, dar în așa fel încît să nu provoace neajunsuri locuitorilor din satele în posesiunea regelui²¹. Din darea de seamă

²¹ *Zsigmondkori Oklevéltár. Összeáll. Mályusz Elemér* (Documente din timpul lui Sigismund. Col. întocmită de...), vol. I (1387–1399), p. 212, nr. 1 937.

adresată de convent regelui aflăm că cu ocazia împărțirii pământului a izbucnit o neînțelegere între iobagii episcopului și cei de pe posesiunile regelui din cauza unei suprafețe de pământ de 8 pluguri (1 plug = circa 60 de iugăre). În cele din urmă, neînțelegerea a fost soluționată astfel : o bucată de pământ de 3 pluguri a fost dată iobagilor episcopului, iar alta, cu suprafața de 5 pluguri, a rămas iobagilor regelui²². În cazul respectiv, locuitorii din Izvorul Crișului nu putuseră deci soluționa lipsa pământului de folosință prin defrișări etc., ci numai printr-o redistribuire între doi mari feudali a unei suprafețe de pământ cultivabil²³.

Pe de altă parte, trebuie să reținem faptul că tendinței feudalelor de a-i atrage pe posesiunile lor pe țărani prin asigurarea unor condiții mai prielnice decât la vechii lor stăpâni, măcar pe un termen mai redus, i se opuneau anumiți factori, care au început să se manifeste tocmai din secolul al XIV-lea și pe măsură ce trecea timpul tot mai mult. E vorba mai ales de faptul că liberele strămutări a iobagilor de pe moșia unui feudal pe a altuia, chiar dacă nu e desființată complet în mod legal în secolul al XIV-lea, i se pun numeroase piedici care o limitează într-o măsură însemnată. Unul dintre motivele principale care i-a determinat pe feudali să îngreuească dreptul de liberă strămutare a iobagilor își are rădăcinile în faptul că părăsirea domeniilor unui feudal și trecerea acestora pe domeniile altui feudal însemna o pierdere importantă, care-și găsea uneori expresia chiar și în pustiirea unor sate întregi, fapt ce a fost iarăși în această epocă un fenomen destul de frecvent²⁴. Extinderea suprafețelor cultivate pe domeniul unui feudal în asemenea cazuri era doar rezultatul pustiirii domeniilor altor feudali. Sub raportul care ne interesează pe noi

²² Zsigmondkori Oklevéltár..., vol. I (1387—1399), p. 214, nr. 1 959.

²³ „Puținătatea” pământurilor de arătură este, de altfel, menționată și într-un pasaj din *Statutele capitolului din Oradea* din 1374 : „hospites et incole eiusdem civitatis nostre propter arctitudinem terrarum arabilium seu usualium agriculture officium exercere non valebant, sed potius manuum et laborum suorum acquisitione victus usum querebant...”: Bunytay V., *A váradí káptalan statumai* [Statutele capitolului din Oradea], rubr. XVIII.

²⁴ Despre pustiirea totală sau parțială a unor sate și pământuri pomenesc numeroase documente ale vremii : *Documente*, C, Transilvania, vol. I, doc. nr. 326 (1318, VI, 25); *ibidem*, vol. III, doc. nr. 275 (1336, II, 28); *ibidem*, doc. nr. 315 (1337, I, 29); *ibidem*, vol. IV, doc. nr. 27 (1341, IV, 24); *ibidem*, doc. nr. 56 (1341, IX, 27); *ibidem*, doc. nr. 307 (1345, V, 1); *Oklevéltár a Tomaj-nemzetségbeli losonczy Bánffy család történetéhez* (Documente privitoare la istoria familiei Bánffy de Losoncz din neamul Tomaj), vol. I, p. 178—179 (1351, IX, 22). În continuare se va cita prescurtat : *Bánffy...*; Zimmermann-Werner-Müller, *Urkundenbuch zur Geschichte der Deutschen in Siebenbürgen*, vol. II, p. 87—88 (1352, VIII, 13). În continuare se va cita prescurtat : Zimmermann, *Urkundenbuch...*; *A római szentbirodalmi nagy székelyi Teleki család oklevéltára* [Documentele familiei Teleki de Sic, comiți ai sfântului Imperiu Roman], vol. I, p. 100—101 (1356, XII, 13). În continuare se va cita prescurtat : *Teleki...*; *Anjoukori okmánytár* (Documente din epoca angevină), vol. VII, p. 54—56 (1358, II, 23); *ibidem*, p. 361—363 (1358, IX, 16); Acad. R.P.R., Fil. Cluj, Arh. istorică, LXXXII (1363, V, 2); *Székelly oklevéltár* (Documente referitoare la secui), vol. I, p. 77 (1377, XI, 11); Acad. R.P.R., Fil. Cluj, Arh. istorică, CLXXXIX (1387, X, 16); *Bánffy...*, vol. I, p. 434—435 (1391, I, 7); Hurmuzaki-Dens., *Documente...*, vol. I, p. 354 (1394, XII, 26); Zimmermann, *Urkundenbuch...*, vol. III, p. 149—150 (1395, IV, 18) etc.

Se înțelege că pustiirea satelor n-a fost numai rezultatul acțiunilor de ademenire sau de ducere forțată a iobagilor de pe o moșie pe alta, ci și o formă răspândită a luptei de clasă a iobagilor : fuga în masă de pe moșiile feudalelor.

aici, cauza dezvoltării generale a agriculturii nu câștiga însă nimic sau aproape nimic.

În afară de cele arătate pînă aici mai existau și alte motive obiective datorită cărora agricultura nu se putea dezvolta pe calea extensivă nestingerit și nelimitat. Una dintre acestea consta în însăși natura solului Transilvaniei, din care, circa 25 % fiind muntos, nu era decît foarte puțin sau de loc propice pentru cultivarea lui.

O ultimă cauză pe care o menționăm aici, dar nu ultima ca importantă, a fost starea înapoiată a inventarului tehnic agricol, a uneltelor de muncă, care mai erau încă destul de rudimentare și cu care nu se puteau lucra suprafețe mai întinse și nici orice fel de soluri. Tocmai de aceea trebuie să precizăm că, ținînd cont de cele spuse mai sus, practicarea agriculturii pe calea extensivă nu atinsese totuși o limită absolută ce nu mai putea fi de loc depășită în viitor, în sensul că ea ar fi cuprins deja, în perioada de care ne ocupăm, absolut tot teritoriul cultivabil al Transilvaniei. Pe măsură ce se vor perfecționa uneltele de muncă agricole și se va generaliza tot mai mult folosirea lor, vor mai spori și suprafețele cultivate. Se înțelege că aici s-a mai manifestat și influența altor factori, ca sporirea numărului populației, intensificarea relațiilor de schimb etc.

Limitarea treptată a posibilităților de practicare a agriculturii extensive, pe de o parte, iar pe de altă perfecționarea uneltelor de muncă agricole și a metodelor de cultivare a pămîntului, îmbinate cu creșterea cerințelor pentru o producție agricolă sporită, au deschis — la început paralel și timid, iar apoi tot mai mult — calea dezvoltării cultivării intensive a pămîntului, despre care iarăși găsim unele mărturii importante în documentele secolului al XIV-lea.

Începerea practicării cultivării intensive a pămîntului a însemnat un pas important în dezvoltarea agriculturii feudale, dar ea n-a scos de loc din uz practicarea cultivării extensive a pămîntului. Dimpotrivă, ele au coexistat de-a lungul întregului ev mediu, chiar dacă în unele locuri a început să predomine agricultura intensivă. Nicăieri în economia feudală metodele tradiționale de lucru n-au avut rădăcini mai adînci ca în agricultură. Dar nu numai tradiția, rutina și slabele cunoștințe agrotehnice ale țăranilor iobagi au fost acelea care au făcut să persiste metoda cultivării extensive a pămîntului și productivitatea agricolă scăzută. Aceasta este legată de realități mult mai importante ale societății feudale.

Trăsătura principală care a asigurat relațiilor de producție feudale rolul de forță motrice în dezvoltarea forțelor de producție feudale, luate în comparație cu cele existente în societatea sclavagistă, a fost tocmai dezrobirea parțială a producătorului direct, fostul sclav, și cointeresarea lui într-o oarecare măsură în rezultatul muncii sale²⁵. Totuși, și în societatea feudală caracterul exploatator al relațiilor de producție se manifestă ca o frînă puternică în calea dezvoltării forțelor de producție. Acest lucru se poate observa și în dezvoltarea agriculturii feudale. Este îndeobște cunoscut că în perioada de care ne ocupăm predomina forma de perce-

²⁵ B. F. Porșnev, *Studii de economie politică a feudalismului*, București, Edit. științifică, 1957, p. 17—18.

pere a rentei feudale în natură, feudalul luîndu-i țăranului iobag dependent de el a 10-a parte (*decima*) din produsele obținute pe lotul său (după 1351 se încearcă și introducerea *nonei*), fără să mai adăugăm aici și obligațiile iobagilor față de statul feudal și față de biserică. Modul de percepere a rentei în natură după volumul produselor obținute în gospodăria iobăgească nu avea darul să-l stimuleze prea mult pe iobag să intensifice productivitatea lotului cultivat de el. De aceea iobagul este nevoit să se mulțumească și cu o productivitate mai scăzută a culturilor agricole, numai să aibă asigurată existența familiei sale și să-i permită reproducea simplă a noului ciclu economic.

În afară de aceasta, se știe că principala celulă de producție a societății feudale era gospodăria producătorului direct. În cadrul acestei celule economice, producătorul direct folosea forța sa de muncă și inventarul său agricol destul de rudimentar pentru cultivarea lotului de pămînt ce-l avea în folosința sa. Agricultura feudală nu era deci o mare „întreprindere” economică, capabilă să concentreze toate mijloacele materiale în vederea cultivării intensive a pămîntului și a sporirii producției agricole, ci era fărîmîtată pe loturile țăranesti, iar volumul global al producției agricole nu era decît suma rezultatelor individuale obținute pe aceste loturi aflate în folosința țăranilor aserviți. Că rezervele feudalilor nu contau încă decît într-o prea mică măsură în ce privește producția agricolă în acest timp, ne-o dovedește iarăși predominarea rentei în natură și faptul că renta în muncă — redusă ca număr de zile în această perioadă — nu era folosită de feudali atît pentru cultivarea rezervelor lor²⁶, cît îndeosebi pentru diferitele nevoi de întreținere a curților lor. Feudalii își asigurau în mare măsură cele necesare traiului din renta în produse, obținută de la iobagi, iar la activitatea de schimb, în măsura în care aveau nevoie de bani, participau mai mult cu vite și cu surplusul de cereale provenit din renta în natură.

Exploatat de cele trei virfuri ale societății feudale — de nobilime, stat și biserică —, țăranul aservit nu putea dispune datorită sărăciei sale de un inventar agricol perfecționat și de suficiente vite, nu numai pentru tracțiunea necesară la muncile agricole, dar și pentru îngrășarea pămîntului. Or, toate aceste lucruri erau indispensabile pentru ca producătorul direct să poată practica nestingherit pe lotul său o agricultură intensivă. În acestea găsim, de altfel, și răspunsul de ce agricultura extensivă s-a menținut de-a lungul întregii orînduiri feudale. Dacă întîlnim totuși în secolul al XIV-lea și urme care atestă începutul practicării unei agriculturi intensive, credem că aceasta se datorește nu atît stimulării și cointeresării materiale a iobagilor de către feudali, cît mai ales cauzelor care au circumscris progresul general al forțelor de producție în acest timp, precum și limitării treptate a posibilităților de practicare peste tot numai a agriculturii extensive.

Trecerea la agricultura intensivă, oricît de modestă ar fi ea deocamdată ca volum, este importantă ca urmări, chiar dacă prin prisma infor-

²⁶ Documentele nu pomenesc despre folosirea rentei în muncă la cultivarea pămîntului de către feudali în această perioadă.

mațiilor din documentele contemporane ele par prea puțin palpabile. Dacă în privința agriculturii extensive una dintre condițiile ei de bază era existența unor suprafețe cât mai mari de terenuri cultivabile, în cazul agriculturii intensive, chiar dacă ea nu se află decât într-un stadiu incipient, atenția principală începe să se acorde nu atât lărgirii suprafețelor cultivate, cât ridicării fertilității și productivității lor pe baza folosirii unor îngrășăminte naturale, precum și îmbunătățirii metodelor de cultivare a pământului.

Știința istorică marxistă consideră dezvoltarea sistemelor cultivării pământului ca o manifestare a dezvoltării forțelor de producție în domeniul agriculturii. Spre deosebire de alte mijloace de producție care prin folosirea lor neîntreruptă se uzază și se distrug, pământul are acea calitate care constă nu numai în faptul că poate fi preîntîmpinată epuizarea fertilității sale, scoaterea sa din uz pentru o perioadă mai mult sau mai puțin îndelungată, dar fertilitatea sa poate fi chiar mărită. Condiția de bază pentru creșterea fertilității pământului și ridicarea productivității muncii agricole o constituie aplicarea acelor sisteme de cultivare a pământului care corespund cel mai bine nivelului de dezvoltare al forțelor de producție, condițiilor naturale și economice din perioada istorică respectivă.

Necesitatea îmbunătățirii metodelor de cultivare a pământului pentru creșterea producției de cereale au înțeles-o și producătorii agricoli din Transilvania în secolul al XIV-lea și au rezolvat-o la nivelul cunoștințelor lor agrotehnice de atunci și în măsura în care nivelul dezvoltării forțelor de producție și alte realități obiective le-au permis acest lucru.

Ce informații ne dau documentele din secolul al XIV-lea despre metodele sau sistemele de cultivare a pământului? Din păcate, tocmai în legătură cu această problemă importantă se resimte în cel mai înalt grad caracterul lacunar al știrilor ce ni s-au păstrat despre starea agriculturii. Dar, cu toate acestea, unele mărturii, oricît de vagi ar fi ele, ne dau suficiente temeieri să afirmăm că și în Transilvania, ca și în alte țări în perioada respectivă a feudalismului, tehnica de cultivare a pământului a cunoscut în dezvoltarea sa cîteva sisteme: sistemul cultivării pe urma defrișărilor făcute în zonele împădurite sau acoperite de tufăriș, sistemul desțelenirilor în zonele de șes sau neîmpădurite și, în sfîrșit, sistemul asolamentelor obligatorii, bienal și trienal. Primele două sisteme sînt legate de agricultura extensivă, iar sistemul asolamentelor obligatorii — de începuturile trecerii la practicarea unei agriculturi intensive. În lipsa unor descrieri de amănunt despre aceste sisteme în documentele noastre, sîntem nevoiți să recurgem la cîteva analogii cu situații întîlnite pe plan general european, dar nu fără rezervele necesare în asemenea împrejurări și nu fără a ne sprijini pe datele, chiar vagi și puține, din documentele noastre.

În ce privește sistemul cultivării pământului pe urma defrișărilor, oriunde întîlnim acest sistem, de obicei terenul defrișat și îmbogățit prin cenușa rezultată din arderea frunzișurilor și a materialului lemnos se cultiva fără întrerupere mai mulți ani la rînd, pînă la epuizarea fertilității sale, apoi era părăsit și se pregătea alt teren pentru cultivat. Epuizarea fertilității era condiționată și grăbită, în afară de însămînțările succesive, și de faptul că asemenea terenuri, de regulă, nu se îngrășau prin gunoire;

unealta de „arat” era adesea săpăliga etc., semănăturile erau năpădite de buruieni. În Transilvania, documentele ne furnizează doar știri vagi despre defrișarea unor terenuri (și uneori cultivarea lor), despre care am mai vorbit mai sus. Dar defrișarea terenurilor împădurite nu se făcea numai în scopul cultivării lor cu cereale, ci și pentru finețe și pășuni. În secolele precedente perioadei de care ne ocupăm, acest sistem de cultivare a pământului a putut fi chiar predominant, dar acum el ni se pare depășit, prin trecerea pe primul plan a celorlalte sisteme menționate.

O răspîndire mai mare în acest timp a putut-o avea al doilea sistem menționat, al destelenirilor. Condiționat în răspîndirea sa de unele perfecționări aduse plugului de lemn (cuțitul de fier care tăia brazda de pământ, răsturnată apoi de brăzdarul de lemn, fără de care nu s-ar fi putut tăia pajistile înțelenite), acest sistem a putut reda agriculturii terenuri mai întinse. Acest sistem a putut să se impună acolo unde existau terenuri mai mult decît suficiente nu numai pentru cultivarea lor, ci și pentru finețe și pășuni și unde fertilitatea pămînturilor cultivate era asigurată de faptul că erau „odihnite”, nefiind neapărat necesară gunoirea lor. Este sistemul pe care se bazează propriu-zis agricultura extensivă. Dar, și în cazul acestui sistem de cultivare a pămîntului, însămintările succesive, năpădirea buruienilor etc. duceau la scăderea fertilității terenurilor cultivate și la necesitatea ca acestea să fie părăsite, chiar dacă nu definitiv, cel puțin pentru mai mulți ani la rînd. Totuși, posibilitatea, existentă mereu, de a desteleni alte pămînturi, mai fertile la începutul cultivării lor, a dat o viabilitate mai îndelungată acestui sistem, care se menține de altfel pînă către sfîrșitul feudalismului, paralel cu sistemul mai avansat al asolamentelor. Documentele contemporane nu fac referiri directe la sistemul destelenirilor, dar această lacună documentară nu poate pune sub semnul întrebării existența acestui sistem de cultivare a pămîntului în Transilvania dacă admitem însăși existența agriculturii extensive.

Atunci cînd țărani agricultori revin peste cîțiva ani la terenurile rămase în pîrloage și încep să le cultive din nou, acest lucru dă naștere începuturilor asolamentelor primitive, care iarăși, în ciuda neatestării lor în documentele vremii, trebuie să fi pregătit trecerea la asolamentele obligatorii — bienal și trienal —, de care sînt legate propriu-zis începuturile practicării agriculturii intensive.

Referindu-se la sistemul destelenirii pîrloagelor, istoricul sovietic B. D. Grekov arăta că aceasta e posibilă acolo unde există pământ suficient și unde se poate practica pășunatul liber al turmelor de vite. Dacă sînt îndeplătute aceste două condiții, menționa B. D. Grekov, sistemul cultivării pămîntului trebuie să se schimbe și să se transforme neapărat în asolamente bienale și trienale²⁷.

Această explicare a trecerii la sistemul asolamentelor ni se pare acceptabilă și pentru realitățile din Transilvania, mai ales dacă ținem seama și de alte condiții obiective care au pregătit și au făcut necesară această trecere (începutul fărîmițării sesiilor iobăgești pe măsură ce sporea numărul

²⁷ B. D. Grekov, *Крестьяне на Руси*, Moscova-Leningrad, 1946, p. 51.

populației, limitarea posibilităților de a putea practica doar agricultura extensivă, relativa perfecționare a uneltelor de muncă, intensificarea relațiilor de schimb și începutul atragerii agriculturii în sfera relațiilor bănești etc.).

Cultivarea pământului bazată pe sistemul asolamentelor a însemnat un pas important înainte, atât în ce privește folosirea mai rațională a terenurilor arabile disponibile, cât și în ce privește ridicarea fertilității solurilor, deci și a sporirii producției agricole. O dată cu introducerea sistemului asolamentelor, terenurile arabile nu mai sînt cultivate pînă la epuizarea fertilității lor, după care ar fi urmat inevitabil părăsirea lor pentru mai mulți ani la rînd, ci acestea încep să fie cultivate prin rotație la intervale regulate de doi sau trei ani. În cazul asolamentelor bienale, pământul arabil disponibil era împărțit în două hotare, din care o parte era însămînțată într-un an, iar alta era lăsată să se odihnească, urmînd ca în anul viitor să se facă inversarea rolurilor. Acolo unde nu existau suficiente pășuni pentru vite, partea din hotar lăsată să se odihnească era folosită pentru pășunat, lucru pe care îl întîlnim menționat și în unele documente din secolul al XIV-lea²⁸. În istoriografia noastră marxistă se consideră că tocmai acest sistem de cultivare a pământului era predominant în Transilvania în epoca de care ne ocupăm²⁹. În cazul asolamentelor trienale, terenul cultivabil era împărțit în trei hotare, din care o parte era însămînțată cu cereale de toamnă, alta cu cereale de primăvară, iar a treia parte era lăsată să se odihnească pentru recîstigarea fertilității. Este posibil ca, între altele, tocmai cultivarea cerealelor de primăvară și de toamnă să fi dus la necesitatea introducerii în practica agricolă a asolamentelor trienale.

Odihnirea sistematică a pămînturilor arabile, precum și gunoirea lor, alături de perfecționarea plugului, căruia i se va aplica brăzdarul de fier, au și fost de fapt cele mai de seamă îmbunătățiri aduse tehnicii agricole de-a lungul întregii epoci feudale și totodată și principalele acțiuni pe tărîmul practicării agriculturii intensive.

Odată introdus în practica agricolă, sistemul folosirii prin rotație a terenurilor arabile a devenit o cauză de interes obștesc și de aceea a început să fie obligatoriu pentru toți membrii obștii respective. Pe măsură ce loturile iobăgești se tot micșorau prin împărțiri succesive între noile generații, problema folosirii pămînturilor din hotarul satului devenea o problemă ce necesita o tot mai riguroasă reglementare între membrii obștii țărănești. De aici s-a ajuns la necesitatea împărțirii terenului arabil în două sau trei hotare și la obligativitatea pentru toți locuitorii satului să respecte riguros rotația cultivării pămîntului prin însămînțarea cu același fel de cereale (de toamnă sau de primăvară) pentru a se sincroniza cît mai mult muncile de cultivare și de recoltare a cerealelor, căci în felul acesta se reduceau la minimum și pagubele ce și le făceau re-

²⁸ *Documente*, C, Transilvania, vol. IV, doc. nr. 421 (1346, VI, 16); Zimmermann, *Urkundenbuch...*, vol. III, p. 154–155 (1395, VIII, 30).

²⁹ *Istoria României*, vol. II, p. 224.

ciproc cu ocazia diferitelor munci agricole. Obligatorietatea respectării rotației asolamentelor a contribuit la răspîndirea lor peste tot unde condițiile naturale și de alt ordin favorizau acest lucru.

Dar această obligativitate își are și reversul său negativ. Stricta alternare a cultivării pămînturilor arabile cu soluri diferite din hotarul aceluiași sat nu corespundea întotdeauna condițiilor climatice. Un an secetos pentru anumite soluri sau unul ploios pentru altele puteau compromite recolta satului respectiv. Anii de foamete sînt, de altfel, un fenomen destul de răspîndit și frecvent în epoca feudală.

Nici în privința asolamentelor bienale și trienale documentele vremii nu ne dau informații directe și precise. Totuși considerăm că unele mărturii, pe care le vom cita mai jos, confirmă neîndoiește existența lor în practica agricolă din secolul al XIV-lea.

Analizînd cu atenție documentele care vorbesc despre împărțirea și hotărnicirea diferitelor posesiuni de pămînt, ne atrage atenția faptul că diferitele semne de hotar între acele posesiuni sînt totdeauna menționate în documente cu o grijă deosebită. Semnele de hotar, fie elemente naturale (movile, pîruri sau rîuri etc.) sau artificiale (stîlpi sau pietre de hotar), sînt totdeauna atestate în actele de hotărnicire și sînt verificate, în cazul apariției unor neînțelegeri, în prezența vecinilor și a reprezentanților autorităților centrale. Documentele vremii vorbesc adesea despre faptul că semnele de hotar despart și pămînturi arătore³⁰. Nu credem că am avea de-a face în aceste cazuri cu pămînturi de arătură care să fi fost cultivate numai întîmplător și apoi să fi fost părăsite, căci atunci însăși hotarele lor, despre care se face mențiune scrisă în documente că se află pe „pămînturi de arătură”, n-ar mai fi avut statornicia necesară ca să poată fi apărute în caz de litigiu. Calitatea lor *permanentă* de „pămînturi arătore” ne determină să credem că avem de-a face cu astfel de pămînturi arătore pe care se practica unul dintre sistemele asolamentelor. Altfel, și cultivarea neîntrepută a lor în condițiile metodelor agrotehnice de atunci este exclusă și imposibilă. Dar despre care anume dintre asolamente poate fi vorba, firește, nu putem preciza.

O altă mărturie care vorbește suficient de clar despre alternarea semănăturilor cu pășunea ne-o dă un document în care se vorbește despre reglementarea litigiului dintre locuitorii satului Slimnic (lîngă Sibiu), pe de o parte, și cei din Ocna Sibiului, pe de altă parte, cu privire la niște pămînturi. Locuitorii respectivi ajung la înțelegerea să împartă în două pămîntul în pricină, dar cu condiția ca locuitorii din Slimnic să dea în fiecare an bisericii Sf. Maria, de pe partea ce le revine lor, pentru fiecare iugăr cite o ciblă³¹ de grîu din cerealele care vor fi semănate acolo. Ceea ce ne reține atenția este faptul că ei s-au înțeles ca, „atunci cînd acest pămînt nu va fi însămințat cu cereale, de pășunea de pe dînsul să se poată folosi împreună ambele sate”³². Nici aici nu putem preciza cu ce formă

³⁰ Documente, C, Transilvania, vol. III, doc. nr. 360 (1338, I, 16); etc.

³¹ 1 cubulum = măsură de capacitate variabilă de la circa 65,5 l la 125 l.

³² Documente, C, Transilvania, vol. IV, doc. nr. 421 (1346, VI, 16); O mărturie asemănătoare se pare că ne-o dă și un document din 1395, în care se arată că printr-o hotărîre

a asolamentelor avem de-a face. Important este însă faptul că alternanța între cultivarea și odihnirea pământului nu poate fi pusă la îndoială.

După părerea noastră, existența asolamentelor poate fi dedusă și din formularea des întâlnită în documente : „pământuri arabile, lucrate și nelucrate”. Iată câteva asemenea exemple. Într-un document ce provine de la capitlul din Oradea se face mențiunea că Ladislau, fiul lui Marcu din Badon (lingă Zălau), a donat bisericii Transilvaniei și episcopului acesteia, Andrei, partea sa din posesiunea Badon „cu toate bunurile, și anume cu pământurile arătoare lucrate și nelucrate, cu pădurile, apele... cu locurile pentru mori...” etc.³³. Într-un alt document, în care se vorbește despre împărțirea posesiunilor lui Mihail din Cîlnic între fiicele sale, găsim iarăși o formulare similară. Anume, după ce moștenitoarele și-au împărțit între ele iobagii, casele și curțile iobăgești ce le reveneau din 10 sate (aflătoare în raioanele Sebeș, Alba și Orăștie), ele s-au înțeles ca „pământurile arătoare, lucrate și nelucrate, livezile, pădurile, dumbrăvile și apele să rămână și mai departe în folosința lor comună, ca și pînă atunci”³⁴. O altă mărturie asemănătoare ne-o dă un document în care se vorbește despre donația posesiunilor Guiano și Terien (dispărute, lingă Oravița), făcută de regele Ludovic I în folosul lui Branc și Rados, fiii lui Moian. Aceste posesiuni le-au fost donate cu toate bunurile lor : cu „pământurile arătoare, gunoite și înțelenite, cu pădurile, morile...” etc.³⁵. Asemenea formulări mai întâlnim în numeroase alte documente.

Credem că „pământurile arătoare, lucrate și nelucrate”, constituiau o unitate organică bine definită a tuturor terenurilor cultivabile existente între hotarile unei așezări, din care, anual, o anumită parte se cultiva, iar o altă parte se lăsa să se odihnească pentru refacerea solului, conform cerințelor de alternare a asolamentelor. Nu putem admite că formulările precise, menționate mai sus, nu cuprind decît o înșirare întâmplătoare a tuturor felurilor de bunuri imobile funciare pentru a nu se lăsa nimic nementionat. Dacă asemenea pământuri de arătură, lucrate și nelucrate, n-ar fi constituit un tot organic și dacă ar fi să admitem că pământurile „nelucrate” nu reprezintă altceva decît niște rezerve de pământ cultivabil, dar care practic rămîn mereu nelucrate, atunci n-ar mai fi fost nici necesar și nici logic să fie menționate, fără echivoc, *alături* de pământurile arătoare lucrate. Dacă n-ar fi făcut parte din circuitul regulat al cultivării și al lăsării lor pentru refacere, atunci ele și-ar fi pierdut, de fapt, calitatea de pământuri de arătură și ar fi devenit, în cel mai bun caz, finețe, pășuni sau ar fi fost acoperite de mărăcini și, ca atare, ar fi fost denumite astfel în documente.

obștească locuitorii din satele Moșna și Nemșa (ambele aproape de Mediaș) s-au înțeles ca „se-mănăturile de toamnă (*agricultura autumnalia tempore seminanda*) să fie slobodă pentru oile sau vitele obștilor din ambele sate, ca să poată paște pe ele deopotrivă și laolaltă, numai cît vară, oile și vitele satului Moșna să nu fie duse la apă în hotarul satului Nemșa...” (Zimmermann, *Urkundenbuch...*, vol. III, p. 154—155 (1395, VIII, 30). Desigur, este vorba aici de folosirea pământurilor arătoare ca pășuni pentru vite numai după stringerea recoltei și pîna la noua însămînțare.

³³ *Documente*, C, Transilvania, vol. IV, doc. nr. 716 (1349, VIII, 20).

³⁴ Zimmermann, *Urkundenbuch...*, vol. II, p. 525—526 (1380, V, 23).

³⁵ Acad. R.P.R., Fil. Cluj, Arh. istorică, LXXI (1368, X, 13; XI, 14; XII, 2).

Unele dintre cele mai importante știri despre trecerea la agricultura intensivă (care presupune în mod firesc existența asolamentelor) sînt cuprinse în documentele în care se vorbește despre practicarea gunoirii pămînturilor de arătură. Mărturiile respective sînt relativ numeroase în documentele din secolul al XIV-lea și, totodată, se referă la localități aflate în diferite părți ale țării, de unde putem trage concluzia că acest mijloc de fertilizare a pămînturilor de arătură era cunoscut și se aplica în cea mai mare parte a Transilvaniei. Să cităm doar cîteva din aceste mărturii. Cu ocazia împărțirii posesiunilor Ghiorac, Saldabagiu și Vasary din comitatul Bihor între mai mulți nobili, aceștia ajung la înțelegerea ca „din posesia Vasary pămînturile gunoite (*terrae fimatae*) să fie împărțite în cinci părți”³⁶. Dintr-un alt document aflăm că Ioan Pecenegul i-a vîndut regelui Ludovic I posesiunile sale Kuespatak, Woia, Secaș și jumătate din Bachtwisse (dispărute, în comitatul Caraș) pentru suma de 3 400 de florini, cu toate bunurile lor, și anume cu pămînturile arabile gunoite (*cum terris arabiles fimatis*), cu cîmpurile și pădurile, cu sesiile iobăgești etc.³⁷. Pămînturi arătore gunoite existau și în hotarul satului Suciag (lîngă Cluj), după cum rezultă dintr-un document în care se vorbește despre o neînțelegere între nobili de acolo, care își împărțiseră deja între ei iobagii și sesiile acestora, în timp ce pămînturile arătore, gunoite și negunoite, pădurile, livezile și alte bunuri rămăseseră în folosință comună, iar ei voiau să le împartă și pe acestea³⁸.

Gunoirea pămînturilor de arătură înainte de a fi cultivate cu cereale vorbește de la sine despre preocuparea de a se ridica fertilitatea solurilor și de a se obține o recoltă mai bună, dar ea dovedește neîndoielnic și o schimbare în însuși sistemul cultivării pămîntului: trecerea la sistemul asolamentelor.

În concluzie, însumînd toate știrile ce pot fi obținute din documentele secolului al XIV-lea cu privire la problema sistemelor de cultivare a pămîntului existente în această epocă în Transilvania, putem afirma că, alături de sistemele inferioare și mai vechi de cultivare a pămîntului care stăteau la baza agriculturii extensive, agricultura secolului al XIV-lea cunoaște și dezvoltarea sistemelor bazate pe alternarea regulată a folosirii pămînturilor de arătură — asolamentele obligatorii, bienal și trienal —, care stau la baza primelor începuturi ale unei agriculturi intensive și care, treptat, încep să devină predominante încă de pe acum în practica agricolă. A stabili însă predominarea zonală a unuia sau altuia din sistemele menționate mai sus este foarte greu: documentele contemporane, după cum am văzut, nu ne permit să delimităm nu o asemenea zonă, dar nici măcar anumite cazuri izolate cu suficientă precizie. De altfel, însăși problema predominării unuia sau a altuia din sistemele de cultivare

³⁶ Documente, C, Transilvania, vol. IV, doc. nr. 50 (1341, VIII, 5).

³⁷ Fr. Pesty, *Krassó vármegye története* (Istoria comitatului Caraș), vol. III, p. 45—46 (1361, XI, 20).

³⁸ Acad. R.P.R., Fil. Cluj, Arh. istorică, V, fasc. 57, nr. 17 (1378, V, 12): „...in predicta eorum possessione Zuchak, in locis iobagionum sessionalibus ac iobagionibus in eadem existentibus divisionem celebrassent, congruentem, sed adhuc in terris arabilibus campestribus, fimatis et infimatis, silvis, nemoribus, fenelis seu pratis et aliis utilitatibus essent indivisi...” etc

a pământului nu poate fi privită abstract, fără să se țină seama de condițiile concrete ale fiecărei așezări (cantitatea și calitatea pământului disponibil, numărul locuitorilor, raportul existent între cultivarea pământului și creșterea vitelor etc.). În același timp trebuie reținut că sistemele de cultivare a pământului nu se exclud cu desăvârșire unul pe altul și de aceea nici nu poate fi vorba de o predominare zonală netă a unuia din aceste sisteme. Pentru comparație putem să ne servim iarăși de exemple și din istoria agrară a altor țări europene. Chiar și acolo unde exista asolamentul trienal, alături de el continua să existe asolamentul bienal și chiar sisteme mai primitive. Adesea ele au putut să existe chiar și între hotarele aceluiași sat³⁹.

Imaginea pe care ne-am putut-o face din cele arătate mai sus despre situația agriculturii în secolul al XIV-lea este întregită în mod firesc cu acele mărturii documentare care ne atestă faptul că pământul se cultiva cu diferite soiuri de cereale.

Despre culturile cerealiere se vorbește atât în documentele care oglindesc obligațiile țăranilor iobagi de a plăti stăpînilor lor feudali renta în natură (decima și apoi nona), cât și într-o serie de alte documente care reprezintă diferite litigii sau altfel de relații dintre unele persoane (testări, donații, împărțiri de moșii etc.).

În privința varietății culturilor de cereale cunoscute în agricultura Transilvaniei în această epocă, o informație prețioasă ne-o dau, de pildă, „Statutele capitlului din Oradea” din 1374. Din aceste „statute” aflăm că iobagii dependenți de biserica din Oradea trebuiau să-i dea acesteia, în cadrul obligațiilor lor în natură, grâu, secară, orz, mei, ovăz⁴⁰. Despre grâu⁴¹, orz⁴², mei⁴³, ovăz⁴⁴ se mai vorbește și în diferite alte documente.

Alte surse importante de informații în care se fac diferite mențiuni despre cereale sînt acele documente în care se vorbește despre numeroasele litigii și pagube cauzate de pe urma deselor devastări reciproce de moșii, făcute în cadrul luptelor anarhice interne dintre feudali, a căror victimă erau, de regulă, gospodăriile țăărănești. Luptele interne dintre feudali — fenomen caracteristic al acestei perioade — se soldau de obicei cu jefuirea satelor existente pe domeniile adversarilor lor. Alături de ducerea cu forța a iobagilor prinși, de ucideri, de incendii, de răpirea vitelor etc., documentele vorbesc în asemenea cazuri, aproape fără excepție, și despre distrugerea holdelor diferitelor culturi, despre ducerea sau distrugerea cerealelor găsite

³⁹ S. D. Skazkin, *Лекции по аграрной истории Западной Европы. Община-деревня в средневековой Европе*, (litografiat), p. 18.

⁴⁰ *Statutele capitlului din Oradea*, rubrica XVIII: „...quod habens... capetias bladi unius vel plurium specierum, puta frumentii, siliginis, ordeii, milii et avenae...”.

⁴¹ *A nagykirályi gróf Károlyi család oklevéltára* (Documentele familiei comiților Károly de Carei-Mari), vol. I, p. 314—315 (1370, II, 7) etc.

⁴² *Documente*, C. Transilvania, vol. II, doc. nr. 422 (1326, XI, 7) etc.

⁴³ Hurmuzaki-Dens., *Documente...*, vol. I₂, p. 226—227 (1375, VII, 21); *Teleki...*, vol. I, p. 261 (1397, XI, 4) etc.

⁴⁴ Acad. R.P.R., Fil. Cluj, Arh. istorică, LXXXII (1393, VIII, 26) etc.

în satele jefuite. Astfel, de pildă, nobilii din Beclean se plîng împotriva castelanilor din Unguraș, deoarece aceștia din urmă le-au atacat satele Mălin și Beudiu, aflătoare în posesiunea lor, și au cărat de acolo toate cerealele ⁴⁵. Un document din 1380 ne-a păstrat știrea despre un crîmpei și mai interesant al acelor lupte interne feudale. În anul respectiv, 7 nobili din Berind (lîngă Cluj) au depus jurămint împreună cu alți 7 nobili cojurători în fața conventului din Cluj-Mănăstur, negînd că la data de 13 august 1379 ei ar fi năvălit cu oamenii lor înarmați asupra satului Sînmihai (lîngă Cluj) și că ar fi dus de acolo, pe moșia lor Berind, în decurs de două zile, cu 62 de căruțe, toate grînele și bucatele iobagilor de acolo și că prin aceasta le-ar fi cauzat o pagubă care a fost evaluată la 600 de mărci ⁴⁶. Deși nu cunoaștem hotărîrea instanței de judecată (e foarte probabil că nobilii respectivi să fi depus un jurămint fals), pentru noi nu e atît de important să știm dacă nobilii respectivi s-au putut disculpa pînă în cele din urmă sau nu, pe cît e importantă imaginea ce ne-o putem face asupra cantității de cereale menționate în acest litigiu. Ținînd cont că distanța dintre cele două sate nu e mare, deci fiecare dintre cele 62 de căruțe putea face măcar un transport pe zi, rezultă că din Sînmihai au putut fi scoase în două zile cel puțin 124 de căruțe de bucate. E drept, nu știm dacă acele bucate au fost treierate sau nu. Specificarea lunii de vară (începutul lunii august), cînd are loc pîietinsul jaf, ne face să credem că cerealele respective se puteau afla încă pe cîmp, netreierate, și astfel cantitatea de grîne să fi fost mult mai mică. În alte documente găsim mențiuni despre distrugerea unor holde (*juges*) ⁴⁷ cu vitele sau altfel, fără a se arăta însă despre ce fel de holde este vorba.

Pentru culturile furajere, mențiuni documentare precise avem numai în legătură cu cultivarea ovăzului, după cum rezultă din documentele citate mai sus. Ovăzul era folosit în special pentru hrana cailor, care se creșteau în herghelii numeroase. Despre alte culturi furajere, ca trifoiul, lucerna, nu avem nici un fel de mențiuni documentare din această perioadă.

O însemnătate de netăgăduit are problema cunoașterii mărimii suprafețelor cultivate cu cereale și productivitatea acestora. Se înțelege că aceste suprafețe erau în dependență directă de numărul locuitorilor și al pămînturilor arabile disponibile, lucruri care variau de la un sat la altul. Din păcate însă, nici un document nu ne transmite nici măcar o știre izolată despre mărimea anumitor suprafețe cultivate cu cereale și despre cantitatea recoltei obținute de pe suprafața respectivă, fapt ce ne-ar fi de o extremă utilitate pentru a putea cunoaște cît mai aproape de realitate productivitatea de atunci în agricultură. În legătură cu mărimea unor suprafețe cultivate sau, în alte cazuri, cu suprafața unor pămînturi de arătură, găsim unele mențiuni izolate, dar ele sînt lipsite de orice va-

⁴⁵ Zimmermann, *Urkundenbuch*..., vol. II, p. 318 (1368, VIII, 23); p. 328 (1369, IX, 16); p. 328—329 (1369, IX, 26).

⁴⁶ Fejér G., *Codex dipl. Hung. eccl. ac civilis*, vol. IX, 5, p. 423—424 (1380, V, 2).

⁴⁷ *Anjoukori okmánytár*, vol. VI, p. 91 (1353, VI, 20); Zimmermann, *Urkundenbuch*..., vol. II, p. 432 (1374, IX, 23); *Documente, C, Transilvania*, vol. III, nr. 324 (1337, IV, 22) etc.

loare informativă în privința cunoașterii producției de cereale obținute de pe ele. Spicuim câteva asemenea exemple: într-un testament din 1329 se arată că, printre alte bunuri, le-au fost lăsate rudelor 24 de iugăre de semănături⁴⁸. În 1346 nobilii din Galda au donat bisericii Transilvaniei (din Alba-Iulia) câteva bucăți de pământ (*loca sessionalia*), care cuprindeau și un teren arabil de 30 de iugăre⁴⁹. În 1378 bisericii dominicane din Sighișoara i s-a făcut o danie de către un nobil, prin care numita biserică primea 1/4 dintr-o moară și 18 iugăre de pământ arabil (o sesie) în satul Prod (lingă Sighișoara)⁵⁰. Printr-o danie făcută în 1381, un nobil îi dă altui nobil o bucată de pământ arabil de 48 de iugăre, precum și 1/3 din veniturile unei mori de apă cu 2 roți⁵¹.

Ne îngăduim să facem încercarea de a suplini lipsa datelor concrete din documente despre întinderea suprafețelor cultivate în hotarele satelor și despre productivitatea lor, folosindu-ne în aceste calcule ipotetice de anumite date, considerate în general ca acceptabile, pentru a ne putea face astfel o imagine — fie chiar și cu multă aproximație — despre aceste lucruri.

După cum rezultă din cel mai recent studiu demografic privitor la Transilvania în această epocă⁵², numărul mediu al gospodăriilor dintr-un sat este cifrat la circa 50 (47) de gospodării, cu circa 200 de locuitori în medie. (Firește, sînt și unele sate mai mari, de exemplu cu cîte 255 și chiar 344 de gospodării⁵³.) Suprafața unei sesii iobăgești întregi, în medie, era de „un plug” (*unum aratrum*), ceea ce echivala cu o suprafață de vreo 60 de iugăre⁵⁴. Deci, admitînd că într-un sat de mărime medie existau cam 50 de gospodării iobăgești și că fiecare gospodărie poseda o suprafață de pământ de „un plug”, ar rezulta că suprafața totală a sesiilor iobăgești din acel sat ar fi putut fi de circa 3 000 de iugăre (circa 1 500 ha). Putem menționa aici însă (deși nu ne propunem să analizăm procesul de fărîmîtare al sesiilor iobăgești) că acestea, cu toate că la început putuseră avea suprafața menționată, acum, îndeosebi către sfîrșitul acestui secol, se află în curs de fărîmîtare (în 1/2, 1/3, 1/4 de sesii), ca atare și suprafețele

⁴⁸ *Documente*, C, Transilvania, vol. II, nr. 561 (1329, VIII, 28).

⁴⁹ *Ibidem*, vol. IV, doc. nr. 412 (1346, III, 26).

⁵⁰ Zimmermann, *Urkundenbuch...*, vol. II, p. 499 (1378, XI, 22).

⁵¹ *Ibidem*, p. 537—538 (1281, III, 25) și 539—540 (1381, V, 12).

⁵² Șt. Pascu, *Die Mittellaterliche Dorfsiedlung in Siebenbürgen bis 1400*, în *Nouvelles études d'histoire*, vol. II, București, Edit. Acad. R.P.R., 1960, p. 136—148.

⁵³ *Documente*, C, Transilvania, vol. III, nr. 220 (1334).

⁵⁴ Suprafețele sesiilor întregi difereau foarte mult nu numai de la o perioadă de timp la alta, dar și de la o moșie la alta. În unele cazuri, o suprafață de „un plug” era de circa 110—150 de iugăre (cf. *Documente*, C, Transilvania, vol. I, p. 316, notă (sec. XI, XII, XIII)). Din documentele ce datează de la 25 martie 1381 și 12 mai 1381 rezultă că pămîntul arător din cadrul unei sesii era de 48 de iugăre (Zimmermann, *Urkundenbuch...*, vol. II, p. 537—540). În 1377 se constată că pe moșia Woya se aflau 108 familii de iobași, care aveau în total o suprafață de 11 pluguri de pământ arător, 1 „plug” de livezi, 4 „pluguri” de păduri (*Silvas autem ad quatuor aratra*) și o moară (Hurmuzaki, *Documente*, vol. I, p. 259—261). În hotarul moșiei Tarcea (Oradea) s-a apreciat (fără măsurătoare) că existau circa 1 000 de iugăre de pămînt (*Documente*, C, Transilvania, vol. III, doc. nr. 339 (1338)) etc.

arabile aflate în folosința diferitelor familii de iobagi sînt în scădere, chiar dacă suprafața totală a terenurilor arabile din hotarul diferitelor așezări rămîne aceeași sau înregistrează, în unele cazuri, chiar o eventuală creștere. Dar și din suprafețele sesiilor mai mult de jumătate nu sînt pămînturi arătoare, ci alte terenuri uzuale, care intrau, de obicei, în componența unei sesii : locul de casă din vatra satului, finețe, livezi, pășuni etc. Aceasta înseamnă că suprafața totală a pămînturilor cultivabile a unui sat mediu nu putea fi mai mare de circa 1 500 de iugăre (circa 750 ha). Scăzînd însă și din această suprafață arabilă $1/2$ sau $1/3$, ceea ce reprezintă pămîntul ce nu se cultiva anual în funcție de cerințele asolamentelor bienal sau trienal (iar acolo unde nu se introduseseră asolamentele poate că suprafața necultivată era și mai mare), din toate aceste calcule ipotetice rezultă că suprafața cultivată anual într-un sat mediu nu depășea 750—1 000 de iugăre, din care unei gospodării iobăgești cu sesie înticagă îi revenea cel mult 15 iugăre de semănături, iar celor cu $1/2$ de sesie 7—8 iugăre, celor cu $1/4$ de sesie 3—4 iugăre etc.

Suprafețele rezultate de pe urma calculelor ipotetice de mai sus ar putea să pară oarecum mari, dar totuși credem că ele nu sînt prea îndepărtate de realitate dacă avem în vedere faptul că era necesar să se cultive suprafețe mai întinse, deoarece calitatea muncilor agricole și întreg complexul de măsuri agrotehnice, la nivelul scăzut de atunci, nu puteau asigura decît o producție ce nu depășea, în medie, mai mult de 3—4 ori cantitatea de cereale însămințate.

Pentru însămințarea cu mîna a unui iugăr de arătură, în funcție de felul cerealelor, erau necesari circa 100—120 l de cereale. Înmulțind cantitatea seminței cu 3 sau 4, putem cunoaște cu aproximație cantitatea recoltei obținute de pe un iugăr (circa $120 \text{ l} \times 3$ sau 4 ori recolta — 360—480 l).

În cazul unor condiții climatice nefavorabile sau al unor terenuri mai puțin fertile, se putea întîmpla ca recolta să nu depășească decît dublul cerealelor însămințate. Țăranul iobag însă nu-și putea pune problema rentabilității muncii sale și nici aceea de a cultiva pămîntul sau nu. El nu avea o altă alternativă pentru asigurarea existenței sale. Își completa însă sursele de trai mai ales din creșterea vitelor.

Din recolta obținută de pe lotul său (circa 6 000—8 000 l de cereale, cel mult, de pe o sesie întreagă), iobagul trebuia să dea renta feudală în natură, să reproducă noul ciclu economic, să-și întrețină forța sa de muncă și a familiei sale. Întrucît însămințatul se făcea cu mîna, chiar și pentru acest lucru era nevoie să se irosească o cantitate mai mare de cereale. Din toate aceste motive, alături de pîine un loc important în alimentația țăranului îl mai ocupau meiul și produsele lactate.

Se înțelege de la sine că realitatea concretă, de la caz la caz, putea fi mult mai diferită decît ne-o pot sugera aceste calcule ipotetice, căci variau atît loturile iobăgești, cît și numărul gospodăriilor în sate, precum și suprafețele de pămînt disponibil, fără să mai vorbim despre faptul că

însăși condițiile de practicare a agriculturii nu erau peste tot asemănătoare.

Doar în privința cultivării meiului, un document pare să ne indice ce recoltă aproximativă se putea obține de pe un iugăr însămînțat cu această plantă cerealieră. Documentul în cauză ne arată că doi nobili din Livada (lingă Gherla) s-au înțeles ca unul dintre ei să-i dea celuilalt drept reparare a pagubei pe care i-o făcuse heighelia sa de cai, care îi distrusese celuilalt nobil un iugăr de mei (*unum iuger termiliorum*), 3 cîble de mei⁵⁵ (circa 375 l), ceea ce, putem presupune, era echivalentul recoltei distruse de pe acel iugăr însămînțat cu mei. Dacă aceasta va fi fost realitatea, atunci acest lucru poate confirma întrucîtva calculele de mai sus.

Abia dacă comparăm recolta scăzută de circa 700—800 l de cereale obținută de pe un hectar cu recoltele obținute în zilele noastre în condiții agrotehnice avansate, ne putem da seama cît de înapoiată era tehnica agricolă și cît de redusă era productivitatea muncii agricole, care avea repercusiuni directe asupra nivelului de trai al iobagilor. Dacă însumăm la un loc productivitatea scăzută a agriculturii, obligația iobagilor de a plăti din produsele lor agricole renta în natură, necesitatea de a însămînța din nou o bună parte din cerealele obținute din fiecare recoltă, la care nu de puține ori se adăugau jafurile și alte calamități, avem destule motive să înțelegem de ce foametea și epidemiile (cauzate, între altele și de subalimentație) erau fenomene destul de frecvente și caracteristice pentru acele timpuri.

Este posibil ca în această epocă să se fi realizat unele progrese și în privința schimbării rolului și volumului de producție a unor culturi cerealiere. Judecînd după felul cum sînt menționate în documente, cît și după calitatea și productivitatea lor, precum și după felul cum sînt căutate pe piața orașelor, putem trage concluzia că grîul de toamnă și de primăvară și secara au început să împingă pe un plan secundar cultivarea meiului.

Alimentația populației orășenești nu constituia o problemă deosebită, căci și orașele dispuneau de întinse pămînturi de arătură, fînețe, pășuni, heleșteie, vii etc., din care își asigurau o bună parte din produsele necesare. Multe orașe transilvănene își păstrează, de altfel, un pronunțat caracter agricol pînă către sfîrșitul feudalismului.

Firește, orașele încep să atragă pe piața lor produsele agricole pe măsură ce crește numărul populației lor, în special al meșteșugarilor și al negustorilor, care renunță treptat la agricultură ca ocupație secundară, și pe măsură ce ele devin și se intensifică rolul lor de centre ale relațiilor marfă-bani. Influența acestor relații, tocmai pornind din acest veac, începe să se răsfrîngă și asupra producției agricole și chiar asupra relațiilor sociale. Pentru a-și satisface nevoile de bani, impuse atît de schimbările intervenite în modul lor de viață (lux etc.), cît și de cheltuielile militare etc.,

⁵⁵ Teleki..., vol. I, p. 261 (1397, XI, 4).

feudalii încep să manifeste tendința de a schimba renta în natură în rentă în bani. Unele documente contemporane oglindesc acest lucru ⁵⁶. De aceea alături de vite, vin etc. vor lua drumul spre piața orașelor și cantități de cereale tot mai însemnate. Posibilitatea desprinderii treptate a meseriașilor de agricultură va avea ca efect adâncirea diviziunii sociale a muncii, lărgirea pieței interne. Dar în condițiile de atunci, începutul convertirii în bani a rentei în produse însemna pentru iobagi o accentuare a exploataării lor de către feudali. Căci pentru a obține banii necesari iobagii trebuiau să transporte pe riscul și cheltuiala lor produsele proprii la piață. Nesiguranța și greutatea drumurilor erau însă mari, vămile interne la care trebuiau să plătească pentru obținerea dreptului de liberă trecere spre târguri și orașe erau mai la tot pasul. Dar nici piața însăși nu era astfel organizată încât să asigure întotdeauna o desfacere sigură și avantajoasă a produselor.

Despre uneltele agricole de care se foloseau țăranii pentru cultivarea pământului în perioada respectivă, iarăși nu avem decît foarte puține informații scrise. Unealta de muncă principală în agricultura de atunci era plugul. Dar din mărturiile documentare care vorbesc doar despre faptul că anumite semne de hotar „au fost stricate cu plugul” ⁵⁷ sau care constată „arătura făcută cu plugul” ⁵⁸, ori care menționează încălcarea cu forța și aratul unor pămînturi ⁵⁹, cu greu ne-am putea face o imagine precisă despre forma și construcția plugului din acel timp dacă n-am cunoaște forma și construcția sa pe baza urmelor materiale ce ni s-au păstrat mai ales de prin sec. XV—XVI. Cu excepția unui singur document, care conține plîngerea magistrului Teuteus împotriva abuzurilor lui Emeric, fostul palatin, și ale lui Ștefan, voivodul Transilvaniei, ai căror oameni i-au jefuit în mai multe rînduri posesiunile sale, luîndu-i cu forța, printre altele, cîteva perechi de boi și „cîteva brăzdare de fier pentru plug” ⁶⁰, nu am mai întîlnit nici o altă informație documentară despre acest detaliu important al plugului: brăzdarul de fier. Această mărturie documentară este foarte prețioasă, căci confirmă cu certitudine existența plugului cu brăzdar de fier, despre care putem presupune că a cunoscut în secolul al XIV-lea o largă răspîndire în agricultura Transilvaniei.

Însemnătatea economică a perfecționării plugului prin aplicarea brăzdarului de fier poate fi apreciată la valoarea ei numai dacă avem în vedere că această perfecționare a produs o cotitură în tehnica agricolă în direcția îmbunătățirii ei: spre deosebire de seriile sale tipologice mai

⁵⁶ După fiecare claie de cereale care se răscumpăra de iobagi cu bani, aceștia plăteau cîte 12 dinari (cf. *Statutele capîlului din Oradea*).

⁵⁷ *Documente*, C, Transilvania, vol. I, doc. nr. 234 (1315).

⁵⁸ *Ibidem*, vol. III, doc. nr. 360 (1338) etc.

⁵⁹ Arhiva Conventului din Cluj-Mănăstîr, Bibl. Batthyaneum, Alba-Iulia (1396, IX, 19) etc.

⁶⁰ *Codex diplomaticus comitum Zichy*, vol. III, p. 622—623, 624 (1376, IV, 9 și 1376, IV, 29). Mai departe se va cita prescurtat: *Zichy*...

vechi (plugul de lemn), plugul cu brăzdarul de fier a făcut posibilă nu numai lucrarea unor soluri care pînă atunci nu puteau fi arate, dar și efectuarea unor arături de o calitate mai bună. Totodată, fiind o unealtă agricolă mai perfecționată, necesita o forță de tracțiune mai redusă și putea fi minuit mai ușor, deci cu mai mult spor la lucru.

Forța de tracțiune în muncile agricole o asigurau boii de jug, care sînt des menționați în documentele contemporane⁶¹. Caii, de obicei, nu prea erau folosiți la muncile agricole. Pentru tracțiunea unui plug, în funcție de greutatea cu care se lucra solul și de calitatea plugului și chiar a animalelor de tracțiune, erau necesare 2—4 și uneori chiar și mai multe perechi de boi. De aceea arăturile se făceau cu multă greutate, întoarcerile atelajului erau complicate. Din considerente practice, dictate tocmai de această situație, loturile de pămînt arabil aflate în folosința individuală a familiilor de iobagi se prezentau ca niște fișii paralele, cît mai lungi posibile. Astfel se micșora numărul întoarcerilor complicate ale atelajelor, rămînea în capetele arăturilor mai puțin pămînt nelucrat.

Suprafața de pămînt arată într-o zi de muncă cu un plug era de circa un iugăr⁶².

Despre celelalte unelte agricole necesare pentru cultivarea pămîntului nu se găsesc mențiuni documentare, dar existența acestora, firește, nu poate fi pusă la îndoială. Perfecționarea plugului trebuie să fi fost însoțită și de perfecționarea grapei. Astfel, locul grapei din mărăcini îl ia grapa cu dinți de lemn⁶³. În inventarul agricol individual al țăranilor se mai aflau, desigur sape, securi, furci, coase⁶⁴ și alte unelte de care se foloseau în diferitele faze ale muncilor agricole.

Muncile agricole aveau un caracter strict sezonier, reglementat de obștea satească și respectat cu strictețe de toți membrii ei, mai ales după introducerea asolamentelor obligatorii. Totuși, o serie de cauze obiective, ca starea rudimentară a tehnicii agricole, insuficiența vitelor de tracțiune, chemările destul de dese la oaste⁶⁵, atacurile reciproce și incursiunile dese ale feudalilor, jafurile și pustiirea satelor și, în general, instabilitatea și nesiguranta zilnică, făceau adesea ca muncile agricole să nu poată fi terminate la timp, iar consecințele acestor lucruri se răsfrîngeau, în primul rînd, tot asupra țăranimii. Calendarele medievale mai tîrzii ilustrează recoltarea cerealelor începînd de la sfîrșitul lunii iunie, dar mai ales în iulie și chiar în august. Că perioada muncilor agricole de vară era atît

⁶¹ *Documente*, C, Transilvania, vol. IV, doc. nr. 54 (1341, IX); *ibidem*, doc. nr. 731 (1349, IX, 10); *Documenta Valachorum*, p. 181—183 (1365, II, 16); Acad. R.P.R., Fil. Cluj, Arh. istorică, LXXXII (1393, VIII, 26 și 1393, IX, 15) etc.

⁶² Belényessy Márta, *A földművelés Magyarországon a XIV században*, (Agricultura în Ungaria în secolul al XIV-lea), în *Századok*, 1956, nr. 4, p. 522.

⁶³ *Ibidem*, p. 530; Molnár Erik, *op. cit.*, p. 9.

⁶⁴ St. Pascu, *Meșteșugurile din Transilvania pînă în sec. XVI*, p. 28—29: se menționează unele din aceste unelte agricole, descoperite și datate din secolul al XIV-lea.

⁶⁵ Țăranii răsculați în 1437 se arătau nemulțumiți și de acest lucru (Hurmuzaki-Dens. *Documente*, vol. I₂, p. 614—619).

de lungă nu e de mirare, căci instrumentele principale cu care se recoltau cerealele erau seceia și coasa. După secerat, cerealele erau transportate acasă și apoi „treierate” cu îmblăciul, operație ce se făcea în grup de către câțiva oameni sau, în alte cazuri, cu vitele. Grânele obținute din recoltă se păstrau în hambare, fapt menționat și în unele documente ⁶⁶.

În strînsă legătură cu cultivarea cerealelor s-a dezvoltat și morăritul, care constituie de asemenea o dovadă a dezvoltării însemnate a agriculturii în acest timp. Rețeaua deasă a apelor din Transilvania asigura forța mecanică a numeroase mori. Se înțelege însă că condiția de bază a existenței acestora era o agricultură dezvoltată. Încă de la începutul secolului al XIV-lea sînt menționate în documente mori de apă, chiar cu mai multe roți. Astfel, în 1308, abatele și conventul din Cluj-Mănăstur le-au cedat locuitorilor din Cluj un loc de moară „cu patru roți și nu mai multe” pe riul Someș ⁶⁷. În Haieu (Oradea) se afla o moară cu 7 roți ⁶⁸. Numeroase alte documente pomenesc de existența morilor cu mai multe roți ⁶⁹ sau despre mai multe mori în aceeași localitate ⁷⁰.

Asupra morăritului era în curs de extindere monopolul feudalilor, drept care constituia pentru aceștia o importantă sursă de venit. Dispunînd de acest drept, feudații se împotriveau construirii de noi mori fără consimțămîntul lor și fără să-și fi asigurat în prealabil avantaje materiale prin acest consimțămînt. Dar să cităm cîteva mărturii documentare despre acest lucru: un document din 1378 confirmă protestul fiilor lui Ladislau din Nădășel (Cluj) împotriva lui Nicolaie din Văleni (Huedin), intrucît ultimul voia să construiască și el o moară pe riul Nadeș, unde se afla deja moara fiilor lui Ladislau, fapt ce le-ar fi adus pentru moara lor „o mare pagubă sau ar fi ruinat-o cu totul” ⁷¹. Cu ocazia împărțirii a mai mult de 50 de posesiuni — din care majoritatea se aflau în Banat și Crișana — între arhiepiscopul de Calocsa, fratele său Clement și alți nobili din Tileagd, ei s-au înțeles ca „nimeni să nu mai poată construi noi mori pe riul Criș” ⁷² în afară de cele existente. Actul ce confirma dania moșiei Gusubul (lîngă Sebeș) a unui nobil către fratele său conține clauza ca acela „să nu construiască nici o moară pe acea moșie fără consimțămîntul comitelui Nicolaie” (cel care i-o dăduse) ⁷³. În 1395 regele Sigismund scutește pe fiii lui Iacob și Nicolaie din Bod de orice dare pentru pămînturile de arătură, moara și celelalte bunuri ale lor aflătoare în satul Bod (care era posesiune regală). În același timp, regele le interzice celorlalți locuitori din sat să mai construiască acolo alte mori spre paguba celor de mai sus. Dar, spune

⁶⁶ Zimmermann, *Urkundenbuch...*, vol. II, p. 275–276 (1366, XI, 25).

⁶⁷ *Documente*, C, Transilvania, vol. I, doc. nr. 96 (1308).

⁶⁸ Statutele capitului din Oradea (rubrica XXVI) (1374).

⁶⁹ *Documente*, C, Transilvania, vol. I, doc. nr. 403 (1320) etc.

⁷⁰ *Ibidem*, vol. I, doc. 240 (1316); *ibidem*, vol. II, doc. nr. 563 (1329); *ibidem*, vol. III doc. nr. 211 (1334); *ibidem*, doc. nr. 337 (1338); *ibidem*, doc. nr. 504 (1340) etc.

⁷¹ *Teleki...*, vol. I, p. 180–181 (1378, IX, 15).

⁷² T. Ortway, F. Pesty, *Oklevelek Temesvármegye és Temesváros történetéhez* (Documente privitoare la istoria comitatului Timiș și a or. Timișoara), p. 93–98 (1360, X 14).

⁷³ *Documente*, C, Transilvania, vol. IV, doc. nr. 12 (1341, II, 23).

acest document, locuitorilor satului li se dă voie „să-și macine grîul lor unde vor voi”⁷⁴.

În ciuda statornicirii acestui drept feudal, care frîna creșterea ne-stingherită a numărului morilor, însăși dezvoltarea agriculturii a fost aceea care a făcut totuși ca numărul lor să crească continuu.

Numărul morilor menționate în documentele secolului al XIV-lea a fost evaluat la 159⁷⁵, dar se poate afirma cu certitudine că numărul lor real a fost mult mai mare decît cel ce poate fi totalizat din diferitele mărturii scrise ce ni s-au păstrat. În multe sate existau chiar cîte două—trei mori (în peste 50 de sate documentele atestă acest lucru). La Cluj se cunoaște cazul interesant al transformării unei mori pentru măcinatul scoarței de stejar, aparținătoare spitalului sf. Elisabeta, în moară pentru măcinatul cerealelor⁷⁶.

Este cunoscut faptul că, alături de morile de apă, țărani s-au mai folosit și de rîșnițe, care de altfel existau pretutindeni în epoca feudalismului.

În multe cazuri, documentele vorbesc despre danii de mori⁷⁷ sau despre vînzarea-cumpărarea acestora⁷⁸, fapt care subliniază importanța or economică crescîndă.

Pe baza mărturiilor oferite de izvoarele istorice contemporane pe care le-am analizat în articolul de față, putem trage concluzia că agricultura cunoaște în Transilvania în secolul al XIV-lea o dezvoltare apreciabilă și un progres continuu, chiar dacă acestea se desfășoară încă într-un ritm destul de lent. Împreună cu celelalte ocupații agricole (creșterea vitelor, cultivarea viței de vie etc.) și alături de celelalte ramuri ale economiei feudale (meșteșugurile, mineritul, activitatea de schimb etc.) agricultura, ca ocupația principală a majorității locuitorilor Transilvaniei, contribuie și ea la întărirea economică a statului feudal.

Izvoarele documentare ne dau într-o anumită măsură posibilitatea să urmărim atît dezvoltarea extensivă a agriculturii (defrișări, destelări), cît și începuturile practicării unei agriculturi intensive. Alături de sistemele mai vechi de cultivare a pămîntului, agricultura cunoaște în acest veac în Transilvania și dezvoltarea sistemelor bazate pe alternarea regulată a folosirii pămînturilor de arătură — asolamentele bienal și trienal — care stau la baza primelor începuturi ale unei agriculturi intensive și care încep să devină predominante încă de pe acum. Odihnirea sistematică a pămînturilor de arătură, gunoirea lor în vederea sporirii fertilității, alături de perfecționarea plugului (aplicarea brăzdarului de fier) au fost principalele îmbunătățiri ale tehnicii agricole ce pot fi se-

⁷⁴ Zimmermann, *Urkundenbuch...*, vol. II, p. 133—134 (1395, III, 7).

⁷⁵ *Istoria Romîniei*, vol. II, p. 225.

⁷⁶ Zimmermann, *Urkundenbuch...*, vol. II, p. 243—244 (1366, V, 22).

⁷⁷ *Documente*, C, Transilvania, vol. II, nr. 167 (1323); *ibidem*, vol. III, nr. 504 (1340) etc.

⁷⁸ Acad. R.P.R., Fil. Cluj, Arh. istorică, CCVI (1362, VI, 19); Zimmermann, *Urkundenbuch...*, vol. II, p. 283—284 (1367, I, 13); *Zichy...*, vol. II, p. 470—471 (1361, X, 25).

sizate în acest veac în lumina mărturiilor documentare. Cultivarea tuturor soiurilor de cereale cunoscute în Europa medievală în acel timp, cât și existența a numeroase mori de apă, subliniază și ele dezvoltarea pe care o cunoaște agricultura în Transilvania în secolul al XIV-lea, locul său important în cadrul economiei feudale.

Dar agricultura n-a putut să se dezvolte nestingherit în cadrul relațiilor feudale care intră în faza consolidării lor tocmai începînd din acest veac. Relațiile de producție bazate pe existența proprietății funciare feudale impun în calea dezvoltării agriculturii numeroase îngrijiri. Principala celulă producătoare era gospodăria țărănească, dar de pe loturile iobăgești fărîmițate nu se putea obține decît o reproducție simplă a producției agricole, capabilă abia să asigure nevoile consumului producătorilor direcți și al stăpînilor lor feudali, să producă un oarecare surplus care să ia drumul pieții. Numeroasele obligații în produse agricole ale iobagilor față de stăpîinii lor feudali demonstrează și ele că relațiile feudale constituiau și în acest veac o serioasă frînă în calea dezvoltării agriculturii.

LUPTA CLASEI MUNCITOARE SUB CONDUCEREA P.C.R. PENTRU APĂRAREA ORGANIZAȚIILOR SINDICALE (FEBRUARIE — OCTOMBRIE 1938)

DE

I. IACOS

Instaurarea, în februarie 1938, cu ajutorul cercurilor reacționare ale burgheziei și moșierimii române, a dictaturii regale a însemnat una dintre cele mai grele lovituri date oamenilor muncii din țara noastră. Treptat a fost introdusă starea de asediu, au fost dizolvate organizațiile și partidele politice, au fost interzise unele ziare democratice, s-a adoptat o nouă constituție, care desființa în fapt parlamentul „întreaga putere de stat trecând în mâinile regelui”¹.

Pe plan economic, au fost majorate impozitele directe și indirecte, iar produselor industriale și agricole li s-au aplicat tot felul de taxe în vederea stoarcerii de noi sume pentru înarmare; ajutorul de șomaj a fost desființat, asigurărilor sociale răpindu-li-se orice autonomie. Concomitent cu aceste măsuri, fabricanții, organizați în Uniunea generală a industriașilor din România (U.G.I.R.), au trecut la rîndul lor la o nouă ofensivă împotriva clasei muncitoare. Patronii au pornit o campanie generală de denunțare a contractelor colective, de scădere a salariilor; deși scumpețea era în continuă creștere, ei au încetat să mai plătească cotele la Casa asigurărilor etc.

În aceste condiții, singura forță politică care s-a ridicat la luptă pentru apărarea intereselor maselor populare, ale clasei muncitoare și organizațiilor sale profesionale, a fost partidul comunist. Apreciind dictatura regală drept „... o dictatură a unei inime minorități exploatare, fascizante, asupritoare a majorității covârșitoare a poporului român”²,

¹ Ion Popescu-Puțuri, *Principalele trăsături ale regimului politic din România în perioada dictaturii militare-fasciste și a agresiunii hitleriste*, în „Anale” nr. 6/1963, p. 68; vezi și *Codul general al României*, vol. XXVI, partea I, 1938, p. 108, 142, 373, 498, 759 și 943.

² „Lupta de clasă”, nr. 6 din august 1938.

P.C.R. a chemat masele de oameni ai muncii și toate forțele progresiste din țară să se unească în lupta comună pentru apărarea libertăților democratice, pentru răsturnarea dictaturii regale și formarea unui guvern democratic, capabil să bazeze drumul fascismului și războiului³.

Un rol însemnat în mobilizarea clasei muncitoare — forța politică cea mai de seamă din țara noastră — la această luptă l-au avut sindicatele, singurele organizații de clasă legale din acea perioadă.

De aceea, partidul comunist a acordat o mare atenție mișcării sindicale, mobilizării proletariatului în jurul sindicatelor, organizația de masă cea mai largă, în cadrul căreia P.C.R. a îmbinat în mod armonios activitatea legală cu cea ilegală.

În anul 1938, sindicatele muncitorești erau în general constituite pe baza frontului unic, cuprinzând muncitori comuniști, social-democrați și din alte organizații politice, precum și pe muncitorii fără de partid.

În sindicatele muncitorești din acea vreme, de fapt în organizațiile de jos, erau predominante ideile revoluționare ale luptei de clasă, iar în comitetele sindicale erau aleși în majoritate muncitori combativi, cinstiți, hotărâți să apere interesele lor de clasă. În schimb, în organele centrale (ale uniunilor și C.G.M.), preponderente erau ideile oportuniste, ale colaborării de clasă cu burghezia, de capitulare în fața măsurilor dictaturii regale sau de colaborare cu ea. Nu-i mai puțin adevărat că și în aceste organe centrale, unele elemente s-au ridicat împotriva poziției capitularde, pentru apărarea dreptului de organizare și a principiilor sindicale muncitorești. În ceea ce privește structura organizatorică a sindicatelor distingem o situație complexă; unele sindicate au fost organizate după principiul reformist al profesiei sau breslei, fapt ce a îngreuiat adesea unirea tuturor muncitorilor dintr-o fabrică în acțiunile întreprinse, iar alte sindicate în întreprinderile mari au fost organizate pe baza principiului înaintat, revoluționar al locului de producție. Fiecare sindicat era afiliat unei uniuni care întrunea de cele mai multe ori muncitori din diferite întreprinderi și ramuri de producție apropiate ca specific de muncă⁴. Uniunile, la rândul lor, erau afiliate unui organ central, denumit Confederația Generală a Muncii din România (C.G.M.).

Cotitura produsă în întreaga mișcare muncitorească de eroicele lupte ale ceferiștilor și petroliștilor din 1933, organizate și conduse de P.C.R., s-a reflectat și în sindicate.

Sub impulsul acestor lupte, al experienței câștigate cu prilejul unor acțiuni de front unic, al întăririi membrilor sindicatelor revoluționare unitare în rândurile sindicatelor afiliate la C.G.M., capacitatea de luptă a clasei muncitoare s-a întărit. În ciuda condițiilor grele cauzate de dictatura regală și a uneltirilor șefilor reformiști, sindicatele reușesc să atragă spre organizare noi muncitori, să închege unitatea de acțiune în nenumărate greve și conflicte de muncă, să dezvolte spiritul solidarității de clasă.

³ Arhiva Institutului de istorie a partidului de pe lângă C.C. al P.M.R., cota A XXII—10, inv. 996; vezi și cota A XXII—13, inv. 1343.

⁴ Așa erau, de exemplu, Uniunea lucrătorilor din industriile de îmbrăcăminte, textile și pielărie, Uniunea în fier, metal și chimie etc.

Aceasta reiese și din faptul că în 1938 erau organizați în sindicate peste 80 000 de muncitori și funcționari, a căror influență era mare asupra celor neorganizați, ea fiind reflectată și de participarea tot mai numeroasă la grevele și conflictele de muncă ce au avut loc în acel an. Din cei 80 000 de membri de sindicat, 60 000, organizați în 13 uniuni sindicale cu 310 sindicate, erau afiliați la C.G.M.⁵ Uniunea C.F.R., dizolvată în 1937 de autoritățile burghezo-moșierești ca urmare a excluderii ei din C.G.M. de către șefii social-democrați, precum și un număr de sindicate și societăți (constructori, chelneri, funcționari comerciali) care cuprindeau restul muncitorilor organizați erau neafiliați la C.G.M.

Afară de organizațiile muncitorești, mai existau unele „sindicate” galbene, naționaliste, cu un număr extrem de redus de muncitori, subvenționate de către capitaliști și sprijinite de autoritățile dictaturii regale în scopul subminării organizațiilor muncitorcești.

Atacul fățiș al claselor exploatatoare împotriva sindicatelor a pornit încă din 1937 (dizolvarea Uniunii C.F.R. și a altor sindicate), intensificându-se în timpul guvernului Goga-Cuza, care, în ianuarie 1938, a făcut declarații în sensul dizolvării sindicatelor muncitorești și al instaurării breslelor⁶. Dictatura regală, deși n-a recurs imediat după instaurare la dizolvarea sindicatelor, a îngăduit însă mult activitatea acestora. Totodată, guvernul și autoritățile au desfășurat o largă propagandă demagogică pe tema „libertății” și activității organizațiilor profesionale, a „necesității” înlăturării muncii politice din viața sindicatelor.

Decretind dizolvarea partidelor politice burgheze, act politic relativ ușor rezolvat, dictatura regală conta pe faptul că masele nu se vor ridica în sprijinul acestor partide, ceea ce s-a și confirmat. Desființarea însă a sindicatelor muncitorești, care prin cei 80 000 de membri reprezentau nu numai o puternică forță organizată, dar într-un fel și interesele întregii clase muncitoare, a fost o problemă mai grea. Tradițiile de luptă revoluționară ale proletariatului din țara noastră și în special exemplul lui 1933, teama de o ripostă hotărâtă din partea clasei muncitoare, precum și unele considerații de ordin extern, toate acestea au făcut ca guvernul dictatorial al lui Carol al II-lea să nu recurgă imediat la dizolvarea sindicatelor, urmînd ca pînă în octombrie 1938 să pregătească treptat atacul împotriva lor.

Măsurile represive luate de autorități împotriva sindicatelor și a elementelor revoluționare, a comuniștilor în primul rînd, erau justificate, chipurile, prin „încălcarea” de către acestea a legilor dictatoriale, prin faptul că sindicatele depășeau caracterul îngust, economist, limitat la care voiau să le țină burghezia cu ajutorul liderilor reformiști.

Autorităților locale li s-au cerut rapoarte amănunțite asupra activității sindicatelor, a orientării lor politice, pe baza cărora urma să se treacă la dizolvarea lor. Astfel, într-un raport al prefecturii județului Hunedoara către organele superioare se arăta că sindicatele ar întreprinde, chipurile, „acțiuni străine de interesele profesionale ale muncitorilor...

⁵ Arhiva C. C. al P.M.R., fond. 5, dos. 825, f. 16—18; vezi și „Calendarul muncii pe anul 1938”, p. 2.

⁶ „Timpul” nr. 252 din 16 ianuarie 1938.

pereții (sediilor sindicatelor — *I.I.*) sînt plini de portretele lui Karl Marx, Engels", iar în biblioteci au cărți „cu conținut de propagandă, care tratează numai despre socialism și comunism și nicidecum chestiuni profesionale”⁷. Pe baza unor astfel de rapoarte, autoritățile locale ale dictaturii regale, ca de exemplu cele din Valea Jiului, Reșița, Iași, Brașov, Cluj⁸ au fost împuternicite să ia măsuri pentru închiderea sediilor sindicatelor, confiscarea arhivei, arestarea muncitorilor revoluționari și deferirea lor justiției. Campania teroristă dezlănțuită de autorități împotriva organizațiilor muncitorești a fost susținută, alături de presa fascistă, și de către ziarele reacționare burgheze „Universul”, „Timpul” ș.a., care instigau împotriva organizațiilor muncitorești⁹.

În aceste împrejurări, clasa muncitoare din țara noastră trebuia să lupte pentru apărarea intereselor sale economice și politice, pentru apărarea organizațiilor sale de clasă. Lozinca lansată de partid pentru apărarea organizațiilor sale : „Zid în jurul sindicatelor !”, menită să mobilizeze proletariatul la lupta pentru apărarea organizațiilor sindicale, a găsit ecou în rîndurile clasei muncitoare¹⁰.

Acționînd în spiritul lozincii de mai sus, muncitorii organizați în sindicate au protestat împotriva măsurilor luate de clasele exploatare contra sindicatelor, demascînd diversionile naționaliste și șovine. În același timp, muncitorii și-au exprimat dezaprobarea față de liderii reformiști : Ion Fluieraș, Ion Mirescu și Bela Ehrenfeld, care și-au oferit serviciile guvernului Goga-Cuza și au acceptat să colaboreze în cadrul Comisiilor interimare, organizații reacționare create de acest guvern în locul camerelor de muncă¹¹.

Indignarea maselor muncitoare față de aceste încercări ale reacțiunii de a lovi în organizațiile muncitorești, precum și față de șefii reformiști care au trădat interesele de clasă ale proletariatului, reflectă atitudinea clasei muncitoare de a-și apăra organizațiile sale de clasă. Prăpastia ce se adîncea între masa muncitorilor și virfurile reformiste din conducerea C.G.M. este reflectată și de atitudinea numeroaselor sindicate din București, Iași, Valea Jiului, Cluj, Ploiești etc., care au demascat manevrele burgheziei de instituire a Comisiilor interimare în locul camerelor de muncă și au condamnat în unanimitate colaborarea reformiștilor cu burghezia, considerînd-o „ca act de trădare a intereselor muncitorești”¹². Lupta aceasta s-a manifestat, îndeosebi în cadrul uniunilor : minieră, lemn și mobilă ; fier, metal și chimie ; constructori, textile, pielărie și îmbrăcăminte, uniuni cu greutate în mișcarea sindicală, unde șefii reformiști, pentru a stăvilii furia maselor, au recurs la excluderea unor muncitori combativi și chiar a unor sindicate întregi din C.G.M.¹³.

⁷ Arhiva C.C. al P.M.R., fond. 5, dos. 1 116, f. 70.

⁸ Ibidem, dos. 1 100, f. 271 ; dos. 1 092, f. 335 ; dos. 1 116, f. 27, 70 și 76.

⁹ „Universul” din 9 ianuarie 1938 ; „Timpul” din 9 martie 1938.

¹⁰ „Scinteia” nr. 5 din 28 februarie 1938.

¹¹ Arhiva C.C. al P.M.R., fond. 1, dos. 8 851, f. 165 ; „Lumea românească” din 28 ianuarie 1938.

¹² „Lumea românească” din 28 ianuarie 1938 ; „Scinteia” din 15 februarie 1938.

¹³ Arhiva C.C. al P.M.R., fond. 5, dos. 1 100, f. 298 ; „Facla” din 5 februarie 1938.

Și în cadrul P.S.D. s-a luat poziție împotriva celor trei lideri, ceea ce reflectă desprinderea unor elemente social-democrate de linia oportunistă a P.S.D. — proces ce se va adânci treptat — și aderarea lor treptată la ideile frontului unic, ale principiilor sindicale muncitorești, ale apărării și menținerii organizațiilor sindicale. Astfel secția P.S.D. din București a exclus pe I. Mirescu și B. Ehrenfeld din organizație. Și alte secții ale P.S.D. au adoptat rezoluții de condamnare a activității colaboraționiste a acestora¹⁴.

Cînd mișcarea de jos a luat amploare, șetii social-democrați de dreapta au început să facă apel la respectarea statutelor, după care excluderea unor membri din conducerea C.G.M. ar putea s-o facă numai un congres general al sindicatelor. Deși ei excluseseră fără a convoca vreun congres sindicate întregi și chiar o uniune (Uniunea C.F.R.), acum cînd era vorba doar de trei persoane și nici decum de o organizație făceau apel la respectarea statutelor. Comitetul executiv al P.S.D., sub motivul respectării „autonomiei” sindicale¹⁵, a condamnat organizația de București a Partidului Social-Democrat pentru atitudinea sa curajoasă și a anulat hotărîrea acesteia de excludere a celor doi din organizațiile muncitorești¹⁶.

P.C.R., militînd activ pentru realizarea unității clasei muncitoare, a luat poziție față de problema de mai sus și a demascat lozinca reacționară a „autonomiei” sindicale. Referitor la acestea, în mod just, în ziarul „Scinteia” se scria : „Noi nu putem fi de părerea la care a ajuns Comitetul executiv al P.S.D. că autonomia sindicală împiedică partidele muncitorești să ia atitudine deschisă față de actele conducerii C.G.M. Dimpotrivă, e datoria lor să ia poziție față de toate problemele sindicale”¹⁷. Trebuie spus însă că acțiunile de jos ce luaseră amploare în toată țara pentru apărarea organizațiilor sindicale și împotriva șefilor reformiști din conducerea C.G.M. n-au avut un caracter organizat pe țară, ele desfășurîndu-se izolat, în parte pe localități și sindicate sau pe grupe de sindicate. Astfel s-a pierdut posibilitatea extinderii acestor acțiuni, care ar fi dus la întărirea sindicatelor și la lărgirea dreptului de organizare, precum și la instaurarea unei conduceri în C.G.M. care să corespundă pe deplin intereselor maselor muncitorești.

Trăgînd învățăminte din slăbiciunile manifestate față de campania de apărare a sindicatelor și avînd în vedere pericolul ce plana asupra lor, P.C.R., pentru a împiedica desființarea sau fascizarea sindicatelor și pentru apărarea intereselor clasei muncitoare, a folosit o serie de forme și metode variate de luptă, cum au fost comitetele de acțiune, comitetele de grevă, delegații ale muncitorilor din fabrici sau comitetele de fabrică, comisiile de organizare pe lîngă sindicate etc. Totodată s-a acordat o mare atenție frontului unic de jos, întăririi colaborării cu organizațiile social-demo-

¹⁴ Arhiva C.C. al P.M.R., fond. 1, dos. 8 551, f. 165.

¹⁵ Lozinca „autonomiei sindicale” era mereu fluturată de reformiști în vederea scoaterii sindicatelor de sub influența P.C.R. și a elementelor revoluționare.

¹⁶ „Lumea romînească” din 28 ianuarie 1938.

¹⁷ „Scinteia” nr. 5 din 28 februarie 1938.

crate, mobilizării muncitorilor pentru întărirea și dezvoltarea rîndurilor sindicatelor în cadrul C.G.M.¹⁸.

Ca urmare a indicațiilor date de către partid de a întări legătura cu muncitorii din întreprinderi, de a organiza și conduce lupta acestora pentru cerințele imediate¹⁹, activitatea sindicatelor metalurgiste, textile, de constructori și a altora s-a îmbunătățit simțitor. Au fost create comisii speciale de organizare pe lingă sindicate, avînd ca membri delegați ai muncitorilor din fabrică²⁰. În sindicatele dizolvate, cum a fost cazul la C.F.R., comuniștii au folosit ca mijloc de activitate legală asociațiile profesionale „Tracțiunea”, „Locomotiva”, „Cercul focarului” etc.²¹.

O altă formă inițiată de partid pentru întărirea legăturilor sale cu masele, în care sindicatele, ca organizații legale, aveau un rol însemnat, au fost excursiile de duminică organizate în împrejurimile orașelor. Această metodă s-a folosit pe scară mai largă la București, Arad, Ploiești, Iași, Cluj etc.²², avînd rezultate frumoase pe linia atragerii muncitorilor spre sindicate. Cu ocazia acestor excursii muncitorii înaintați din sindicate, îndrumați de comuniști, găseau momentul potrivit pentru a explica politica demagogică și reacționară a dictaturii regale, discutau asupra condițiilor gîle de muncă și de trai ale muncitorilor, îi mobilizau la luptă, la organizare. Adeseori se desfășeau obiecte produse de deținuții politici din închisori, se organizau colecte pentru ajutorarea deținuților politici și antifasciști și a familiilor lor.

Un mijloc important de afirmare a proletariatului, pentru apărarea organizațiilor sindicale, pentru crearea unității de acțiune a clasei muncitoare, de mobilizare la luptă împotriva dictaturii regale, a fascismului, pentru apărarea păcii l-a constituit ziua de 1 Mai 1938. Cu acest prilej masele muncitoare, indiferent de vederile lor politice sau dacă erau sau nu organizate, au fost chemate să facă din ziua de 1 Mai o zi a unității de acțiune. Lansînd lozinca „Pentru unitate!”, partidul comunist arăta că „în condițiile domniei dictaturii regale și a pericolului de război, ziua de 1 Mai este ziua de mobilizare și luptă a tuturor celor exploatați, urmăriți, dornici de pace, libertate și dreptate”²³. Muncitorii revoluționari din sindicate au mobilizat masele celor ce muncesc să se pregătească pentru sărbătorirea zilei de 1 Mai ca pentru o adevărată zi a înfrățirii proletare, a unității și apărării organizațiilor sale.

Pentru a înăbuși manifestările revoluționare ale muncitorilor, acțiunile de solidarizare în jurul sindicatelor, autoritățile dictaturii regale, care făceau multă demagogie în jurul „libertăților” ce s-ar degaja,

¹⁸ Arhiva Institutului de istorie a partidului de pe lingă C.C. al P.M.R., cota Ab XXII—13, inv. 1 015.

¹⁹ Ibidem.

²⁰ Arhiva C.C. al P.M.R., fond. 1, dos. 218, f. 188. Astfel de comisii au fost create pe linia sindicatele textile, de îmbracaminte, pielarie, metalurgic, constructori, la manufactura de tutun „Belvedere” din București (Arhiva C.C. al P.M.R., fond. 5, dos. 1 100, f. 359; dos. 1 059, f. 469; fond. 68, dos. 6 230, f. 12); sindicatul muncitorilor din industria îmbrăcăminte, textile și pielărie din Iași (ibidem, fond. 5, dos. 1 095, f. 473 etc.).

²¹ Ibidem, dos. 996, f. 23 25; „Lumea romineasca” din 2 aprilie 1938.

²² Ibidem, dos. 1 095, f. 424.

²³ „Lupta de clasă” nr. 2 din mai 1938.

chipurile, din constituția lui Carol al II-lea, au luat cele mai severe măsuri care să înlăture afirmarea solidarității de clasă a proletariatului. Astfel, în ordinul Ministerului de Interne din 29 aprilie către inspectoratele regionale de poliție se atrăgea atenția în mod foarte categoric că sărbătorirea zilei de 1 Mai de către organizațiile muncitorești se va putea face „numai în localuri închise, cu condiția ca programul sărbătoririi și textul cuvântărilor ocazionale să fie în prealabil prezentate d-lor prefecti și aprobate de ei”²⁴. În același ordin se preciza luarea de măsuri care să interzică „orice fel de „demonstrațiuni de stradă, înconștinările și portul de pancarte sau drapele”²⁵. În Timișoara, Brașov, Valea Jiului, Iași, Ploiești etc., autoritățile polițienesti și administrative au avut ședințe speciale în care au fost elaborate planuri de măsuri în vederea interzicerii acestei sărbători muncitorești; au fost stabilite patrulele și efectivul armatei ce va fi folosit, locul de unde se vor suplimenta forțele represive la caz de nevoie, instruirea specială a agenților care trebuiau să spioneze întreprinderile, gărzile de soldați la instituțiile publice, arestarea comuniștilor și a muncitorilor bănuți că simpatizează cu P.C.R. etc.²⁶.

Condițiile stării de asediu și măsurile luate de autorități au influențat asupra moralului unei părți a proletariatului. La aceasta s-a adăugat atitudinea lipsită de curaj a unor lideri reformiști din sindicate, care au dat dispoziții de anulare a unor manifestări preconizate pentru ziua de 1 Mai; insuficienta orientare a comuniștilor din unele localități de a organiza acțiuni peste capul reformiștilor a contribuit și ea la această stare de lucruri. Așa s-a întâmplat în Valea Jiului, la Hunedoara, Ploiești, Reșița, Brăila etc.

Acolo însă unde organizațiile de partid erau mai puternice și au lucrat cu mai multă pricepere, au avut loc acțiuni cu ocazia zilei de 1 Mai. Așa, de exemplu, la București, Cluj, Iași, Galați²⁷ etc. s-au ținut adunări la sediile sindicatelor, la care au participat muncitori organizați și neorganizați în sindicate. Glasul muncitorilor a răsunat în această zi, exprimându-și hotărârea „să ducă lupta mai dîră pentru cîștigarea drepturilor sale”. Ziua de 1 Mai constituia pentru muncitori „îndemn de luptă și organizare mai puternică”²⁸ pentru „strîngerea rîndurilor în sindicate profesionale”²⁹ în vederea asigurării unor condiții mai omenești de muncă și de viață, a apărării libertăților cetățenești, a întăririi sindicatelor, a mobilizării tuturor forțelor sub steagul de luptă al înfrățirii proletare pentru eliberarea oamenilor muncii din robia capitalistă. În același timp, ziua de 1 Mai era o zi de luptă împotriva fascismului și a războiului care amenința omenirea³⁰.

²⁴ Arhiva C.C. al P.M.R., fond, 72, dos. 6 827, f. 53.

²⁵ Ibidem.

²⁶ Ibidem, fond. 77, dos. 7 371, f. 8, 13 și 20—21; fond. 72, dos. 6 827, f. 53, 54 și 78.

²⁷ Ibidem, fond. 5, dos. 1 153, f. 403, 406, 408 și 410; fond. 72, dos. 6 827, f. 781; fond. 74, dos. 7 208, f. 2.

²⁸ Ibidem, fond. 5, dos. 1 153, f. 404.

²⁹ „Lumea romînească” din 3 mai 1938.

³⁰ Arhiva C.C. al P.M.R., fond. 5, dos. 1 153, f. 397.

Toate aceste acțiuni și manifestări ale clasei muncitoare contribuiau la întărirea organizațiilor sindicale, constituiau exemple de apărare a dreptului de organizare câștigat prin lupte grele duse de-a lungul anilor și care era amenințat de la o zi la alta.

O formă însemnată în lupta clasei muncitoare pentru apărarea sindicatelor, a dreptului de întrunire și organizare au constituit-o adunările sindicale ce au avut loc în primăvara și vara anului 1938. La aceste adunări, la care participau muncitori comuniști, social-democrați și adeseori muncitori neorganizați, se dezbăteau în spiritul unității de acțiune problemele vitale ale clasei muncitoare, ale întăririi sindicatelor și apărării lor de loviturile dictaturii regale. În cadrul acestor adunări s-a manifestat tendința din partea unor șefi reformiști de a limita discuțiile la un cerc restrâns de probleme; muncitorii însă au reușit să dezbată și unele aspecte politice la ordinea zilei. În același timp, în centrul preocupărilor a stat întărirea și apărarea organizațiilor sindicale cu ajutorul cărora muncitorii să poată rezista atacului capitalist și să poată impune mai ușor revendicările lor. În întrunirile sindicatelor muncitorilor metalurgiști, textiliști, croitori, cizmari, constructori, tipografi etc. din București, Cluj, Brașov, Ploiești, Timișoara, Iași, Lugoj etc. care au avut loc în mai și iunie 1938, muncitorii au dezbătut problemele îmbunătățirii condițiilor de muncă și de trai, ale atragerii de noi membri în sindicate ³¹.

Întruniri sindicale asemănătoare au mai avut loc la Reșița, Petroșani, Aninoasa, Lupeni, Vulcan, în cadrul cărora muncitorii au arătat că „organizațiile lor se dezvoltă și cu toată reacțiunea în contra sindicatelor numărul membrilor a crescut” ³². La întrunirile sindicatelor din Brăila și Galați din 5 și 6 mai, muncitorii au discutat, de exemplu, despre organizare ca o condiție esențială pentru cucerirea contractului colectiv. Subliniind acest fapt, muncitorul Ion Gheorghiu din Galați a arătat că atita timp cît „nu vom fi organizați, capitalul va exploata” ³³.

Ca urmare a luptei desfășurate de clasa muncitoare condusă de P. C. R. pe drumul întăririi sindicatelor și unității de acțiune, al apărării dreptului de organizare ³⁴, s-au creat premisele pentru organizarea unor consfătuiri mai largi pe ramuri de producție, fapt concretizat, în vara anului 1938, în conferințele sindicale pe țară ale metalurgiștilor, textiliștilor, constructorilor, funcționarilor particulari etc.

Conferințele sindicale din vara anului 1938 au fost expresia luptei maselor, în care s-a afirmat unitatea de acțiune a proletariatului din ramurile respective, atașamentul față de principiile sindicale revoluționare. La conferințe au participat muncitorii organizați și neorganizați în sindi-

³¹ Arhiva C. C. al P. M. R., fond. 5, dos. 1 095, f. 424; dos. 1 096, f. 165; dos. 1 100, f. 308; fond. 68, dos. 6 112, f. 53; fond. 71, dos. 6 693, f. 32; fond. 72, dos. 7 045, f. 19; „Lumea românească” din 20 aprilie 1938.

³² Ibidem, fond. 72, dos. 7 027, f. 274; fond. 77, dos. 7 342, f. 22.

³³ Ibidem, fond. 70, dos. 6 480, f. 71; dos. 6 541, f. 131.

³⁴ Ibidem, fond. 5, dos. 1 100, f. 336; dos. 1 095, f. 469; „Metalurgistul” nr. 3 din martie 1938.

cate, reprezentînd în acest fel interesele de clasă ale întregului proletariat. Comuniștii au acordat o mare atenție pregătirii conferințelor, militînd pentru alegerea de delegați în persoana unor muncitori cinstiți, combativi, hotărîți să apere interesele clasei lor, care s-au pronunțat deschis pentru apărarea principiilor sindicale și au ridicat în cadrul conferințelor problemele în spiritul unității de acțiune³⁵.

Pentru popularizarea conferințelor au fost editate manifeste și publicate articole în presa legală muncitorească și democratică, în „Lumea nouă”, „Știri”, „Metalurgistul”, „Elöre”, „Muncitorul din îmbrăcăminte și pielărie”, „Lumea romînească” etc. În articole se vorbea despre necesitatea organizării unor acțiuni revoluționare, pentru îmbunătățirea nivelului de trai, pentru dezbaterea în cadrul conferințelor a nevoilor muncitorilor, indiferent de naționalitate și de convingeri politice. În același timp, propaganda pentru conferințe se desfășura și de la om la om. Într-un articol din „Scînteia”, subliniindu-se faptul că la adunările sindicale „muncitorii au manifestat cu hotărîre pentru unitate sindicală”, se arăta în același timp că „sarcina momentului este în primul rînd solidaritatea în fața fiecărei lovituri împotriva sindicatelor”³⁶.

Una dintre cele mai reprezentative conferințe sindicale a fost aceea a muncitorilor din industriile textile, îmbrăcăminte și pielărie, care a avut loc la București între 12 și 13 iunie 1938³⁷. Delegații, în discuțiile lor, au dezbătut cu mult interes problema organizării și a întăririi unității sindicale, cheazășia victoriei în lupta contra capitalului. Munca istovitoare de 10 — 12 și chiar 16 ore pe zi, în ateliere lipsite de cele mai elementare măsuri de igienă, proasta salarizare, teroarea, discriminarea față de muncitorii organizați și față de cei de altă naționalitate etc. erau exemple prin care delegații în cadrul conferinței au venit să ilustreze condițiile lor de viață³⁸. Demascînd teroarea exercitată de autorități contra sindicatelor și a muncitorilor organizați, delegatul din Ploiești a arătat că „muncitorii nu au nici cea mai mică libertate de organizare”³⁹, iar delegatul din Bacău sublinia „lipsa oricărei libertăți sindicale în acest oraș”⁴⁰. La Iași, spunea C. Surugiu, „mișcarea sindicală o duce greu din cauza organelor polițienești, care persecută pe muncitori și le închid sediile”⁴¹. Delegații au demascat, totodată, atitudinea reformiștilor din conducerea uniunii, care au exclus din sindicate pe unii comuniști și muncitori combativi. Sub presiunea delegaților, spre a-și masca atitudinea scizionistă, Gh. Stroia a fost nevoit să declare că „va fi revizuită situația membrilor din sindicatele

³⁵ „Scînteia” din 5 august 1938.

³⁶ Ibidem.

³⁷ La conferință au participat 107 delegați, reprezentînd peste 72 000 de muncitori organizați și neorganizați din București, Brașov, Cluj, Ploiești, Sibiu, Iași, Oradea, Tg.-Mureș, Bacău, Buhuși, Arad, Timișoara, Galați, Lugoj etc. (Arhiva C.C. al P.M.R., fond. 5, dos. 1 095, f. 442—449; „Muncitorul din îmbrăcăminte și pielărie”, iulie 1938; „Lumea romînească” din 14 iulie 1938).

³⁸ „Muncitorul din îmbrăcăminte și pielărie” din iulie 1938.

³⁹ „Lumea romînească” din 14 iunie 1938.

⁴⁰ „Muncitorul din îmbrăcăminte și pielărie”, iulie 1938.

⁴¹ Arhiva C.C. al P.M.R., fond. 5, dos. 1 095, f. 445.

uniunii care au fost excluși din organizație pentru abateri de la tactica și programul uniunii”⁴², adică pentru activitatea lor revoluționară și pentru demascarea tacticii reformiste. Din dezbateri a reieșit de asemenea hotărîrea muncitorilor de a boicota și demasca organizațiile fasciste, naționaliste, care aveau menirea să dezbinе muncitorimea, să înăbușe lupta ei prin tot felul de promisiuni demagogice, să distrugă sindicatele profesionale de clasă (Oradea, Sibiu, Brașov, Craiova)⁴³.

Conferința sindicatelor din industriile textile, îmbrăcăminte și pielărie, prin problemele dezbătute, prin numărul mare de delegați ai muncitorilor organizați și neorganizați participanți, prin formularea de revendicări și adoptarea de rezoluții, chiar dacă în ele se resimțea influența ideilor reformiste, a însemnat o puternică manifestare pe drumul luptei pentru unitate sindicală, pentru apărarea libertății de organizare a muncitorilor, pentru apărarea sindicatelor.

Dezvoltarea luptei ce cuprindea tot mai mult masele a făcut ca guvernul dictaturii regale să vină cu o serie de măsuri îndreptate împotriva mișcării muncitorești și în același timp cu un program de reforme demagogice. În proclamația guvernului către țară de la 4 iulie 1938⁴⁴ se elogiau prin fraze demagogice măsurile luate de dictatura regală pe linia îngrădirii și restrîngerii libertăților democratice. În aceeași „proclamație” se preconiza desființarea sindicatelor prin așa-zisa reorganizare și înlocuirea lor prin asociații corporatiste. În aceste împrejurări se impunea dezvoltarea unor acțiuni comune, cu eficacitate maximă, care să contracareze planurile dictaturii regale.

Manifestarea muncitorilor pe drumul unității și al luptei revoluționare, de apărare a sindicatelor a întâmpinat rezistență din partea unor șefi din C. G. M. și uniunile sindicale⁴⁵. Aceștia, în loc să meargă pe drumul unității, după exemplul conferinței textiliștilor, au recurs la convocarea conferinței metalurgiștilor nu pe țară, ci pe regiuni, deși exista o singură uniune pe întreaga țară, căutînd să slăbească în acest fel frontul proletar, să diminueze influența pe care ar fi avut-o conferința metalurgiștilor asupra celorlalți muncitori.

În ciuda propunerilor făcute de către P. C. R. asupra convocării conferinței metalurgiștilor pe întreaga țară, care trebuia să însemne „o nouă etapă în lupta muncitorilor metalurgiști — etapa luptei unite, organizată de întreaga breaslă, pentru cucerirea revendicărilor comune a întregii bresle, pentru a impune mărirea salariilor și încheierea de contracte colective la toate întreprinderile metalurgice”⁴⁶, șefii reformiști au impus convocarea unor conferințe pe regiuni : a sindicatelor metalurgice din Hunedoara și Severin la 19 iulie, a sindicatelor metalurgice din vechea Romînie la 31 iulie și a sindicatelor metalurgice din Transilvania la 7 august 1938. Astfel, s-a vădit încă o dată trădarea șefilor reformiști. Nu-i mai

⁴² Arhiva C. C. al P.M.R., fond. 5, dos. 1095, f. 454.

⁴³ „Muncitorul din îmbrăcăminte și pielărie”, iulie 1938; „Scinteia” din 20 iulie 1938.

⁴⁴ „Lumea romînească” din 6 iulie 1938.

⁴⁵ Arhiva C.C. al P.M.R., fond. 68, dos. 6 207, f. 6.

⁴⁶ „Scinteia” din 5 august 1938.

puțin adevărat că la această situație au contribuit și manifestările sectariste, stingiste, de închistare și izolare de mase din partidul comunist, alimentate de către elementele trădătoare strecurate în conducerea sa. Aceasta a făcut ca unele fracțiuni comuniste din sindicatele metalurgice să fie slab legate de masa membrilor de sindicat, iar comuniștii din aceste sindicate n-au reușit să cucerească în așa măsură masa metalurgiștilor, încât aceștia să impună, peste capul reformiștilor, convocarea Conferinței generale a metalurgiștilor.

Un loc central în cadrul celor trei conferințe metalurgice l-a avut cea a sindicatelor din vechea Românie, la care au participat și delegați de la C.F.R.⁴⁷. Conferinței metalurgiștilor, a cărei dată a fost fixată pentru 31 iulie, partidul comunist a reușit să-i dea un caracter mai larg, de protest împotriva pericolului fascist, pentru apărarea păcii și independenței naționale, pregătind ca în fiecare an de 1 august — zi de manifestare antirăzboinică pe plan mondial — acțiuni pentru apărarea păcii.

Referitor la acest fapt, Direcția generală a poliției din București raporta superiorilor că „alegerea zilei (conferinței — I.I.) în jurul lui 1 august s-a făcut sub influența organizațiilor comuniste”⁴⁸. Ca atare, în raport se propuneau măsuri represive care să împiedice manifestarea muncitorilor.

Cu toate acestea, ca urmare a muncii desfășurate de comuniștii din sindicate, s-a reușit ca pentru conferință să fie aleși un număr mare de delegați fermi și bine înarmați cu problemele pe care trebuiau să le dezbată⁴⁹. Însăși siguranța generală, în raportul nr. 1 465 din 29 iulie 1938 referitor la delegații care au fost aleși pentru conferința metalurgiștilor, arăta că aceștia „în majoritate vor susține punctul de vedere și tactica preconizată de partidul comunist în chestiunea revendicărilor muncitorești”⁵⁰.

Conferința muncitorilor metalurgiști ce a avut loc la București⁵¹ a reprezentat una dintre cele mai însemnate manifestări de front unic din vara anului 1938, glasul muncitorilor metalurgiști și ceferiști, organizați și neorganizați afirmându-se pentru apărarea organizațiilor sindicale. Chiar dacă autoritățile și șefii reformiști au împiedicat pe unii delegați, activiști sindicali, comuniști, să intre în sala de ședințe⁵², totuși numeroși muncitori aflați în sală pregătiți dinainte de comuniști au expus punctul de vedere al partidului comunist în problemele dezbătute.

Rezoluțiile adoptate de conferință, deși cuprind o serie de idei oportuniste referitoare la „echilibrul dintre muncă și capital”, reflectă totuși lupta metalurgiștilor de a-și apăra organizațiile lor de clasă, de a dezvolta solidaritatea de clasă și de a realiza unitatea de acțiune în fabrici, pe scară

⁴⁷ Arhiva C.C. al P.M.R., fond. 5, dos. 1 045, f. 293 și 296.

⁴⁸ Ibidem, f. 300.

⁴⁹ Ibidem, f. 298.

⁵⁰ Ibidem, f. 300.

⁵¹ „Lumea românească” din 2 august 1938; „Lumea nouă” din 7 august 1938. La conferință au participat 46 de delegați din București, Ploiești, Brăila, Galați, Constanța, Iași, Moreni și Tirgoviste.

⁵² „Știri” din 18 august 1938.

locală și chiar națională. Ele consfințesc totodată dezaprobarea și protestul general al muncitorilor metalurgiști față de abuzurile patronilor în problema asigurărilor sociale, a contractelor colective etc.⁵³.

Conferința metalurgiștilor din Transilvania, ținută la Cluj, și cea a celor din Hunedoara și Severin, ținută la Petroșani, care au avut loc în iulie—august 1938, au întregit tabloul luptei metalurgiștilor din România⁵⁴, ca unul din detașamentele principale ale proletariatului din țara noastră.

Lupta clasei muncitoare condusă de P.C.R. pentru apărarea intereselor economice de zi cu zi, pentru drepturi și libertăți democratice a avut influență și asupra altor categorii de salariați și pături sociale nemulțumite de dictatura regală. Astfel, în vara anului 1938 au loc congrese și conferințe ale funcționarilor particulari la București⁵⁵, ale meseriașilor, la Sighișoara⁵⁶, ale micilor patroni croitori la Oradea etc. Deși în cadrul dezbaterilor s-au manifestat unele contradicții și neînțelegeri, izvorite din pozițiile diferite de clasă, în privința măsurilor și metodelor ce ar trebui să le folosească pentru apărarea intereselor lor, totuși dezbaterile unor probleme privind lupta împotriva marelui capital care-i ruina, a asigurărilor sociale, a creditului meșteșugăresc, a camerelor de muncă etc., au arătat că mase din ce în ce mai largi se ridicau într-un fel sau altul împotriva politicii reacționare a dictaturii regale, împotriva pericolului fascismului și războiului. Aceasta dovedea totodată justetea liniei și tacticii partidului comunist de a antrena sub lozincile partidului la luptă împotriva dictaturii regale cele mai diverse mase și categorii de oameni ai muncii.

După conferințele sindicale din iulie—august 1938, lupta muncitorimii pentru apărarea organizațiilor sale se împletea tot mai strâns cu lupta pentru apărarea intereselor economice.

Pornind de la situația existentă în acea vreme, P.C.R. a lansat prin ziarul „Scînteia” lozincă „Acțiunea economică, veriga principală pentru F.U.M.”⁵⁷. În felul acesta, în adunările sindicale, un loc central l-au ocupat problemele economice ca: mărirea salariilor în raport cu scumpetea, lipsa de igienă în ateliere și fabrici, concedierile abuzive săvîrșite de patroni, angajarea femeilor și copiilor în număr tot mai mare, precum și alte revendicări de ordin profesional⁵⁸.

Adunările sindicale erau însă supuse la diferite restricții de către autorități. La aceasta se adăuga samavolnicia patronilor, care a doua zi după adunare avertizau și chiar concediau pe acei lucrători care se vedeau a fi mai hotărâți în apărarea intereselor muncitorești. Astfel, în București au fost concediați muncitori din echipele de organizare din fabri-

⁵³ „Lumea nouă” din 7 august 1938.

⁵⁴ „Metalurgistul” nr. 7, iulie, și nr. 9, septembrie 1938.

⁵⁵ „Lumea românească” din 12 aprilie 1938.

⁵⁶ Arhiva C.C. al P.M.R., fond. 10, dos. 2 517, f. 51—52.

⁵⁷ „Scînteia” nr. 67 din 1 aprilie 1938.

⁵⁸ Arhiva C.C. al P.M.R., fond. 5, dos. 1 045, f. 481 și 487; fond. 68, dos. 6 232, f. 37 și 471; fond. 72, dos. 7 027, f. 298.

cile „Saturn”, „Leonida”, „Coroana”, „Vatex” și altele ⁵⁹. În numeroase cazuri, patronii interveneau, prin adrese la poliție, cerind expulzarea sau trimiterea la urmă a muncitorilor combativi ⁶⁰; capitaliștii subvenționau organizațiile naționaliste cu scopul de a „face front contra sindicatelor muncitorești” ⁶¹ etc.

Adeseori poliția intervenea direct și dizolva adunările sindicatelor, arestînd numeroși muncitori revoluționari, simpatizanți ai P.C.R. pe motivul că „fac propagandă comunistă în rîndurile sindicatului” ⁶² sau pentru „că făceau propagandă orală în favoarea organizării sindicale” ⁶³.

În timp ce autoritățile polițienești terorizau și arestau pe muncitori, le închideau sediile, îi împiedicau să se întrunească, organizațiile profesionale ale burgheziei — U.G.I.R. și secțiile sale din țară, precum și organizațiile naționaliste — se bucurau de deplină libertate și ocrotire din partea guvernului dictaturii regale. Într-o circulară din 6 iulie 1938 a Direcției generale a poliției către inspectoratele regionale se atrăgea atenția ca să lase libere ședințele de comitet ale U.G.I.R. și uniunilor sale regionale, ale asociațiilor naționaliste, toate acestea „să fie scutite de o autorizație prealabilă” ⁶⁴, așa cum se cerea organizațiilor muncitorești.

Orientarea politicii vîrfurilor monopoliste tot mai mult spre Germania fascistă și pregătirile febrile de război au dus la înrăutățirea simptome a nivelului de trai al maselor muncitoare. În timp ce în numeroase fabrici care produceau pentru înarmare și armată se lucrau cîte 10 — 12 și 14 ore pe zi ⁶⁵, ceea ce ducea la o și mai mare extenuare a muncitorilor, în întreprinderile producătoare de bunuri de consum se făceau numeroase concedieri, care provocau profunde nemulțumiri ⁶⁶. Însesi rapoartele organelor de poliție în subordine din Iași, Cluj, Galați, Timișoara etc. către superiori semnalau că în „rîndurile muncitorilor există mari nemulțumiri și îngrijorare” ⁶⁷. Condițiile grele de muncă în ateliere și fabrici, refuzul patronilor de a plăti concedii legale, reținerile nejustificate din salariu, neplata orelor suplimentare, nerespectarea repausului duminical și altele erau tot atîtea cauze de nemulțumire.

Partidul comunist, cu ajutorul sindicatelor, a organizat, îndrumat și condus numeroase acțiuni greviste, conflicte de muncă ce au avut loc în cursul anului 1938, acțiuni care fac parte integrantă din lupta clasei muncitoare pentru apărarea organizațiilor sindicale. După datele oficiale, vădit falsificate pentru a lăsa să se întrevadă că dictatura regală ar fi restabilit în bună măsură „echilibrul păcii sociale”, în 1938, au avut loc

⁵⁹ Arhiva C.C. al P.M.R., fond. 5, dos. 1 100, f. 406; fond. 68, dos. 6 205, f. 5; „Lumea nouă” din 25 septembrie 1938; „Lumea românească” din 14 septembrie 1938.

⁶⁰ Ibidem, dos. 1 060, f. 78.

⁶¹ Ibidem, fond. 72, dos. 7 009, f. 279 și 291.

⁶² Ibidem, fond. 5, dos. 1 092, f. 335; „Lumea românească” din 1 mai 1938.

⁶³ Ibidem, dos. 1 095, f. 493; vezi și fond. 70, dos. 6 585, f. 30.

⁶⁴ Ibidem, fond. 72, dos. 6 827, f. 96.

⁶⁵ „Lumea românească” din 27 iulie 1938.

⁶⁶ Arhiva C.C. al P.M.R., fond. 5, dos. 1 100, f. 415.

⁶⁷ Ibidem, dos. 1 100, f. 415; dos. 1 045, f. 259; fond. 69, dos. 6 388, f. 95.

210 conflicte colective de muncă, dintre care multe s-au transformat în greve, afectând un număr de 800 de întreprinderi, cu 81 585 de muncitori⁶⁸.

După grevele lucrătorilor din atelierele de încălțăminte din București, care au durat aproape 4 săptămîni⁶⁹, cea de șapte săptămîni a metalurgistilor din Cluj⁷⁰, cea a celor peste 1 000 de lucrători de la fabrica „Dorobanțul” din Ploiești⁷¹, puternica grevă de la „Filderman” din Bacău⁷² etc., greve ce s-au terminat cu victoria muncitorilor, au avut loc acțiuni puternice în toată țara⁷³.

Agitații puternice au fost semnalate în rîndurile ceferiștilor în ciuda măsurilor luate de autorități împotriva muncitorilor combativi și înaintați, în ciuda dizolvării organizațiilor sindicale. La Timișoara, muncitorii ceferiști au demonstrat în fața Direcției regionale C.F.R. pentru mărirea salariilor și au protestat împotriva noului impozit pe salarii. Poliția a intervenit cu brutalitate împrăștiind pe demonstranți⁷⁴. La București, Iași etc. muncitorii ceferiști au protestat împotriva reținerilor nejustificate din salariu⁷⁵.

Lucrul cel mai important ce se desprinde din aceste acțiuni este faptul că activitatea P. C. R., lozincile sale pentru crearea frontului unic de jos, pentru apărarea sindicatelor au găsit ecou în rîndurile maselor, care acționau în sensul politicii indicate de partid.

Prin grevele și conflictele de muncă ce au avut loc, muncitorii din fabricile și uzinele respective, acționînd unitar, au reușit să impună în majoritatea cazurilor încheierea contractului colectiv, în care erau stipulate, printre altele, mărirea salariilor în raport cu scumpetea, condiții mai omenești de muncă și trai, recunoașterea organizațiilor sindicale, a delegațiilor de fabrică sau a bărbatilor de încredere și altele.

În urma acțiunilor muncitorești sindicatele au ieșit întărite, baza lor de masă s-a lărgit.

În aceste condiții în care lupta proletariatului era în continuă creștere, cînd aveau loc acțiuni pe linia întăririi sindicatelor, greve și conflicte de muncă care antrenau la luptă masa largă a proletariatului, șefii reformiști continuau politica lor trădătoare, respingînd sistematic propunerile

⁶⁸ „Anuarul statistic al Romîniei”, 1939—1940, p. 324—329.

⁶⁹ „Știri” din 17 iunie 1938.

⁷⁰ Arhiva C.C. al P.M.R., fond. 5, dos. 1 045, f. 283; „Lumea romînească” din 8 iunie 1938.

⁷¹ Arhiva C.C. al P.M.R., fond. 79, dos. 7 641, f. 16; fond. 69, dos. 6 388, f. 95.

⁷² Ibidem, fond. 5, dos. 1 100, f. 351.

⁷³ Vezi în acest sens grevele metalurgistilor de la fabricile „Florenz” și „Szántó” din Arad (Arhiva C.C. al P.M.R., fond. 72, dos. 6 827, f. 99 și 104), ale textiliștilor din Iași (ibidem, fond. 69, dos. 6 389, f. 58); ale textiliștilor de la fabricile „Imprintext”, „Tritext”, „Renida”, „Filatura romînească”, „Como” din București („Lumea nouă” din 25 sept. 1938; „Lumea romînească” din 29 noiembrie 1938), precum și acțiunile minerilor din Baia Mare și Lăpoșul de Sus—Bacău (Arhiva C.C. al P.M.R., fond. 5, dos. 1 116, f. 16, 23); ale minerilor de la Zlatna și Almașul Mare („Lumea romînească” din 2 aprilie 1938), ale muncitorilor de la fabrica „Foresta romînă” din Comănești („Știri” din 25 aprilie 1938), ale metalurgistilor din Brăila (Arhiva C.C. al P.M.R., fond. 5, dos. 1 045, f. 245), la schela „Țintea” — Prahova („Lumea romînească” din 22 august 1938) etc.

⁷⁴ „Scinteia” din 20 iulie 1938.

⁷⁵ Arhiva C.C. al P.M.R., fond. 69, dos. 6 346, f. 259.

P.C.R. de colaborare pe bază de front unic⁷⁶; ei propagau ideea supunerii față de dictatură, a „împăcării” cu situația existentă, căutînd să stăvilească revolta maselor ce creștea din zi în zi. Astfel, la o întrunire a metalurgiștilor din Reșița, I. Fluieraș a declarat că „mișcarea noastră este și va rămîne echilibrul păcii sociale”⁷⁷, că „rolul muncii este bine definit și ridicat la rangul ce i se cuvine”⁷⁸. De asemenea și alți trădători ai intereselor clasei muncitoare, ca, de pildă, E. Gherman, declara ca „lucrătorii (minerii — *I.I.*) să se supună și să fie disciplinați”⁷⁹.

Mergînd pe linia capitulării și dezbinării forțelor muncitorești, șefii reformiști din C. G. M. au dat, în septembrie 1938, o circulară prin care se cerea uniunilor sindicale „excluderea comuniștilor care au intrat în ultimul timp în sindicate”⁸⁰.

Șefii reformiști din comitetele uniunilor sindicale au luat măsuri și au dat dispoziții comitetelor sindicale de a exclude nu numai pe comuniști din sindicate, dar și pe muncitorii combativi, care pentru atitudinea lor revoluționară erau „acuzati” că se „abat de la statute”, că desfășoară o activitate „dăunătoare disciplinei sindicale” etc.⁸¹. Numeroase documente vorbesc despre acțiunile scizioniste întreprinse de reformiști în cadrul uniunilor și sindicatelor: fier, metal și chimie, lemn și mobilă, miniere, textile, îmbrăcăminte și pielărie, transporturi, construcții, alimentație etc.⁸². Ei au mers pînă acolo, încît au trimis rapoarte către Ministerul de Interne, în care arătau că „au luptat hotărît în contra tendințelor mișcării comuniste și activează în spiritul cel mai legalist și pașnic”⁸³. În același timp, numeroase materiale ilustrează lupta dusă de clasa muncitoare în frunte cu P. C. R. pentru apărarea sindicatelor, a dreptului de organizare cucerit prin lupte grele în anii precedenți⁸⁴.

Comuniștii și, alături de ei, numeroși muncitori au luat poziție față de elementele reformiste care prin politica lor scizionistă, prin măsurile luate slăbeau unitatea de acțiune a muncitorilor, slăbeau puterea de rezistență a acestora față de exploatatori și diminuau puterea de luptă pentru îmbunătățirea nivelului de trai. Măsurile luate de social-democrații de dreapta aveau menirea să sprijine politica reacționară a dictaturii regale, care pregătea atacul final împotriva sindicatelor.

În aceste împrejurări, în urma unor studii strict secrete făcute de către autoritățile dictaturii regale încă din aprilie 1938, se elaborează și se publică, în septembrie 1938, proiectul de lege privind desființarea sindicatelor și organizarea breslelor.

⁷⁶ „Scînteia” din 15 februarie și 25 noiembrie 1938; „Lupta de clasă” din mai 1938; „Lumea nouă” din 10 aprilie 1938.

⁷⁷ Arhiva C.C. al P.M.R., fond. 72, dos. 7 027, f. 274.

⁷⁸ „Lumea romînească” din 3 mai 1938.

⁷⁹ Arhiva C.C. al P.M.R., fond. 72, dos. 6 985, f. 284.

⁸⁰ Ibidem, fond. 5, dos. 876, f. 91; dos. 1 045, f. 329.

⁸¹ Ibidem, dos. 1 092, f. 330; dos. 1 095, f. 465; dos. 1 100, f. 409.

⁸² Ibidem, fond. 69, dos. 6 388, f. 70; „Lumea romînească” din 12 septembrie 1938.

⁸³ Ibidem, fond. 5, dos. 1 116, f. 27.

⁸⁴ Ibidem, dos. 1 045, f. 329, 341; dos. 1 109, f. 397 și 403; fond. 70, dos. 6 480, f. 76.

Publicarea proiectului de lege a breslelor și colaborarea șefilor reformiști la elaborarea lui ⁸⁵ au stîrnit o profundă indignare în rîndurile maseilor muncitorești. În toată țara, au avut loc adunări și conferințe muncitorești, în care s-au adoptat zeci și zeci de moțiuni de protest împotriva încălcării libertății de organizare sindicală. Cu acest prilej muncitorii și-au exprimat atașamentul față de principiile sindicale, hotărîrea lor de a lupta pentru apărarea organizațiilor și folosirea acestora în continuare ca instrumente de apărare a intereselor muncitorești. În același timp, muncitorii au cerut comitetului executiv al C.G.M. să ia măsurile necesare pentru pornirea unei acțiuni generale și coordonate pe întreaga țară care să împiedice adoptarea legii breslelor. Astfel, la mai multe adunări, metalurgiștii au protestat împotriva proiectului de lege. În moțiunea adoptată la 4 septembrie de către sindicatul metalurgist din București se spune: „Noi, muncitorii metalurgiști, cerem libertatea completă de asociere și să nu ni se răpească drepturile care au fost cîștigate în decurs de zeci de ani cu jertfe. Cerem conducătorilor noștri din confederație să lupte pentru apărarea drepturilor noastre democratice” ⁸⁶.

De asemenea, la o întrunire a sindicatului lucrătorilor croitori din București, muncitorii au hotărît dezvoltarea spiritului de solidaritate „pentru concentrarea tuturor în sindicat, singura armă legală de luptă contra nedreptății și exploatării” ⁸⁷.

La 18 septembrie, la Petroșani a avut loc o adunare a delegaților muncitorilor metalurgiști și mineri din Hunedoara, Vulcan, Lupeni, Petrila, Aninoasa, Criscior etc., în care au dezbătut problema contractului colectiv, exprimîndu-și dorința de a păstra sindicatele ca organizații ale lor. Teama față de mase i-a făcut pe șefii reformiști să nu pună la ordinea de zi problema atitudinii față de proiectul de lege privind desființarea sindicatelor. Această teamă este oglindită și de indicațiile date delegaților ca la întoarcere „să nu mai convoace adunări de membri pe localități . . ., ci fiecare să convoace comitetul, iar acesta să comunice din om în om cele discutate” ⁸⁸.

La o nouă adunare a sindicatului metalurgic din București de la 23 septembrie, comuniștii și alți muncitori au demascat atitudinea șefilor oportuniști din C.G.M. și Uniunea fer, metal și chimie pentru că „nu iau nici o atitudine față de noua organizare pe care Ministerul Muncii intenționează să o dea nișcării muncitorești prin . . . îngrădirea libertății de manifestare a muncitorilor” ⁸⁹. În aceeași ședință, la propunerea comuniștilor, mai mulți muncitori au cerut să se organizeze „demonstrații de protest contra încercării de îngrădire a libertății de organizare și manifestare sindicală” ⁹⁰.

În ședințele sindicatului tîmplarilor de la sfîrșitul lui septembrie, lucrătorii au demascat proiectul de lege, calificîndu-l ca „fiind de nuanță

⁸⁵ Arhiva C.C. al P.M.R., fond. 5, dos. 876, f. 70.

⁸⁶ „Lumea romînească” din 5 septembrie 1938.

⁸⁷ „Lumea nouă” din 4 septembrie 1938.

⁸⁸ Arhiva C.C. al P.M.R., fond. 5, dos. 1 045, f. 352.

⁸⁹ Ibidem, f. 349.

⁹⁰ Ibidem.

fascistă"; el „va îngădi libertatea de organizare a muncitorilor". De aceea ei au cerut convocarea unei largi adunări, la care să participe delegați ai sindicatelor din Uniunea lemn și mobilă⁹¹ precum și „organizarea de acțiuni în colaborare cu celelalte categorii de muncitori, pentru a se asigura libertatea de organizare sindicală"⁹². Același lucru s-a petrecut și la adunările sindicatelor lucrătorilor chelneri⁹³ și sobari din București⁹⁴, ale sindicatului lucrătorilor tipografi din Arad⁹⁵, ale sindicatului metalurgic din Reșița⁹⁶ ale sindicatului lucrătorilor din industriile textile, pielărie și îmbrăcăminte din Iași etc.⁹⁷.

În zilele de 15 — 16 septembrie, la Cluj s-a organizat o conferință a sindicatelor din localitate, în care muncitorii și-au exprimat atașamentul față de principiile sindicale, hotărîrea de a-și apăra dreptul la organizare de a apăra sindicatele înseși. În moțiunea adoptată cu acest prilej se arată : „Conferința constată că mișcarea sindicală este posibilă numai în cadrul principiilor de libertate sindicală", iar interesele muncitorilor „nu pot fi apărute decît în cadrul sindicatelor libere"⁹⁸.

La întrunirea metalurgiștilor din Ploiești, muncitorii, protestînd împotriva unor arestări efectuate de poliție, au arătat că „numai prin libertate deplină muncitorii pot să-și apere interesele"⁹⁹. Într-o adunare generală a delegaților sindicatelor ploieștene se spunea : „Reprezentanții sindicatelor muncitorești din Ploiești cer ca sindicatele să rămînă libere în acțiunea lor de propagandă"¹⁰⁰.

Federația funcționarilor particulari a lansat și ea un apel în care se spune : „Astăzi mai mult ca oricînd este nevoie de strîngerea rîndurilor și întărirea organizațiilor noastre sindicale... Astăzi este momentul ca întreaga funcționărimă să-și facă datoria. Deci, la luptă și organizare"¹⁰¹. În toată țara nemulțumirea față de măsura preconizată de guvernul dictaturii regale a capătăt amploare, dezaprobarea față de desființarea sindicatelor începînd să devină generală. Cu toate acestea, acțiunile de protest n-au luat amploarea unor manifestări de masă.

Desființarea sindicatelor a fost determinată de complexul de măsuri și probleme politice din țară, de situația generală din mișcarea muncitorească. Măsurile treptate luate de autoritățile dictaturii regale contra sindicatelor (dizolvarea unor întruniri și adunări, închiderea unor sedii, confiscarea arhivei, arestarea a numeroși muncitori revoluționari etc.), precum și propaganda demagogică în problemele muncitorești, desfășu-

⁹¹ Arhiva C.C. al P.M.R., fond. 5, dos. 1 107, f. 102.

⁹² Ibidem, dos. 1 109, f. 400; dos. 1 107, f. 102.

⁹³ Ibidem, dos. 1 082, f. 357.

⁹⁴ Ibidem, fond. 68, dos. 6 139, f. 18.

⁹⁵ Ibidem, fond. 72, dos. 6 937, f. 37.

⁹⁶ Ibidem, dos. 6 827, f. 109.

⁹⁷ Ibidem, fond. 69, dos. 6 388, f. 52.

⁹⁸ „Lumea nouă" din 25 septembrie 1938.

⁹⁹ Ibidem, din 9 octombrie 1938.

¹⁰⁰ Ibidem.

¹⁰¹ Ibidem.

rată printr-o largă publicitate, aveau menirea să ducă la desființarea sindicatelor și crearea unor noi organizații menite să fie un sprijin al politicii dictatoriale. În aceste momente grele pentru mișcarea sindicală, când se cerea mai mult ca oricând organizarea muncitorilor în sindicate și în jurul C.G.M., șefii reformiști excludeau muncitori din sindicat, dizolvau comitete întregi, excludeau chiar sindicate, acțiuni ce produceau în rândurile muncitorilor demoralizare, neîncredere, uneori discordie, și care aveau drept urmare slăbirea frontului de luptă pentru apărarea sindicatelor.

În timp ce clasa muncitoare își exprima fidelitatea și atașamentul față de principiile organizațiilor sindicale, se ridica împotriva proiectului de lege al breslelor și își manifesta dorința de luptă și apărare a organizațiilor ei de clasă, șefii oportuniști din conducerea C.G.M. și a uniunilor sindicale au refuzat să ia vreo măsură, să schițeze cît de cît o acțiune prin care să se opună proiectului de lege al breslelor.

Spre a putea beneficia în continuare de posturi bine retribuite și de alte avantaje din partea dictaturii regale, la întrunirea din 25 septembrie 1938, șefii oportuniști îndeplinindu-și rolul lor de trădători ai intereselor de clasă, fără nici o consultare a celor organizați, hotărâsc acceptarea proiectului de lege al breslelor, deoarece, spuneau ei, era „în concordanță cu noua constituție”, cerînd organizațiilor sindicale „să i se conformeze”¹⁰². În felul acesta, erau împiedicate acțiunile de rezistență din partea maselor.

Deși Partidul Comunist din România a lansat lozinca „Zid în jurul sindicatelor”, ca urmare a cauzelor analizate mai sus, și anume : teroarea autorităților dictatoriale, uneltirile șefilor reformiști, la care s-au adăugat greșelile și slăbiciunile din propriile rînduri ale partidului, lozinca, deși justă, n-a putut fi tradusă în viață. Comuniștii care acționau pe plan local, în organizațiile de jos, în condițiile ilegalității, datorită elementelor dușmănoase strecurate în conducerea partidului, în frunte cu agentul provocator Foriș, n-au primit îndrumările necesare pentru organizarea unei acțiuni pe întreaga țară care să fi oprit desființarea sindicatelor.

Deși comuniștii în acele împrejurări au continuat activitatea în mod individual în fabrici și uzine, în rîndurile muncitorilor, pentru dezvoltarea solidarității în jurul sindicatelor și pentru alte acțiuni muncitorești, apărarea sindicatelor nu a putut fi realizată, deoarece lipsea frontul unic muncitoresc, lipsea unitatea politică a proletariatului, a cărei realizare a fost împiedicată ani de-a rîndul de liderii reformiști. În felul acesta, la 12 octombrie 1938. legea breslelor a fost sancționată de rege. Sindicatele muncitorești au fost dizolvate, în locul lor creîndu-se breslele.

Cu aceasta începe o etapă nouă în istoria mișcării profesionale din țara noastră, o perioadă deosebită în lupta proletariatului pentru organizarea sa profesională.

¹⁰² „Lumea romînească” din 2 octombrie 1938.

ȘTEFAN GHEORGHIU, ÎNFLĂCĂRAT PATRIOT ȘI MILITANT DE SEAMĂ AL MIȘCĂRII NOASTRE MUNCITOREȘTI

(50 de ani de la moartea lui)

DE

I. FELEA

Patriotismul este un fenomen social-istoric care are conținut deosebit în diferite epoci istorice. V. I. Lenin ne învață că „patriotismul este un sentiment dintre cele mai adânci, statornicit de existența de secole și milenii a unor patrii diferite”¹. Adevărații patrioți sînt oamenii muncii care se manifestă în toate vremurile ca cei mai consecvenți apărători ai independenței țării lor, care luptă atît împotriva cîmpitorilor străini, cît și împotriva exploatării capitaliștilor autohtoni. Masele populare sînt direct interesate în progresul patriei lor, în crearea condițiilor pentru dezvoltarea liberă a țării lor, aceasta ducînd la înflorirea propriei lor vieți.

De la începuturile ei, mișcarea muncitorească din România a fost călăuzită de un înalt patriotism. În presa socialistă din ultimele două decenii ale veacului trecut se arăta că poporul muncitor e acela care creează totul și că el trebuie să devină forța conducătoare în stat. Într-un articol intitulat *Patriotismul și socialismul*² se scria că socialiștii romîni înțelegeau prin patriotism împletirea revendicărilor pentru care au luptat patrioții de la 1848, în frunte cu Nicolae Bălcescu, cu ideile internaționalismului proletar promovate de cercurile socialiste, în fruntea cărora se situau luptători pentru eliberarea maselor populare de sub jugul exploatării. „A lupta pentru fericirea poporului romîn — scria «Drepturile omului» — a căuta a-i da ceea ce este al lui, iată care este ținta socialiștilor și țintă mai patriotică nu poate fi”³. Patriotismul nu exclude internațio-

¹ V. I. Lenin, *Opere*, vol. 28, București, E.S.P.L.P., 1955, p. 177.

² Articol aparut în „Drepturile omului” nr. 9 din 12 februarie 1883.

³ *Ibidem*.

nalismul proletar, spunea mai departe articolul citat. Dimpotrivă, „a iubi și a lupta pentru muncitorii români, fără însă a urî pe muncitorii celorlalte națiuni, iată patriotismul nostru în ce stă”. Patriotism înseamnă lupta împotriva exploatatorilor de pretutindeni : „A urî și a lupta contra clasei privilegiate române, urînd totodată clasa privilegiată în general și luptînd pentru înfrîngerea ei, iată patriotismul nostru”⁴.

Istoria ne arată că cei mai buni fii ridicați din mijlocul maselor erau eminenți patrioți, sacrificîndu-și adesea viața pentru fericirea poporului.

În cuvîntarea ținută la a 15-a aniversare a proclamării Republicii noastre populare, tovarășul Gheorghe Gheorghiu-Dej a spus : „Împotriva politicii de trădare a intereselor fundamentale ale țării, împotriva exploatării hrăpărețe, lipsei de drepturi cetățenești și a regimului de teroare ca metodă de guvernămînt au luptat cu eroism și abnegație timp de decenii cei mai buni patrioți, elementele democratice, forțele progresiste ale poporului în frunte cu clasa muncitoare”⁵.

Unul dintre acești străluciți luptători de la începutul veacului nostru pînă în ziua de 19 martie 1914, cînd s-a stins din viață, a fost Ștefan Gheorghiu.

Născut la 15 ianuarie 1879 în orașul Ploiești, fiu de dulgher, Ștefan Gheorghiu a avut o copilărie aspră, plină de lipsuri. Era dornic de învățtură. Pînă la vîrsta de 12 ani a urmat cîteva clase primare la școala nr. 3 din Ploiești, după care a învățat de la părintele său, Năstase, dulgheria, intrînd apoi ca ucenic la un atelier de lăcătușerie. În timpul liber îi plăcea mult să citească basme populare, povestiri cu faptele de legendă ale haiducilor, pe care-i privea ca pe eroi ai poporului. Mai tîrziu, a citit cu pasiune clasicii literaturii romîne : Eminescu, Alecsandri, Coșbuc, în poeziile căroră găsea exprimate năzuințele spre libertate și dreptate socială ale poporului. Cînd a început să activeze Ștefan Gheorghiu în mișcarea muncitorească, România intra tot mai mult în sfera de interese a țărilor imperialiste. Industria era în plină dezvoltare, mai cu seamă din punct de vedere al mecanizării ei. „Cu alte cuvinte, în România baza tehnică a capitalismului la 1901 — 1902 era mult dezvoltată în comparație cu aceea din deceniul al 8-lea al secolului al XIX-lea”⁶. O dată cu dezvoltarea industriei creștea producția de mărfuri. În anul 1901, de pildă, 54 de fierăstraie mari împreună cu fabricile de mobilă produceau mărfuri pentru suma de peste 18 000 000 de lei, iar în timp ce în 1866 producția zahărului era de 609 tone, în 1905 ajunsese la 38 312 tone⁷.

Una din caracteristicile capitalismului în epoca imperialistă — ne învață V. I. Lenin — este exportul de capital. „Pentru vechiul capitalism,

⁴ „Drepturile omului”, nr. 9 din 12 februarie 1885.

⁵ Gh. Gheorghiu-Dej, *Articole și cuvîntări. 1961—1962*, București, Edit. politică, 1962, p. 448.

⁶ * * * *Din istoricul formării și dezvoltării clasei muncitoare din România*, București, Edit. politică, 1959, p. 267.

⁷ * * * *Patruzeci de ani de sărăcie, de robie și rușine*, București, 1906, p. 5.

în care libera concurență domnea din plin, era caracteristic exportul de *mărfuri*. Pentru capitalismul actual, în care domnesc monopolurile, caracteristic a devenit exportul de *capital*”⁸. În anii 1900 — 1906 România a cunoscut o invazie a capitalului monopolist, în special în sectorul petrolier. „În anul 1907 — spunea V. I. Lenin — suma capitalurilor străine plasate în industria română de petrol era evaluată la 185 000 000 de franci din care 74 000 000 erau germane”⁹.

Situația politică din țară era propice jefuirii bogățiilor poporului de către clicile imperialiste. În acea perioadă, coaliția între moșierimea conservatoare și burghezia liberală din România era consolidată. Istoria anilor de domnie a Hohenzollernilor este scrisă cu sîngele poporului, spune tovarășul Gheorghe Gheorghiu-Dej. „Călcînd în picioare interesele naționale, independența și suveranitatea țării, monarhia a aservit România capitalului străin, a transformat-o în hinterland agrar al marilor puteri imperialiste, într-un pion al politicii externe reacționare a acestora”¹⁰.

Carol de Hohenzollern ajunsese la înțelegere cu reprezentanții moșierilor, negustorilor și industriașilor, cu o condiție: la exploatarea bogățiilor României capitalul german să aibă întîietate. Pretextul oficial al cointeresării capitalului german în industria petrolieră erau împrumuturile de stat. Bancherii germani care acordau acele împrumuturi cereau însă în schimb concesiunea exploatării unor mari terenuri petrolifere. Astfel, în anul 1903, sub guvernul liberal, societatea „Steaua română”, cea mai importantă întreprindere petrolieră din vremea aceea, a trecut din lotul capitalist austro-ungar în cel german, sub controlul lui „Deutsche Bank”¹¹. Curînd a pătruns pe meleagurile noastre concernul capitalist american Rockefeller care a devenit un concurent primejdios pentru concernele europene¹².

Pătrunderea capitalului american în țară, acapararea de către concernul Rockefeller a unor mari terenuri petrolifere stîrnise un interes deosebit în mijlocul unor cercuri capitaliste românești care urmăreau cointeresarea lor la exploatare și beneficii. Toate acestea erau însoțite de o intensificare a exploatării muncitorilor, de o „perfecționare” a măririi plusvalorii.

La vîrsta de 17 ani, muncind din greu, Ștefan Gheorghiu frecventa sediul organizației muncitorești din Ploiești. Primele cunoștințe socialiste și le-a însușit citind publicațiile editate de mișcarea muncitorească

⁸ V. I. Lenin, *Opere*, vol. 22, București, Edit. P.M.R., 1952, p. 236.

⁹ *Ibidem*, p. 244.

¹⁰ Gh. Gheorghiu-Dej, *Articole și cuvîntări. 1961—1962*, p. 447.

¹¹ „În 1903, cea mai mare întreprindere petrolieră de atunci, „Steaua română”, a fost preluată de la austrieci de către grupul german condus de Deutsche Bank” (N. N. Constantinescu și V. Axenciuc, *Capitalismul monopolist în România*, București, Edit. politică, 1963, p. 212).

¹² Concernul american „Standard Oil” a început în 1900 lupta pentru cucerirea petrolului românesc. Americanii, cu sprijinul conservatorilor, înființează societatea „Romino-americană” și construiesc în România o mare rafinărie (N. N. Constantinescu și V. Axenciuc, *op. cit.*, p. 212).

din ultimele două decenii ale veacului trecut. Într-o scrisoare trimisă în anul 1910 redacției ziarului „Adevărul”, Ștefan Gheorghiu arăta că și-a făcut educația socialistă la „Clubul muncitorilor” din Ploiești. „Ziarele și revistele socialiste: «Drepturile omului», «Muncitorul», «Munca», «Lumea nouă», «Critica socială», «Revista socială» și «Contemporanul» au contribuit în bună parte ca eu să mă dezbrac de toate prejudecățile moștenite și primite în educația familială și să devin adept convins al socialismului”¹³.

Devenind lucrător, Ștefan Gheorghiu a muncit în primii ani la sondele petrolifere, la schelele din Buștenari, Băicoi și Cîmpina, unde a cunoscut îndeaproape crunta exploatare capitalistă.

După trădarea „generoșilor”, în fruntea acțiunilor muncitorești s-au situat elementele înaintate ridicate din mijlocul maselor populare. La Ploiești, tînărul muncitor Ștefan Gheorghiu luase atitudine hotărîtă încă din iulie 1900 împotriva diversiunilor politicianiste cu așa-zisele organizări ale meseriașilor. El cerea „centrului”, în numele unor „tineri de inimă”, statutele clubului din București, pentru a întemeia la Ploiești un nou „club al muncitorilor”, în cadrul căruia — scria Ștefan Gheorghiu — „voim a lupta din răputeri pentru luminarea muncitorimii”, arătîndu-se muncitorilor „de unde vine boala lor și care ar fi leacul ei”¹⁴. În anul 1903, în casa tîmplarului Nae Georgescu pe strada Rudului numărul 165, se afla atît sediul filialei societății de ajutor reciproc „Munca”, condusă de I. C. Frimu, cît și sediul cercului cultural „Romînia muncitoare”. În cadrul cercului, Ștefan Gheorghiu organiza „serate literare”, în care vorbea despre lupta de clasă, emanciparea femeii, făcea agitație prin atelierele tăbăcarilor și ale cizmarilor împotriva corporațiilor.

Era un însetat de cultură. În timpul liber stătea ore întregi într-un atelier de legătorie din Ploiești și citea cu nesaț broșuri, cărți, mai ales acelea cu conținut istoric, din lupta poporului român pentru libertate și independență națională. Folosea, în același timp, prietenia unor intelectuali din Ploiești, cu care discuta seri de-a rîndul despre variate probleme culturale¹⁵.

Ștefan Gheorghiu ducea în permanență o pasionată activitate culturală. La Ploiești el a creat un cerc de studii sociale, o bibliotecă, o școală de adulți¹⁶. La Brăila, din inițiativa lui s-au organizat lecții pentru muncitori, el însuși ținînd o conferință intitulată „Originea și evoluția socialismului”¹⁷. La 3 mai 1908, el a ținut în sala „Cooperativa” din Ploiești o conferință intitulată „Prin organizare la cultură” la care a luat parte — scria „Romînia muncitoare” din 4—11 mai 1908 — un

¹³ „Adevărul” din 23 octombrie 1910 (din articolul *Cum se cultivă anarhiștii*).

¹⁴ „Lumea nouă” nr. 54 din 30 iulie 1900.

¹⁵ În articolul intitulat *În amintirea lui Ștefan Gheorghiu* apărut în „Romînia muncitoare” nr. 32 din 23 martie 1914, dr. Ecaterina Arbore scria: „Acolo (la Ploiești — I. F.), prieten fiind cu cîțiva intelectuali, în cîțiva ani Ștefan Gheorghiu, citind și discutînd despre toate chestiunile sociale, științifice și literare ce-l interesau, s-a cultivat într-atît, că a devenit un intelectual între lucrători”.

¹⁶ Arhiva C.C. al P.M.R., fond. 5, dos. 1 060 (*Amintiri de M. Gh. Bujor*).

¹⁷ Ibidem.

public numeros compus nu numai din muncitori, dar și din intelectuali, care erau curioși „să vadă cum va vorbi un lucrător dulgher în cea mai mare sală din Ploiești”. Apoi ziarul continua: „Și a vorbit bine lucrătorul dulgher. Cu verva lui, numeroasele sale cunoștințe, cu citate variate, numeroase și la locul lor, a făcut o aspră critică clasei noastre stăpînitoare — care era bine reprezentată în sală”.

Din anul 1900, cînd el a trimis primele scrisori „Lumii noi” după plecarea „generoșilor” și pînă în primăvara anului 1914 cînd a fost trimis, pentru ultima dată, „la urmă” de la sanatoriul Filaret din București, pînă la cimitirul săracilor „Bolovani” din Ploiești, însoțit de o mulțime imensă de oameni ai muncii, Ștefan Gheorghiu a luptat cu abnegație pentru înfăptuirea năzuințelor spre o viață mai bună a maselor populare. Totul pentru socialism, pentru fericirea poporului! — a fost deviza lui în viața-i atît de scurtă de numai 35 de ani! În întreaga sa activitate, Ștefan Gheorghiu a fost însuflețit de o dragoste înflăcărată față de patrie, demascînd cu tărie falsul patriotism al burgheziei¹⁸.

Patriotismul lui Ștefan Gheorghiu se îmbina armonios cu internaționalismul proletar, cu simțămintele de dragoste și solidaritate față de asupriții și exploatații din lumea întreagă¹⁹. Îmbinarea aceasta armonioasă între patriotismul lui Ștefan Gheorghiu și internaționalismul proletar nu era întîmplătoare. El și-a început activitatea de militant socialist în vremea cînd capitalismul intra în faza imperialistă. La începutul veacului nostru, Valea Prahovei era o regiune în jurul căreia cîteva contere monopoliste internaționale se luptau între ele pentru a căpăta dreptul de exploatare a regiunii petrolifere, cointeresînd grupuri de capitaliști și politicieni romîni, cu scopul de a putea exploata ca în colonii pe muncitorii romîni. Demascînd falsul patriotism al burgheziei, el arăta, în același timp, necesitatea încadrării luptei clasei muncitoare din România în marea organizație a proletariatului din întreaga lume.

Ștefan Gheorghiu era în anii 1905 — 1914 unul dintre cei mai iubiți propagandiști și agitatori socialiști în mijlocul maselor. El vorbea într-o limbă frumoasă, împodobită cu snoave, pilde și fabule. Au rămas pînă în zilele noastre în amintirea unor muncitori bătrîni fabula „Calul, sania și căruța”, în care satiriza „cearta” dintre cele două partide reacționare, conservator și liberal (sania și căruța), în timp ce calul (poporul muncitor) ducea tot greul. De asemenea snoava „Haina de căpătat”, în care și bătea joc de „reforme” social-economice care aveau o înfățișare jalnică cînd erau „primite din milă boierească, nu cucerite prin luptă voinicească”. El vorbea muncitorilor simplu, în graiul lor, exemplele din cuvîntările sale făcînd parte din nescatul izvor de înțelepciune populară. Prin talentul său de tribun popular, el însuflețea masele, chemîndu-le la organizare și luptă. De aceea, autoritățile polițienești căutau să-l aresteze pe Ștefan Gheorghiu cum ajungea într-o localitate din regiunea petroliferă și, mai ales, cînd organiza întruniri muncitorești, „trimițîndu-l la

¹⁸ P. Niculescu-Mizil, *Ștefan Gheorghiu*, în „Scinteia” din 19 martie 1951.

¹⁹ *Ibidem*.

urmă". Ștefan Gheorghiu folosea și condeiul pentru a demasca crunta exploatare din Valea Prahovei pe care o exercitau reprezentanții „capitalismului înaintat”.

În mișcarea muncitorească din trecut a existat în permanență o grea problemă : cum trebuie să se scrie în presă ca oamenii muncii să înțeleagă cât mai bine problemele înfățișate. Articolul și reportajul aveau un rol propagandistic, agitatoric, un rol mobilizator. Într-o serie de reportaje intitulate *Cine agită pe lucrătorii din fabrici și ateliere*, apărute în „România muncitoare”, Ștefan Gheorghiu a demascat regimul polițienesc care domnea în fabrici și ateliere : bătaia, amenzile aspre, accidentele frecvente, adesea mortale, concedierile abuzive, teroarea. Exemplele pe care le dădea Ștefan Gheorghiu nu erau luate din micile ateliere, ci din marile fabrici și șantiere. Acolo unde exista capital internațional combinat cu cel autohton, unde slugile capitalismului afirmău că există tratament civilizat, acolo se ducea Ștefan Gheorghiu și, înfruntând prigoana polițienească, înfățișa groaznica realitate a exploatării capitaliste.

Într-unul din reportaje²⁰ el a demascat direcția societății petroliere „Romîno-americană”, care avea grijă ca fiecare minut al muncitorului să fie controlat, dar nu se îngrijea să ia măsuri de protecție împotriva accidentelor de muncă. El dezvăluia cauzele gravelor accidente de la „Steaua romînă” sau „Fabrica nouă”, în urma cărora numeroși muncitori și-au pierdut viața sau au rămas schilodiți ; relata tragicele evenimente din această regiune a țării în rînduri pătrunse de adîncă revoltă²¹.

Fiecare anchetă organizată de autorități avea menirea să ascundă cauzele adevărate ale accidentelor și pe adevărații vinovați. Ștefan Gheorghiu spunea în reportajele sale că el va continua să arate situația reală a celor 40 000 de muncitori din județul Prahova²² și că accidentele determinate de lăcomia nesățioasă a capitalului internațional din regiunea petroliferă a județului Prahova nu le pot vindeca spitalul din Cîmpina, nici tămădui apa miraculoasă vîndută la mănăstirea Ghicieu din apropierea Ploieștilor²³.

Ștefan Gheorghiu, în acțiunea sa de demascare a falșilor patrioți, a publicat unele reportaje *Din ale iubitorilor de neam*, în care arăta că „filantropia, fie ea cît de sinceră, nu poate să fie decît o virtute, dar nici-decum o forță socială”.

Prin viu grai și prin scris, Ștefan Gheorghiu arăta că oamenii muncii, luptînd împotriva exploatării, luptă pentru fericirea poporului, pentru independența națională.

În scurta sa viață există două momente în care Ștefan Gheorghiu s-a manifestat în mod deosebit : în 1907, anul mării răscoale țărănești, și în anii războaielor din Balcani (1912 — 1913).

²⁰ „România muncitoare” din 11 aprilie 1910.

²¹ Ibidem, 2, 23 și 30 mai 1910.

²² Ibidem, din 5 august 1910.

²³ Ibidem, 23 mai 1910.

Arătînd caracterul reacționar al teoriilor conducătorilor oportuniști ai mișcării muncitorești față de răscoala țăranilor din 1907, tovarășul Gheorghe Gheorghiu-Dej spunea : „Împotriva poziției oportuniste a conducătorilor socialiști se ridică elemente revoluționare din rîndurile muncitorimii din Pașcani, Valea Prahovei, Galați și alte părți, în frunte cu Ștefan Gheorghiu, care sprijină cauza dreaptă a țăranimii, tipăresc și răspîndesc manifeste, organizează demonstrații de protest împotriva arestării și masacrării țăranilor răsculați”²⁴.

Atitudinea curajoasă, revoluționară a lui Ștefan Gheorghiu în timpul răscoalei țăranilor din 1907 a avut ca urmare dezlănțuirea împotriva lui a unei prigoane sălbatice din partea guvernului reacționar. După 50 de ani de la moartea lui Ștefan Gheorghiu, astăzi apare tot mai evident că guvernul liberal care a reprimat sîngeros răscoala țăranilor pentru pămînt avea măsuri diferite pentru conducătorii din mișcarea muncitorească. Pe cînd conducătorii oportuniști ai organizațiilor socialiste erau priviți cu simpatie de cercurile capitaliste și moșierești pentru că declarau inutilă și chiar dăunătoare răscoala țăărănească, Ștefan Gheorghiu și alți militanți revoluționari erau supuși la o cruntă prigoană²⁵.

Muncitorii din petrol și-au manifestat solidaritatea cu țăranii răsculați prin grevă, ca la Buștenari, și prin întruniri publice. Astfel, cînd la Societatea petroliferă „Telega-oil” directorul Hamilton lovi cu cravașa cîțiva țărani, muncitorii de la schelele petrolifere vecine, în frunte cu Ștefan Gheorghiu care lucra atunci la Cîmpina, declarară grevă. Ștefan Gheorghiu a fost arestat și împreună cu alți muncitori „legați cot la cot doi cîte doi” a fost transportat la Ploiești și depus la închisoarea regimentului Prahova²⁶. Pentru a-l izola de mase, Ștefan Gheorghiu a fost concentrat și trimis în Moldova cu batalionul din care făcea parte. Pe cînd se afla în comuna Budești-Ghica din județul Neamț, comandantul batalionului primise o circulară de la Ministerul de Interne în care „soldatul concentrat Ștefan Gheorghiu” era caracterizat drept „un primejdios anarhist”. Un ofițer fusese însărcinat cu facerea unei anchete. „Au fost anchetați atît gradații, cît și camarazii mei — scria Ștefan Gheorghiu — și, cu toate că nu s-a putut dovedi nimic compromițător în sarcina mea, totuși mi s-au luat armătura și cartușele de război ce le aveam asupra mea și m-au trimis la Piatra-Neamț, unde, datorită faptului că închisoarea și cazarma erau pline de țărani învinuiți de răzvrătire, m-au trimis la spitalul județean, unde am fost pus sub pază”²⁷. Negăsindu-se motive pentru a-l ține arestat, el a fost retrimis la Ploiești. După 10 zile a

²⁴ Gh. Gheorghiu-Dej, *Articole și cuvîntări*, ed. a IV-a, București, E.S.P.L.P., 1955, p. 364.

²⁵ Conducerea oportunistă a mișcării socialiste din România lansase în 1907 un manifest către țăranii răsculați, îndemnîndu-i la liniște, la supunere față de legile burgheze. Negînd însemnătatea revoluționară a răscoalei, manifestul spunea : „...Nu prin răscoală vă veți mîntui”. În acel manifest se arăta că soluția problemei țăărănești poate fi găsită „în introducerea votului universal”, care „trebuie să fie primul punct din lupta țăranimii conștiente” (vezi „România muncitoare” din 11—18 martie, 1907).

²⁶ Răscoala țăranilor din 1907 în regiunea Ploiești (Acte inedite), Muzeul regional de istorie din Ploiești, p. 58.

²⁷ „Adevărul” din 23 octombrie 1910.

fost arestat din nou și l-au încarcerat în închisoarea militară a regimentului 7 Prahova, fiind acuzat a fi „autor al unui manifest distribuit la Ploiești cu ocazia unui conflict ivit între șeful secției de pompieri și populația cartierului Tabaci din Ploiești”²⁸. Deși nu era el autorul manifestului, a stat „depus timp de 7 luni la regim celular”²⁹.

Ștefan Gheorghiu nu vorbea în scrisoarea trimisă în 1910 ziarului „Adevărul” de chinurile proprii, la care fusese supus în tot timpul detențiunii. Dimpotrivă, el vorbea de suferințele îndurate de un prieten care căutase să-l ajute : „... Ca să se vadă la ce regim am fost supus în timpul celor 7 luni de prevenție, țin să vă spun numai : un prieten mi-a trimis prin sergentul Ștefan Bontilă o franzeluță și două perechi de cîrnați, pe care le-a predat șefului de post spre a mi le da mie. Pentru faptul ăsta sergentul Ștefan Bontilă a fost depus timp de trei luni, ținut în fața consiliului de război și, deși la consiliu a fost scos de sub urmărire, el totuși a fost îndepărtat din armată”³⁰.

La 15 mai, Ștefan Gheorghiu a fost arestat și predat autorităților militare sub acuzare de instigație la răscoală. La 19 mai, Comisia generală a sindicatelor anunța arestarea „iubitului nostru” tovarăș Gheorghiu din Ploiești” și chema muncitorimea la lupta pentru eliberarea lui. Anunțînd că Ștefan Gheorghiu va fi transportat la închisoarea militară din Galați, comunicatul Comisiei generale spunea : „Muncitori gălățeni, să fiți la postul vostru de onoare ! „Ședința din ziua de 19 mai 1907 de la cercul „România muncitoare” din București s-a transformat într-o întrunire de protest, în timpul căreia se ridicau muncitori din mijlocul mulțimii prezente, protestînd cu energie împotriva samavolniciei guvernului reacționar.

În scrisoarea trimisă ziarului „Adevărul” din 1910, Ștefan Gheorghiu nu pomeneste de regimul de distrugere înceată, dar sigură la care fusese supus. Celula era umedă, iar el era nevoit să doarmă pe cimentul gol. De multe ori era ținut flămînd și fără apă, nu avea voie să citească și nici să aibă legătură cu cei din afară.

La 21 mai 1907, un mare număr de muncitori din București au făcut o excursie la Ploiești, unde au participat la o întrunire organizată de muncitorii ploieșteni, în cadrul căreia cei prezenți și-au exprimat solidaritatea cu Ștefan Gheorghiu. La întoarcerea muncitorilor bucureșteni, în momentul cînd trenul a pornit din gara Ploiești, muncitorii prezenți pe peronul gării au cîntat „Internaționala”³¹. La 1 iunie a avut loc o nouă întrunire la Ploiești, cu delegați din țară, împotriva arestării ilegale a lui Ștefan Gheorghiu. Întruniri similare s-au organizat în toată țara³². La 24 iunie, ziarul „România muncitoare” publica un lung memoriu adresat primului procuror al tribunalului Ilfov, în care se spunea : „Tovarășul nostru Ștefan Gheorghiu este ținut într-o odaie mică și cu ciment pe jos. I s-au luat ghetetele din picioare, nu are voie să comunice cu nimeni din

²⁸ „Adevărul” din 23 octombrie 1910.

²⁹ Ibidem.

³⁰ Ibidem.

³¹ „România muncitoare” nr. 14 din 1907.

³² Ibidem.

afară, nu i se înmînează banii dați de tovarășii lui, nu i se dă regulat nici apă, nici mîncare suficientă”.

Cu toată teroarea dezlănțuită de regimul burghezo-moșieresc împotriva mișcării muncitorești, s-a organizat la Galați, în zilele de 29, 30 iunie și 1 iulie 1907, o conferință pe țară³³. Din închisoare, Ștefan Gheorghiu a trimis conferinței un fierbinte salut³⁴. El a fost ales în unanimitate membru în Comisia generală a sindicatelor din România.

Mari întruniri de protest împotriva deținerii în închisoare a lui Ștefan Gheorghiu și a altor militanți au avut loc la București în ziua de 1 august și în zilele următoare, cu delegați din Galați, Brăila, Ploiești. În moțiunile votate se arăta că muncitorimea trimitea „salutul său cald de iubire și admirație” tuturor muncitorilor și țăranilor arestați din ordinul guvernului reacționar, avertizînd pe dușmani și asigurînd pe prieteni că muncitorimea „nu va dezarma nici un moment în fața nici unei amenințări și prigoniri”.

În urma protestelor care se țineau lanț împotriva prigonirii lui Ștefan Gheorghiu, Consiliul de război al Corpului 3 armată a fost nevoit să dea un verdict de achitare. Acuzarea s-a prăbușit³⁵.

Tratamentul sălbatic la care a fost supus în închisoare a zdruncinat sănătatea marelui luptător. Dintr-un document aflat la Arhiva C. C. al P.M.R. reiese că Ștefan Gheorghiu era urmărit de agenții polițienesci, în anul 1909, pentru activitatea sa desfășurată nu numai în mijlocul muncitorilor ci și al țăranilor*. Deși bolnav, cu plămîinii distruși, el a continuat cu și mai multă dîrzenie lupta împotriva regimului burghezo-moșieresc. În afară de Valea Prahovei, Ștefan Gheorghiu activa tot mai mult și în rîndul muncitorilor din porturile dunărene, în special la Brăila, unde a inițiat înființarea „Uniunii muncitorilor de transport pe apă și uscat din România” și a gazetei „Tribuna transporturilor”. Numele lui este strîns legat de desființarea vătăfiei din porturile dunărene³⁶.

³³ La această conferință au luat parte 87 de delegați, care reprezentau 31 de organizații și 6 702 membri, alte 30 de organizații neputînd fi reprezentate din cauza terorii din țară (vezi „Calendarul muncii” din anul 1908, p. 50). Conferința a hotărît înființarea unei organizații politice a clasei muncitoare cu denumirea „Uniunea Socialistă din România” (vezi „România muncitoare”, nr. 20 din 1907).

³⁴ „România muncitoare” nr. 14 din 1907.

³⁵ Ibidem, nr. 31 din 1907.

* Documentul e intitulat „Adresă către un notar”, are data de 24 martie 1909 și ștampila județului Bacău. Adresa are următorul cuprins: „Domnule notar. Informat că de cîteva zile socialistul Ștefan Gheorghiu din Ploiești de meserie lucrător dulgher ar fi plecat în țară după îndemnul Comitetului Central Socialist spre a face propagandă sindicalistă printre mese-ri și muncitori. El ar mai avea misiunea de a cutreiera deghizat spre a culege informațiuni despre răscoalele țăranesti (subl. n.). Veți fi foarte prudent și în cazul cînd dînsul ar veni în comună să ne înștiințați imediat despre venirea lui.

Semnamentele lui sînt: etate 30 ani, statura înaltă, ochii căpriei, fața oacheșă, părul negru, poartă barbă” (Arhiva C. C. al P.M.R., fond. 95, dos. 448, vol. I, f. 11).

³⁶ Vătăfia era un sistem de muncă în care antreprenorii luau în concesiune munca din port, încărcarea și descărcarea vapoarelor. Ca reprezentanți ai exportatorilor, vătăfii împărțeau munca hamalilor, căruțașilor sau docherilor, care erau tratați ca niște sclavi. Plata muncii se făcea în circumstările ale căror patroni erau înșiși vătăfii, astfel că li se lua muncitorilor și puținul cîpătat pentru o muncă istovitoare.

Ștefan Gheorghiu și-a început activitatea în portul Brăila pe vremea când cei mai mulți dintre muncitorii din port credeau că-și pot realiza unele revendicări pe cale individuală. Datorită puterii sale de convingere, muncitorii brăileni se înscriau în sindicat.

O mărturie prețioasă asupra deosebitei activități de militant revoluționar a lui Ștefan Gheorghiu, desfășurată mai ales la Brăila, a adus-o Panait Istrati. Într-un articol de mărime neobișnuită — aproape șase pagini mari din „Tribuna transporturilor”, intitulat *Despre Ștefan Gheorghiu, cu prilejul împlinirii unui an de la moartea lui*³⁷ — Panait Istrati a înfățișat cu talent calitățile excepționale ale marelui dispărut. „Ștefan m-a întrecut și s-a ridicat la o înălțime unde eu n-am mai putut să-l urmez”³⁸, scria Istrati. El a mai arătat că mișcarea muncitorească din România nu a mai avut „un al doilea propagandist care să fi călcat pe jumătatea urmelor lăsate, printr-atâtea unghiuri de țară, de acela care a fost mult doritul și totdeauna binevenitul Ștefan!”. Bolnav fiind, Ștefan Gheorghiu scria: „Cît o fi să mai trăiesc voi trăi pentru mișcare”. Despre dragostea de care se bucura Ștefan Gheorghiu în mijlocul muncitorilor, Panait Istrati spunea: „Nici unul dintre militanții noștri nu s-a putut face iubit în felul în care s-a făcut Ștefan”. Numai el a cunoscut măiestria „de a se culca pe-o țăoală întinsă pe pământul gol și de-a răpi, cu vorbele sale, sufletul oamenilor nevoiași al căror oaspete de-o zi era”³⁹.

Și dr. Ecaterina Arbore a evocat în cuvinte calde marile însușiri propagandistice ale lui Ștefan Gheorghiu⁴⁰.

Ura stăpînilor țării împotriva lui Ștefan Gheorghiu era cu atît mai mare, cu cît, în vremea cînd el ducea o campanie neostoită pentru organizarea muncitorilor din Valea Prahovei, din porturile dunărene, din exploatarea forestiere, pretutindeni unde muncitorii îl chemau, liderii oportuniști ignorau în mod voit acele regiuni.

Datorită faptului că Ștefan Gheorghiu se situa alături de elementele de stînga ale partidului, cerînd o activitate mai puternică în mijlocul masei muncitorești din centrele industriale, oportuniștii din conducerea P.S.D. afirmău că a fost influențat, la un moment dat, de idei anarho-sindicaliste⁴¹. Or, la congresul de reorganizare al partidului social-demo-

³⁷ „Tribuna transporturilor” din 6 martie 1915.

³⁸ Ibidem, p. 2.

³⁹ Ibidem.

⁴⁰ „Și acest om vorbi ... a vorbit *altfel* și cu alte cuvinte decît toți ceilalți... cu cuvinte de foc, părea că ne strigă în față toată mizeria țaranului și a muncitorului român, toată robia poporului și revolta lui sufletească și setea lui de știință și dorul după ideal. Ne-a vorbit de exploatarea țăranilor, a muncitorilor din regiunile petrolifere și din metalurgie” (Din articolul *În amintirea lui Ștefan Gheorghiu* de dr. Ecaterina Arbore, „România muncitoare” din 23 martie 1914).

⁴¹ „El (Ștefan Gheorghiu. — I. F.) a trecut prin toate deliciile intelectuale ale anarhismului și sindicalismului revoluționar, ca să se îndrepte în ultimul timp către cea mai sigură doctrină socialistă, aceea a socialismului științific” („Viitorul social”, nr. 8 și 9 din martie 1914, articolul *Ștefan Gheorghiu* de C.R.).

crat din 1910, Ștefan Gheorghiu, care a reprezentat sindicatul „Fier și metal” din Cîmpina, a criticat conducerea oportunistă pentru faptul că ea ocolea în mod voit tocmai regiunea petroliferă unde muncitorii se situau pe linia de stînga, revoluționară a partidului. În ședința în care s-a discutat „organizarea și propaganda sindicală”, Ștefan Gheorghiu spunea : „În regiunile petrolifere nu s-a făcut nimic, deși acolo sînt peste 30 000 de lucrători care așteaptă cu nerăbdare să fie îndrumați spre organizare. Cu toate centrele acestea trebuie stabilite legături. Tovarășii din Cîmpina m-au însărcinat să aduc cazul lor la cunoștința congresului. Ei și-au făcut acolo o sală, au strîns un fond pe care vor să-l întrebuințeze pentru propagandă. În fiecare duminică vor să aibă cîte un conferențiar. Toate cheltuielile de drum le suportă dînsii. Totuși, de multe ori au cerut la centru conferențieri și nici nu li s-a răspuns”⁴².

Ideile revoluționare ale lui Ștefan Gheorghiu nu erau pe placul liderilor oportuniști, scria Panait Istrati în articolul citat mai sus. Din rîndurile muncitorilor însă „nu s-au ridicat glasuri de nemulțumire împotriva lui Ștefan...”. El era un fiu devotat al partidului clasei muncitoare. El voia ca partidul să ducă o politică intransigentă de clasă. Vorbind la o întrunire organizată pentru cucerirea votului universal, Ștefan Gheorghiu arăta că muncitorii știu că „numai partidul de clasă al muncitorilor va fi în stare să smulgă din mîinile politicianismului hrăpăreț și legi economice mai bune și legi politice mai drepte...”⁴³. În cadrul unei întruniri electorale ținute la Ploiești la 20 ianuarie 1911, Ștefan Gheorghiu arăta că „partidul social-democrat nu se prezintă în fața alegătorilor cu promisiuni”, ci „cu steagul dezrobirii într-o mîină și cu facla luminii în cealaltă”⁴⁴.

Luînd cuvîntul cu prilejul înmormîntării lui Ștefan Gheorghiu, I. C. Frimu îndemna pe cei prezenți să intre în partid „pentru a realiza ideile pentru care a luptat și dînsul”, iar Dumitru Marinescu, secretarul partidului, spunea că cei care „vor să imite pilda lui Ștefan Gheorghiu să intre în P.S.D., să întărească mișcarea socialistă”⁴⁵.

Prigonirile împotriva lui Ștefan Gheorghiu se țineau lanț. „Aproape nu este oraș din țară din care siguranța să nu mă fi trimis la urmă” — scria el⁴⁶. Înfiiințîndu-se la Cîmpina „o brigadă de supraveghere” — arăta Ștefan Gheorghiu —, mi s-a făcut cunoscut că nu mai am voie de a mai sta în nici o localitate petroliferă”. Iată cum decurgeau nenumăratele trimiteri la urnă : „Deși distanța între Cîmpina și Ploiești este numai de 20 de kilometri, totuși am fost purtat 11 zile din secție în secție, pînă să ajung la Ploiești. Numai din Cîmpina am fost trimis la urmă de 16 ori”. Protestînd la prefectură, i s-a arătat o circulară a ministrului de interne

⁴² *Dezbaterile Congresului de constituire a partidului social-democrat din România și a Congresului sindical*, Biblioteca „România muncitoare”, București, 1910, p. 118.

⁴³ „România muncitoare” din 16 octombrie 1908.

⁴⁴ *Ibidem*, 27 ianuarie 1911.

⁴⁵ *Ibidem*, 11 martie 1914.

⁴⁶ „Adevărul” din 23 octombrie 1910.

în care se spunea : „Ștefan Gheorghiu sub nici un motiv nu poate părăsi Ploieștii...”. În același timp i se făceau propuneri de a trăda poporul muncitor, de a deveni slugă la capitaliști. Directorul prefecturii îi spunea că, dacă se lasă de propagandă socialistă, îi va da „un post bine plătit”, iar de nu, sau va fi împușcat, sau i se va arunca în spinare o afacere care îl va trimite la pușcărie pentru mulți ani, spre a se cuminti⁴⁷.

În ianuarie 1912, Ștefan Gheorghiu a plecat în Egipt. Nu era vorba de un voiaj de plăcere și făcut în condiții omeneste. El era grav bolnav. Medicii spuneau că dacă va putea să se ducă pentru cîtva timp la Cairo, unde clima era uscată, starea sănătății sale se va îmbunătăți. Într-o scrisoare adresată unui prieten, cu data de 20 ianuarie 1912, Panait Istrati scria : „Acum aștept pe Ștefan aici 8 zile, adică pînă la sosirea vaporului următor, apoi o ștergem la Cairo, fiindcă aici e cam răcoare”⁴⁸. Ștefan Gheorghiu n-a putut să ajungă decît pînă la Alexandria, cu vaporul „Dacia”, călătorind în clasa a III-a, cu mîncare proastă, în condiții neigienice. Războiul italo-grec adusese holera în țările mediteraneene. Vaporul în care călătorea Ștefan Gheorghiu a fost oprit și ținut cîteva săptămîni în carantină. Au urmat zile de chinuri, pericolul molipsirii, scumpetea alimentelor.

Cu mari greutate a debarcat în portul Alexandria. Aici clima era umedă, dăunătoare sănătății sale; dar el nu putea să plece mai departe. Aștepta bani de la București. Cîțiva conducători ai partidului social-democrat i-au promis ajutor, pe care au uitat să-l trimită. De cîte ori Ștefan Gheorghiu se ducea la oficiul poștal din Alexandria, nu găsea nimic. În așteptare, el sta „pe credit” la un emigrant originar din România, cu numele de Binder. Primind niște bani strînși de I. C. Frimu, Ștefan Gheorghiu s-a întors în țară, mai bolnav decît la plecare, trecînd prin Grecia în plin război, deoarece Dardanelele erau închise.

El și-a reluat activitatea de militant revoluționar, situîndu-se în primele rînduri ale luptătorilor împotriva războiului. Înlăcăratul patriot și-a dat seama că războiul era așteptat și dorit de clasa stăpînitoare și că datoria adevăraților patrioți era să sune alarma, să arate muncitorilor pericolul care-i amenința și să-i cheme la luptă pentru apărarea păcii.

Conducerea oficială a partidului a avut o atitudine oportunistă față de problema războiului. În timpul primului război balcanic, ea cerea muncitorilor „apărarea neutralității”, iar pentru a frîna acțiunile anti-

⁴⁷ Pe lîngă cele îndurate în Cîmpina, a mai fost „trimis la urmă” la Buștenari, Țîntea, Vălenii de Munte, Tirgoviște, Craiova, Fîlășii, Turnu-Severin, Botoșani, Buzău, Focșani, Galați (de 6 ori), Brăila (de 5 ori). Angajîndu-se să lucreze la o construcție de lemn în fostul județ Covurlui, i s-a făcut șederea acolo imposibilă. Cu aceeași revoltă reținută, Ștefan Gheorghiu relatează : „Deși timp de 41 de zile nu am făcut decît să muncesc de la ora 4 și jumătate dimineața pînă la 8 seara, totuși jandarmeria din comunele Bonești și Rogojineni, în urma instrucțiunilor primite de la siguranța din Galați, mi-au făcut imposibilă șederea, deși în urma anchetei și perchezițiunilor făcute de șeful jandarmeriei din Rogojineni a reieșit că în timpul celor 41 de zile cît am muncit la construcțiile pe moșia d-lui C. N. Vasiliu-Bolnavu eu n-am schimbat nici un cuvînt cu vreun țaran” („Adevărul” din 23 octombrie 1910).

⁴⁸ Arhiva Institutului de istorie a Partidului. Material neinventariat.

războinice ale elementelor înaintate, susținea că trebuie „să păstrăm forțele noastre intacte pentru cuceriri de reforme”⁴⁹.

În opoziție cu mentalitatea oportunistă a conducerii de la centru, a „Sfintului sinod”, cum numea Gheorghiu în ironie grupul oportunist din fruntea partidului social-democrat, conducătorul muncitorimii, ieșit din mijlocul ei, arăta că burghezia țărilor aflate în război căuta să rupă de la celălalt o bucată de teritoriu, chiar dacă sacrifica sute de mii de oameni. În fruntea muncitorilor petroliști, înconjurat de un grup de militanți hotărâți, el a lansat, în septembrie 1912, manifestul intitulat *Război războiului*, în care erau demascate țelurile hrăpărețe ale claselor exploatare din România. Manifestul arăta că „războiul pe care-l pregăteau burghezia și moșierimea română era un război purtat numai în interesul acestora”⁵⁰, denunța burghezo-moșierimea, partidele ei reacționare, guvernanții ei : „Ne vom pătrunde oare că din gura acelora a căror viață întreagă nu e de cît hrăpire și violență, dorința de stăpînire și bogății, orice cuvînt de pace e o minciună și o ipocrizie nerușinată ? Dacă voim ca crimele războiului să ia sfîrșit, atunci să refuzăm de a mai fi mult timp victimele și complicitii stăpînitorilor”⁵¹.

Deși știa că legile burgheze pedepseau faptele săvîrșite împotriva regimului bazat pe exploatare, împotriva războaielor imperialiste, în fața justiției burgheze Ștefan Gheorghiu și-a manifestat disprețul față de legile burgheze, luîndu-și, cu un curaj deosebit, răspunderea anunțurilor concrete ale întocmirii și răspîndirii manifestului, a faptelor pasibile de pedeapsă. Ștefan Gheorghiu a arătat în declarația făcută în fața judecătorului de instrucție că el singur a dus manifestul la tipografia „Prahova”, că el singur ridicase de la tipografie „vreo 800 de exemplare”. El și-a luat răspunderea împărțirii manifestelor, evitînd să dea alte nume, pentru a nu cădea și alți muncitori în ghearele poliției : „Parte din aceste manifeste le-am împărțit chiar eu pe stradă, iar altele de alți muncitori pe care nu-i cunosc”⁵². Iar în ceea ce privește cuprinsul manifestului, Ștefan Gheorghiu s-a situat pe poziția revoluționarului consecvent pînă la capăt, declarînd în fața reprezentantului justiției burgheze : „Nu retractez nimic din cele cuprinse în acest manifest, căci adopt tot cuprinsul lui”⁵³.

Tipograful Petrescu a declarat că manifestul *Război războiului* s-a tipărit în 3 000 de exemplare „după un manuscris făcut de Ștefan Gheorghiu și că acesta a ridicat 1 000 de exemplare pe care le-a răspîndit prin comunele rurale din acest județ” (subl. ns.)⁵⁴. Această declarație are o semnificație deosebită. Ea scoate și mai mult în lumină personalitatea patriotului și revoluționarului care a fost Ștefan Gheorghiu, premergător al luptătorilor comuniști de după primul război mondial imperialist, care-și sacrificau viața în lupta pentru pace și socialism.

⁴⁹ *Lecții în ajutorul celor care studiază istoria P.M.R.*, București, Edit. politică, 1960, p. 114.

⁵⁰ *Documente din mișcarea muncitorească. 1872—1916*, ed. a 2-a, Edit. C.G.M., 1947, p. 547.

⁵¹ *Ibidem*, p. 549.

⁵² Arhiva C. C. al P.M.R., fond 79, dos. 7 772, fila 41.

⁵³ *Ibidem*.

⁵⁴ *Ibidem*, fila 28.

Lupta împotriva războiului se împletea în concepția lui Ștefan Gheorghiu cu lupta împotriva stăpînitorilor. Aceasta nu era însă pe placul conducerii oportuniste a Partidului social-democrat. În „România muncitoare” a apărut o desolidarizare de manifestul lansat de Ștefan Gheorghiu împreună cu muncitorii din Valea Prahovei și din porturi. La apariția manifestului — în care se spunea : nu mergem la un război de cucerire ! ,Comitetul executiv oportunista a dat repede un comunicat : acest manifest nu-i al nostru, nu-i oficial, îl dezaprobăm ! „Sfîntului sinod” de la conducerea mișcării îi era frică de urmările unei asemenea acțiuni în afara și împotriva legilor burgheze ⁵⁵.

Ștefan Gheorghiu voia însă să arate conducerii oportuniste a P.S.D. că muncitorii erau de partea sa în lupta fătîșă și hotărîtă împotriva războiului. Într-un proces-verbal întocmit de un comisar de siguranță din Ploiești se arăta că la percheziția făcută la Ștefan Gheorghiu acasă „a găsit o foaie volantă” pe care erau scrise două apeluri către „tovarăși” și gazeta „R.M.” referitoare la *Război războiului*. Ștefan Gheorghiu a declarat că apelul Sindicatului în fier și metal destinat a fi publicat în „România muncitoare” era întocmit de el „...scrisul cu creionul chimic de pe această hîrtie este scris de mine” (fila 41). Apelul, care trebuia să fie iscălit de muncitori, era o solidarizare cu acțiunea grupului în frunte cu Ștefan Gheorghiu și o dezavuare a atitudinii conducerii oportuniste a P.S.D. ⁵⁶.

Ștefan Gheorghiu a contrasemnat procesul-verbal : „5 octombrie 1912. Găsit la mine în casă. Ștefan Gheorghiu” ⁵⁷.

În anul acela, 1912, cînd Ștefan Gheorghiu a lansat manifestul împotriva războiului, în orașul Basel din Elveția s-a ținut congresul Internaționalei a II-a, la care s-a votat cunoscuta rezoluție împotriva războiului. Lenin a arătat în *Falimentul Internaționalei a II-a* că „pentru muncitorii conștienți socialismul este o convingere serioasă și nu o camuflare comodă a tendințelor mic-burgheze împăciuitoare și naționalisto-opoziționiste. Prin falimentul Internaționalei, ei înțeleg o trădare flagrantă din partea majorității partidelor social-democrate oficiale a propriilor lor convingeri, a celor mai solemne declarații făcute în cuvîn-

⁵⁵ La moartea lui Ștefan Gheorghiu, martie 1914, Ecaterina Arbore, într-un articol de emoționantă evocare intitulat *În amintirea lui Ștefan Gheorghiu*, făcea următoarea mărturisire : „Cînd au venit timpurile triste ale războiului balcanic, cînd am prevăzut că și poporul muncitor din România va plăti tributul său lăcomiei clasei stăpînitoare, am luptat cu toții prin grai și scris contra războiului. Dar noi am făcut *teorie* numai. Ștefan Gheorghiu, prin manifestul său antimilitarist din Ploiești, a făcut *practică*”. Apoi : „Pentru a nu angaja partidul, Ștefan Gheorghiu și-a asumat responsabilitatea manifestului și se aștepta la orice consecință cît de gravă pentru el” („România muncitoare” nr. 32 din 23 martie 1914).

⁵⁶ Apelul avea următorul conținut : „Tovarăși. În privința manifestului distribuit la Ploiești în contra războiului de Cercul propagandist sindical și pe care partidul social-democrat îl respinge, eu în calitate de muncitor metalurgist organizat în sindicatul meu de breaslă, membru în clubul social-democrat din Ploiești, abonat la gazeta „România muncitoare” și delegat al organizației mele în fabrica „Romîno-americană”, protestez împotriva comunicatului (dat de conducerea oportunistă — *I.F.*) și aprob manifestul” (*loc. cit.*, filele 40—41).

⁵⁷ Ibidem.

tările de la congresele internaționale de la Stuttgart și Basel, precum și în rezoluțiile acestor congrese”⁵⁸.

Și în România au existat muncitori revoluționari care, în frunte cu Ștefan Gheorghiu, au căutat să pună în practică rezoluția de la Basel. Manifestul *Război războiului* a stigmatizat minciuna și prefăcătoria imperialismului care, în timp ce vorbesc în mod fățarnic despre pace, pregătesc cu febrilitate războiul⁵⁹. „Iată pentru ce, azi, când suveranii și miniștrii lor nu-și deschid pliscurile decât să ne asigure că prețuita lor dorință e de a statornici pacea lumii, nebunia războinică e pe cale de a se dezlănțui cu furie”. Muncitorii nu trebuiau să îngăduie dezlănțuirea nebuniei războinice. În lupta aceasta ei se sprijineau pe propriile lor forțe. „Ca să putem impune pacea — spunea manifestul lui Ștefan Gheorghiu — nu trebuie să ne sprijinim decât pe noi înșine”. Capitaliștii spuneau că fac război pentru apărarea patriei amenințate. Ștefan Gheorghiu a demascat cu tărie falsul patriotism al burgheziei. „Minunate sînt cuvintele pe care le-a scris în manifestul împotriva războiului balcanic. Când ni se va tot cînta că «Patria cere...Patria vrea» să închidem o dată pentru totdeauna gura șarlatanilor cu «Patria sîntem noi muncitorii, producătorii întregii bogății sociale și numai noi știm mai bine ca oricine ceea ce trebuie de făcut»”⁶⁰.

Poziția autorilor manifestului, în frunte cu Ștefan Gheorghiu, „reflecta o concepție apropiată de teza leninistă cu privire la războaie”⁶¹.

Acțiunea antirăzboinică a lui Ștefan Gheorghiu nu s-a mărginit însă numai la întocmirea manifestului *Război războiului*. Sub presiunea grupului de muncitori revoluționari din Valea Prahovei, în frunte cu Ștefan Gheorghiu a apărut, în numele partidului social-democrat și al Comisiei generale a sindicatelor, un manifest adresat muncitorilor din Cîmpina. Manifestul spunea că se va arăta „cum muncitorimea conștiință de menirea sa socială trebuie să se opuiască din răspuțeri contra nebuniei războinice”. Manifestul, care era tipărit la Cîmpina și avea data de 4 octombrie 1912, se termina cu strigătul: „Jos războiul!”⁶². Deși grav bolnav, Ștefan Gheorghiu a luat cuvîntul în fața muncitorilor, arătînd ororile războiului. Astfel, în luna iunie 1913, la sediul sindicatelor muncitorești din strada Ștefan cel Mare din Brăila, a avut loc un miting de protest împotriva pregătirilor de război. „Războiul din Tripolis cît și cel din preajma Balcanilor — a spus Ștefan Gheorghiu cu acel prilej — constituie o rușine a secolului al XX-lea”. Apoi, cu marele său dar oratoric, el a zugrăvit în culori plastice ororile și grozăviile războiului. Scurtul reportaj din „Tribuna transporturilor”, care redă modul cum a decurs această întrunire, se termină cu următoarele cuvinte: „Ștefan Gheorghiu a biciuit cu vehemență nebunia războinică de care e cuprinsă clasa noastră stăpînitoare”.

⁵⁸ V. I. Lenin, *Opere*, vol. 21, București, Edit. P.M.R., 1952, p. 195.

⁵⁹ Arhiva C.C. al P.M.R., fond. 79, dos. 7772, fila 3—4.

⁶⁰ P. Niculescu-Mizil, *Ștefan Gheorghiu*, în „Scinteia” din 19 martie 1951.

⁶¹ *Lecții în ajutorul celor care studiază istoria* P.M.R., București, Edit. politică, 1960, p. 115.

⁶² Arhiva C.C. al P.M.R., fond. 79, dos. 7772, fila 17/1.

La Monumentul eroilor care au luptat pentru libertatea poporului și a patriei, pentru socialism, se află, la o distanță de cîteva zeci de metri de monumentul central, un hemiciclu îmbrăcat cu travertin alb. Ca un înalt omagiu adus memoriei patriotului înflăcărat Ștefan Gheorghiu, care și-a consacrat scurta sa viață slujirii intereselor poporului, osemintele sale au fost ridicate din groapa cimitirului săracilor, „Bolovani” din Ploiești și depuse într-o criptă a Monumentului eroilor. Tovarășul Chivu Stoica în cuvîntarea pe care a ținut-o cu prilejul inaugurării monumentului, a spus următoarele: „Se află aici rămășițele pămîntești ale lui Ștefan Gheorghiu și I. C. Frimu, înflăcărați militanți revoluționari, organizatori și conducători de seamă ai mișcării noastre muncitorești de la sfîrșitul secolului trecut și începutul secolului al XX-lea”⁶³.

⁶³ „Scînteia” nr. 6 123 din 31 decembrie 1963

CONTRIBUȚII LA PROBLEMA ASERVIRII MOLDOVEI FAȚĂ DE IMPERIUL OTOMAN

(Înțelegerea dintre Bogdan cel Orb și Selim din anul 1512)

DE

M. NEAGOE

Problema aservirii Moldovei față de Imperiul otoman a ocupat un loc de seamă în cadrul istoriografiei noastre. Până în anul 1908, când apare lucrarea lui C. Giurescu, *Capitulațiile Moldovei cu Poarta otomană*¹, au fost socotite ca bune informațiile pe care ni le-au lăsat cronicarii, în special Grigore Ureche², informații pe care D. Cantemir le-a întărit prin știrile mai ample pe care ni le furnizează în legătură cu această problemă³.

C. Giurescu însă, prin studiul său, a pus la îndoială veracitatea acestor informații, deschizând astfel posibilitatea unei discuții care avea să grupeze în jurul ei mai multe studii și opinii⁴.

În rezumat ideile lui C. Giurescu sînt următoarele :

— „tractaturile” sînt o plăsmuire alcătuită cu puțin timp înainte de pacea de la Kuciuc-Kainargi⁵;

¹ C. Giurescu, *Capitulațiile Moldovei cu Poarta otomană*, București, 1908.

² Grigore Ureche, *Letopisețul Țării Moldovei*, ediție îngrijită de P. P. Panaitescu, ed. a 2-a, București, 1958, p. 135. „Pe învățătura tătine-său, a lui Ștefan Vodă, trimis-au la împărăția turcilor pe Tăutul logofătul cel mare, cu slujitori, pedestrime, dărăbani, de au dus birul, zece povară de bani și s-au inchinatu cu toată țara la sultan Suliman împăratul turcescu. Iara împărăția de bucurie mare cu dragoste i-au primit și au dăruit toți banii Tăutului logofătului celui mare și i-au adus în țară și au ziditu pre acei bani o sfîntă biserică în satu în Bălinești, ce iaste la ținutul Sucevii și trăiește pînă astăzi”.

³ D. Cantemir, *Istoria Imperiului otoman*, traducere de I. Hodoș, București, 1876, p. 272—273, nota 37 și p. 274; *Descrierea Moldovei*, E.S.P.L.A., 1956, p. 35 și 102.

⁴ I. Marinescu, *Bogdan al III-lea cel Orb, 1504—1517*, București, 1910; N. A. Constantinescu, *Începuturile și stabilirea suzeranității turcești în Moldova*, București, 1914; Gh. Zagoritz, *Stabilirea suzeranității turcești în Moldova*, „Convorbiri Literare”, an. XLVIII, 1914; A. D. Xenopol, *Istoria romînilor din Dacia Traiană*, vol. IV, p. 212; N. Iorga, *Histoire des Roumains et de la romanité orientale*, vol. IV, p. 345; A. Golimas, *Capuchehăile Moldovei*, Iași, 1943.

⁵ Mihail Kogălniceanu le publică în *Arhiva romînească*, vol. II, [1845], p. 347—364, ed. a 2-a, 1862, p. 263; Teodor Codrescu, *Uricariul*, vol. IV, 1857, p. 225; M. Kogălniceanu,

tradiția istorică, inclusiv opera lui D. Cantemir, nu au nici o valoare documentară⁶;

o schimbare în relațiile moldo-turcești a avut loc în anul 1489, când cresc obligațiile Moldovei față de Poartă⁷.

la urcarea lui Bogdan în scaun, „situația Moldovei față de turci era bine definită”⁸.

Gh. Zagoritz, un alt cercetător al relațiilor moldo-turcești, fixează închinarea Moldovei față de Poartă în anul 1497, iar A. Golimas în anul 1496.

O observație care se poate face lucrărilor lui C. Giurescu, Gh. Zagoritz și A. Golimas e că, în loc să pornească de la evenimentele anilor 1511-1512 pentru a vedea dacă desfășurarea lor ar îndreptăți tradiția istorică, C. Giurescu pleacă de la discutarea tratatului însuși, despre care se știa de la început, prin D. Cantemir, că nu ni s-a păstrat în forma lui originală, iar ceilalți doi de la unele din concluziile lui C. Giurescu.

O altă observație ar fi și aceea că nu s-a făcut o încercare de a stabili în ce măsură cuprinsul „tractaturilor” își găsește justificarea în evenimentele posterioare anului 1512 și pînă la 1538, când se înăsprește jugul otoman.

Pe de altă parte, documentele pe care își fundamentează argumentația cîteși trei autori nu sînt contemporane anilor 1489, 1496 sau 1497 și în nici unul nu ni se spune că au avut loc tratative între Moldova și Imperiul otoman, toate consemnînd doar plata tributului⁹.

În ce privește data cînd au fost reluate legăturile dintre Ștefan și turci după conflictul din 1484—1485, cercetările mai noi au stabilit 1486¹⁰.

Problema închinării Moldovei față de Poartă a fost tratată și de Iulian Marinescu. După Marinescu, închinarea a avut loc în timpul domniei lui Bogdan, și anume în anul 1514.

I. Marinescu își susține teza pe un document — raportul regelui Sigismund către papă despre forțele Imperiului otoman, întocmit în 1514, unde Moldova apare în rîndul țărilor supuse Imperiului otoman — și pe o presupunere — după această dată (1514) Bogdan nu a mai fost amenințat de turci¹¹.

Argumentele lui Iulian Marinescu nu ni se par concludente, pentru că menționarea unei stări de lucruri într-un anumit an fără să ni se specifice dacă situația respectivă a fost creată în acel an nu înseamnă că ea poate fi datată în momentul elaborării acelui document.

Letopisește, vol. III, ed. a 2-a, p. 450 și urm.; *Acte și documente relative la istoria renașterii Romîniei* vol. I, 1888, p. 4—5.

⁶ C. Giurescu, *op. cit.*, p. 51.

⁷ *Ibidem*, p. 63.

⁸ *Ibidem*, p. 64—65.

⁹ E vorba de informația lui Liborius Nacker, în *Scriptores rerum Prussicarum*, V, p. 306-307; Wapowski, *Scriptores rerum Polonicarum*, II, p. 26; Hurmuzaki, II-2, p. 315—316; Hurmuzaki, VIII, p. 28.

¹⁰ Mustafa Mehmet, *Din raporturile Moldovei cu Imperiul otoman în a doua jumătate a veacului al XV-lea*, în „Studii”, an. XIII, 1960, nr. 5, p. 165—178.

¹¹ I. Marinescu, *op. cit.*, p. 83.

În dezacord cu toate opiniile prezentate mai sus, N. A. Constantinescu, într-o lucrare unde încearcă să rezolve relațiile moldo-turcești de la începutul lor și pînă în anul 1538, socotește „că închinarea de fapt a Moldovei s-a făcut numai cu ocazia expediției sultanului Soliman Magnificul”¹².

A. D. Xenopol e de părere că închinarea a avut loc în 1513¹³, fără să ne arate și pe ce-și bazează afirmația.

N. Iorga, cu toate că într-una din lucrările sale înclina să accepte ideea închinării Moldovei în 1512—1513¹⁴, mai târziu se ridică împotriva ei, socotind-o ca o simplă invenție a lui Cantemir, „cărui-a-i trebuia pentru închinarea la ruși”¹⁵.

Așadar, din cele 6 opinii exprimate în legătură cu închinarea Moldovei față de Poartă, vedem că patru sînt împotriva tradiției istorice, iar două, cu toate că sînt de acord că închinarea a avut loc în vremea domniei lui Bogdan, fixează alți ani.

Înainte de a trece la analiza evenimentelor politice din 1510—1513, se impune o observație de ordin mai larg în legătură cu evoluția relațiilor dintre Moldova și Poarta otomană pînă la 1538.

Este îndeobște recunoscut faptul că Moldova a plătit pentru prima dată tribut turcilor în 1456¹⁶. Cu intermitențe, tributul a fost plătit și de Ștefan cel Mare, iar din 1504 pînă în 1538 el a fost trimis în mod regulat Porții. În timpul domniei lui Ștefan, în afară de plata tributului, Moldova nu avea alte obligații față de Poartă¹⁷. După moartea acestuia și pînă în 1538 există o serie de date și documente care ne arată că, treptat, situația Moldovei este asimilată cu cea a Țării Românești, anul 1538 marcînd momentul final al acestei evoluții, cînd Moldova cade sub jugul otoman.

Evenimentele anului 1512 se înscriu și ele în cadrul evoluției mai sus-amintite.

Cu toate că în unele dintre studiile care au abordat această problemă au mai fost trecute în revistă evenimentele anilor 1510—1513, credem că totuși este oportună o confruntare a știrilor furnizate de documentele vremii și tradiția istorică în legătură cu închinarea Moldovei.

În cadrul acestei discuții trebuie însă să stabilim dacă în cursul acestor ani, s-au înrăutățit relațiile dintre Moldova și Imperiul otoman și dacă turcii au amenințat în chip deosebit independența Moldovei. Din experiența politică a Moldovei se poate desprinde în mod limpede că apropierea dintre Moldova și Poartă, ca și înrăutățirea situației Moldovei în raporturile dintre ea și Poartă au avut loc în momentele în care turcii amenințau direct independența Moldovei. Inexistența unei situații de acest fel exclude de la sine posibilitatea înrăutățirii sau stabilirea

¹² N. A. Constantinescu, *op. cit.*, p. 69.

¹³ A. D. Xenopol, *op. cit.*, IV, p. 212.

¹⁴ N. Iorga, *Chilia și Cetatea Albă*, p. 181, nota 10.

¹⁵ Idem, *Istoria Romînilor*, București, 1937, vol. IV, p. 289.

¹⁶ Grecul, Al. (P. P. Panaitescu), *Pe marginea folosirii izvoarelor cu privire la impunerea Moldovei la tributul turcesc (Vaslui, 1456)*, în „Studii”, an. V, 1952, nr. 3, p. 187—198.

¹⁷ Hurmuzaki, VIII, p. 28; Mustafa Mehmet, *op. cit.*, p. 177.

relațiilor moldo-turcești pe alte baze decît cele cunoscute pînă în această vreme.

În general, atunci cînd s-a vorbit despre năvălirile tătare din anii 1510—1513, s-a amintit și despre rolul pe care l-a jucat Selim, fiul sultanului Baiazid al II-lea. Credem însă că nu s-a insistat de ajuns asupra înfrîurii pe care au avut-o luptele pentru tron duse de Selim asupra situației celor două țări romîne și asupra complicațiilor politice provocate de aceste lupte, care au afectat o întinsă arie geografică în răsăritul Europei. De asemenea nu au fost definite pînă acum rolul și diferitele poziții pe care le-a avut Moldova în cadrul acestor lupte. Făcînd o succintă trecere în revistă a evenimentelor dintre anii 1510 și 1513, vom căuta să prezentăm limitele conflictului dintre Bogdan cel Orb și Selim și atitudinea lui Bogdan față de luptele lui Selim pentru tron.

Îndată după înscăunarea lui Bogdan, logofătul Tăutu merge la Constantinopol să plătească tributul. La întoarcere, solul moldovean este însoțit de un mare demnitar turc care aduce cu sine steagul de domnie ¹⁸.

În continuare, pînă în anul 1510 nu s-a întîmplat nimic deosebit în relațiile dintre Moldova și Poarta otomană. Plătind tributul în mod regulat, Bogdan își asigurase liniștea din partea turcilor și își concentrase toate forțele în conflictele cu Polonia. O dată cu terminarea luptelor pentru Pocuția, se părea că Bogdan nu avea a se teme de nimeni, mai ales că Baiazid al II-lea, bătrîn și bolnav, nu mai reprezenta de mult un pericol pentru vecinii săi, iar cu ungurii se continuaseră aceleași relații bune pe care le stabilise Ștefan cel Mare ¹⁹. Pînă în 1510, din cîte se știe pînă acum, este greu de crezut că Bogdan s-ar fi putut închina turcilor ²⁰.

Această stare de lucruri avea să fie de scurtă durată, deoarece în Imperiul otoman, pe la sfîrșitul lunii mai 1510, izbucnește conflictul pentru moștenirea tronului între fiii lui Baiazid. Selim, unul dintre fiii sultanului, nemulțumit de faptul că Baiazid îl preferase ca moștenitor pe fratele său Ahmed, părăsește Trapezuntul, unde era sangiac, și trece marea la Caffa, unde se afla ca sangiac fiul său Soliman, viitorul sultan Soliman Magnificul. Ducea cu el și banii haraciului din sangiacatul său ²¹. La Caffa, Selim își căsătorește fiul cu o fată a hanului tătarilor din Crimeea și, bizuindu-se pe oștile sangiacului Caffei și pe cele ale tătarilor, face planuri de cucerire a tronului imperial ²². După cum îl informa Bogdan pe solul polonez prin luna iulie 1510, ar reieși că în planurile lui Selim cucerirea Chilie și Cetății Albe, care făceau parte din Imperiul otoman, ar fi reprezentat o primă etapă ²³. Cucerirea acestor cetăți avea o dublă importanță pentru Selim : o solidă bază de operații — loc prielnic pentru concentrarea oștilor, iernarea lor, adunarea de provizii și posibilitatea de

¹⁸ P. P. Panaitescu, *Contribuții la istoria lui Ștefan cel Mare*, București, 1934, p. 14.

¹⁹ *Istoria României*, vol. II, București, Edit. Acad. R.P.R., 1962, p. 611—613.

²⁰ I. Marinescu, *op. cit.*, p. 32.

²¹ Sanudo, *Diarii*, X, p. 667.

²² N. Iorga, *Chilia și Cetatea Albă*, p. 179.

²³ *Ibidem*.

a ataca oricînd și de a se refugia în cazul în care ar fi fost înfrînt. Acest plan îl neliniștește pe Bogdan, deoarece constituirea unei stăpîniri a lui Selim și a tătarilor în aceste părți ar fi fost o adevărată calamitate pentru vecini²⁴. Ca urmare a acestor stări de lucruri, Bogdan va duce o vie activitate diplomatică pentru realizarea unei coaliții care să poată rezista cu succes oricărui atac venit din partea lui Selim și a tătarilor și, în același timp, trimite dese solii în Polonia și Ungaria pentru a solicita ajutoare pentru apărarea Moldovei. Că situația era cu adevărat gravă ne demonstrează și măsurile de apărare pe care Bogdan le ia. În legătură cu aceste măsuri există o știre căreia, cu toate că a fost cunoscută²⁵, nu i s-a acordat însă atenția cuvenită. Este vorba de o scrisoare a lui Bogdan adresată sibienilor, prin care le cerea să-i trimită 200 de pixidari²⁶. Socotit de Iulian Marinescu ca un ajutor neînsemnat, iar de Iorga drept 200 de pușcași, în fond avem de-a face cu specialiști în apărarea cetăților. Ținînd cont de numărul cetăților moldovenesti și de capacitatea lor, numărul solicitat de Bogdan nu ni se pare de loc mic și considerăm că acesta constituia un ajutor foarte prețios.

Dar, înainte ca Bogdan să primească ajutoarele cerute polonezilor și ungurilor, tătarii năvălesc și devastează o bună parte din Moldova. În întîmpinarea lor iese numai un pîlc de 1 000 de călăreți. În privința pagubelor provocate de tătarii, izvoarele sînt contradictorii. Sursa poloneză, care ne relatează această năvală tătarască, vorbește de 70 000 de robi pe care i-au scos tătarii din Moldova²⁷. Cifra, prin însăși mărimea ei, este suspectă. După știrile ajunse la Constantinopol, în legătură cu această năvală bailul venețian afirma că tătarii au fost „în mod sigur bătute de moldoveni și [aceștia] au recuperat prada făcută”²⁸.

În noiembrie 1510, teama de tătarii este mereu prezentă. Bogdan îi cerea lui Sigismund, regele Poloniei, să vină cu toate forțele regatului la Liov, el însuși anunțînd că este pregătit împotriva dușmanului cu întregul său popor²⁹. Printr-o solie a vistierului Isaac, Bogdan propunea polonezilor să fie reluate legăturile de bună vecinătate din vremea lui Ștefan cel Mare și, în același timp, propunea și organizarea unei campanii comune împotriva tătarilor, mai ales că Baiazid, bolnav fiind, nu putea să le dea ajutor³⁰. Regele Ungariei își exprima și el intenția de a-l ajuta pe Bogdan și totodată, dorea să trimită sol la Moscova, împreună cu cel moldovean și polon, pentru a-l convinge pe marele cneaz al Moscovei să intre în alianță comună împotriva tătarilor³¹.

În timp ce Bogdan încerca să-i unească pe vecini pentru o acțiune comună împotriva lui Selim și a tătarilor, hanul trimitea sol la Cracovia ca să încheie o pace separată cu polonezii. Din tratativele care au loc între

²⁴ N. Iorga, *Istoria Romînilor*, vol. IV, p. 284.

²⁵ Hurmuzaki, II-2, p. 624 și 641–642.

²⁶ I. Marinescu, *op. cit.*, p. 62.

²⁷ Hurmuzaki, II-2, p. 612.

²⁸ Sanudo, *op. cit.*, vol. XI, p. 621.

²⁹ Hurmuzaki, II-2, p. 638.

³⁰ Ibidem, p. 641; N. Iorga, *op. cit.*, p. 282.

³¹ Hurmuzaki, II-2, p. 643–645.

tătari și polonezi reiese că Selim și hanul tătar voiau să-i separe pe moldoveni de polonezi și să atace Moldova în timpul iernii. După cum afirma solul tătar, hanul intenționa să atace cu toate forțele Moldova și voința nestrămutată a acestuia era să ocupe Suceava, unde urma să-și așeze tabăra³². Din cele arătate mai sus, se poate desprinde intenția lui Selim și a tătarilor de a anihila Moldova din punct de vedere strategic în timpul operațiilor pe care aceștia le plănuiau. Ceea ce îl interesa pe Selim era siguranța că nu va fi atacat în marșul său spre Rumelia. Moldova, prin așezarea ei, cădea în flancul său și de aceea se impunea, din necesități de ordin strategic, — s-o cîștige ca aliat sau s-o ocupe.

Dar în timpul iernii, din pricina liniștii dinăuntru Imperiului otoman, Selim nu îndrăznește să ia ofensiva. Pericolul unui atac pornit din Crimeea rămînea însă prezent pentru Bogdan, din care pricină întîlnim, în primele luni ale anului 1511, aceeași intensă activitate diplomatică în vederea coalizării ungarilor, polonezilor și rușilor și aceleași demersuri stăruitoare pe care voievodul moldovean le făcea pe lângă vecinii săi, ca să-i trimită ajutoare³³.

În aprilie, cînd tătarii își fac apariția la granițele Poloniei³⁴, veștile din Constantinopol vorbeau de „garbugii grandissimi” între fiii sultanului³⁵. Această coincidență nu este întîmplătoare. Se știe că oștile turcești trimise împotriva șahului Ismail al Persiei fuseseră înfrînte, iar marele vizir, susținătorul lui Ahmed, fratele lui Selim, fusese prins și tras în țepă³⁶. Lui Selim i se oferă astfel prilejul să-și pună în aplicare planurile. El își împarte armata sa turco-tătară în două : una să atace sau să preîntîmpine un atac venit din partea Poloniei, iar cu a doua să atace Moldova³⁷. Intenția lui Selim era să transforme Moldova într-o bază de operație pentru oștile sale, de unde urma să pornească, cu ajutorul tătarilor, să ocupe tronul imperial, după moartea lui Baiazid al II-lea³⁸.

În fața acestei situații, Sigismund, regele Poloniei porunceă să fie mărite efectivele trupelor sale din Podolia. În același loc concentra oști din Lituania și concomitent solicita sprijinul lui Ladislau. Îl mai anunța pe Bogdan că hanul tătar vrea să încheie pace cu el³⁹. Hanul se oferea să trateze o pace separată cu polonezii și promitea că va trimite ca zălog pe unul din fiii săi, un nepot și cîțiva nobili tătari.

Este evident că Selim și hanul doreau să neutralizeze cu orice preț Polonia. Sigismund afirma că nu poate respinge oferta și se angaja, în același timp, să-l includă și pe Bogdan în eventualul tratat, rugîndu-l pe voievod să asigure drumul solului său pe care-l trimisese la Poartă.

Selim însă — profitînd de momentul favorabil care i se oferă, de a pătrunde în Rumelia — precipită acțiunea și, fără să aștepte rezultatul

³² Hurmuzachi, II-3, p. 1; II-2, p. 645 și 647—648.

³³ Ibidem, XV-1, p. 208; II-2, p. 19 și 20—21.

³⁴ Ibidem, II-3, p. 18.

³⁵ Sanudo, *op. cit.*, XI, p. 71, 113 și 123.

³⁶ Ibidem, p. 173, 199 și 244.

³⁷ Hurmuzachi, II-3, p. 22—23.

³⁸ Ibidem, p. 24.

³⁹ Ibidem, p. 22—23.

tratativelor cu Polonia, se prezintă la 1 mai sub zidurile Cetății Albe. Pentru că nu se ajunsese încă la o înțelegere cu regele polonez sau cu Bogdan, Selim era obligat să lase la Dașov, în supraveghere, pe han cu oștile sale, ca să protejeze în felul acesta spatele și flancul trupelor sale.

Venirea lui Selim la Cetatea Albă era atât de bruscă, încât teama lui Bogdan, despre care vorbea Sigismund într-o scrisoare trimisă lui Ladislau, era explicabilă.

La rîndul său, și Sigismund se temea nu numai de ocuparea Moldovei, dar, după cîte se spunea, și de un atac venit din partea lui Selim și a moscoviților, cu care Selim ar fi făcut o înțelegere. De aceea dădea ordin căpitanului Podoliei să intervină cu toate forțele sale în sprijinul voievoedului moldovean, în cazul în care acesta ar fi atacat de Selim. Fajma de bun căpitan de care se bucura Selim, l-a făcut pe Sigismund să-i scrie lui Ladislau să ia măsuri de apărarea regatului. Ladislau, la 27 mai, anunța cucerirea Cetății Albe și, „deoarece Moldova de nimeni nu depinde decît de noi”, decidea adunarea unei jumătăți din trupele regatului la Oradea pentru a veni în sprijinul lui Bogdan⁴⁰. Voievodul moldovean mergea la Hirleu și, de aici, îi cerea lui Sigismund să întărească trupele de la hotare. Îl mai anunța pe regele polon că un fiu al hanului se află la Dașov, iar alte gloate tătărești au trecut dincoace de Bug și se aflau la gura Cudinului. Dorea ca hatmanii polonezi de la graniță să-i asculte poruncile cînd îi va chema împotriva „păgînilor”⁴¹, cerere neobișnuită și explicată numai de gravitatea situației.

Cucerirea Cetății Albe și a Chilieii a durat mai bine de o lună, din care pricină Selim a fost obligat să rămînă prin aceste locuri toată luna mai⁴². Rămînerea lui în aceste locuri îngrijora în egală măsură pe Bogdan și pe Sigismund.

Pregătirile lui Bogdan și ale polonezilor o confirmă. La 7 iunie, Sigismund felicita pe Lanczkorski pentru felul în care și-a ales tabăra. Din poziția ocupată putea să atace, să se apere și să se retragă la nevoie, „și mai cu seamă că moldoveanul este în apropierea voastră”⁴³. E vorba de o perfectă înțelegere din partea celor doi în fața pericolului comun.

Pentru 28 iunie era prevăzută concentrarea trupelor regale și lituaniene în tabăra de la Piotrkowice, iar regele însuși, cu forțele rămase, avea de gînd să meargă acolo unde avea să fie nevoie.

Bogdan, după cum spunea regele, se purta „mai drept ca înainte”, din care pricină Sigismund cerea căpitanilor săi să se străduiască să-l țină și pe viitor în credința și prietenia lor și să se îngrijească să nu-i facă nici un polonez vreun rău⁴⁴. Lui Lanczkorski îi cerea să nu ia vamă pentru mărfurile trimise sau cumpărate de Bogdan. Și, cu toate că mai înainte nu-i îngăduiseră lui Bogdan să cumpere plumb din Polonia, deoarece le era teamă să nu-l întrebuințeze împotriva lor, de data aceasta

⁴⁰ N. Iorga, *op. cit.*, p. 180; I. Marinescu, *op. cit.*, p. 68.

⁴¹ Al. Jablonowski, *Sprawy*, X, p. 91—92.

⁴² *Ibidem*, p. 94 și 95.

⁴³ Hurmuzaki, II-3, p. 27.

⁴⁴ *Ibidem*; N. Iorga, *op. cit.*, p. 285.

i se dădea voie ⁴⁵. Dar, odată cucerite cele două cetăți, la începutul lui iunie, Selim trece în Rumelia. La acest gest se poate să fi fost determinat și de zvonurile care circulau asupra morții lui Baiazid ⁴⁶.

După trecerea lui Selim în Rumelia, fiul hanului, care se afla la Dașov cu oștile sale, se retrage la Oceaov ⁴⁷.

În această vreme, Bogdan revine la ideea alcătuirii unei mari alianțe împotriva tătarilor. Planul lui era ca rușii să atace din nord, polonezii pe Bug iar el prin sud ⁴⁸.

Între timp însă, oștile lui Selim, care pătrunseseră în Rumelia, sînt înfrînte la Ograsköi de tatăl său ⁴⁹.

Înfrîngerea lui Selim a fost categorică și, după o scrisoare a lui Bogdan trimisă lui Sigismund, „cei care au fost capetele cele mai înalte ale oștirii lui Salyim-beh, toți au fost uciși acolo în acea luptă” ⁵⁰. Selim, rănit, a scăpat cu fuga, refugiindu-se la Varna, de unde, pe una din corăbiile sale, avea să treacă la Caffa.

Cu toate că plecarea lui Selim de la hotarul Moldovei constituia o mare ușurare pentru Bogdan, acesta îi scria lui Sigismund scuzîndu-se că nu poate trimite oameni pentru rezolvarea litigiilor de graniță, deoarece „oștile împăratului de Perecop trec peste Nipru la Bug, de partea aceasta, și nu știm încotro vor merge” ⁵¹.

El făcea legătură între mișcările tătarilor și acțiunile lui Selim, fiindcă umblau fără încetare curieri de la Selim la hanul tătar, și îi recomanda lui Sigismund să se îngrijească „de treaba păgînilor” ⁵². Așadar, la scurtă vreme după înfrîngerea sa, Selim începe să devină iarăși un pericol pentru Moldova.

La începutul lunii august 1511, Sigismund îl sfătuia pe regele Ungariei să vină în ajutorul Moldovei, care era amenințată de Selim ⁵³. În aceeași vreme, Ion Zapolya, voievodul Transilvaniei, lua măsuri de apărare, deoarece tătarii aveau de gînd să atace Moldova, la îndemnul lui Selim, care era tot atît de temut ca și mai înainte de înfrîngerea pe care o suferise la Ograsköi ⁵⁴.

În septembrie tătarii trec Nistrul, dar se retrag în grabă, în fața pregătirilor pe care le făcuse Bogdan. Cu toate acestea, și în lunile următoare planurile și intențiile lui Selim vor fi tot atît de neliniștitoare pentru Moldova ca și pînă acum. În decembrie, Bogdan îl informa pe Sigismund că Selim strînge oameni și intenționează să ierneze la Chilia și Cetatea Albă, de unde era de așteptat că va uneli împotriva celor două țări ⁵⁵. În fața acestei situații, Sigismund făcea cunoscut adunărilor pro-

⁴⁵ Hurmuzaki, II-3, p. 29.

⁴⁶ Ibidem, II-3, p. 27; Al. Jablonowski, *op. cit.*, p. 95—98.

⁴⁷ N. Iorga, *op. cit.*, p. 180.

⁴⁸ Al. Jablonowski, *op. cit.*, X, p. 95—99.

⁴⁹ Sanudo, XIII, p. 115—117.

⁵⁰ Al. Jablonowski, *op. cit.*, X, p. 107—108.

⁵¹ Ibidem.

⁵² Ibidem, p. 95—99.

⁵³ Hurmuzaki, II-3, p. 30—31.

⁵⁴ Ibidem, p. 33—34.

⁵⁵ Ibidem, p. 40.

vinciale ale regatului că forțele de care dispune sînt insuficiente pentru a rezista pericolului turco-tătar⁵⁶.

La începutul anului 1512, Selim ocupă din nou Chilia și Cetatea Albă. Umblau aceleași zvonuri despre planurile acestuia de a-l alunga pe Bogdan⁵⁷.

Din surse venețiene aflăm că Bogdan ar fi cerut îngăduința lui Baiazid ca să-l atace pe Selim. Pe de altă parte, așa cum reiese din știri provenite din aceeași sursă, se credea că tătarii n-o să-l poată ajuta pe Selim, deoarece vor fi atacați de munteni și moldoveni.

Dar, pentru că evenimentele vor lua un nou curs, e bine să rezumăm cele spuse mai sus. Din faptele prezentate, și ne-am referit numai la cele care se adresau strict problemei care ne interesează, credem că se desprinde în mod evident că, începînd cu luna iulie 1510 și pînă în luna ianuarie 1512, Selim devenise, prin planurile și alianța sa cu tătarii, o mare primăjdie pentru independența Moldovei. Încercările lui Bogdan de a-i uni pe vecini împotriva pericolului, pe care-l prezenta ca fiind comun, măsurile sau cel puțin intențiile pe care le aveau ungurii și polonezii, așa cum se desprinde din corespondența regilor respectivi, ne demonstrează gravitatea momentului. În fața acestei amenințări, Bogdan a făcut tot ce a putut pentru a-și asigura apărarea și a fost în mod constant adversarul lui Selim și al planurilor acestuia. Ceea ce trebuie să reținem este că turcii, prin Selim și nu prin sultanul de la Constantinopol, au constituit un real și permanent pericol pentru soarta Moldovei în întreg intervalul de timp pe care l-am amintit mai sus.

În primele luni ale anului 1512, situația se schimbă însă brusc și, din dușmănie de neîmpăcat, Bogdan ajunge la înțelegere cu Selim. La 12 martie ajungeau vești în Polonia care vorbeau despre încheierea unor tratate de alianță între Bogdan, tătarii și Selim⁵⁸. Cum au ajuns la această situație, iată o problemă care nu s-a pus în istoriografia noastră, cu toate că în colecțiile noastre de documente existau suficiente informații care să permită lămurirea acestei probleme.

Schimbarea radicală a relațiilor dintre Selim și Bogdan a fost condiționată de noile raporturi de forțe care s-au creat în cadrul Imperiului otoman. În luna martie, Selim se împacă cu Baiazid, care-i dă fiului său toate cetățile începînd de la Caffa și pînă la Nicopole, inclusiv⁵⁹. Prin plecarea lui Selim de la Cetatea Albă, pericolul pe care acesta îl reprezentase pentru Moldova nu scade, pentru că prin situația nou creată Selim devenea mai puternic și mai de temut. În acest sens ni se par semnificative măsurile de apărare pe care le preconizau ungurii și polonezii și teama acestora, în cazul în care Selim n-ar fi ocupat nici în vara anului

⁵⁶ Hurmuzaki, II-3, p. 40—41.

⁵⁷ Ibidem, p. 45—46.

⁵⁸ Ibidem, II-3, p. 46—47. „După cum afirma regele Sigismund—Ab alia vero parte persuadetur nobis, quod *ipse vojevoda* [Bogdan] *cum Tartaro et Selimbegko fedus inisset*”.

⁵⁹ Hurmuzaki, II-3, p. 52. „Dedit autem eidem filio suo Selim-beg incipiendo a Caffa omnia castra usque Nicopoli ipsa inclusa”.

1512 scaunul tatălui său⁶⁰. În aceste împrejurări, Bogdan, dîndu-și seama că nu va avea liniște și pace cu Selim, a început să ducă tratative cu el și cu tătarii la începutul lunii aprilie⁶¹. Într-o mare măsură, la realizarea unei înțelegeri între Bogdan și Selim a contribuit însăși dorința acestuia din urmă. Căci, Selim înțelegîndu-se cu o parte dintre demnitarii Imperiului otoman și cu ienicerii ca să ia scaunul tatălui său, Baiazid fiind în viață, „în speranța [realizării planului său] l-a atras pe Bogdan cu multe promisiuni în prietenia sa și a făcut armistițiu între acest voievod și tătari”⁶².

La 6 aprilie 1512 se știa în Polonia în mod sigur că s-a încheiat o înțelegere între Bogdan și tătari⁶³. La 13 mai, din înseși scrisorile voievodului moldovean se știa că, la porunca lui Selim, Bogdan a făcut pace cu tătarii⁶⁴.

Reiese limpede deci că pînă la 6 aprilie 1512 a avut loc o înțelegere între Bogdan și Selim și că la îndemnurile acestuia, Bogdan a încheiat cu tătarii un armistițiu, după cum se spune în unele documente, sau o pace, după cum rezultă din altele.

Atît polonezii, cît și ungurii vor face eforturi diplomatice ca să-l scoată pe Bogdan din această alianță cu Selim. Și oricîte neajunsuri reprezenta pentru ambele regate înțelegerea dintre Bogdan și Selim — lucru pe care-l subliniază cînd Sigismund, cînd Vladislav —, lui Bogdan nu i se poate reproșa nimic, pentru că, așa cum remarcă regele polonez într-o scrisoare trimisă lui Ioan Laski, arhiepiscopul de Gnesna, nepăsarea și dezordinea din cadrul regatului polonez au împiedicat trimiterea ajutoarelor solicitate de voievodul moldovean, singurele care ar fi putut să împiedice o înțelegere între Bogdan și Selim⁶⁵.

În lumina celor arătate mai sus putem să spunem că avem de-a face cu o situație tipică din raporturile dintre țările romîne și Poarta otomană, cînd, în urma unei presiuni exercitate de turci și în condițiile în care vecinii nu erau capabili să le ajute, era aleasă calea negocierilor cu turcii și, eventual, acceptarea unor condiții mai grele decît cele de dinainte, prin mărirea tributului, și uneori și a unor noi obligații față de Poartă. Ținînd cont de aceste considerente, se pune întrebarea dacă prin înțele-

⁶⁰ Hurmuzaki, II-3, p. 51.

⁶¹ Ibidem, p. 52 „Quod vojevoda Moldaviae attendens prospicit periculo suo, nam hec vicinitas non aliud quam exitium sibi portendit et nobis inextricabile et sempiternum bellum. Incipit tam cum ipso Selimbeg quam cum Tartaro in gratiam redire et iam inducias habet, pacem tamen firmare noluit usque ad festum S. Georgii”.

⁶² Hurmuzaki, II-3, p. 53. *Et jam ita spe vojevodam Valachiae ad amicitiam suam attrahit multis pollicitationibus et inter ipsum vojevodam et Tartarum inducias fecit*”.

⁶³ Hurmuzaki, II-3, p. 50: „Sed supervenit nuper novitas scripta et pro certa significata per oratorem, quem ejus majestas apud prefatum Tartarum ad presens habet, quod idem vojevoda fedus et pacem cum Tartaris iniit”.

⁶⁴ Ibidem, p. 59: „Valachus literis suis profitetur cum imperatore Precopensi, jubente Selimbego, pacem fecisse...” La p. 60: „Nam vojevoda Moldaviae respondens literis nostris, quibus auxilium ab eo poscebamus, profitetur: se tanquam jussus esset a Selimbegk, quod pacem cum Tartaro Precopensi fecerit”.

⁶⁵ Hurmuzaki, II-3, p. 55.

gerea dintre Bogdan și Selim s-a înrăutățit sau nu situația Moldovei sau dacă au avut loc modificări în raporturile dintre cele două țări⁶⁶.

Am văzut mai înainte că în vremea lui Ștefan cel Mare Moldova nu era considerată printre țările supuse Porții⁶⁷. În 1507 din raportul bailului venețian la Constantinopol reiese că, în timp ce voievodul muntean îi da ascultare sultanului cel moldovean nu făcea acest lucru⁶⁸.

În 1514 însă, în raportul regelui Sigismund către papă, Moldova este trecută în rîndurile țărilor care țin de ascultarea Porții. Nu numai atât, dar, atunci cînd regele polonez evaluează forțele militare ale Imperiului otoman, oastea Moldovei este trecută în rîndul acestora⁶⁹.

Tot din aceeași sursă aflăm că tributul pe care-l plătea Moldova se urcase la 8 000 de ducați, sumă care o dubla pe cea plătită de Ștefan cel Mare și de Bogdan la începutul domniei⁷⁰.

Un alt element care ne demonstrează că avusese loc o schimbare în raporturile dintre cele două țări este însăși afirmația pe care o face Bogdan în legătură cu pacea încheiată cu tătarii în 1512. În scrisoarea trimisă regelui polonez, Bogdan arată că a făcut pace cu tătarii „jubente Selimbego”⁷¹ sau, cu o altă formulă, „jussus esset a Selimbegk”⁷², formulări pe care le întîlnim pentru prima dată în relațiile dintre domnul Moldovei și sultan.

Pe de altă parte, contrar celor afirmate de N. A. Constantinescu, din evoluția relațiilor moldo-turcești între 1512—1538 se pot aduce suficiente dovezi care să arate în mod elocvent că situația de vasalitate a Moldovei pînă la 1538 era un fapt împlinit. Obligația de a participa la campaniile turcești cu un corp de oaste⁷³, amestecul sultanului în afacerile de politică externă a Moldovei, contestîndu-i domnului moldovean dreptul de a încheia tratate de alianță⁷⁴, faptul că domnul moldovean trebuia să fie confirmat în scaun de sultan prin trimiterea steagului și însemnelor obișnuite de domnie⁷⁵ sînt argumente care pledează în favoarea schimbărilor care au avut loc, începînd cu anul 1512, în relațiile dintre Moldova și Imperiul otoman.

În concluzie, lăsînd la o parte unele confuzii care s-au strecurat în informațiile pe care tradiția istorică ni le-a lăsat, știrile documentare ale anului 1512 confirmă și nu înlătură tradiția. Pe baza documentelor pe care le avem la dispoziție se poate constata destul de amănunțit și limpede

⁶⁶ S-ar putea face obiecția că, la data cînd au loc tratative între Bogdan și Selim ultimul încă nu era sultan, deci nu reprezenta Imperiul otoman. Să nu uităm însă că Selim stăpînea, în mod efectiv o mare parte din Imperiul turcesc, vecină Moldovei și că în momentul în care are loc înțelegerea dintre cei doi, Selim era ca și sultan. Vezi Hammer, *Histoire de l'Empire Ottoman*, Paris, 1836, IV, p. 120—121.

⁶⁷ Mehmet Mustafa, *op. cit.*, p. 175.

⁶⁸ Sanudo, *op. cit.*, VII, p. 8; I. Marinescu, *op. cit.*, p. 54, nota 2.

⁶⁹ Hurmuzaki, II-3, p. 170.

⁷⁰ M. Berza, *Haraciul Moldovei și Țării Românești în sec. XV—XIX*, p. 9.

⁷¹ Hurmuzaki, II-3, p. 59.

⁷² Ibidem, p. 63—64.

⁷³ N. Iorga, *op. cit.*, p. 365, 404, și 424.

⁷⁴ Hurmuzaki, suplimentul II, vol. I, p. 46.

⁷⁵ P. P. Panaitescu, *Contribuții la istoria lui Ștefan cel Mare*, București, 1934, p. 14.

că în anul 1512 a avut loc o înțelegere între Bogdan și Selim, înțelegere pe care tradiția a socotit-o prima închinare a Moldovei față de Poarta otomană. În legătură cu obligațiile pe care le-a contractat Moldova față de turci cu această ocazie, datele furnizate de tradiția istorică concordă, în esență, cu obligațiile pe care Moldova le are de îndeplinit între anii 1512 și 1538.

Fără să constituie o cotitură decisivă în relațiile moldo-turcești, înțelegerea dintre Bogdan și Selim reprezintă însă o verigă importantă în procesul de înrăutățire a situației Moldovei față de Imperiul otoman.

ECOUL LUPTELOR PENTRU INDEPENDENȚĂ DE LA SFÎRȘITUL VEACULUI AL XVI-LEA ȘI ÎNCEPUTUL VEACULUI AL XVII-LEA

(O scrisoare a umanistului Martin Crusius către Mihai Viteazul)

DE

EUGEN STĂNESCU

În efortul de a strînge material documentar privitor la istoria poporului român, Demostene Russo, între altele, a excerptat din cele două volume apărute în timpul vieții sale ale jurnalului întocmit zilnic de umanistul german Martin Crusius — și care a rămas inedit timp de trei veacuri și mai bine — pasajele privind evenimentele domniei lui Mihai Viteazul, material documentar publicat în lucrarea sa postumă¹. Al treilea volum, mult mai cuprinzător decît cele două precedente, de curînd apărut, ne prezintă problemele politice romînești de la sfîrșitul veacului al XVI-lea și începutul veacului al XVII-lea, legate în primul rînd de lupta pentru independență condusă de Mihai Viteazul, știri mai numeroase, ample și amănunțite². Se vede aceasta în primul rînd din prezența unei scrisori, redactată în limba greacă și trimisă lui Mihai Viteazul — așa cum obișnuiau adeseori cărturarii de oarecare faimă, doritori să întrețină raporturi apropiate cu marile personalități ale vremii³ — și pe care o trimite la 15 mai 1599⁴. 4600

¹ Demostene Russo, *Studii greco-romîne*, vol. I—II, București, 1939, p. 152—156, unde se află excerptate pasajele din *Diarium Martini Crusi*, ed. Wilhelm Göz și Ernst Konrad, I (1596—1597), II (1598—1599), Tübingen, 1927—1931.

² *Diarium Martini Crusi* (unter Mitwirkung von Reinhold Rau und Hans Widman), ed. Reinhold Stahlecker și Eugen Steger, vol. III (1600—1605), Tübingen, 1958.

³ Astfel, din *Diarium...*, I (1596—1597), p. 96—98 și p. 140—143 reiese că i-a trimis scrisori și lui Sigismund Bathory printr-un anume Stephan Ruef, scrisori în care laudă lupta voievodului transilvănean contra turcilor. Din *Diarium...*, I (p. 276) reiese însă că aceste scrisori n-au ajuns la destinație. În *Diarium...*, II (1598—1599), p. 200 se arată că a trimis o scrisoare dedicatorie, însoțind o lucrare a sa, reginei Elisabeta a Angliei care se pare că a ajuns la destinație.

⁴ *Diarium...*, III, p. 76—77. Această scrisoare, care oglindește preocupările lui Martin Crusius pentru problemele romînești, nu este prima sa încercare de a lua legătură cu Mihai Viteazul. Astfel, în *Diarium...*, II (1598—1599), p. 257 întîlnim un salut pe care umanistul german îl adresează domnului Țării Romînești prin cîțiva călugări greci care-l vizitaseră.

Dă-m mai jos textul acestei scrisori :

Τῷ λαμπροτάτῳ κυρίῳ, κυρίῳ Μιχαήλ :

Βλαχίας καὶ τῶν ἐκεῖ, δεσπότη νικηφόρῳ : κυρίῳ, ἧ πρέπον ἐστὶ προσκυνήσει, τιμητέῳ. ὁ θεὸς εὐδοίῃ.

Κυρίῳ, κυρίῳ Μιχαήλ, Βλαχίας καὶ τῶν ἐκεῖ δεσπότη νικηφόρῳ, ἐν Χριστῷ τῷ μόνῳ ἡμῶν σωτῆρι χαίρειν.

Δέχοιο λαμπρότατε δέσποτα, εὐμενῶς τὸ παρὸν γράμμα : ἀνδρὸς γένους μὲν Γερμανοῦ, γνώμην δὲ φιλέλληνος εἰς αἰεὶ. πρὸ μὲν ἑνὸς ἔτους πρὸ ἡμεῶν ἦσαν δύο ἄνδρες ἐπισκόποι : ὁ μὲν Ἀχρειδῶν, κύριος Ἀθανάσιος : ὁ δὲ Πελαγονίας κύριος Ἰερεμίας : πολλὰ μοι καλὰ περὶ τῆς σου λαμπρότητος λέγοντες : καὶ πρὸς αὐτὴν πορευθησόμενοι. νῦν δὲ καταβαίνει εἰς τὴν τουρκικὴν στρατείαν ἀνὴρ νέος οὗτος, Magister Christophorus Creuserus [μάγιστρος Χριστοφόρος Κρεουσῆρος, γερμανός] κῆρυξ τοῦ Χριστοῦ ἐν τῷ στρατοπέδῳ τῶν Γερμανῶν ἐσόμενος : τοὺς στρατειομένους <εἰς> τὰ τῆς ὁρθῆς πίστεως, καὶ τῆς κατὰ τῶν ἀγαρηνῶν ἀνδρείας προτρέψων : ὑπὸ ἡγεμόνι τοῦ στρατοῦ, τῷ ἐκλάμπρῳ Γεωργίῳ Ἀνδρέᾳ ἀπὸ ὠφειρχίας τῶν τῆς κάτω Αὐστρίας εὐαγγελικῶν κυρίων πολεμάρχῳ. Αὐταὶ μοι τοῦ πρὸς τὴν λαμπρότητά σου τὴν περιβόητον ἐπιστέλλειν αἰτίαι, καὶ ἀφορμαί.

Εὐχομαι οὖν παρὰ τῆς τρισαγίου τρισυποστάτου ἐνιαίας πανσέπτου θεότητος, τῇ ἐπιφανεστάτῃ σου κυριότητι, πᾶν ἐκ τοῦ θεοῦ ἀγαθὸν, καὶ κατὰ τῶν τούρκων νίκας ἐνδοξοτάτας.

Εἴτα δὲ παρακαλῶ, μεθ' ἧς προσκυνήσεως προσήκει : τὴν λαμπρότητά σου δοῦναι μοι συγγνώμην τῆς οἰασδήποτε γραφῆς ταύτης. τέλος δὲ ἐὰν ἴσως ὁ εἰρημένος Κρεουσῆρος τῇ σου λαμπρότητι ἐντύχῃ αὐτῷ εὐνοεῖν καὶ μοι, τῷ ταπεινῷ, ἀντεπιστέλλειν τι.

Ἐρῶ σο ἐν τῷ σωτῆρι Χριστῷ πάντοτε.

Ἀπὸ Τυβίγγης, ἐν Θύριτεμπεργίᾳ πόλεως, ἐν Γερμανίᾳ : τῇ ιε' μηνὸς μαΐου, ἔτει τῆς παγκοίνου σωτηρίας ἀρχῇ.

Τῆς λαμπροτάτης σου κυριότητος πρὸς θεὸν ὑπεεντεύκτης Μαρτῖνος ὁ Κρούσιος, τῆς Τουβιγγαίας ἀκαδημίας διδασκαλός, ἐκατέρως γλώττης καὶ ῥητορικῆς.

Preastrălucitului domn, domn Mihail, stăpînitorului purtător de biruință al Țării Românești și al celor de acolo, domnului, cu plecaciunea care se cuvine, ca • unuia vrednic de cinste, Dumnezeu să-l poarte pe calea cea bună.

Domnului, domnului Mihail, stăpînitorului purtător de biruință al Țării Românești și al celor de acolo, întru Cristos cel singur al nostru mîntuitor, salut.

Primește, preastrălucite stăpînitor, cu bunăvoință, scrisoarea de față din partea unui bărbat, de neam german, dar de spirit filelen pentru totdeauna. Cu un an mai înainte au fost la mine doi bărbați episcopi : cel al Ohridei, domnul Athanasie, și cel al Pelagoniei, domnul Ieremia, vorbindu-mi multe (lucruri) bune despre luminăția-ta și îndreptîndu-și calea înspre domnia-ta. Acum pleacă la oastea contra Turcilor acest tînăr bărbat,

magister Christophorus Creuserus⁵ (magistrul Cristofor Creuseros, (de neam german), care va fi predicator al lui Cristos în tabăra germanilor îndemnând pe luptători întru credința cea dreaptă și întru bărbăție împotriva agarenilor, (aflându-se) sub comandantul armatei, strălucitul Georgius Andreas⁶ de Hofkirchen, general al domnilor evanghelici din Austria de jos⁷. Acestea sînt pentru mine pricinile și prilejurile trimiterii acestei scrisori la vestita ta luminăție.

Mă rog de cea întreit sfîntă și în trei fețe de toți venerata, unică, dumnezeire (să dea) domniei-tale strălucite tot binele din partea lui Dumnezeu și slăvite biruințe împotriva turcilor.

Și încă (vă) rog cu plecăciunea care se cuvine ca luminăția-ta să-mi ierte această scrisoare. Iar în sfîrșit, dacă cumva numitul Creuseros se

⁵ Despre acesta Martin Crusius arată în *Diarium...*, III, p. 76: «D. M. Christoph. Creuserus Kirchotecensis, abiturus in Ungariam, castrensis concionator, mihi prius piè valdedit: et ego ei omnia optima precatus sum.» iar mai departe la p. 78 dă unele detalii în legătură cu același; urîndu-i drum bun: «Ornatissimo Pietate, Virtute, doctrina, iuueni, M. artium et philosophiae, Ecclesiae Christi ministro fidelissimo, D. Christophoro Creusero Kirchâ sub Teccia oriundo; sub inclyto Heroë, D. Georgio Andrea Hofkirchio, etc. Castrensi concionatori constituto, in Hungaria contra Turcas militia.

Proficiscere feliciter: concionare militibus uestris feliciter: hortare ipsos ad pietatem feliciter: dehortare à blasphemiiis, ab omni improbitate, feliciter: pugnare, tu Verbo Dei, et ardentibus 15 precibus, illi tum hisce, tum robore animi et manu, feliciter: profligate hostes christianitatis feliciter: redite in patriam, liberam, ac tutam, cum gloria Dei, et ecclesiarum salute honorisque uestro, feliciter. Amen.

M. Martinus Crusius, Acad. Tybing. Professor 15. Maii 1600. salutis ».

⁶ Acest Georgius Andreas era unul din principalii predicatori evanghelici din Austria, primind însărcinări în acest sens în armata care lupta împotriva turcilor: „castrensi concionatori constituto, in Hungaria contra turcas militia” (*Diarium...*, III, p. 78). El este cel căruia arhiducele Ferdinand al Austriei îi trimite o scrisoare ultimativă privind imediată expulzare a unor predicatori evanghelici aflați în subordinea sa în vremea în care Georgius Andreas activa ca predicator în provinciile austriece (*Diarium...*, II, 1598—1599, p. 411). Despre el Martin Crusius în *Diarium...*, III, p. 76, spune referindu-se la Chr. Creuserus: «Concionabitur sub Duce: Dem Wohlgebornen Herrn, Herrn Georgen Andreen, Herrn von Hofkirch, Freiherrn zu Colnitz und Dresidel, auff Fesendorff, 35 Fürstlicher Durchleuchtigkait Matthiae Ertzhertzen von Österreich Cämmerer, und einer ersamen Landschafft in Österreich under der Ens, bestellten Obersten». Într-alt loc (*Diarium...*, III, p. 78) i se adresează direct recomandîndu-l pe Chr. Creuserus: «Generose et illustris Baro Hofkirchi, Domine Georgi-Andrea, Austriacae sub fluuio Entio illustrium ordinum militiae, in Turcas Dux fortissime:

Auxilium nostrum à Domino: qui fecit coelum et terram.

Dominus custodiat exitum tuum, ac tuorum: custodiat introitum tuum, ac tuorum: ex hoc tempore in perpetuum. Amen.

Sit illustri Dominationi commendatus charus mihi M. Christophorus Creuserus, militiae uestrae castrensis concionator.

Illustris generositatis T. humilis ad Deum Intercessor, Illustr. Acad. Tybing. Professor in XLI. annum, linguarum et oratoriae, M. Martinus Crusius». Rezultă de aici că relațiile proaste dintre Georgius Andreas și arhiducele Ferdinand oglindeau de fapt raporturile încordate dintre Ferdinand și Matthias — care-l ocrotea pe predicatorul evanghelic.

⁷ Precizarea că într-un fel Georgius Andreas avea o astfel de însărcinare din partea notabilităților evanghelice din Austria nu e lipsită de importanță. În *Diarium...*, II (1598—1599, pp. 152, 158, 163) umanistul german deplînge hotărîrea arhiducelui Ferdinand, tolerată de împăratul Rudolf II, de a expulza pe predicatorii evanghelici din Austria și tot acolo (p. 174, 191, 194—195, 205, 245, 286) notează cu satisfacție reacția fermă și violentă a fruntașilor comunității evanghelice față de această hotărîre. Poate că scrisoarea către Mihai Viteazul, ca și alte acțiuni ale lui Martin Crusius se încadrează în lupta generală a protestanților din acel timp împotriva contrareforme.

va întâlni cu luminăția-ta, să-i arăți bunăvoință și mie, celui supus, la rându-ți să-mi trimiți un răspuns.

Să fii sănătos în toate întru Cristos mîntuitorul. Din Tübingen, oraș din Württemberg, în Germania, în 15 ale lunii mai, în anul de la mîntuirea obștească 1600.

Martin Crusius, al preaslăvitei tale Domnii slujitor întru domnul, profesor la universitatea din Tübingen de retorică și cele două limbi.

Aceasta nu este o scrisoare retorică, simplu exercițiu literar, fără conținut real, ci una efectivă, dovadă detaliile concrete cu privire la mijloacele transmisiei scrisorii. Martin Crusius a trimis într-adevăr această scrisoare și a vrut ca ea să ajungă în mîinile lui Mihai Viteazul — căci despre cele două personaje amintite în scrisoare : Christophor Kreuzer și Georg Andreas — cu care avea relații de prietenie, se referă în mai multe locuri ale jurnalului său⁸. Că este o scrisoare efectivă rezultă și din faptul că interesul lui Martin Crusius pentru regiunile sud-estice și dunărene — și care este evident în numeroase lucrări ale sale — nu era numai de natură livrescă, învățatul de la Tübingen întreținînd relații personale și prin corespondență cu reprezentanții greacății postbizantine, care adesea i se adresau pentru ajutor. Astfel, sînt cunoscute relațiile lui Martin Crusius cu Theodosios Zygomalas, prin care a obținut numeroase manuscrise grecești păstrate la Constantinopol și salvate de urgența otomană. În al treilea volum al acestui jurnal apar adesea astfel de relații, schimburi de scrisori, care arată că destul de marea distanță geografică nu putea să împiedice legăturile cărturărești⁹. Alții îl căutau chiar la Tübingen, de obicei clericii care-i aduceau vești din aceste regiuni, ca de pildă, un grup de trei : Dimitros al lui Georgios, Paulos și Ioannes Moskos, care-i dau un fel de portret al lui Mihai Viteazul și un fel de listă a principalelor produse ale Țării Romînești¹⁰, referindu-se la înțelegerea dintre domn și țarul Rusiei sau alții care, pe lîngă obișnuitele cereri de ajutor, încercau să dea un răspuns la informațiile cerute¹¹. Curiozitatea lui Martin Crusius pentru problemele acestei regiuni arată de ce el a încercat să intre în relații personale cu cel pe care-l considera, probabil, ca principal conducător al luptei antiotomane, pentru ca să cunoască mai bine caracterul și detaliile evenimentelor ce se aflau în plină desfășurare.

Ca atare, pentru caracterul efectiv al scrisorii pledează întreg contextul istoric pe care-l putem descifra în jurul ei ; personalitatea umanis-

⁸ *Diarium...*, III, p. 76—78.

⁹ *Turco-Græcia* Martini Crusi; Basel, 1584, p. 90—91, 223, 248 etc.

¹⁰ *Diarium...*, III, p. 83—85, 86—87, 110, 285—286, 319 etc.

¹¹ *Ibidem*, p. 121. Toți aceștia : „... Viderunt Michælem, natione Graecum, μακρογύνεινον, παλικάρι id est juvenem, βλαχίας Waivodam. Moscobita est ejus σύμμαχος : mittensei πολὺ χρυσάφι καὶ ἀσπίς. Sunt ὁμοπίστοι τοῖς Ἑλλησιν. In Walachia Danubius est latus 4 ita-lica miliaria. Tritici et mellis copia ibi est : καλὸς κίσμος, vel τόπος, πλούσιος. Sal ibi ex terra effoditur. Parum vini, ὀλίγον κρασί πολὺ καβιάρι, quod fit ex piscibus...”. Cîteva fragmente din acest pasaj la D. Russo, I, p. 67, notă. De asemenea, la p. 762 se arată că a primit în vizita cîțiva greci (e vorba de anul 1604) de la care a aflat următoarele : „Lingvam latinam in Walachia didicerunt. Vaivodas hodie (Moldaviae, Hieremias; Walachiae, Radul).

tului Martin Crusius (tendențele generale ale activității sale științifice, problemele care-i stăpîneau spiritul și îi determinau cu precumpănire preocupările), faptul că nu numai această scrisoare, ci întreg jurnalul și, mai ales, partea sa ultimă indică un interes deosebit de viu pentru ceea ce se petrecea în Țara Românească, Moldova și Transilvania — și, în sfîrșit, că umanistul german era departe de a fi un fenomen izolat, ci, dimpotrivă, manifestarea conturată a unui curent umanist, ai cărui reprezentanți se aflau în mai toate universitățile germane și care erau legați între ei de asemenea strădanii și preocupări comune. În comentariul pe care-l încercăm în legătură cu scrisoarea lui Martin Crusius către Mihai Viteazul ne vom opri mai ales asupra acestor trei aspecte.

Martin Crusius s-a născut în 1526 și a murit în 1607 la Tübingen, oraș la a cărui universitate a fost profesor din 1559, educînd generații după generații de elinizanți¹². Și-a cîștigat cu repeziciune o reputație care s-a răspîndit în întreaga Germanie, încît conducerea universității a trebuit să-i construiască o nouă sală de cursuri, mai încăpătoare, pentru auditoriul doritor să-i asculte prelegerile — și nu puțini dintre studenți veneau din țări străine. Martin Crusius a întreținut relații strînse cu cărturarii de preocupări apropiate atît din Germania, cît și din alte țări și a exercitat o influență stăruitoare asupra mișcării umaniste din vremea lui, imprimînd, cu pasiunea ce-i era caracteristică, tendințe filelenice — cum mărturisește el singur — exprimate nu numai în cultul pentru antichitatea grecească, ci și în interesul — chiar dacă de multe ori înveșmîntat într-o haină critică — pentru cultura bizantină și cea neogreacă. Din această cauză, el s-a străduit să salveze — cheltuind sume însemnate de bani — cît mai multe monumente ale literaturii vechi sau medii grecești, comandînd, cu toate dificultățile firești, copii după lucrările al căror original nu putea să-l obțină. În acest fel, Martin Crusius apare nu numai ca unul din marii profesori de limbă și literatură greacă ai vremii, ci totodată ca un excepțional animator al unui curent intelectual, care în această parte a Europei va crește mereu în intensitate pînă în veacul al XIX-lea : filelenismul, îmbrăcînd succesiv diferite forme : umanism, luminism, romantism. Departe de a se închista în studierea exclusivă a trecutului — sub forma istoriei sau a literaturii —, el a manifestat o vie curiozitate pentru actualitatea politică și militară. Mărturia cea mai evidentă a caracterului original al personalității acestui umanist este *Diarium*-ul, jurnalul său de însemnări zilnice, în care se amestecă tot felul de detalii, de la cele privind viața zilnică și obișnuită, la înflă-

¹² *Allgemeine deutsche Biographie*, IV, Leipzig, 1876, p. 653; D. Fr. Strauss, *Leben und Schriften des Dichters und Philologen Nicodemus Frischlin*, Frankfurt a. Main, 1855 (în care se ocupă stăruitor de atmosfera cercurilor universitare germane din veacul al XVI-lea)

cărarea cea mai pătimasă în controverse de caracter științific sau politic. Iată de ce viața și activitatea acestui umanist au atras atenția unor reprezentanți de seamă ai istoriografiei noastre mai vechi, ca N. Iorga¹³ și D. Russo¹⁴, care au subliniat importanța documentară pentru istoria țărilor române din a doua jumătate a veacului al XVI-lea a celor mai importante lucrări ale sale.

Contextul de știri privind țările române din acest *Diarium* este destul de bogat. De subliniat este că Martin Crusius, însemnând în jurnalul său tot ceea ce află despre situația țărilor române — ca și despre alte evenimente de o anumită însemnătate politică și militară —, precizează și sursa, și data la care a căpătat informația, indiferent de ziua în care o așterne pe hirtie, de unde valoarea documentară ridicată a acestui *Diarium*. Faptic însă, el nu ne aduce, în linii mari, nimic nou în ce privește cunoașterea noastră despre vremea lui Mihai Viteazul. Rămâne însă un izvor de cea mai mare valoare, pentru cunoașterea atmosferei istorice, a stărilor de spirit și luărilor de poziție diferite față de problemele românești, pentru cunoașterea felului în care acestea găseau audiență și chiar înțelegere în anumite cercuri. În acest sens își are importanța ei scrisoarea trimisă de Martin Crusius către Mihai Viteazul și contextul în care se găsește. Al treilea volum al jurnalului conține știri despre luptele pentru independență și unitate purtate sub conducerea lui Mihai Viteazul în anii 1600—1601. Vom încerca pe scurt să punctăm problemele mai importante la care se referă aceste știri.

Prima jumătate a anului 1600 se referă în primul rînd la împrejurarile caracteristice următoare ocupării Transilvaniei de către Mihai Viteazul și legate, pe de o parte, de negocierile pentru găsirea unei forme cît mai corespunzătoare de organizare a noii situații și, pe de altă parte, de necesitatea extinderii acesteia și asupra Moldovei — ceea ce, de altfel, a și fost realizat o dată cu ocuparea acestei țări și unirea vremelnică a celor trei țări române sub aceeași stăpînire. Astfel, în luna ianuarie ni se vorbește de faptul că domnul Țării Românești intenționează să cedeze Transilvania împăratului, rămînînd în fruntea ei ca „prefect”, apoi că același, ca un fel de compensație, ar pretinde pentru sine cetatea Cașovia¹⁵. În luna februarie, se arată de asemenea că Transilvania va fi cedată

¹³ N. Iorga, *Byzance après Byzance*, București, 1935, *passim*, care se ocupă de cele două lucrări ale lui M. Crusius: *Turco-Graecia* sus-amintită și *Germano-Graecia*, Basel, 1585, în primul rînd pentru conținutul de știri și de atmosferă privind raporturile greco-italiene postbizantine cu țările române în a doua jumătate a veacului al XVI-lea.

¹⁴ D. Russo, *op. cit.*, p. 53—68 și 152—156, care se ocupă mai ales de problema paternității și a datării celor două cronici neogrecești copiate de Th. Zygomalas pentru Martin Crusius și publicate de acesta în *Turco-Graecia*.

¹⁵ *Diarium*..., III, p. 17 și 21. Pentru revendicarea Cașoviei, vezi Veress, VI, p. 16.

împăratului¹⁶. În luna martie, ceva mai precis, că i-a fost incredințată de către împărat lui Mihai Viteazul guvernarea Transilvaniei, că ar putea să capete Oradea ca un fel de schimb, că are bune recomandări la papă, dar că de fapt ar vrea să rețină pentru sine această provincie¹⁷. În luna aprilie se arată că încep să apară amenințări din partea lui Sigismund Bathory, că turcii încearcă să-l cîștige pe domnul Țării Românești de partea lor și că totodată îi stîrnesc pe polonezi împotriva aceluiași¹⁸. În luna mai că, în fața primejdiei întruchipate de alianța dintre Sigismund și coroana polonă, Mihai pornește în campanie; urmează apoi, cu numeroase detalii, descrierea desfășurării modului în care Moldova a fost luată în stăpînire de Mihai Viteazul și cît de puțin traică a putut fi rezistența față de impetuoasa înaintare a armatei conduse de acesta¹⁹. În luna iunie se dau știri complimentare privind campania moldovenească și ajungerea trupelor romîne la granița de nord a țării, cu amănunte chiar în legătură cu efectivele trupelor care au participat la lupte²⁰.

A doua jumătate a anului 1600 privește în primul rînd împejurările care au dus la eșecul încercării de a uni cele trei țări romîne sub aceeași stăpînire a lui Mihai Viteazul. În luna iulie se vorbește de mobilizările polone împotriva domnului Țării Românești, dar și de faptul că încep să se înrăutățească raporturile dintre domn și Poartă, însă că împăratul, care e recunoscut totuși suzeran al Moldovei, dar și sultanul, îl bănuiește pe domnul Țării Românești de o politică proprie, ceea ce îl face să nu aibă încredere²¹. În luna august se arată că ajunsese pînă la Tübingen ecoul discuțiilor care aveau loc în guvernul imperial cu privire la necesitatea ajungerii la o înțelegere stabilă cu Mihai, pentru

¹⁶ *Diarium* . . . , III, p. 35.

¹⁷ *Ibidem*, p. 36 și 41: „Walachus a Caesare petit, aut sibi gubernationem Transylvaniae relinqui, aut sibi Grosswardinum tradi. Valdi prudens” (Hurmuzaki, IV-1, p. 21, și 38; XII, p. 707, 740—742 și 823; Veress, VI, p. 56, 57, 70, 76—77 etc.) p. 42: „Walachus Despota, etsi non est Catholicus, Papae diligenter commendatus est”, p. 46: „ὁ βλάχος Μηχαῖλ”, „sibi et filio videtur Transyl. retenturus”.

¹⁸ *Ibidem*, p. 51 și 57: „Turca legationem honestiss. et preciosa munera misit ad Despotam Walachiae. Videtur hic nondum traditurus Caesari Transilvaniam”; p. 70 (Pentru solia turcă la Mihai: Hurmuzaki, IV-1, p. 40; IV-2, p. 20 și 247; XII, p. 626, 721, 765—771, și 790; Veress, VI, p. 54 și 77—79).

¹⁹ *Ibidem*, p. 75: „... Occurrit Walachus”; p. 87, 96 și 101: „... Hieremias, ut dicitur, ad Turcicum solum cessit: et Michael totam Moldaviam occupavit: qui et Hieremiam et Sigism. praelio superavit, persequens usque ad fl. Nester. Ibi volens effugere Sigismundus, summersus dicitur perisse... Ceteri, partim caesi, partim capti. Fama autem coacti, ad praelium festinant Michaëlic”.

²⁰ *Ibidem*, p. 101: „Priora confirmantur: nempe 18 Maii, a 10. hora usque in noctem, praelium accidiisse. Battorus habuit 30 millia. Mold. et Turc. et Tart. sed. Michael ad 40 millia: et victor 8 millia hostium occidit illosque, qui non in aquis perierunt cepit. Sigismundus mit 40 Pferden ausgerissen; sed Hieremias, amissus: qui putatur in aquis perisse: alii, auff der Walstatt. Sic Moldaviam Michael occupavit” și la p. 112; (detalii asemănătoare: Hurmuzaki, III-2, p. 356 și 358; IV-1, p. 50 și 57; XII, p. 913, 933 și 934; Veress, VI, p. 103, 113—115, 125—126 și 130.)

²¹ *Ibidem*, p. 113, 116 și 130: „valachus hat Caesari Moldaviam lassen hulden: und filium, gubernatorem constituit”. Că Mihai considera că Moldova se afla de asemenea sub suzeranitate imperială, vezi cererile pe care le adresează lui Rudolf al II-lea, p. 134.

înțelegere fiind în primul rînd unul din consilierii de politică externă ai împăratului Rudolf al II-lea, dr. Pezzen²². În luna septembrie se arată că turcii au de gînd să năvălească în Țara Romînească, că Mihai este gata să cedeze împăratului Transilvania dacă în fruntea acesteia este numit fratele lui Rudolf al II-lea, Maximilian, că poate să strîngă forțe importante în războiul împotriva turcilor și, în sfîrșit, că în Transilvania lucrurile începeau să capete o întorsătură amenințătoare pentru stăpînirea lui Mihai Viteazul, ceea ce se va termina cu unirea dintre generalul imperial George Basta și nobilii transilvăneni și cu înfrîngerea domnului în lupta de la Mirăslău; Martin Crusius, care pînă la această dată manifestase o simpatie pronunțată pentru domnul Țării Romînești, dovadă scrisoarea, treptat se face ecoul calomniilor ce încep să fie puse în circulație la adresa lui Mihai, atît de curtea imperială, cît și de cercurile aflate sub influența coroanei polone; intervin aici și informații fanteziste, ca, de pildă, o victorie a fiului lui Mihai împotriva lui Sigismund Bathory în Moldova²³. În luna octombrie se dau amănunte în legătură cu situația grea a lui Mihai Viteazul, care încearcă să ajungă la o înțelegere cu turcii, apoi că dorește să se justifice în fața împăratului, acceptînd în această privință condiții destul de grele, în sfîrșit, că Moldova era ocupată de către Sigismund Bathory și Ioan Zamoisky și că lucrurile tindeau să se agraveze în Transilvania și Țara Romînească²⁴. În luna noiembrie se vorbește de cererea de ajutor adresată de Mihai Viteazul împăratului, precum și de înfrîngerea hotărîtoare pe care a suferit-o în Țara Romînească din partea armatelor polone²⁵. În luna decembrie, jurnalul — poate din cauză că Martin Crusius nu era întotdeauna destul de bine informat, poate din cauză că — ca și în cazul presupusei victorii a fiului lui Mihai împotriva lui Sigismund — nutrea încă o anumită simpatie pentru lupta lui Mihai Viteazul, se referă la o victorie a lui Mihai împotriva polonilor, în care chiar Sigismund Bathory ar fi pierit, adăugînd ulterior că a primit o confirmare în legătură cu aceasta; aci este și știrea că la Constantinopol un trimis al domnului Țării

²² *Diarium*... , p. 141: „Doctor Bez scribit, se Caesari omnia bene cum Michaelae Waivoda transegiſſe” (pentru atitudinea consilierului imperial dr. Pezzen, vezi Hurmuzaki, III-2, p. 344; XII, p. 731, 932, 967 și 972; Veress, VI, p. 150, 156, 168 și 170), p. 148: „Walachiae Despota, nec in Caesarum nostrum, nec in Turcam, fidelis videtur. Existimatur, ei bellum illatum iri a Turcis, et Tartaris, et Polonis. Ideo se instruit”.

²³ *Ibidem*, p. 150: „ὁ Μιχαὴλ σὶ Caesar fratrem mittant, vult ei Transylv... tradere. Sin alium: se praefici his regionibus petit. Potest 100 000 milites contra Turcam collegere” (despre planurile lui Mihai de mare ofensivă contra Constantinopolului vezi Veress, VI, p. 16, 26, 99 etc.), p. 151, 156, 159, 166 și 170: „dicitur filius Michaelis in Moldavia Chrysodontem pugna devicisse: et fugatum eius exercitum, ad 7 mill. persecutus esse. (despre această presupusă victorie, Veress, VI, p. 198.)

²⁴ *Ibidem*, p. 178: „Walachus cupit pacem a Turca redimere dandis annuatim 30 000 talarorum...”. (Pentru negocierile de pace cu Poarta în oct.—nov. 1600 vezi Veress, VI, p. 232, 233 și 277.) p. 184: „...Walachus, post cladem, in castello obsessus a Caesarianis, petit inducias: et vult Caesari se purgare...”. (pentru justificarea alianței dintre Basta și nobilimea maghiară aceleași argumente la Hurmuzaki, III-2, p. 348; IV-1, p. 103, 122—123, 136—137).

²⁵ *Ibidem*, p. 191.

Românești ar fi fost executat după torturi îngrozitoare din porunca sultanului²⁶.

Prima jumătate a anului 1601 se referă mai ales la negocierile dintre Mihai Viteazul și curtea imperială în vederea restabilirii situației care se dezvoltase atât de grav pentru interesele domnului, dar și ale împăratului — din care cauză apare din nou tonul de simpatie, favorabil lui Mihai. În luna ianuarie se arată că Mihai Viteazul a fost primit la Viena cu deosebită strălucire de către arhiducele Matei, urmașul lui Rudolf al II-lea și viitorul împărat²⁷. În luna februarie se dau știri în legătură cu pierderea Transilvaniei de către Habsburgi, o dată cu revenirea în scaun a lui Sigismund Bathory, împrejurări în care jurnalul susține că soția și fiul lui Mihai Viteazul au fost reținuți ca ostatici de către acesta; de altfel la această problemă jurnalul se referă și în alte părți²⁸. În luna martie, unele date în legătură cu aceleași evenimente²⁹. În luna aprilie se dau amănunte în legătură cu perfectarea înțelegerii dintre Mihai Viteazul și împăratul Rudolf al II-lea în ce privește pornirea campaniei pentru restabilirea situației în Transilvania și Țara Românească³⁰. În lunile mai și iunie se vorbește de începutul pregătirilor militare ale lui Mihai Viteazul în vederea campaniei, o dată cu ajungerea lui la Cașovia, și despre teroarea exercitată de către Sigismund Bathory în Transilvania³¹.

A doua jumătate a anului 1601 privește pregătirea și desfășurarea campaniei care a dus, o dată cu lupta de la Gorăslău, la restabilirea stăpînirii habsburgice în Transilvania și la asasinarea mișlească a lui Mihai. În luna iulie, vorbindu-se de aceasta, se pune accentul pe faptul că principala nădejde este și rămîne domnul Țării Românești³². În luna august se dau amănunte în legătură cu desfășurarea campaniei și, mai ales, cu lupta de la Gorăslău, unde Sigismund Bathory a suferit o înfrîngere decisivă din partea forțelor unite ale lui Mihai și Basta, ceea ce autorul subliniază în chip permanent, punîndu-l în general pe Basta pe planul al doilea³³. În luna septembrie se dau știrile, ajunse cu oarecare întîrziere la Tübingen — și Martin Crusius nu-și ascunde surprinderea —, despre asasinarea domnului de către mercenarii lui Basta; totuși, într-un fel

²⁶ *Diarium...*, p. 201, 202: „ὁ Μιχαὴλ hat die Polonus herwider auff's haupt geschlagen... Fetur in illa Polonorum clade ὁ Χρυσόδου (Dintele de Aur, cum era poreclit Sigismund Bathory) perisse: et 10 Duces capti esse: et Polonicus Cancellarius, circumdatus esse”. (că au existat zvonuri despre această presupusă victorie contra polonilor, vezi Veress, VI, p. 272, 278), p. 204 și 217: „Legatum Walachicum Sultanus vivum excoriavit et postea facibus ardentibus delevit (Hurmuzaki, IV-2, p. 32; Veress, VI, p. 289).

²⁷ *Ibidem*, p. 218: „Michaël Vaivoda, multis comitatus, Viennam 25 passati, aggressus est: et magnifice ab Archiduce Mathia exceptus...” și p. 221.

²⁸ *Ibidem*, p. 232 și 239.

²⁹ *Ibidem*, p. 244.

³⁰ *Ibidem*, p. 258: „Michaël Vaivoda cum magna gratia a Caesare dimissus, et una thonna Thalerorum instructus, singulisque mensibus 20 M. Thalerorum accepturus, posthac remgeret” și p. 265.

³¹ *Ibidem*, p. 274 și 288.

³² *Ibidem*, p. 304.

³³ *Ibidem*, p. 309: „... Magno proelio victus a Mich. Walachiae domino et a G. Basta”; p. 313 și 322: „... Victum esse a Walacho et Caesarianis...”; p. 323 și 325.

care nu arată în chip precis că împărtășește această explicație, el înseamnă justificarea calomnioasă în ce-l privește pe Mihai pusă în circulație de către cercurile influențate de Basta³⁴. În luna octombrie se dau amănunte în legătură cu complicata situație din Transilvania și, ceea ce nu e lipsit de interes, se arată că românii trec de partea lui Sigismund Bathory — probabil din cauza asasinării lui Mihai³⁵. În lunile noiembrie — decembrie înțilnim informații privind situația din Transilvania și Țara Românească după evenimentele precedente, care arată că în aceste părți ale Europei nu se considera că situația evolua favorabil intereselor imperiale³⁶.

Mai departe, pentru anii următori, pînă în 1605, știrile privitoare la țările române nu au o deosebită importanță; se vede de aici că ceea ce reținuse atenția autorului jurnalului a fost în primul rînd personalitatea lui Mihai Viteazul și acțiunile întreprinse de către acesta.

Scrisoarea către Mihai Viteazul, ca și contextul ei de știri privind situația țărilor române la sfîrșitul veacului al XVI-lea și începutul veacului al XVII-lea pun în lumină nu numai curiozitatea și interesul științific pentru aceste regiuni, ci și o anumită poziție ideologică, care ar putea să explice constanța și insistența preocupărilor pentru astfel de probleme, Martin Crusius fiind de fapt reprezentantul unui curent care ocupă un loc important în umanismul german din veacul al XVI-lea. În primul rînd, acest curent are un caracter german și, din această cauză, sprijină pretențiile habsburgice de hegemonie europeană și, ca atare, politica imperială de expansiune spre răsărit; într-un loc, în acest *Diarium* se arată că Martin Crusius era partizanul teoriei medievale a celor patru monarhii universale, adaptată la împrejurări contemporane, anume că a patra monarhie universală este și trebuie să fie considerată numai cea a împăraților germani — tendință care se vede și la alți umaniști ai vremii³⁷. În al doilea rînd, acest curent are un caracter protestant, de unde tendința de toleranță religioasă și capacitatea de mai mare înțelegere pentru problemele răsăritene, știut fiind că bisericele protestante, începînd cu prima jumătate a veacului al XVI-lea, ca și în primele decenii ale veacului al XVII-lea, au încercat adeseori să ajungă la o platformă comună anti-papală cu biserica ortodoxă, mergînd pînă la convertirea la protestantism a patriarhului ecumenic Kyril Lukaris³⁸. Iată de ce spunem că po-

³⁴ *Diarium*..., p. 330: „ὁ Μιχαήλ α suo collega confossus et decollatus est: quia crudelis devastator et combustor locorum; et Caesari Transylvaniam dare recusans utpote iam al tera vice a se captam”; p. 334 („Justificarea” asasinării, între altele, la Hurmuzaki, IV-1, p. 266; XII, p. 1 218, 1 228 și 1 232; Veress, VI, 432—433, 438—439, 442—443, 444—446 etc.).

³⁵ *Ibidem*, p. 317: „ὁ Χρυσόδους „rursus habet exercitum, et ad eum deficiunt Walachi”.

³⁶ *Ibidem*, p. 363, 364, 371 și 392.

³⁷ *Ibidem*, p. 88: „Perlegebam defensionem quartae Monarchiae Romano Germanicae, contra Joan. Bodinum, Mathaei Dresseri...”.

³⁸ Acest punct de vedere (umanismul și apropierea dintre cele două biserici) cu detalii, la Ernst Gerland, *Das Studium des Byzantinischen Geschichte vom Humanismus bis zur Jetztzeit (Texte und Forschungen zur byzantinisch-neugriechischen Philologie*, 12), Atena, 1934, p. 30—32.

ziția lui Martin Crusius nu este izolată, ci face parte dintr-un curent care își are numeroși reprezentanți, dintre care considerăm necesar să pomenim aici câțiva: Hyeronimus Wolff, Holtzmann-Xylander, David Chytraios, Johannes Leunclavius și alții.

Hyeronimus Wolff a fost profesor la universitatea din Augsburg și și-a câștigat merite însemnate în editarea autorilor bizantini și în încercarea sa programatică de a pune pe picioare un adevărat corpus al istoriei Bizanțului din punct de vedere al izvoarelor narative; în prefețele la edițiile sale de texte, el se arată conștient de importanța actuală a activității sale și arată acest lucru³⁹ prin comparațiile pe care le încearcă mereu între Imperiul romano-german și Imperiul bizantin, pledând în favoarea primului. În măsură similară, Holtzmann-Xylander, profesor la universitatea Heidelberg, de asemenea în prefețele la edițiile sale de texte, a manifestat aceleași tendințe⁴⁰. Mai mult decât aceștia, David Chytraios, profesor la universitatea din Rostock, a desfășurat nu numai din punct de vedere cărturăresc, ci și practic, prin călătorii și tratative, o activitate asiduă de apropiere între protestantism și ortodoxism; în acest sens, el a făcut mult pentru cunoașterea mai bună în centrele universitare europene a stărilor de lucruri din Europa sud-estică⁴¹. Dar mai cu seamă Johannes Leunclavius, care a fost câțiva timp profesor la universitatea din Heidelberg, prin bazele pe care le-a pus turcologiei moderne și prin interpretarea pe care a dat-o perioadei de sfârșit a Imperiului bizantin și de început a Imperiului otoman, în sensul inevitabilității istorice, dar și a necesității extinderii în aceste regiuni a Imperiului romano-german, se încadrează cu limpezime în același curent⁴².

Tübingen, Augsburg, Rostock, Heidelberg, Martin Crusius, Hyeronimus Wolff, Holtzmann-Xylander, David Chytraios, Johannes Leunclavius — nu personalități izolate, ci un curent umanist întors cu o față foarte atentă — spre problemele dănărene și balcanice, iată ceea ce explică scrisoarea umanistului german către domnul Țării Românești și întreaga sa preocupare pentru problemele din aceste părți ale Europei.

³⁹ H. Wolff, Prefețe la lucrarea sa *Nicetas Acominate Choniatae* ..., Geneva, 1593; Prefața dedicatorie la *Georgii Cedreni Annales* ... *Guilielmo Xylandro* ..., Basel, 1566 etc.

⁴⁰ Holtzman-Xylander: Prefața la *Georgii Cedreni Annales* ..., Basel, 1566.

⁴¹ D. Chytraios, *Oratio de Statu ecclesiarum hoc tempore in Graecia, Asia, Africa, Ungaria, Bohemia cuius epistolae aliquot Patriarchae Byzantium ... accesserunt*, Frankfurt, 1580.

⁴² I. Leunclavius, *Librorum est universi juris romani* ..., Basel, 1575, „*Annales Sullanorum Othmanidarum a Turcis sua lingua scripti*“, Frankfurt, 1588 și 1596; *Historiae musulmanae Turcorum*, 1591.

DOCUMENTE INEDITE ALE CANCELARIEI MOLDOVENEȘTI DIN VEACUL AL XVI-LEA (DIN ARHIVA METOCULUI SF. MORMÎNT DIN CONSTANTINOPOL)

DE

P. MIHAIL

Documentele ce le publicăm fac parte din fondul arhivistic al metocului Sf. Mormînt din Constantinopol, pe care l-am cercetat în anul 1931. Ele provin din Moldova de unde au fost aduse în urma secularizării averilor mănăstirești.

Prin editarea lor încercăm să răspundem unei necesități vădite din ce în ce mai mult la noi în țară, și anume aceea de a valorifica sursele de informare din domeniul de cercetare al istoriei, rămase pînă acum necunoscute.

Actele medievale moldovenești prezentate aici, în număr de 23, sînt în totalitate originale slave din perioada anilor 1548 august 22—1600, iulie 29, fiind emise de cancelariile domnești.

Din rîndul acestora, 14 sînt inedite, iar celelalte 9 documente au mai fost publicate fie după copii slave sau traduceri vechi romînești — uneori defectuoase —, fie după rezumate.

Aproape toate sînt întăriri domnești de proprietăți pentru mănăstirile : Bistrița, Galata, Pobrata, Sf. Sava și Tazlău. Doar cîteva documente sînt confirmări ale domniei pentru stăpînirea unor ocini de către alte persoane.

Printre documentele care atestă dreptul de posesiune acordat mănăstirii Bistrița asupra unor locuri din Moldova se numără și originalul cărții lui Mihai Viteazul, dat din Iași în 1600 iulie 29, cunoscut pînă acum numai dintr-o traducere.

În ceea ce privește mănăstirea Galata, din cîte cunoaștem pînă în prezent, actul din 1577 februarie 25 scris în Iași, este cea mai veche mențiune documentară care-i atestă existența. Iar documentul din 1584 septembrie 19 aparținînd aceleiași mănăstiri face parte dintre puținele acte eliberate de cancelariile țărilor romîne *din porunca doamnei*. Docu-

mentul se încheie cu formula : „*сама рокожада рече*”. adică : „Însăși doamna a zis”, urmată de textul : „*манса сына*”, adică „Manul a învățat”.

1. — 1548 (7056) *august 22, Botoșani*

Iliaș Rareș voievod dă mănăstirii Pobrata două sate, Hlinița și Dracinița din ținutul Cernăuților, pentru cei 100 de ughi primiți de la Petrea Vartie și dați de domn turcilor.

2. — 1558 (7064) *martie 4, Vaslui*

Alexandru Lăpușneanu voievod întărește lui Vasilie, Toader și altor rude ale lor ocină la satul de mai jos de gura Strîmbei la Agești.

3. — 1559 (7067) *iunie 17, Orhei*

Alexandru Lăpușneanu voievod dăruiește mănăstirii Sf. Sava satul Ocna de la Orhei.

4. — 1565 (7073) *mai 13, Iași*

Alexandru Lăpușneanu voievod întoarce mănăstirii Tazlău satul Tăteștii pe Tazlăul Sărat, ce-i fusese luat pe nedrept.

5. — 1570 (7078) *mai 11, Iași*

Bogdan Lăpușneanu voievod întoarce mănăstirii Pobrata două sate, Dobrușa și Călugărenii din ținutul Soroca.

6. — 1572 (7080) *martie 7, Iași*

Ioan voievod împuternicește pe călugării de la mănăstirea Tazlău să țină satul Tăteștii pe Tazlăul Sărat, ce le fusese luat pe nedrept.

7. — 1577 (7085) *februarie 25, Iași*

Petru Șchiopul voievod dăruiește mănăstirii Galata satul Voru-vești și vii, din ținutul Cîrligăturii.

8. — 1578 (7086) iunie 15, Iași

Petru Șchiopul voievod întărește mănăstirii Bistrița cuturile Peneu și Lupeni, care ascultă de satul Mogești.

9. — 1581 (7090) decembrie 1, Suceava

Iancu voievod confirmă hotărnicirea făcută de Topa, staroste de Covurlui, la satele Mogești, Lupeni și Peneu ale mănăstirii Bistrița.

10. — 1584 (7093) septembrie 19

Doamna Maria, soția lui Petru Șchiopul, confirmă mănăstirii Galata satul Teșori din ocolul Botoșanilor dăruit de soțul ei.

11. — 1584 (7093) octombrie 21, Iași

Petru Șchiopul voievod întărește mănăstirii Galata satul Plopi, arătându-se și hotarele.

12. — 1586 (7094) august 5, Iași

Petru Șchiopul voievod întărește călugărului Teodor o prisacă la Piscul Cornilor, între Vaslui și Vasluiueț, cumpărată de la Agafia, soția lui Maxin, fost pîrcălab de Neamț.

13. — 1588 (7097) noiembrie 2, Fălciu

Petru Șchiopul voievod poruncește lui Crăciun vâtaf să aleagă din nou hotarul la satele Mogești și Piscul, ale mănăstirii Bistrița, pentru care era în pricină cu mănăstirea Neamț.

14. — 1588 (7097) noiembrie 17, Bîrlad

Petru Șchiopul voievod împuternicește pe urednicelul mănăstirii Bistrița să apere o dumbravă a mănăstirii aflată la satul Mogești.

15. — 1590 (7099) noiembrie 10, Iași

Petru Șchiopul voievod confirmă hotarul satelor Moreni și Dobrușa ale mănăstirii Pobrata, ales de Belici vâtaf, pentru care mănăstirea era în pricină cu răzeșii din Piteacica, Răcești și altele.

16. — 1591 (7099) mai 8, Galați

Petru Șchiopul voievod împuternicește pe egumenul mănăstirii Bistrița să țină prisaca de la Fundu.

17. — 1591 (7100) decembrie 27, Iași

Aron Tiranul voievod întărește mănăstirii Bistrița o veche braniște.

18. — 1592 (7100) februarie 23, Iași

Aron Tiranul voievod întoarce mănăstirii Galata satul Sadna din ținutul Romanului.

19. — 1592 (7100) februarie 24, Iași

Aron Tiranul voievod întărește mănăstirii Galata satele Pizdeni și Plopi, arătându-se și hotarele lor.

20. — 1596 (7104) martie 16, Suceava

Ieremia Movilă voievod întărește mănăstirii Bistrița siliștea Tătaruși în ocolul Pietrei.

21. — 1596 (7104) august 6, Suceava

Ieremia Movilă voievod împuternicește pe egumenul mănăstirii Bistrița să taie un iaz la Mogești.

22. — 1598 (7106) iunie 13, Iași

Ieremia Movilă voievod poruncește lui Vasilie, pîrcălab de Neamț, să scoată pe Giorzu din satul Mînjești al mănăstirii Bistrița, cu care aceasta a avut pîră.

23. — 1600 (7108) iulie 29, Iași

Mihai Viteazul voievod întărește mănăstirii Bistrița hotarul satului Mogești, așa cum fusese înainte de a fi luat de Mitrofan mitropolitul și dat mănăstirii Neamțul.

1

1548 (7056) august 22, Botoșani

† Иліаш воєвода божію милостію господаръ земли Молдавскон дали есмы нашии свѣтан монастыри въ Побратѣ идеже ест Храм архіерарха и чюдотворца Христова Николаа двѣ села именни Хлинница и Драчинница въ Черновеском дръжавѣи що бѣли прислѣшши къ Шипинцѣхъ. И оустали сѣ калѣгерѣи въ Побратѣ и дали господствѣи мы сто 8г червеныхъ колаи намъ требовали въ Тоуркѣи що тѣи р 8г червеныхъ бѣли дани свѣтѣи монастыри въ Петра Барткович бѣвшаго прѣкълаба. Тоѣ всеи вишеписанное како да сѣт селове свѣтѣи монастыри въ насъ и съ вѣсемъ доходоу. И да имають они чинити въ годѣ до годѣ памѣт вишеписанномъ Петри Бартикѣи...

Протоже ни да сѣ не смншае прѣдъ сѣмъ листомъ нашимъ.

Иисъ въ Ботѣшани, въ лѣто 7056 августъ кѣ.

Самъ господинъ рекъ

† Iliș voievod, din mila lui Dumnezeu, domn al țării Moldovei. Am dat sfintei noastre mănăstiri de la Pobrata, unde este hramul arhierarhului și făcătorului de minuni al lui Hristos Nicolaie, două sate, Hlinița și Dracinița din ținutul Cernăuți, care au fost ascultătoare de Șipinți. Și s-au sculat călugării de la Pobrata și au dat domniei mele o sută de ughi roșii cînd ni s-au cerut de turci. Acești 100 de ughi roșii au fost dați sfintei mănăstiri de către Petrea Varticovici, fost pircălab. Toate cele mai sus scrise să fie sate ale sfintei mănăstiri de la noi și cu tot venitul. Și să facă ei din an în an pomenire mai sus scrisului Petre Vartic. De aceea, altcineva să nu se amestece înaintea acestei cărți a noastre.

S-a scris la Botășani, în anul 7056 <1548> august 22.

Însuși domnul a spus.

Orig.. hirtie (16 × 21,5 cm), pecete aplicată.

2

1558 <7064> martie 4, Vaslui

† Илѣзандръ воєвода божію милостію господаръ земли Молдавсконъ. Оуже придоше прѣдъ нами и прѣдъ нашими молдавскими боярѣи слѣга нашъ Дръганъ и сестра его Мѣріе и матѣишъ ихъ Пинѣшка по своєю доброй волею никимъ непоиждѣнии ани присловани и продали свою правѣю отчинѣи и дѣдчинѣи и привиліи на потвѣрженіе що имала мошѣи ихъ Добра въ дѣда господствѣи ми въ старого Стефана воєводѣи въ половина села пониже сѣти Стрѣмѣи у ижесть въ четвѣртѣа частъ що съ избѣретъ частъ Добра половина. Та продали слѣгамъ нашимъ Касиліеи и братѣи его Тодарѣи и кѣмнатѣи его Грозавѣи и Лѣпеи и Шѣкѣи его Петри и Никори и Дръгоманѣи за дѣкѣтъ и шестидѣскѣтъ златъ татарскѣи.

И ѡставшнѣ сѣбѣи нашии Каснаїе и братъ его Тоадер и Грозав кѣмнатъ его и Лѣне и Петръ ѡнѣкъ его и Никодаръ и Дръгоман и заплаћани всѣ исполна тотѣи вишеписаниѣи пинѣзи дѣѣстѣ и шестидѣсѣтъ златъ татарскѣи ѡ рѣки Дръганѣ и сестри его Мѣрїи матушїи нѣи пинѣшци да ѣстъ имъ ѡтъ насъ ѡрѣкъ и съ вѣсемъ доходоу нѣи али да имъ ѣстъ на сѣдми части една часть Каснаїю а дрѣгаа часть Тоадерѣ братъ его третѣа часть Грозавѣ четвѣртѣа часть Лѣне петѣа часть Петри ѡнѣкѣ его шестѣа часть Никори сѣдмаа часть Дръгѣманѣ. Ни да сѣи не ѡмѣшѣетъ.

Писъ ѡ Каснаїи в лѣто \times $\overline{\text{V}}\overline{\text{I}}\overline{\text{I}}\overline{\text{I}}$ $\overline{\text{M}}\overline{\text{A}}\overline{\text{R}}\overline{\text{T}}\overline{\text{I}}$ $\overline{\text{A}}$

† Самъ господинъ казѣа

† Петрашко <писѣа>

† Alexandru voievod, din mila lui Dumnezeu, domn al țării Moldovei. Iată au venit înaintea noastră și înaintea boierilor noștri moldoveni sluga noastră, Drăgan și sora lui, Mărie, și mătușa lor Anușca, de bunăvoia lor, nesiliți de nimeni nici asupriți, și au vîndut dreapta lor ocină și moșie și privilegiu de întărire pe care l-a avut bunica lor Dobra de la bunicul domniei mele, de la Ștefan voievod cel Bătrîn, din jumătatea de sat mai jos de gura Strîmbei la Ajest, din a patra parte ce se va alege partea Dobrei jumătate. Aceasta au vîndut-o slugilor noastre Vasilie și fratelui său Toader și cumnatului lor Grozav și lui Lupe și nepotului lor Petrea și lui Nicoară și lui Drăgoman, pentru două sute și șaiszeci de galbeni tătărești. Și sculîndu-se slugile noastre Vasilie și fratele său Toader și Grozav cumnatul lor și Lupe și Petrea nepotul lor și Nicoară și Drăgoman, au plătit tot deplin acei mai sus scriși bani, două sute și șaiszeci de galbeni tătărești, în mîna lui Drăgan și a surorii lui, Măria, și a mătușii lor Anușca, să le fie de la noi uric și cu tot venitul; însă să le fie pe șapte părți, o parte lui Vasilie, altă parte lui Toader, fratele lui, a treia parte lui Grozav, a patra parte lui Lupe, a cincea parte lui Petrea nepotul lor, a șasea parte lui Nicoară, a șaptea parte lui Drăguman. Altul să nu se amestece.

S-a scris la Vaslui, în anul 7064 (1556) martie 4.

† Însuși domnul a spus.

† Petrașco <a scris>.

(Pe verso, în romînește :) „Pre Budești den gios de gura Strîmbei, la Agestru la Chigeci”.

Orig., hîrtie (16 × 21 cm), pecete aplicată.

3

1559 (7067) iunie 17, Orhei

† Пѣздандаръ ковевода божїю милостїю господаръ земли Молдавскон. Оуже прозволѣнѣи господствоу ми нашимъ благоимъ прозволѣнїемъ и чистимъ и свѣтлымъ срѣдцемъ и ѡтъ вѣсеи нашихъ добрая воляи и ѡтъ бога помощїи и дадохомъ

и помилочахом свѣтаа митрополіе въ патриершіе ндеже ест Храм свѣтосе
Къскресеіне живодавномъ гробѣ въ Іерусалимскаго града и ндеже ест молебникъ
и родителъ нашъ кѣр Германъ патриархъ Іерусалимскій и пакъ и свѣтѣи нашіи
молебни монастыри въ свѣтаго Сава съ єдиному селу Ѡкна въ Ѡрхю що се зоветъ
Ѡкна бити за добитокъ тѣмъ свѣтѣмъ мѣстѣмъ съ въсемъ доходомъ непорочно
николиже на вѣки. Ни да сѣ не смншаѣтъ.

Писъ Ѡрхю, в лѣто 7323 юніе 21.

† Alexandru voievod, din mila lui Dumnezeu, domn al țării Moldovei. Iată am binevoit domnia mea cu a noastră bunăvoință și cu curată și luminată inimă și din toată bunăvoia noastră și cu ajutor de la Dumnezeu, am dat și am miluit sfânta mitropolie de la patriarhie, unde este hramul sfintei învieri a mormintului dător de viață din cetatea Ierusalimului și unde este rugătorul și părintele nostru, chir Gherman patriarh al Ierusalimului, și iarăși și sfintei noastre rugi mănăstirii de la Sfântul Sava cu un sat Ocna de la Orhei ce se chiamă Ocna, să fie pentru chiverniseală acelor sfinte locuri cu tot venitul, neclintit niciodată în veci. Altul să nu se amestece.

S-a scris la Orhei, în anul 7067 (1559) iunie 17.

Orig., hîrtie (33 × 21 cm), pecete aplicată.

4

1565 (7073), mai 13, Iași

† Александръ воєвода мно҃стїю божїею господарѣ земли Молдавскон.
Ѡже дадохъ и кратихъ господствомъ свѣтлѣмоу нашему монастырѣ Тазловскомъ
селу свое на намѣ Тѣтеціи на солонихъ Тазловѣ що тоє село правѣе кѣплени
было Петръ воєводѣ и даанїе вышереченномъ молбѣи и неправедно порѣшено
было нѣкакѣ а господство ми изверѣтшъ ми по истинѣ пакы помилочахъ свѣ-
таго Храма въ сдрѣженїе вѣчно како да естъ съ въсемъ доходомъ непорочно.

Ни да сѣ не смншаѣтъ предъ симъ листомъ нашимъ.

Писъ Іасъ в лѣто, 7073 маи 11.

† Alexandru voievod, din mila lui Dumnezeu, domn al țării Moldovei. Iată am dat și am întors domnia mea sfintei noastre mănăstiri Tazlău satul ei, anume Tăteștii pe Tazlăul Sărat, care sat a fost dreaptă cumpărătură a lui Petru voievod și danie mai susnumitei rugi și cu nedreptate a fost stricată cîndva, iar domnia mea aflînd după adevăr am miluit iar

sfintul lăcaș întru întărire veșnică, să-i fie cu tot venitul neclintit. Altul să nu se amestece înaintea acestei cărți a noastre.

S-a scris la Iași, în anul 7073 <1565> mai 13.

Orig., hirtie (23 × 17 cm), pecete aplicată.

5

1570 (7078) mai 11, Iași

† Богдан воевода вожією милостією господаръ земли Молдавскон. Ёже дадох и вратихъ господство ми нашен молен монастыри Пократскон двѣ села в волост Сороцскон на имѣ Добрушѣ и Кълугѣрѣнїи и съ млинни що тоти выше писанихъ селѣхъ были от прѣжде дали от дѣда господства ми Петра воеводѣ съ клѣткою.

Того радѣ дадох и вратихъ господство ми нашен молен монастыри Пократскон како да ест от нас и съ кѣсем доходим а кто сѣ верѣшет и и покѣсит сѣ сїю рас<торгнѣтї . . .> иначе развратити по своему самоешество тот да имает слово дати въ днѣхъ страшнаго сѣднїа. И ни да сѣ не смншат.

Иис, в Іис в лѣто \times зѡи ман аї

Господинъ казал

Келикїи логофѣт счл

Шефан <писал>

† Bogdan voievod, din mila lui Dumnezeu, domn al țării Moldovei. Iată am dat și am întors domnia mea rugii noastre, mănăstirii Pobrata, două sate în ținutul Soroca, anume Dobrușa și Călugărenii, și cu mori care sate mai sus scrise i-au fost date mai înainte de bunicul domniei mele, Petru voievod, cu blestem.

De aceea am dat și am întors domnia mea rugii noastre, mănăstirii Pobrata, ca să-i fie de la noi și cu tot venitul. Iar cine s-ar afla și ar îndrăzni să strice aceasta și să o întoarcă prin a sa nechibzuință, acela să dea răspuns la ziua înfricoșatei judecăți. Și altul să nu se amestece.

S-a scris la Iași, în anul 7078 <1570> mai 11.

† Domnul a spus.

Marele logofăt a învățat.

Ștefan <a scris>.

Orig., hirtie (32 × 21 cm), pecete aplicată, stricată.

6

1572 (7080) martie 7

† Иван воевода божію милостію господарь земли Молдавскон. Дали если лист наш молебником нашим калогером вт Тасловѣ <како> уни да сѣт мощни и силни если листом нашим держати соби село Тѣтеціи на Солоном Тасловѣ що тоє село правое кѣпленіе было Петръ воеводи и даал вышереченномѣ молебы а едни люди что пришли прѣд нами и казали аже ест елиѣ права вт-нинѣ и било им вѣзѣто вт Ялѣзандръ воевода господства ми верѣтох нѣ въ лѣжи како да ест свѣтѣи Таслав свѣтѣи монастыр и вт нас со вѣсем до-Ходом. Ни да сѣ не смншает.

Пис оу Іас, в лѣто хѣп мѣсеца марта 3

† Господинъ велел

† Берхоч логофет счил

† Михѣилеску писал.

† Ioan voievod, din mila lui Dumnezeu, domn al țării Moldovei. Am dat cartea noastră rugătorilor noștri, călugărilor de la Tazlău, să fie tari și puternici cu această carte a noastră să stăpînească satul Tăteștii pe Tazlăul Sărat, care sat a fost dreaptă cumpărătură a lui Petru voievod și l-a dat mai sus zisei rugi. Iar pe niște oameni care au venit înaintea noastră și au spus că este ocina lor dreaptă și le-a fost luată de Alexandru voievod, domnia-mea i-am aflat pre ei în minciună, ci să fie sfintei mănăstiri Tazlău și de la noi cu tot venitul. Altul să nu se amestece.

S-a scris la Iași, în anul 7080 <1572> luna martie 7.

† Domnul a poruncit.

† Berhoci logofăt a învățat.

† Mihăilescul a scris.

Orig., hirtie (21,5 × 10,5 cm), pecete aplicată.

7

1577 (7085) februarie 25, Iași

† Петръ воевода божію милостію господарь земли Молдавскон. Оже господство ми дадох и многах молебници нашн калѣгерѣ вт нашу свѣтѣи молебы вт нососѣзданион монастырю вт Галата съ едно село на имѣ Корс-виціи и съ виногради что ѣ колѣст Крѣлигѣтѣра како да ест свѣтѣи мона-стирь вт нас съ вѣсем доХодом. Протоже ни да сѣ не смншает. пред сим листом нашим.

Пис ѣ Іас, в лѣто хѣпѣ февраліе кѣ

† Господинъ казал

† Гольи вел логофет счил

† Дсмитрь писал.

† Petru voievod, din mila lui Dumnezeu, domn al țării Moldovei. Iată domnia mea am dat și am miluit pe rugătorii noștri, călugării de la sfinta noastră rugă de la nou-zidita mănăstire de la Galata, cu un sat, anume Voruveștii, și cu vie, în ținutul Crăligăturii, ca să fie sfintei mănăstiri de la noi cu tot venitul. De aceea, altul să nu se amestece înaintea acestei cărți a noastre.

S-a scris la Iași, în anul 7085 (1577) februarie 25.

† Domnul a spus.

† Golăi mare logofăt a învățat.

† Dumitru a scris.

Orig., hrtile (15,5 × 21 cm), pecete aplicată.

8

1578 (7086) iunie 15, Iași

† Петръ коекода божію милостію господаръ земли Мѡлдавскон. Дали есмы и потвърданъ молебникъ нашемъ нѣмѣнъ Тодосіе въ Быстринскіи монастыр и въсѣмъ братіамъ іакже въ Христѣ прѣбывающѣ въ сѣѣтѣе ѡбѣтѣа два кѣтѣри еже прислѣхаютъ къ Моушии ѡ волостъ Кокѣрѣнскон на имѣ Пѣнѣа и Лѣпѣнѣи занеже имали прикнѣи съ прокленіи на тотѣи два кѣтѣри за дааніе въ прѣдѣаго и поконѣаго Петра коекоді. Тѣмже и господство ми дадохом и стѣрѣдѣаго сѣѣтѣи монастыри тотѣи два кѣтѣри въшѣреченимъ Пѣнѣа и Лѣпѣнѣи радѣ дѣшамъ родителѣмъ господства ми (и радѣ дѣшамъ братіамъ господства ми и радѣ дѣшамъ господства ми и радѣ здарѣе господства ми и госпождѣи господства ми и въ троѣци господства ми како да естъ ѡ сѣѣтѣи монастырю и въ насъ съ въсѣмъ дохѣдомъ непорѣшено никѣаже на вѣкѣи прѣдъ симъ листѣмъ нашимъ.

Иисъ Іасъ, въ лѣтѣ 7086 юніе 15

† Самъ господинъ велѣа

† Бѣрѣа дѣнѣа писалъ.

† Petru voievod, din mila lui Dumnezeu, domn al țării Moldovei. Am dat și am întărit rugătorului nostru, egumenului Todosie de la mănăstirea Bistrița și tuturor fraților care în Hristos viețuiesc în sfântul lăcaș, două cuturi care ascultă de Mogești în ținutul Covurlui, anume Peneul și Lupenii, pentru că au avut privilegiu de danie cu afurisenie pentru acele două cuturi de la înaintașul și răposatul Petru voievod. De aceea și domnia mea am dat și am întărit sfintei mănăstiri acele două cuturi mai sus zise, Peneul și Lupenii, pentru sufletul părinților domniei mele și pentru sufletul fraților domniei mele și pentru sufletul domniei mele și pentru sănătatea domniei mele și a doamnei domniei mele și a

fiilor domniei mele, ca să fie sfintei mănăstiri și de la noi cu tot venitul neclintit niciodată în veci înaintea acestei cărți a noastre.

S-a scris la Iași, în anul 7086 <1578> iunie 15.

† Însuși domnul a poruncit.

Bîrlădeanul a scris.

Orig., hîrtie (21 × 16 cm), pecete aplicată.

9

1581 (7090) decembrie 1, Suceava

† Иъ Іанкѣа воєвода божію многостію господарѣ земли Молдавскон. Оже прѣидошѣ прѣд нами и прѣд нашими колѣре калѣгерн въ молени нашени Бистрицкоє монастер и тѣгали на єдни села именемъ Аѣурдеѣин и Блажѣне и Иѣѣин радѣ єдни Хотаре что вѣше <им> вѣзѣли въ селахъ нѣ Моѣѣини и въ Аѣѣини и въ Пенеѣл. Таже ми дадохомъ имъ на слѣга наш Цопа старосте въ Коворѣѣю како аби имъ Хотареле како вѣрѣшетъ съ єго дѣшею и съ дѣшѣми люді добрихъ. Таже ѡнъ Хотарилъ и положи на стѣпни спѣ<т> и избралъ имъ Хотаръ вътѣснѣхъ сторонъ. Таже тотѣ бѣката Хотаръ що тѣгали калѣгерн на тѣхъ предреченихъ селъ. Я ѡно пришло въ Хотаръ селамъ монастирскимъ и потокмили съ съ калѣгерн ѡѣнъ села вътѣхъ доброю волею како аби вътѣхъ нынѣ на прѣдъ да не имали съ тѣгати єднѣ на дрѣгѣни николѣже на вѣкы. Ино да єстъ имъ и вътѣхъ насъ съ ресъ Хотаръ. Ино да съ не ѡмѣшѣетъ.

Писъ въ Сѣчакѣ хъѣчъ декемвриє а

† Господинѣхъ казалъ

† Келъ логоѣетъ ѡчнѣ и некалъ Stroicz

† Бѣлака <писалъ>.

† Io Iancul voievod, din mila lui Dumnezeu, domn al țării Moldovei. Iată au venit înaintea noastră și înaintea boierilor noștri călugării de la ruga noastră, mănăstirea Bistrița, și au pîrît niște sate, anume Leurdeștii și Blajenii și Ideștii, că le-au fost luate niște hotare de la satele lor Mogeștii și Lupenii și Peneul.

Astfel noi le-am dat pe sluga noastră Țopa, staroste de Covurlui, ca să le hotărînicească cum va afla cu sufletul său și cu sufletele oamenilor buni. Așadar, el a hotărînicit și le-a pus stîlpi iarăși și le-a ales lor hotarul din toate părțile. Deci acea bucată de hotar pentru care au pîrît călugării pe acele sate mai înainte zise a căzut în hotarul satelor mănăstirii. Și s-au tocmnit cu călugării acele sate de a lor bună voie, ca de acum înainte

să nu se mai pîrască unii pe alții niciodată în veci. De aceea să le fie lor și de la noi cu tot hotarul. Altul să nu se amestece.

S-a scris la Suceava, în anul 7090 <1581> decembrie 1.

† Domnul a spus.

† Marele logofăt a învățat și a iscălit. Stroici.

† Bilava <a scris>.

Orig., hîrtie (33 × 21 cm), pecete aplicată.

10

1584 (7093) septembrie 19

† Марїа госпожа Петръ коведї знаменито чиним с сим листом нашим
уже благочестивым господарѣ Петръ воєвода и съ нашим произволенїем дал
и помиловал наша молеб новосъзданаа монастыр рекомаа Галатїа идеже :ст
Храм възнесенїе господа кога и спаса нашего Исуса Христа съ едно село именем
Тешорїн въ окоа Ботъшаном съ вѣсем доходом непорѣшен николиже на
вѣка. И сътворил оуѣжденїи свѣтѣи црѣкви на нем такожде и господства
ми дадохом и оукрѣпихом наша свѣтаа вышереченаа монастыр съ тоє выше-
гласное село да имаєт и въ господствами оуѣжденїе и оукрѣплєнїе непоколе-
бимо на вѣки вѣчнїх тѣчїх да имаєт дати тоє село что бѣдѣт господар-
скимъ да быле а за другїх работ или ангерен никто въ слѣгах господнѣх ни
или въ слѣг господства ми да не имаєт нѣ валоватї ни бѣ чтоже и работѣ
что бѣдѣт они сѣ да имаєт работ свѣтѣи монастыри.

Ии да сѣ не оумншаєт прѣд сим листом нашим ани Ботъжанским оуѣд-
ник или ни кто въ нѣ слѣгах да не имаєт ни едно дѣло съ тоє село. И кто
сѣ покѣсит валовати нѣ прѣд сим листом нашим или въ нѣкаа пизмѣх ни да
сѣ не оустрашаєт прѣд сим листом нашим.

И по нашим животѣх кто разорит наше даанїе и потвержденїе ни да
єст проклѣт и непрощен на вѣки.

В лѣто 7093 мѣсеца септемвриѣ 19

† Сама госпожа рече

† Манѣа зчил.

† Maria, doamna lui Petru voievod. Facem cunoscut cu această
carte a noastră, că binecinstitorul domn Petru voievod cu bunăvoia noastră
a dat și a miluit ruga noastră nou-zidită mănăstirea numită Galatia,
unde este hramul înălțarea domnului Dumnezeu și mîntuitorul nostru
Iisus Hristos, cu un sat numit Teişorii din ocolul Botăşanilor cu tot ve-
nitul neclintit niciodată în veci. Și a făcut dires sfintei biserici pentru el.

De asemenea și domnia mea am dat și am întărit sfintei noastre
mănăstiri mai sus zise cu acel sat mai sus numit să aibă și de la domnia

mea dires și întărire neclintit în veci vecilor, numai să dea acel sat dabilele ce vor fi domnești, iar pentru alte munci sau angării, nimeni dintre slugile domnești sau din slugile domniei mele să nu aibă a-i învălui cu nimic, iar ce munci vor fi, ei să le lucreze sfintei mănăstiri. Altceineva să nu se amestece înaintea acestei cărți a noastre, nici ureadnicul de Botășani sau cineva dintre slugile lor să nu aibă nici o treabă cu acel sat. Iar cine ar îndrăzni să-i învăluie înaintea acestei cărți a noastre sau cu oarecare pizmă, acela să se înfricoșeze înaintea acestei cărți a noastre.

Iar după viața noastră cine va strica dania și întărirea noastră, acela să fie blestemat și neiertat în veci.

În anul 7093 <1584> luna septembrie 19.

† Însăși doamna a zis.

† Manul a învățat.

Orig., hirtie (15 × 21 cm), pecete aplicată.

11

1584 (7093) octombrie 21, Iași

† Иъ Петръ воєвода божію милостію господарь земли Молдавскон. Оже господство мы дадох и помилувах наш свѣтаа молба рекомы Галатіа монастыр идеже ест Храм възнесенія Господа Бога и спаса нашего Ісуса Христа съ едно село на имѣ Плопы съ ставом еже тоє село на имѣ Плопін бѣше правое наше господарское како да бѣдет наших свѣтѣи монастыри и съ вѣсем доходом.

И Хотар томъ вышеписанномъ селѣ на имѣ Плопін и съ ставом да ест поченшіи въ Каменніи брод по вѣочи до една могила близъ пѣт идеже ест камен и въ толн право чрезъ потокъ царинны въ дѣл гдѣ ест камен и въ толн поперекъ черезъ Спиношница къ дѣл на камен и въ толн право оу Грѣш Банкѣ вышекладенецъ Онеѣ ѡ могила Кѣкорн идеже ест камен и въ толѣ право гдѣ съвѣкѣспита сѣ пѣт Котнаровъ съ великаа дорожа идеже ест камен и въ толѣ сѣе дорохоу до Жижиора въ оуст Ларѣи и пакъ Жижиора горѣ до пѣтѣи <Шн>потем и пакъ пѣтем горѣ до потокъ Іазерекъ и въ толѣ сѣе потокъ Іазерекъ долѣ до каменіи бродъ гдѣ испрѣва починаетъ сѣ Хотар. Протоже ни да не ѡмнѣшетъ предъ сѣмъ листомъ нашимъ.

Писѣ Іасъ в лѣтѣ 7093 въ то мѣсѣи ка

† Самъ господинъ велѣа

† Стронѣ велъ логофѣтъ ѡчѣи и искаа

† Бѣлава <писалъ>.

† Io Petru voievod, din mila lui Dumnezeu, domn al țării Moldovei. Iată domnia mea am dat și am miluit sfânta noastră rugă numită mănăstirea Galatia, unde este hramul înălțarea domnului Dumnezeu și min-tuitorul nostru Iisus Hristos, cu un sat, anume Plopii, cu iaz, care sat,

anume Plopîi, a fost drept domnesc al nostru, să fie sfintei noastre mănăstiri și cu tot venitul.

Iar hotarul aceluia sat mai sus scris, anume Plopîi și cu iaz să fie începînd de la vadul de piatră, pe costișă, pînă la o movilă lîngă drum, unde este piatră, și de acolo drept peste pîriul țarinii la deal, unde este piatră și de acolo de-a curmeziș peste Spinoșița în deal la piatră și de acolo drept la gruiul lui Bancu, mai sus de fîntîna lui Oană, la movila Coccoarei, unde este piatră, și de acolo drept unde se împreună drumul Cotnarului cu drumul mare, unde este piatră, și de acolo tot pe drum pînă la Jijioara la gura Largii, și iarăși Jijioara în sus, pînă la drumul Șipotelor, și iară pe drum în sus pînă la pîriul Iezerului, și de acolo tot pe pîriul Iezerului în jos, pînă la vadul de piatră, unde dintîi se începe hotarul. De aceea, altul să nu se amestece înaintea acestei cărți a noastră.

S-a scris la Iași, în anul 7093 <1584> octombrie 21.

† Însuși domnul a poruncit.

† Stroeici mare logofăt a învățat și a iscălit.

† Bilava <a scris>.

Orig., hîrtie (32 × 21 cm), pecete aplicată.

12

1586 (7094) august 5, Iași

† Петръ воевода божію милостію господарь земли Мѡлдавскон. Оуже прѣиде прѣд нами и прѣд нашими мѡлдавскими боярами Ягафіа кнѣгинѣ Максимѣ вѣншаго прѣкалаб немецкѣ дѣшера Хѡлоом, калѣгерница Девинсѣж вѣшка Тоддер лѡгофет и правнѣка Теодѣла лѡгофет по своим добром воли никим непонѣжена ни прислѡкана и продала свою правѣю штиннѣ и дѣдннѣ шт оуриков своих исписано еже имают на даніе нѣ шт покойнаго Стефана воеводѣ старѡго една пасѣка стара съ вѣсѣми Хотари принадлежѣшними къ ней иже сѣт оу писекѣ Корнилоу междѣ Каслѣем и междѣ Каслѣецем даже до вѣрѣх Сѣкжѣтери и съ шѡох Сѣкжѣтери и шт рѣка Каслѣец <д>аже до вѣрѣх Сѣкжѣтери и шт рѣка Бѣликаго Каслѣж и съ мѣстох за мѣли даже до Стрѣминосѣ и покѣда Хотарѣла на Каракюзѣла старѣи и Гѡргіе лѡгофет и Михѣла вел ватах Каслѣнскѣх и продала монахѣ Оѡдѡр за шѣст тѣсѣч аспри без кѣлѡканіе и на кѣлѡканіе чѣтири тѣсѣч аспри дал къставши монахѣ Оѡдѡр и заплатил ей сѣ сполна до един бан таже ми видѣвши нѣ доброволною тѡкмѣж и полнѣю заплатѣ а ми такожде дал и потвѣрдил съ сим исписоком нашим іако да не бѣдет емѣ порѣшено в кѣки вѣком тотѣ вишѣписаннаѣ пасѣка и съ вѣсѣм еж дохѡдом вишѣше шписанним како да ест емѣ и шт нас тотѣ штинна и тѣже аще нѣкто шт племене еж въ вѣкѡе вѣрѣма късѡщѣт тож токѡмеждѣ развѣратити съ нѣкѣх записѣми а он іако да неимѣет ни един закон прѣд сим листом нашим.

Пис, оу Іас в лѣтѡх хѣчд аѡгѣст ѣ

† Сам господинѣ велѣл

† Бѣлицѣи бояринѣ шчин

† Каслѣе Рохатинскѣи <писал>.

† Petru voievod, din mila lui Dumnezeu, domn al țării Moldovei. Iată a venit înaintea noastră și înaintea boierilor noștri moldoveni Agafia, cneaghina lui Maxin, fost pîrcălab de Neamț, fiica Huholoaie, călugărița Dionisia, nepoata lui Toader logofăt și strănepoata lui Tăutul logofăt, de bunăvoia ei, nesilită de nimeni, nici asuprită, și a vîndut dreapta ei ocină și dedină din uricele ce le are scrise de danie de la răposatul Ștefan voievod cel Bătrîn, o prisacă veche cu toate hotarele ce-i aparțin, care sînt la Piscul Cornilor, între Vaslui și Vasluiet, pînă la vîrfurile Săcăturii, și cu amîndouă Săcăturile și de la riul Vasluiet pînă la vîrfurile Săcăturii și de la riul Vasluiul Mare și cu loc de moară pînă la Străminosul și pînă unde a hotărit Carachiuzel cel bătrîn și Gheorghie logofăt și Micul, mare vătăf de Vaslui. Și a vîndut călugărului Teodor pentru șase mii aspri fără cheltuială și pentru cheltuială patru mii aspri a dat. Sculîndu-se călugărul Teodor, a plătit el tot deplin pînă la un ban.

Deci noi, văzînd tocmeala lor de bunăvoie și plata deplină, noi de asemenea am dat și am întărit cu acest ispisoc al nostru, ca să-i fie neclintit în vecii vecilor toată acea mai sus scrisă prisacă și cu tot venitul ei mai sus scris, să-i fie și de la noi acea ocină.

Și iarăși dacă cineva din neamul ei în vreo oarecare vreme ar voi să întoarcă acea tocmeală cu oarecare zapise, acela să nu aibă nici o lege înaintea acestei cărți a noastre.

S-a scris la Iași, în anul 7094 <1586> august 5.

† Însuși domnul a poruncit.

† Marii boieri au învățat.

† Vasilie Rohatinski <a scris>.

Orig., hîrtie (32 x 22 cm), pecete aplicată.

13

1588 (7097) noiembrie 2, Fălciu

† Петръ воевода божією милостією господаръ земли Молдавскон. Пишемъ слѣдѣ нашѣмъ Кръчюмъ катѣхъ даемо ти знати понеже прѣидошѣ прѣдъ нами и прѣдъ всеми нашими молдавскими болѣри молебники наши въси калогери вът монастыр Бистричскон и жаловали сѣ и плакали прѣдъ нами съ великон жалобъ на егѣмена и на въси калогери вът Немецкаго монастырѣ рекѣхъ даже възѣли сѣбѣ Хотарника Стан спѣтарѣ безъ нѣхъ знаніе ниже были они лицемъ нѣ Хотарини съ Стан спѣтар и съ нѣхъ старнѣ межъ село Можещѣи и Пискѣл и възвѣсалъ имъ столпи и възѣшѣ Бистричаномъ четири болоти съ рѣками оубрѣненихъ и лѣсъ збрѣненна и вът нѣхъ вѣртоградъ възѣшѣ имъ капѣсти и ннѣ лѣгоми и рѣкѣ нѣхъ изъ болотѣхъ оуболакаше.

Ино ми видѣхше нѣхъ великон жалобъ и како они не дрѣжали собѣ закона а ми послахомъ нѣхъ до тебѣ.

Того радѣ яко оубриши сѣе листъ господства ми а ти понди съ ними и съ люднѣхъ добрихъ и съ сѣе листъ господства ми и вътметанъ ти столпи еже имъ

възвѣдѣсал бѣа Стан спѣтар и ѡт сѣда да держат Хотар Бистричанн и Нем-
цѣнн ѡкоже ѡт стародавнѣхъ дѣннѣхъ держашѣ. Я аще комѣ <сѣ> мнѣ крѣвда
а ѡнн ... дѣт сѣ тѣгати лицѣмъ предъ намнъ сѣ нѣхъ прѣнѣлїамн. Я Хотар Стан
спѣтар въ ничтоже бѣст. Такъ да знан. Инако не оучинн никакъ.

Исѣ оу Фѣлчїю, в лѣтъ х³433 ноеврїѣ 8

† Самъ господинѣхъ казалъ

† Стрончъ велѣ лѣтофѣтъ искалъ

† Дамїанъ <писалъ>.

† Petru voievod, din mila lui Dumnezeu, domn al țării Moldovei. Scriem slugii noastre, Crăciun vătaf. Îți dăm de știre, deoarece au venit înaintea noastră și înaintea boierilor noștri moldoveni rugătorii noștri, călugării de la mănăstirea Bistrița, și s-au jăluit și s-au plins înaintea noastră cu mare plîngere de egumenul și de toți călugării de la mănăstirea Neamț, spunînd că și-au luat hotarnic pe Stan spătar fără știrea lor, nici n-au fost ei de față, ci au hotărnicit cu Stan spătar și cu bătrînii lor, între satul Mogeștii și Piscul, și le-au luat stîlpii, și au luat bistrițenilor patru bălți cu pește apărute, și din pădurea apărută, și din grădinile lor au luat varza și alte legume, și peștele lor din bălți l-au prins. Deci noi, văzînd marea lor plîngere și că ei nu și-au ținut legea, noi i-am trimis pe ei la tine.

De aceea, cum vei vedea această carte a domniei mele, tu să mergi cu ei și cu oameni buni și cu această carte a domniei mele și să înlături acei stîlpi, pe care i-a ridicat Stan spătar și de acum să țină hotarul bistrițenii și nemțenii pecum au ținut din zilele de demult.

Iar dacă se va părea cuiva strîmb, să vină să se pîrască de față înaintea noastră cu privilegiile lor. Iar hotarul lui Stan spătar întru nimic să nu fie. Așa să știi, altfel să nu faci.

S-a scris la Fălciu, în anul 7097 <1588> noiembrie 2.

† Însuși domnul a poruncit.

† Stroici mare logofăt a iscălit.

† Damian <a scris>.

Orig., hrtie (26 × 16 cm), pecete aplicată.

14

1588 (7097) noiembrie 17, Bîrlad

<† Петръ> воєвода <божїю мнѡстїю> господарѣхъ землн <Молдавсконъ дѣлн> сѣи лѣстъ господствѣхъ мнѣ молѣбннкѣхъ нашѣхъ нѣсмѣнѣхъ и въскѣмѣхъ съборѣхъ прѣ-
кѣнѣвѣмѣшнмъ въ ѡбѣнтѣхъ <ли> прѣкѣнѣстѣхъ Богороднцн ѡт Бнстрнчннсконъ монастнр
и кого ѡнн кѣт поставнѣхъ сѣредннчѣл бѣнтї сѣ село нмъ Моуѣцн цю сѣ дѣланонъ землн

а ѡн да ест моцѣн и силен исим лист наш дѣржати правн им сѣсѣди и пакнже бранити една добрѣш что ест тамѣ подли селом никто да не имають вѣлазати ѡ добрѣш сказѣють или рѣбають дрѣвѣ а на кого шерѣщет тако чинит рѣбають или сказают дрѣво а ѡн да имають вѣзѣти емѣ воз и съ коли и секира и сѣе цю кет имат тѣчию да вставит его наг. Протоже никто да не смѣет емѣ задрѣжати или шпирати прѣд сим лист господства ми.

Пис ѡ Брѣлад, лѣт 7343 ноевріе 31

† Сам господинѣ велѣл

† Бонко логофѣт ѡчил

† Данчѣл <писал>.

† <Petru> voievod, <din mila lui Dumnezeu>, domn al țării <Moldovei. Am dat> această carte a domniei mele rugătorului nostru egumenu-lui și întregului sobor care viețuiesc în lăcașul preacuratei născătoare de Dumnezeu de la mănăstirea Bistrița și pe cine vor pune ei să le fie ured-nicel în satul lor Mogești, care este în țara de jos, să fie tare și puternic cu această carte a noastră să stăpânească dreptții lor vecini, și iarăși să apere o dumbravă care este acolo lângă sat, nimeni să nu intre în dum-bravă să strice sau să taie lemne; iar pe cine îl va găsi așa făcînd, tăind sau stricînd pădurea, el să-i ia carul și cu boii și toporul și tot ce va avea, să-l lase gol. De aceea, nimeni să nu îndrăznească să-l oprească sau să-l împiedice înaintea acestei cărți a domniei mele.

S-a scris la Bîrlad, anul 7097 <1588> noiembrie 17.

† Însuși domnul a poruncit.

† Voico logofăt a învățat.

† Danciul <a scris>.

Orig., hirtie (16 × 21 cm), pecete aplicată.

15

1590 (7099) noiembrie 10, Iași

† Петръ воевода божію милостію господарь земли Молдавскон. Оуже прїидоша прѣд нами и прѣо ѡсими нашими колѣри егѣмен и вѣси келѣгнри ѡт Побрата и Дѣма съ вѣси свои рѣзаш и вѣзали свои Хотарнич на слѣга наш Бѣлич вѣтаѣ аби Хотарил им село Морѣн и Добрѣша ѡт кѣ село Питѣчка и ѡт кѣ Пѣчеш и ѡт кѣ Захорна и ѡт кѣ Котѣжани и ѡт Пистрѣюл.

Таже Бѣлич вѣтаѣ ѡн рѣшел и спрѣтал люди добри ѡколми межїаш и Хотарил им како шерѣтал съ люди добри а Дѣма съ свои рѣзаш ѡни не Хотили принте дв Хотар коли бил им дѣнѣ. Таже господство ми дадохом молебником нашим аби дрѣжали како Хотарил им слѣга наш Бѣлич но

УТ СЪДА НА ПРѢД ДА НЕ ИМАЮТ МАН ВАЛОВАТИ НА КЕЛСГЕРИ НИКОЛНЖЕ ПРѢД СМ
ЛНСТОМ НАШИМ.

Иис с Іас, лѣт x̄зчѠ ноевріе ї

† Господинъ рече

† Кел логофет счил искал

† Попа <писал>.

† Petru voievod, din mila lui Dumnezeu, domn al țării Moldovei. Iată au venit înaintea noastră și înaintea tuturor boierilor noștri egumenul și toți călugării de la Pobrata și Duma cu toți răzeșii săi și au luat hotarnic pe sluga noastră, Belici vâtaf, ca să le hotărîcească satul Moreni și Dobrușa, despre satul Piteacica și despre Răcești și despre Zahorna și despre Cotujani și despre Pistruiul.

Astfel Belici vâtaf s-a dus și a adunat oameni buni, megieși din jur, și a hotărnicit cum a aflat cu oameni buni. Iar Duma cu răzeșii săi n-a voit să vină la hotar cînd le-a fost ziua. Astfel domnia mea am dat rugătorilor noștri să țină precum le-a hotărît lor sluga noastră, Belici vâtaf. Deci de acum înainte să nu-i mai învăluiească pe călugări niciodată înaintea acestei cărți a noastre.

S-a scris la Iași, anul 7099 <1590> noiembrie 10.

† Domnul a spus.

† Marele logofăt a învățat, a iscălit.

† Popa <a scris>.

Orig., hirtie (32 × 21 cm), pecete aplicată.

16

1591 (7099) mai 8, Galați

† Петръ воевода божію милостію господарь земли Молдавскон. Дали есми сн лнст господства ми молебником нашим въскмъ съборъ ут свѣтаа манастир нарицаним Бистрица на то уни да сѣт мощни и силни нсим лнстом господства ми дрѣжати пасника ут Фѣндъ съ въскм мѣстом покъда сѣт уни дрѣжали издавна. Ѳ комъ се възрит крнк да станет лицем прѣд нами.

Протоже никто да не смѣет жаловати там прѣд сим лнстом господства ми.

Иис с Гѣлац, ман н лѣт x̄зчѠ

† Господинъ рече

† Кел логофет счил

† Дѣмиз <писал>

† Petru voievod, din mila lui Dumnezeu, domn al țării Moldovei. Am dat această carte a domniei mele rugătorilor noștri, întregului sobor de la sfânta mănăstire numită Bistrița, să fie ei tari și puternici cu această carte a domniei mele să țină prisaca din Fundu cu tot locul pînă unde au ținut ei de demult. Iar cui i se va părea strîmb să stea de față înaintea noastră. De aceea nimeni să nu îndrăznească să se plîngă acolo înaintea acestei cărți a domniei mele.

S-a scris la Gălați, mai 8, anul 7099 <1591>.

† Domnul a spus.

† Marele logofăt a învățat.

† Dumea <a scris>.

Orig., hîrtie (16 × 21 cm), pecete aplicată.

17

1591 (7100) decembrie 27, Iași

† Іw Прон воевода божію милостію господаръ земле Милдавскон. Дали есми сєс лист господства ми молебникъ нашємъ вѣсменъ вт Бистрицскон монастир и вѣсам братіам вт там ндиже ест Храм спєніє прѣсектїи Богородице на ствєрждєніє старое бранище по зрїкъ старого Стефана воеводи цю сѧ починает вт потока Сарата черєс Бистрица на Доамна и до Грѣчина Секєл вт Козїа къ великою горє на полѣници вт Хитиуана на Пєнтинєл и сѧкѣ-кєсплєтєл сѧ тазловскою монастирю Бранищѧ дв Рѣкитиш и з пискєл Балєц долѣ междѧ Таркѣв Бистриц два полєна под Чѧхлѣв черєс Бистриц на Жєр-коам з Кїтаждѧ до Ёпришани до самое методїє на єстіа Пѣнгѣричор до вєрѣшїю и мѣсто за стѣнѧ з Пѣнгѣраци и да никтємъ нмают тамо вєци пєсти или рєбєз гонити или рѣбати з лєс дрѣво и прѣтїє или Хмєл дєрєчи или орѣхїи или бєд цю бєз нїх знанїє, И аще кого вни <нз>нандѧ таму прѣдрє-ченє мѣста а вни да сѧт моцни и силни зѧѣти сєє что они бєдѧт нмѧти прї сєбє. Протєже никтє да не смѣєт нм задержати прѣд сим листѧм нашим.

Пис з Іас, в лѣт \times зр Декемврїи кз

† Господинъ велѣл

† Гангорчѣ логофєт зчнл

† Гангѣ <писал>.

† Io Aron voievod, din mila lui Dumnezeu, domn al țării Moldovei. Am dat această carte a domniei mele rugătorului nostru, egumenului de la mănăstirea Bistrița, și tuturor fraților de acolo, unde este hramul adormirea preasfintei născătoare de Dumnezeu, de întărire a braniștii vechi după uricul lui Ștefan voievod cel Bătrîn, care să începe de la pîrîul Sărata peste Bistrița, la Doamna și la Gărcina Secul, de la Cozia la Dealul Mare,

la poieniți, de la Hitioana, pe Pentinul și se împreună cu branștea mănăstirii Tazlău, la Răchitiș și la piscul Balet, la vale, între Tarcăul Bistriței, două poieni sub Ceahlău peste Bistrița la Jurcoaia în Chiiajdu la Oprișani la însuși Meftodie, la gura Pângăriciorului, pînă la obirșie și locul de stîină la Pingărați. Și nimeni să nu pască acolo oile sau să prindă pește sau să taie lemn și nuiiele în pădure sau să rupă hamei sau alune sau orice fără știrea lor. Și dacă vor afla ei pe cineva la locul mai sus zis, să fie tari și puternici să ia tot ce vor avea la ei. Drept aceea, nimeni să nu îndrăznească să-i oprească înaintea acestei cărți a noastre.

S-a scris la Iași, în anul 7100 <1591>, decembrie 27.

† Domnul a poruncit.

† Gligorcea logofăt a învățat.

† Ghianghea a <scris>.

Orig., hirtie (32 × 21 cm), pecete aplicată.

18

1592 (7100) februarie 23, Iași

† Иъ Ирон воєвода божію милостію господарь земли Молдавскон. Оуже господствєх ми 8 милостивнѣх сѣх и дадох и краткѣ свѣтомѣ монастырнѣх въ Галата село Садна и съ млинѣх и пасишкѣх что тоє село ест 8 волост Романскѣх како да бѣдет и въ господствѣх ѡтнинѣх и даанієх свѣтомѣ монастырю іакоже <имает> и въ нинѣх господарѣх. Того ради прѣкѣлабоєх да не имают ни жадноу дѣло съ того вишеписаннаго села на имѣ Садна 8 волост Романскѣх а на прѣкѣлабѣх господствєх ми бѣдѣт помилувати съ нинѣх селовѣх а того вишеписаннаго села на имѣ Садна да ест въ господствєх ми даанієх и помилуванієх свѣтѣх монастырнѣх Галати и съ вѣсем доходом. И ни да <сѣ> не 8мншаєт пред сим листом нашим.

† Пис 8 Іас, в лѣто $\times 59$ фєврѣаріє кѣ

† Сам господинъ рече

† Глигорча лѡгофѣт 8чил искал

† Ивнашко <писал>.

† Io Aron voievod, din mila lui Dumnezeu, domn al țării Moldovei. Iată domnia mea m-am milostivit și am dat și am întors sfintei mănăstiri de la Galata satul Sadna și cu moară și prisăci, care sat este la ținutul Romanului, ca să fie și de la domnia mea ocină și danie sfintei mănăstiri, precum <are> și de la alți domni.

De aceea pircălabii să nu aibă nici o treabă cu acel mai sus scris sat, anume Sadna la ținutul Romanului, iar pe pircălabii domniei mele îi vom milui cu alte sate, iar acel sat mai sus scris, anume Sadna, să

fie de la domnia mea danie și miluire sfintei mănăstiri Galata și cu tot venitul. Și altul să nu se amestece înaintea acestei cărți a noastre.

S-a scris la Iași, în anul 7100 <1592> februarie 23.

† Însuși domnul a spus.

† Gligorcea logofăt a învățat, a iscălit.

† Ionașco <a scris>.

Orig., hîrtie (83 × 21 cm), pecete aplicată.

19

1592 (7100) februarie 24, Iași

† Іо Ірви воєвода божію милостію господаръ земли Молдавскон. Оже господство ми дадох и поновихмо и помиловихмо наш свѣтаа молеба рекомн Галатіа монастири идежн ест храм възнесеніа Господа Бога и спаса нашего Ісуса Христа съ два села рекомн Пиздѣни и Плопи ут волост Хрѣлов съ ставове и съ млин еже тих села на имѣ Пиздѣни и Плопи бѣхъ правн господарскии како да бѣдет нашен свѣтен монастири и съ вѣсѣм доуходом. И хотар томъ вишеписаномъ селъ на имѣ Плопи и съ ставове да ест поченшии ут каменни брод по шкочиі до една могила близ пѣт идеже ест камен и ут толѣ право чериз поток царини въ дѣл гдѣ ест камен и ут толѣ поперѣк чериз Спнношица въ дѣл на камен и ут толѣ право ѡ грѣи Банков кишекладенец Онек ѡ могила Кокори идеже ест камен и ут толѣ право гдѣ съвѣкъспит се пѣт Котнаров съ велика дорога идеже ест камен и ут толѣ све пѣтѣм до Жижишара въ сѣт Ларуи и пак Жижишара горе до пѣт Шипотем и пак пѣтем горѣ до поток Мзерок и ут толѣ све поток Мзерок долѣ до каменни брод гдѣ испръва починаше хотар. Протоже и ин да се нешмнишат прѣд сим листом наш.

Іис ѡ Іас, в лѣт 7100 фекрваріе 24

† Сам господинъ велѣа

† Брълѣдѣн вел логофет счи и искал

Димитръ Срѣб <писал>

† Io Aron voievod, din mila lui Dumnezeu, domn al țării Moldovei. Iată domnia mea am dat și am înnoit și am miluit sfinta noastră rugă, mănăstirea Galatia, unde este hramul înălțării domnului Dumnezeu și mîntuitorului nostru Iisus Hristos, cu două sate numite Pizdenii și Plopii de la ținutul Hirlău, cu iazuri și cu mori, care sate, anume Pizdenii și Plopii, au fost drepte domnești, ca să fie sfintei noastre mănăstiri cu tot venitul. Și hotarul acelu mai sus scris sat, anume Plopii, și cu iazuri să fie începînd de la vadul de piatră pe costișă pînă la o movilă de lîngă drum unde este piatră, și de acolo drept peste pîriul țarinii în deal, unde este piatră, și de acolo de-a curmezișul peste Spinoșița în deal, la piatră, și

de acolo drept la gruiul lui Bancu, mai sus de fîntîna lui Oană, la movila Cocorei, unde este piatră, și de acolo drept unde se împreună drumul Cotnarului cu drumul cel mare, unde este piatră, și de acolo tot pe drum pînă la Jijioara, în gura Largii, și iar Jijioara în sus, pînă la drumul Șipotelor și iar pe drum în sus, pînă la pîrîul Iezerului, și de acolo tot pe pîrîul Iezerului în jos, pînă la vadul de piatră, unde întîi începe hotarul. De aceea altul să nu se amestece înaintea acestei cărți a noastre.

S-a scris la Iași, în anul 7100 <1592> februarie 24.

† Însuși domnul a poruncit.

† Bîrlădeanul mare logofăt a învățat și a iscălit.

† Dumitru Sîrb <a scris>.

Orig., hîrtie (32 × 21 cm), pecete aplicată.

20

1596 (7104) martie 16, Suceava

† Еремѣя Могѣла воєвода божїю милостїю господар земан Мѣлдавскон. Оже господство ми дадох и помиловахмо свѣти монастыр рекомнѣ Бистрицѣ съ една селницѣ зовемиѣ Тѣтърѣши что ест до окол Пнетрен на Бистрицѣ яко да съ годѣют съ тѣѣ селницѣ и такоже имають привилїе и вът иншихъ прѣдни господарскѣи на тѣѣ вишенписана селницѣ.

Протоже никто да не имаетъ имъ въпрати прѣдъ сѣмъ листомъ нашимъ. Ни да съ не смншлетъ.

Писъ Ссчавѣ, в лѣтъ \times зрдъ мартїѣ 5ї

† Самъ господниѣ велѣлѣ

† Стрончъ велъ логофѣтъ счналъ

† Іѡнъ <писалъ>.

† Eremia Moghila voievod, din mila lui Dumnezeu, domn al țării Moldovei. Iată domnia mea am dat și am miluit sfînta mănăstire numită Bistrița cu o siliște numită Tătărushi pe Bistrița, care este în ocolul Pietrei, să folosească cu acea siliște cum are privilegiu și de la alți domni dinainte pe acea siliște mai sus scrisă. De aceea nimeni să nu oprească înaintea acestei cărți a noastre. Altul să nu se amestece.

S-a scris la Suceava, în anul 7104 <1596> martie 16.

† Însuși domnul a poruncit.

† Stroici mare logofăt a învățat.

† Ion <a scris>.

Orig., hîrtie (31 × 20 cm), pecete aplicată.

21

1596 (7104) august 6, Suceava

† Еремїѣ Могїла воєвода божїю милостїю господаръ земли Молдавскоє.
Далѣ есми сѣс лист господствѣ ми молебникѣ нашѣмѣ егѣменѣ вт свѣта мона-
стир Бистрицѣ на то вѣн да ест моѣен силѣн нсем листом господствѣ ми порѣ-
гати еднѣ став вт село Можѣин. Того радї никто да не смѣет нѣ держати
или пак възбранит прѣд сѣм листом господствѣ ми.

Пис ѣ Сѣчакѣ, лѣт \times зрѣд аеѣст ѣ

† Сам господинѣ казал

Стронѣ вел лѣгофѣт ѣчил

† Башотѣ (писал).

† Eremia Moghila voievod, din mila lui Dumnezeu, domn al țării Moldovei. Am dat această carte a domniei mele rugătorului nostru, egumenului de la sfinta mănăstire Bistrița, ca să fie el tare și puternic cu această carte a domniei mele, să taie un iaz din satul Mojești. De aceea nimeni să nu îndrăznească să-l țină sau să-l oprească înaintea acestei cărți a domniei mele.

S-a scris la Suceava, anul 7104 <1596> august 6.

† Înсуși domnul a spus.

Stroici mare logofăt a învățat.

† Bașotă (a scris).

Orig., hirtie (20,5 × 15,5 cm), pecete aplicată.

22

1598 (7106) iunie 13, Iași

† Еремїѣ Могїла воєвода божїю милостїю господаръ земли Молдавскоє.
Пишем слѣсѣкѣ нашѣмѣ вѣрномѣ Каснлїѣ прѣкѣлаб Немецкїн. Даѣм ти знати
іакоже тагалн сѣк за лицѣм молебницѣ наши калѣгернѣ вт свѣтаа монастир
Бистрицѣ съ Цорѣс радї село Мѣнжѣїн. Н ѣстал Цѣрѣс вт прѣд нами н вт
прѣд наш сѣвѣт како ест село свѣтон монастирн.

Прочто іако ѣзриш сѣс лист господствѣ ми а ти понди н извади еѣго
вт тоѣ село аѣрѣ Хоѣет бити сѣсиди тамо аѣн сѣѣѣ знандѣт дрѣгон мѣсто
сидити сѣк . . . ¹⁾

Ии да <сѣ> не ѣмншѣст

Пис ѣ Іас, в лѣт \times зрѣс юнїѣ гї

† Господинѣ рѣче

† Кел лѣгофѣт ѣчил

† Дрѣган (писал)

¹⁾ loc rupt.

† Eremia Moghila voievod, din mila lui Dumnezeu, domn al țării Moldovei. Scriem slugii noastre credincioase, Vasilie pîrcălabul de Neamț. Îți dăm de știre că s-au pîrit de față rugătorii noștri, călugării de la sfînta mănăstire Bistrița, cu Giorzu pentru satul Mînjeștii și a rămas Giurzu înaintea noastră și înaintea sfatului nostru, căci este satul sfintei mănăstiri. De aceea, cum vei vedea această carte a domniei mele, tu să mergi și să-l scoți din acel sat, iar dacă vor fi vecini acolo, să găsească alt loc să se așeze. Altul să nu se amestece.

S-a scris la Iași, în anul 7106 (1598), iunie 13.

† Domnul a spus.

† Marele logofăt a învățat.

† Drăgan (a scris).

Orig., hîrtie (16 × 21 cm), pecete aplicată.

23

1600 (7108) iulie 29, Iași

† Иѡ МиХѡилъ воевода божію милостію господарѣ земли Бѣлшкон и воеводъ земли Пѣдѣлшкон и господинѣ земли Мѣлдавскон. Дали есми сѣм листъ господства ми молебникомъ нашимъ калѣгеримъ въ свѣтѣхъ монастырѣ Бистричскѣи на тоѡмни да бѣдетъ дѣш и силени вѣзмѣти и дрѣжати своемъ правдѣю и старое Хотар село Моуециѡмъ иже естъ междѣ Сирѣкти и Бѣрладѣ на грѣлѣ Кѣлѣгеричен до гдѣ упадетъ оу Бѣрловецъ тѣхъ въ Бѣрновецъ (до гдѣ упа)детъ оу Запшѣ Пискока и въ толѣ малѣ до гдѣ упадетъ въ правѣ Кѣлѣ(целѣ)и въ толѣ малѣ Рѣптѣрен до гдѣ падаетъ въ(Сир)ѣтъ що више писанихъ мѣсто (и Хотар жа)локален сѣ намъ више писанихъ мнихи аже естъ своемъ мѣсто и Хотар село Моуециѡмъ ¹⁾ бѣши вѣзѣлъ въ Митрофанѣ митрополита при дѣни Прона воеводѣ (до пискѣл) село Немецскон монастырѣ.

Того радѣ мнихимъ въ Немецскѣ монастырѣ если вѣдетъ емъ крѣе ѡмни да нмаѣтъ стати лице прѣдъ насъ.

Сего радѣ некто да не смѣетъ дрѣжати емъ прѣдъ сѣмъ листъ господства ми. Писъ ѡ Іасъ, въ лѣтъ 7108 юліе 29

† Самъ господинѣ рече

† Бѣлъ логофѣтъ счилъ

† Тѣвѣчъ (писалъ).

† Io Mihail voievod, din mila lui Dumnezeu, domn al Țării Românești și voievod al țării Ardealului și domn al țării Moldovei. Am dat această carte a domniei mele rugătorilor noștri, călugărilor de la sfînta mănăstire

¹⁾ loc rupt.

tire Bistrița, să fie tari și puternici să ia și să stăpânească dreptul și vechiul lor hotar satul Mogești, care este între Siret și Birlad, la gîrla Călugăriței, pînă unde cade în Birloveț și de la Birloveț pînă unde cade în Piscul Zapșii, și de acolo malul pînă unde cade în dreptul Căluțelul și de acolo malul rupturii pînă unde cade în Siret, pentru care loc și hotar ni s-au jăluit călugării mai sus scriși că este locul și hotarul satului Mogești, dar le-a fost luat de Mitrofan mitropolitul, în zilele lui Aron voievod, <la Piscul> satul mănăstirii Neamț. De aceea călugării de la mănăstirea Neamț, dacă li se va părea strîmb, să stea de față înaintea noastră. Pentru aceasta nimeni să nu îndrăznească să stăpânească înaintea acestei cărți a domniei mele.

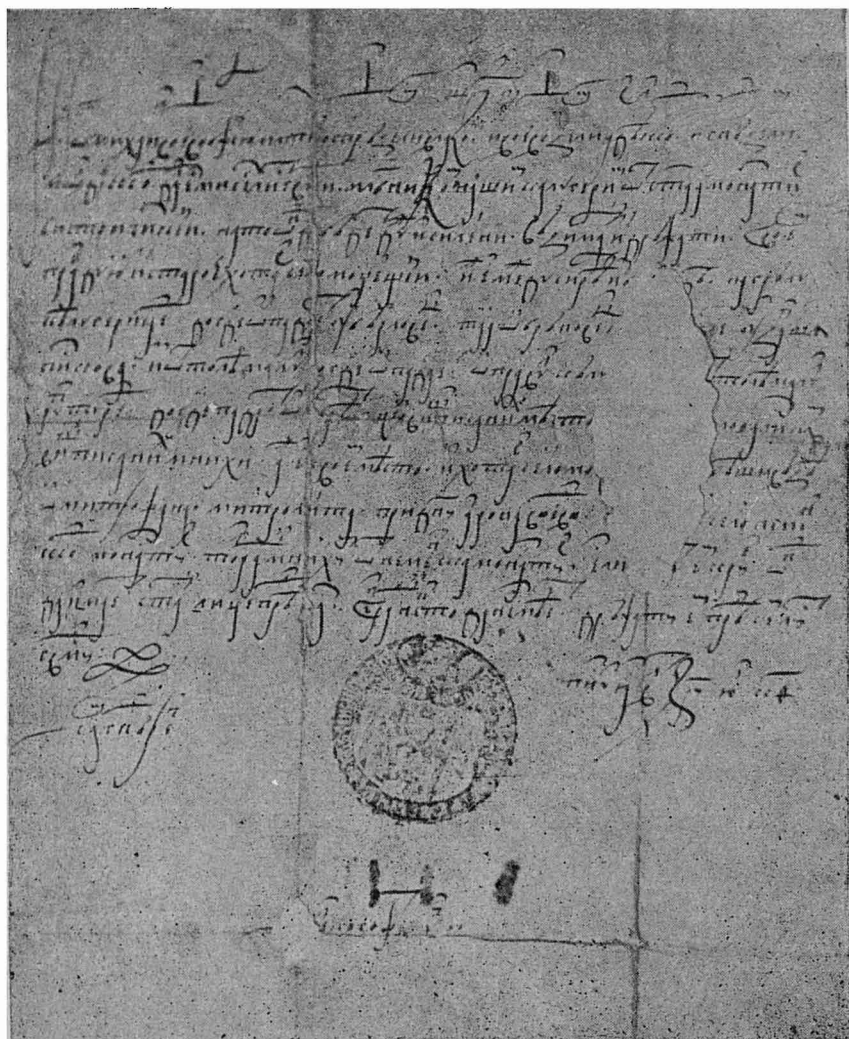
S-a scris la Iași, în anul 7108 <1600> iulie 29.

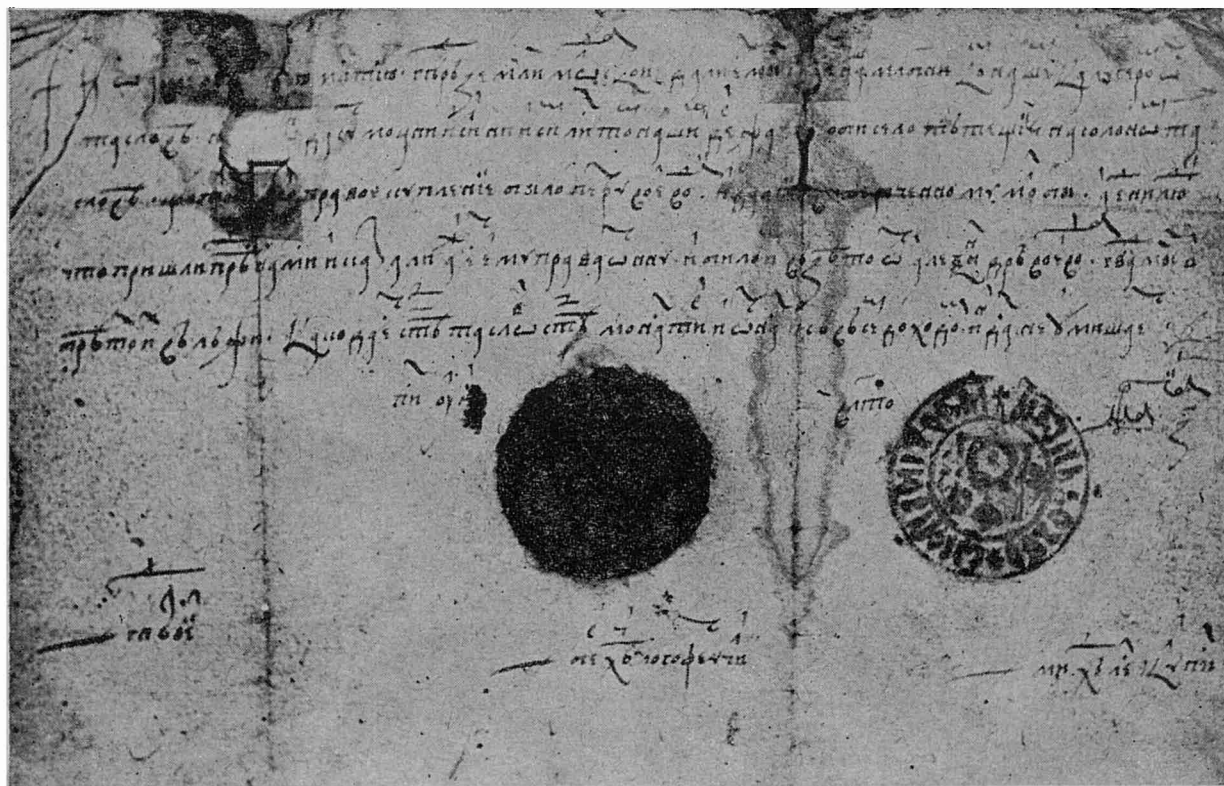
† Însuși domnul a spus.

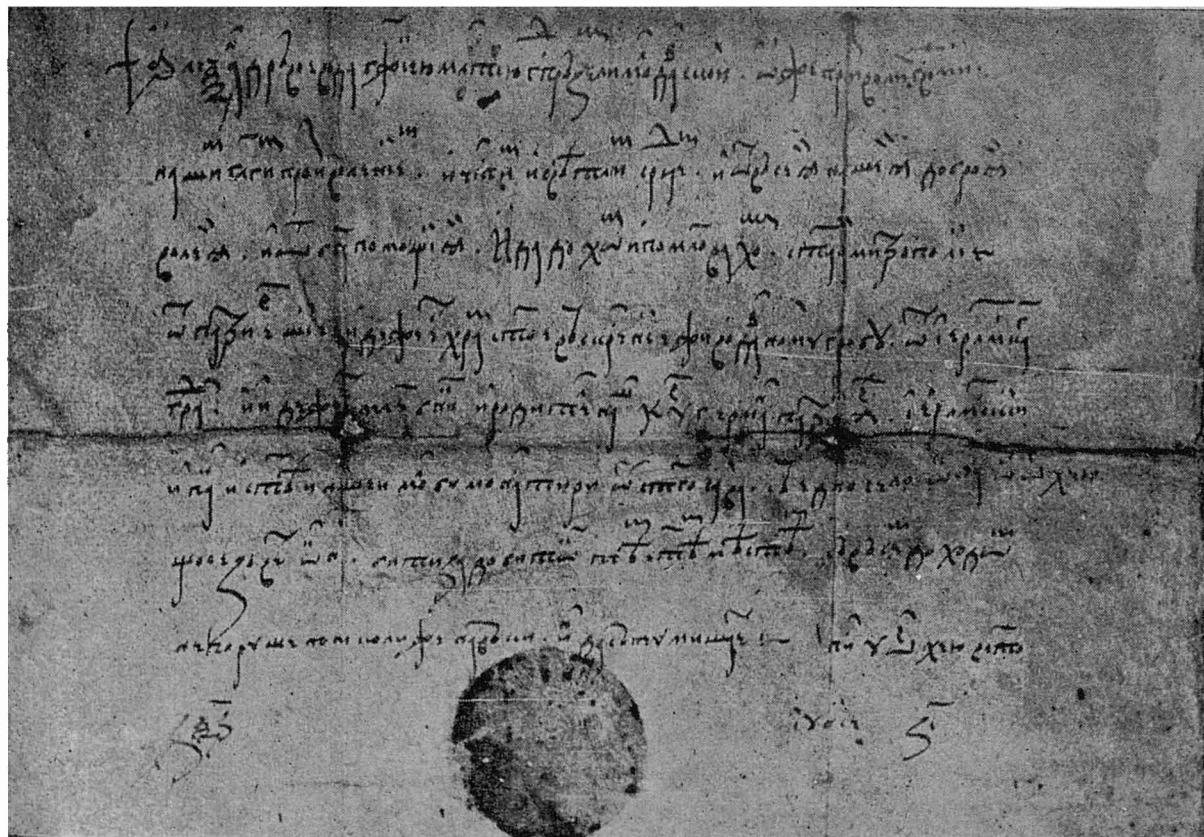
† Marele logofăt a învățat.

† Tăbuci <a scris>.

Orig.: hîrtie (34 × 22 cm), pecete aplicată.

CERCETĂRILE DIN R.P.R. PRIVIND ISTORIA STATULUI
ȘI DREPTULUI DIN ȚARA NOASTRĂ (1948—1963) (II) ¹

Studiile întreprinse în anii puterii populare asupra istoriei statului și dreptului burghez au reușit să pună în lumină nu numai caracterul de clasă al statului și dreptului din această perioadă, dar și să elucideze în lumina materialismului dialectic și istoric unele probleme pe care știința burgheză le-a ignorat sau le-a tratat greșit.

Dintre studiile de ansamblu privind istoria statului burghez menționăm în primul rând monografia lui D. Ionescu, Gh. Matei și Gh. Țuțui intitulată *Dezvoltarea constituțională a statului român* ². Cercetînd această problemă sub aspectul dezvoltării ei, din epoca de destrămare a feudalismului și pînă în zilele noastre autorii conchid că noțiunea de constituție apare o dată cu orînduirea capitalistă, actele cu caracter fundamental sau memoriile și programele de organizare a statului din perioada descompunerii feudalismului neavînd acest caracter. Iată de ce așa-zisa „constituție” a cărvunărilor sau Regulamentele Organice nu sînt constituții. În schimb, susțin autorii, Proclamația de la Izlaz are puterea unui act constituțional, deși alți autori o califică o simplă declarație de drepturi ³.

Cîteva importante studii au fost consacrate perioadei dezvoltării statale înainte și după Unirea Principatelor, cercetîndu-se, de pildă, poziția Divanului ad-hoc și mai ales organizarea de stat din timpul lui Cuza ⁴.

Cercetări multilaterale au fost făcute cu privire la rolul monarhiei, stilp al reacțiunii burghezo-moșierești, în jefuirea și exploatarea poporului; de asemenea cu privire la rolul statului și dreptului burghezo-moșieresc în perioada răscoalei din 1907, insistîndu-se asupra întăririi caracterului represiv al aparatului de stat din această perioadă ⁵.

O importanță deosebită pentru istoria statului și dreptului nostru prezintă acele studii care reliefează rolul P. C. R. în lupta împotriva statului și dreptului burghezo-moșierești și

¹ Prima parte a acestui studiu documentar a apărut în „Studii”, an. XVII, 1964, nr. 1.

² București, 1957; asupra acestei lucrări cf. L. Marcu și Gr. Popescu în *JN*, 1958, nr. 4, p. 716 și urm., și M. Anghene în *SCJ*, 1958, nr. 2, p. 349 și urm.

³ T. Drăganu în *SUBBJ*, 1961, p. 113 și urm.; I. Vîntu și G. G. Florescu în *SCJ*, 1963, nr. 3, p. 499 și urm.

⁴ Cf. D. Berindei în *SCȘI*, 1959, nr. 1—2, p. 141 și urm.; Al. Negoită în *AUP* (juridice), nr. 13—14, p. 83 și urm., și mai ales contribuțiile lui C. Angelescu în *SCȘI*, 1959, nr. 1—2, p. 161 și urm.

⁵ Cu privire la monarhie, vezi C. Murgescu în *AIIP*, 1962, nr. 6, p. 92 și urm., și A. Anescu, *ibidem*, p. 71 și urm. Referitor la 1907, vezi comunicările lui Em. Cernea și Gh. Vîntu în *JN*, 1957, nr. 7, p. 1292 și urm.; *ibidem*, 1958, nr. 2, p. 298 și urm., și în *SCȘI*, 1957, nr. 1, p. 276 și urm., și studiul lui D. Firoiu în *SUBBJ*, 1958, p. 25 și urm.

pentru apararea drepturilor și libertăților fundamentale ale oamenilor muncii ⁶. În cadrul acestei teme sînt analizate și diversele procese înscenate conducătorilor partidului de către guvernele burghezo-moșierești, interesate să înăbușe mișcarea revoluționară mereu crescîndă a maselor ⁷. În fine, se aduc noi contribuții privitoare la lupta dusă de partid pentru o reformă agrară radicală, demascîndu-se modul în care regimul burghezo-moșieresc a înțeles să realizeze reforma din 1921 ⁸.

Privitor la istoria statului burghez sînt de amintit și cîteva contribuții referitoare la cunoașterea situației interne a Romîniei spre sfîrșitul stabilizării relative a capitalismului și altele ce se ocupa de unele aspecte ale dictaturii regale ⁹.

Cîteva studii și monografii au fost consacrate analizei problemelor de drept internațional sau diplomatic din această perioadă. S-au adus unele lămuriri cu privire la poziția internațională a țărilor romine în perioada revoluționară a anului 1848 și a Unirii ¹⁰, reliefindu-se evoluția ascendentă spre o suveranitate deplină; s-a cercetat problema primelor noastre legături diplomatice oficiale cu Franța ¹¹ și s-a analizat în amănunt istoria regimului de navigație pe Dunăre ¹². S-au clarificat și unele aspecte ale relațiilor internaționale din perioada celui de-al doilea război mondial ¹³.

În privința istoriei dreptului, atenția cercetătorilor a fost îndreptată asupra caracterului și rolului legislației burghezo-moșierești. O vedere de ansamblu asupra legislației agrare ne-o ofera cercetătorii I. Adam și N. Marcu într-o lucrare care, cu tot caracterul ei economic, acordă o atenție deosebită legilor agrare din 1864 — 1907. Această legislație reliefează că statul burghez nu s-a limitat la măsuri de politică economică obișnuită, ci a intervenit direct în relațiile contractuale dintre moșieri sau arendași și țărani, încălcînd principiile constituției și lipsindu-i pe țărani de drepturile lor cetățenești ¹⁴. Alte lucrări, printre care se remarcă celea ale lui V. Maciu și V. Popa ¹⁵, aduc contribuții prețioase la elucidarea problemei agrare sub aspect legislativ și contractual anterior sau îndată după legea agrară din 1864 ¹⁶.

Regimul juridic al muncii agricole dintre 1864 și 1907, axat pe îmbinarea sistemului muncii în dijmă cu sistemul contractual capitalist, a format obiectul unui studiu amănunțit datorat lui I. Iavorschi, iar legea circulației bunurilor agricole din 1929 a fost cercetată sub toate

⁶ Vezi I. G. Vintu în *SCJ*, 1961, nr. 4, p. 553 și urm.; Dan Ciobanu, *ibidem*, 1961, nr. 2—3, p. 237 și urm.; și M. C. Stănescu în *AIIP*, 1963, nr. 2, p. 3 și urm. Cu privire la înființarea partidului și însemnătatea acestui eveniment în istoria statului și dreptului, vezi comunicarea lui Em. Cernea în *JN*, 1961, nr. 3, p. 584 și urm.

⁷ Vezi Grigore Geamănu în *JN*, 1961, nr. 3, p. 267 și urm. (procesul din Dealul Spirii), și E. Cernea, *ibidem*, 1963, nr. 1, p. 3 și urm. (procesul ceferiștilor și petroliștilor din 1933).

⁸ M. Mayo în *JN*, 1961, nr. 2, p. 286 și urm.

⁹ Cf. I. Benditer și D. Șandru în *SCȘI*, 1961, nr. 1, p. 7 și urm., Eliza Campus în *SAI*, 1962, p. 349, și urm., și Al. Gh. Savu în *AIIP*, 1963, nr. 2, p. 33 și urm.

¹⁰ G. G. Florescu, în *SMIMd*, 1963, p. 3 și urm.; în *SAO*, 1959, p. 71 și urm.; în *SCJ*, 1959, nr. 1, p. 135 și urm.; C. C. Angelescu, în *SCȘI*, 1961, nr. 2, p. 290 și urm.

¹¹ Dan Berindei în *Studii*, an. XIII, 1960, nr. 6, p. 99 și urm., și Cornelia C. Bodea, *ibidem*, p. 121 și urm.

¹² L. Radulescu, Gh. Canja și E. Glaser, *op. cit.*, *passim.*; N. Fotino, *Studii*, an. VIII, 1955, nr. 2, p. 7 și urm., și J. Benditer în *SCȘI*, 1956, nr. 2, p. 135 și urm.

¹³ Eliza Campus în *SAI*, 1956, p. 245 și urm.

¹⁴ *Studii despre dezvoltarea capitalismului în agricultura Romîniei*, I, II, București, 1956—1959.

¹⁵ În *Comunicări și articole de istorie*, București, 1955, p. 59 și urm., și în *SUBBH*, 1961, p. 91 și urm.

¹⁶ Vezi Dan Berindei în *SMIMd*, 1957, p. 167 și urm.; L. Botezan în *SUBBH*, 1961, p. 107 și urm.; Ecat. Negruți în *SCȘI*, 1959, 1—2, p. 81 și urm. Cu privire la aplicarea legii din 1864, cf. I. Grămadă (comunicare) în *SCȘI*, 1957, nr. 1, p. 278; C. Speri în *SAI*, 1961, p. 269 și urm. și Al. Anghel în *Studii*, an. XIII, 1960, nr. 4, p. 201 și urm.

aspectele ei și de juriști, și de istorici ¹⁷. Cîteva precizări s-au făcut referitor la legea reformei agrare din 1921 ¹⁸, iar modul în care legea conversiunii datoriilor agricole din 1932 a contribuit la consolidarea proprietății funciare capitaliste a fost elucidat în mai multe studii analitice ¹⁹.

Într-o lumină cu adevărat științifică au fost puse legile antisindicale din România burghezo-moșierească, evidențiindu-se lupta partidului clasei muncitoare dusă împotriva acestor legi și pentru o reală libertate de asociere în sindicate ²⁰. Studii speciale au analizat valoarea legii minelor din 1924, care a ușurat pătrunderea capitalului străin în țară, așa-zisele legi de „naționalizare” dintre anii 1922 și 1926 — care tindeau spre formarea unui puternic grup monopolist, constituit din capitaliști din partidul liberal, care să se poată impune celor străini — și, în fine, aspecte ale legislației burghezo-moșierești din perioada crizei economice (1929 — 1933) ²¹.

Au fost evidențiate de asemenea trăsăturile reacționare ale legislației muncitorești din România burghezo-moșierească, precum și ale legislației cooperatiste ²². Un studiu special a fost dedicat analizei legilor promulgate împotriva P. C. R. între cele două războaie mondiale și un altul factorilor politici care au determinat unele schimbări din legislația noastră administrativă ²³.

Cîteva lucrări s-au ocupat de problema actelor de stare civilă și dispozițiile dreptului canonic privite sub aspectul relațiilor dintre biserică și statul burghez ²⁴.

Demne de relevat sînt și preocupările istoricilor juriști de a evoca sub aspect critic concepțiile social-politice și juridice ale gînditorilor noștri progresiști. Cercetările de pînă acum impun cu necesitate continuarea acestor preocupări ²⁵.

Instituțiile statului și dreptului burghez român au fost expuse și în cursurile universitare de specialitate, care însă, evident, la o nouă reeditare vor trebui să aibă în vedere în special rezultatele științifice consemnate în volumele corespunzătoare din tratatul *Istoria Romîniei* ²⁶.

¹⁷ Iavorschi în *JN*, 1957, nr. 4, p. 592 și urm.; D. Firoiu în *SUBBJ*, 1960, p. 19 și urm.; A. Pațica și I. Bogoslavievici în *SUBBH*, 1960, p. 157 și urm.

¹⁸ J. Benditer și E. Bold în *SCȘI*, 1957, nr. 1, p. 137 și urm. și I. Grămadă, *ibidem*, 1958, nr. 1—2, p. 1 și urm.

¹⁹ Vezi A. Pațica și I. Bogoslavievici în *SUBBH*, 1958, p. 145 și urm., și mai ales A. Petric în *AUP*, 1961, nr. 16, istorie, p. 167 și urm.

²⁰ Vezi C. Flitan în *SCJ*, 1961, nr. 2—3, p. 271 și urm.

²¹ Pentru legile de „naționalizare” vezi Eufrosina Popescu în *AUP*, 1961, nr. 168, istorie, p. 145 și urm., iar pentru legislația dintre 1929 și 1933 vezi Al. Negoiaș, *ibidem*, 1961, nr. 19, juridice.

²² Marcu Onescu în *Studii*, an. I, 1948, nr. 2, p. 208 și urm., și V. I. Cîmpianu în *SUBBJ*, 1958, p. 39 și urm. Pentru legislația cooperatistă vezi M. Fischler în *JN*, 1948, nr. 8, p. 284 și urm.

²³ S. Kahane în *SCJ*, 1961, nr. 2—3, p. 309 și urm. și M. Stoica în *SUBBJ* (în curs de apariție). Cu privire la caracterul profund reacționar al legislației dictaturii militaro-fasciste vezi E. Barasch, I. Vintu, A. Naschitz în *SCJ*, 1963, nr. 3, p. 347 și urm.

²⁴ Vezi, pentru actele de stare civilă, M. Oprescu în *JN*, 1952, nr. 1, p. 41 și urm., și Ungureanu în *RA*, 1960, nr. 1, p. 31 și urm. Referitor la dreptul ecleziastic, vezi Liviu Stan în *Ortodoxia*, 1952, nr. 3—4, p. 358 și urm., în *ST*, 1960, nr. 5—6, p. 337 și urm., și C. Drăgușin, *ibidem*, 1957, nr. 1—2, p. 86 și urm.

²⁵ Vezi M. Onescu și M. Oprescu în *JN*, 1952, nr. 5, p. 744 și urm. (I. I. Caragiale); Em. Cernea în *RUP*, 1954, nr. 1, p. 82 și urm. (Bălcescu); D. Firoiu în *JN*, 1954, nr. 6, p. 809 și urm. (Bălcescu); N. Bagdasar în *SCȘI*, 1955, nr. 3—4, p. 241, și urm. (Bărnăuțiu); M. Jacotă în *SCȘI*, 1958, nr. 1—2, p. 200 (Bărnăuțiu); I. G. Vintu în *SCJ*, 1959, nr. 2, p. 407 și urm. (Kogălniceanu); E. Cernea în *AUP*, juridice, 1959—1960, nr. 13—14, p. 53 și urm. (Al. Papiu-Illarian); G. G. Florescu în *SCJ* 1961, nr. 4, p. 597 și urm. (Bălcescu).

²⁶ D. Firoiu, *Curs de istoria statului și dreptului R.P.R.*, II (Capitalismul), București, 1958. Cf. M. Onescu în *JN*, 1959, nr. 2, p. 342 și urm.

Rezultă din cele de mai sus că studiile consacrate cercetării istoriei statului și dreptului burghezo-moșieresc român au reușit să elucideze numeroase probleme și să explice în mod științific trăsăturile acestuia. Totuși nu toate instituțiile de stat și drept au format obiectul unor astfel de studii: problema organelor puterii de stat sub aspectul lor funcțional și diversele instituții juridice legate de dreptul familiei, de dreptul contractual sau de cel succesoral așteaptă încă pe cercetători care, pe baza bogatului material existent, să le dea interpretarea critică în lumina materialismului dialectic și istoric. Constatarea se impune cu și mai multă necesitate pentru istoria statului și dreptului transilvănean din a doua jumătate a secolului al XIX-lea ²⁷.

După eliberarea patriei noastre, în strinsă legătură cu transformările revoluționare social-politice petrecute la noi în țară, știința statului și dreptului se dezvoltă pe un plan cu totul nou. Nu numai concepția cercetărilor juridice este radical deosebită față de cea anterioară, dar cu totul noi sint și realitățile ce formează obiectul lor de cercetare. Știința statului și dreptului din orînduirea noastră socialistă a fost de la început strîns legată de practica construirii societății socialiste. Toate preocupările au fost îndreptate în acest sens și de aceea lucrările monografice și studiile juridice privind statul și dreptul socialist au în primul rînd un caracter actual, de drept pozitiv, cum se spune. Este de la sine înțeles că, în conformitate cu scopul urmărit de noi, ne vom ocupa numai de lucrările ce abordează instituțiile statului și dreptului socialist în dezvoltarea lor, și nu de cercetările avînd un caracter strict de drept pozitiv, a căror valoare practică în procesul construirii și desăvîrșirii socialismului constituie, evident, un titlu de mîndrie pentru știința juridică romînească.

Procesul apariției și dezvoltării statului și dreptului de tip socialist au constituit obiectul multor cercetări care au analizat pe perioade această problemă, reliefind rolul maselor conduse și îndrumate de partid.

S-a acordat atenție perioadei dintre 23 August 1944 și 6 Martie 1945 și s-a scos în evidență procesul dialectic de apariție a elementelor noii puteri democrat-populare, mai exact a embrionului noii puteri de stat, subliniindu-se faptul că aceste elemente sînt un rezultat al luptei revoluționare a maselor din țara noastră sub conducerea partidului. Sînt de semnalat în această privință în special lucrările lui I. Ceterchi consacrate statului nostru socialist ²⁸ și apoi diverse alte studii ce tratează demascarea și scoaterea elementelor fasciste din aparatul de stat ²⁹, lupta din această perioadă pentru putere ³⁰ și pentru democratizarea aparatului de stat ³¹ etc.

S-a precizat în același timp saltul calitativ în domeniul puterii de stat care a avut loc la 6 Martie 1945, cînd embrionul puterii populare s-a transformat în putere de stat democrat-populară, a cărei esență a constituit-o dictatura revoluționară-democratică a proletariatului și țărănimii, rolul conducător avîndu-l clasa muncitoare condusă de partid ³².

²⁷ Pentru stat importante sînt paginile din volumul *Din ist. Trans.*, II, loc. cit., *passim*. Pentru istoria dreptului vezi și E. Lörincz (comunicare) în *JN*, 1957, nr. 1; L. Moldovan în *RA*, 1958, p. 159 și urm., și L. Patachi în *SAI*, 1962, p. 109 și urm.

²⁸ *SUBBJ*, 1960, p. 19 și urm. și mai ales lucrarea sa fundamentală, *R.P.R., stat socialist*, București, 1962, p. 9 și urm.

²⁹ D. Turcuș în *SMIC*, II, *passim*.

³⁰ Al. Savu în *AIIP*, 1959, nr. 6; *ibidem*, 1961, nr. 4, Gh. Țuțui în *Studii*, an. XIV, 1961, nr. 2; Gh. Țuțui și Al. Savu în *AIIP*, 1962, nr. 1.

³¹ Vezi V. A. Varga în *SMIC*, II, *passim*. Cu privire la lupta partidului pentru răsturnarea dictaturii antonesciene vezi *LC*, 1956, nr. 10 și 11, precum și *AIIP*, 1956, nr. 6.

³² I. Ceterchi, *R.P.R., stat socialist*, *passim*, și Vl. Hanga în *Steaua*, 1962, nr. 12, p. 85 și urm. Vezi și A. Mihalca în *JN*, 1952, nr. 1, p. 143 și urm.

Numeroase studii ³³ au fost consacrate puterii politice din prima etapă a revoluției populare din țara noastră, dar câteva din ele au pus în circulație și unele teze greșite, care au fost combătute de revista „Lupta de clasă” și de publicațiile de specialitate ³⁴.

Realizările revoluționare din țara noastră în perioada de trecere de la capitalism la socialism au confirmat „justețea tezei marxist-leniniste potrivit căreia trecerea de la capitalism la socialism, victoria luptei de eliberare socială a poporului muncitor este cu puțință numai cu condiția conducerii maselor de oameni ai muncii de către clasa muncitoare, în frunte cu partidul său marxist-leninist, cu condiția înfăptuirii dictaturii proletariului” ³⁵.

După înlăturarea monarhiei și instaurarea republicii la 30 Decembrie 1947, statul nostru democrat-popular devine stat al dictaturii proletariului, stat de tip socialist ³⁶. Acest fapt a însemnat sfârșitul etapei desăvârșirii revoluției burghezo-democratice și trecerea la înfăptuirea sarcinilor revoluției socialiste.

În legătură cu aceste profunde transformări, cercetătorii au evidențiat rolul statului democrat-popular atât în desăvârșirea revoluției burghezo-democratice, cât și în pregătirea condițiilor trecerii la revoluția socialistă în România ³⁷. Totodată s-a cercetat și reliefat rolul conducător al partidului în crearea și dezvoltarea statului nostru ³⁸, stat ce are de îndeplinit mărețul rol istoric de a făuri și dezvolta relațiile de producție socialiste și de a asigura victoria socialismului și trecerea treptată la comunism.

În legătură cu prima etapă de dezvoltare a revoluției populare din țara noastră s-au încercat de către M. Onescu ³⁹ unele precizări referitoare la modificările survenite în forma noastră de stat. Cît privește folosirea parlamentului de către puterea democrat-populară în prima etapă a revoluției noastre populare, cercetătorii Gh. Țuțui ⁴⁰, D. Firoiu ⁴¹ și Venera Teodorescu ⁴² au scos în evidență rolul primului parlament democratic din istoria țării noastre în consolidarea puterii populare și în dezvoltarea revoluției populare.

Ca stat socialist, statul nostru, instrument principal al construirii socialismului, își îndeplinește rolul său în interior și în afară prin mijlocirea funcțiilor sale interne și externe. Aceste funcții nu se realizează independent unele de altele, izolat, ci se completează reciproc și, într-o strînsă interdependență, asigură statului socialist posibilitatea unei realizări unitare a sarcinilor sale, potrivit menirii istorice ce-i revine. Importanța, rolul și evoluția acestor funcții au fost scoase în evidență de I. Ceterchi ⁴³ și de cercetătorii D. Cosoveanu, A. Naschitz și D. Ciobanu ⁴⁴.

³³ I. Banu în *CF*, 1955, nr. 1–2; M. Lupan, *ibidem*, 1956, nr. 5; I. Bercu, *ibidem*, 1956, nr. 6; O. Hoffman, *ibidem*, 1957, nr. 2; Tr. Udrea, *ibidem*, 1957, nr. 3; Gh. Țuțui și Al. Savu, *ibidem*, 1957, nr. 4; I. Ceterchi, *ibidem*, 1957, nr. 5.

³⁴ *LC*, 1958, nr. 3.

³⁵ I. Ceterchi, *op. cit.*, p. 108.

³⁶ Lupta maselor populare pentru instaurarea R.P.R. este arătată succint de Titu Georgescu în *LC*, 1957, nr. 11. Vezi și Gh. Țuțui în *AIIP*, 1962, nr. 6, p. 44 și urm.

³⁷ L. Lörincz în *SCJ*, 1959, nr. 1, p. 57 și urm.

³⁸ Ilie Rădulescu în *AIIP*, 1962, nr. 6, p. 19 și urm.; I. Ceterchi, I. Benditer și E. Cerna în *JN*, 1963, nr. 3, p. 3 și urm.

³⁹ În *JN*, 1959, nr. 4, p. 630 și urm.

⁴⁰ În *AIIP*, 1956, nr. 5, p. 10 și urm.

⁴¹ În *SUBBJ*, 1959, p. 25 și urm. și în lucrarea de disertație.

⁴² În *SMIC*, II.

⁴³ *Op. cit.*, p. 130 și urm.

⁴⁴ În *JN*, 1963, nr. 3, p. 29 și urm.

În strinsă legătură cu dezvoltarea social-politică a țării noastre au fost întocmite studii referitoare la evoluția constituțională; în acest domeniu, lucrarea sus-menționată a lui D. Ionescu, Gh. Matei și Gh. Țuțui, reușește pentru momentul apariției sale, să ne prezinte dezvoltarea dreptului nostru constituțional din epoca socialismului, iar studiile semnate de I. Dragomir și Nestor Prisca aduc unele contribuții la studiul constituțiilor din 1948 și 1952⁴⁵. Privitor la organele centrale și locale ale puterii de stat, lucrările lui I. Benditer și T. Drăganu ne oferă, în perspectivă istorică, posibilitatea unei juste înțelegeri a activității și rolului acestora în procesul construirii socialismului⁴⁶.

S-au analizat, de asemenea, unele probleme de drept internațional, precizându-se rolul tratatelor de prietenie, colaborare și asistență mutuală încheiate de R. P. R.⁴⁷, apoi istoricul regimului de drept internațional al navigației pe Dunăre până la convenția din 18 august 1948⁴⁸ și, în fine, în lucrarea sa sus-menționată, I. Ceterchi a cercetat într-un cadru mai larg forma de stat pe care clasa muncitoare, sub conducerea partidului, a instaurat-o după înlăturarea monarhiei.

Ca și statului, și dreptului socialist i s-au consacrat studii care să-i explice apariția, dezvoltarea și rolul pe care-l are în construirea socialismului și să-i reliefeze conținutul său cu totul nou față de sistemele anterioare de drept. O vedere de ansamblu asupra problemei ne-o oferă Al. Voitinovici în studiul său *Dreptul în slujba construcției socialiste*⁴⁹, iar apariția noilor ramuri de drept în știința noastră juridică a format obiectul unor studii speciale⁵⁰.

Un interesant studiu semnat de A. Naschitz și D. Ciobanu ne oferă un documentat tablou istoric ce cuprinde întreg procesul de apariție și dezvoltare a proprietății socialiste din țara noastră, precum și atitudinea statului nostru față de diversele forme de proprietate atât în prima, cât și în cea de-a doua etapă a revoluției noastre democrat-populare⁵¹.

Date istorice asupra dezvoltării dreptului muncitoresc în anii puterii populare ne oferă studiile lui M. Vitzman și Leonid Miller⁵², iar Y. Eminescu schițează istoricul legii din 1905 asupra brevetelor și invențiilor explicându-i în lumina dreptului nostru socialist, limitele și modalitățile ei actuale de aplicare⁵³.

⁴⁵ Respectiv în *JN*, 1956, nr. 5, p. 909 și urm.; *ibidem*, 1957, nr. 7, p. 1172; *AUP*, 1958, nr. 11, p. 21 și urm.

⁴⁶ În *JN*, 1956, nr. 5, p. 771 și urm.; *ibidem*, 1963, nr. 6, p. 3 și urm., și în *SUBBJ*, 1962, p. 7 și urm.

⁴⁷ D. Olteanu în *JN*, 1954, nr. 6, p. 741 și urm.

⁴⁸ L. Bădulescu, Gh. Canja și E. Glaser, *op. cit.*, *passim*.

⁴⁹ În *LP*, 1959, nr. 8, p. 3 și urm. Referitor la dezvoltarea științei juridice în România democrat-populară, vezi materialul documentar semnat de I.C. și L.M. în *SCJ*, 1959, nr. 2, p. 493 și urm.

⁵⁰ Pentru dreptul de stat vezi N. Prisca și C. Bădescu în *AUP*, 1961, nr. 19, juridice, p. 21 și urm.; pentru noul drept administrativ vezi R. Ionescu și V. Gilescu, *ibidem*, p. 31 și urm., iar pentru dreptul cooperatist agricol E. Lupan în *SUBBJ*, 1961, p. 133 și urm. În privința istoriei sistemului dreptului nostru socialist, importante contribuții aduce I. Albu în disertația sa.

⁵¹ *Probleme privind dezvoltarea și apărarea proprietății socialiste în dreptul R.P.R.*, București, 1959. Asupra lucrării vezi *SUBBJ*, 1960, p. 175 și urm. și C. Stănescu în *SCJ*, 1960, nr. 2—3, p. 433 și urm.

⁵² În *JN*, 1959, nr. 4, p. 673 și urm. și în *SCJ*, 1960, nr. 2—3, p. 479 și urm. Cf. și V. I. Cîmpianu în *SUBBJ*, 1958, p. 9 și urm.

⁵³ În *SCJ*, 1958, nr. 2, p. 260 și urm. Cu privire la legile economice din anii 1946—1947, vezi G. Olteanu în *AIIP*, 1963, nr. 3, p. 45 și urm.

Istoricul dreptului nostru de familie, ramură nouă a dreptului socialist, a fost studiat de T. R. Popescu în tratatul său privind dreptul familiei ⁵⁴ și de I. Christian într-un studiu mai mic de sinteză ⁵⁵.

Evoluția dreptului succesoral socialist a fost expusă de M. Eliescu ⁵⁶, iar dezvoltarea dreptului nostru penal în cele două etape ale revoluției democrat-populare, precum și superioritatea reglementării penale din țara noastră au fost studiate de C. I. Mănescu ⁵⁷ și de S. Kahane ⁵⁸.

Cit privește transformările instanțelor noastre de judecată și explicația dialectică a acestui proces, Gh. Diaconescu a precizat într-un studiu sintetic tot ceea ce era esențial ⁵⁹.

În cele de mai sus au fost expuse cercetările privind istoria statului și dreptului român din ultimii cincisprezece ani și rezultatele obținute.

Munca intensă și vastă depusă de cercetătorii din acest domeniu a reușit să reconstituie, pe baze cu adevărat științifice, dezvoltarea instituțiilor de stat și drept din țara noastră. Această muncă a fost ușurată de strădaniile încununate de succes pe care istoricii noștri le depun în elaborarea tratatului *Istoria României*, care nu numai că fixează periodizarea științifică și etapele de dezvoltare ale statului și dreptului român, dar precizează în multe privințe conținutul și forma acestor instituții, dedicându-le capitole de o mare putere sintetică.

Având acest prețios îndrumător, istoricii sau juriștii care și-au dedicat activitatea lor studiilor de istoria statului și dreptului au izbutit, și aceasta este concluzia ce se desprinde din rândurile de mai sus, să contribuie la elucidarea multor probleme puțin cunoscute sau greșit înțelese de istoriografia burgheză și să completeze cu date noi unele lipsuri de informație pe care noua știință a statului și dreptului nostru le constatare încă de la primele ei începuturi.

Se poate spune, pe drept cuvânt, că bilanțul realizărilor științifice din acest domeniu se impune prin numărul temelor abordate, prin profunzimea cu care acestea au fost cercetate, prin modul just în care au fost interpretate și, în fine, prin metoda folosită în studierea lor. Aprecierea pozitivă a acestor rezultate scoate în relief, prin însăși contradicția dialectică inerentă unei asemenea aprecieri, și unele domenii care ar necesita o atenție mai mare din partea cercetătorilor noștri.

Se impune, după părerea noastră, să se redacteze unele studii de ansamblu asupra instituțiilor juridice transilvănene, și mai ales să se publice izvoarele medievale ale acestui drept, neglijate, dacă nu total, dar în mare măsură de cei care se ocupă de editarea izvoarelor noastre juridice medievale. Mai puțin cunoscute decît instituțiile juridice din Moldova și Țara Românească asupra cărora s-a concentrat atenția cercetătorilor noștri, instituțiile de stat și drept din Transilvania au nevoie de studii corespunzătoare, care să le valorifice sub aspectul lor caracteristic și în corelație cu întreaga dezvoltare social-politică din istoria patriei.

În al doilea rînd, unele instituții ale statului și mai ales ale dreptului burghez, pentru care avem un bogat material informativ, au nevoie de o reconsiderare a lor sub aspect critic și

⁵⁴ În două volume, București, 1958.

⁵⁵ În *JN*, 1957, nr. 5, p. 809 și urm. Cf. și D. Rizeanu, *ibidem*, 1956, nr. 5, p. 847 și urm.

⁵⁶ În *AUP*, 1958, nr. 11, juridice, p. 51 și urm.

⁵⁷ În *JN*, 1961, nr. 2, p. 259 și urm.

⁵⁸ În *JN*, 1957, nr. 7, p. 1207 și urm., și în *SCJ*, 1958, nr. 1, p. 257 și urm.

⁵⁹ În *JN*, 1954, nr. 4, p. 439 și urm.

de reliefarea științifică a rolului pe care acestea l-au jucat în oprimarea maselor și în consolidarea pozițiilor de clasă ale burghezo-moșierimii.

În fine, întocmirea unei sinteze a dezvoltării dreptului nostru democrat-popular, care să pună la contribuție numeroasele studii referitoare la instituțiile juridice apărute în anii puterii populare, va fi de un real folos atât istoricilor, cât și juriștilor.

Rezultatele obținute de cercetătorii istoriei statului și dreptului român, a căror valoare și importanță am căutat să le subliniem în paginile de mai sus, și cele pe care aceștia le vor obține în scurtă vreme în domeniile ce au nevoie de o lărgire a investigației științifice, vor face posibilă realizarea cu succes a dezideratului de căpetenie a istoricilor noștri juriști : întocmirea unei istorii a statului și dreptului român. Operă colectivă, ea va constitui partea lor de contribuție la realizarea mărețelor sarcini ce revin tuturor celor ce activează pe tărîmul istoriei patriei.

VI. Hanga

ISTORIOGRAFIA MODERNĂ A ROMÂNIEI. TEMATICĂ

În nr. 1/1964, revista „Studii” a publicat tematica istoriografiei moderne a României, invitându-și colaboratorii și cititorii la discutarea acestei încercări de periodizare și fixare a principalelor curente și tendințe istoriografice.

Publicăm în numărul de față primele intervenții la această discuție, pe care o dorim, așa cum am arătat în nr. 1/1964, amplă și substanțială.

S. COLUMBEANU (Institutul de istorie al Academiei R.P.R., București)

În periodizarea tematică a istoriografiei moderne a României, prof. univ. Șt. Pascu și conf. univ. Eugen Stănescu caută să fixeze principalele școli și curente din istoriografia noastră pe o perioadă de timp destul de lungă: mijlocul secolului al XVIII-lea — începutul secolului al XX-lea. Periodizarea alcătuită de cei doi autori este interesantă și în același timp destul de temerară, constituind prima încercare de acest fel din istoriografia noastră marxistă.

Materialul istoriografic tematic pe care Șt. Pascu și Eugen Stănescu îl supun dezbaterilor și discuțiilor publice trebuie apoi privit nu numai ca o schiță de sinteză a întregii noastre istoriografii până la primul război mondial, ci mai ales ca un prim îndreptar menit să deschidă un nou cîmp de cercetare și de investigații istoricilor noștri, acela de a studia și reconsidera critic și în același timp sistematic moștenirea — destul de bogată, pe alocuri — lăsată de vechea istoriografie din țara noastră.

În cadrul discuției publice organizată de revista „Studii” privind amintita tematică, ne permitem să facem unele observații.

În primul rînd considerăm că împărțirea istoriografiei luminate în cele trei curente propuse de autori ar trebui revizuită. Din punctul de vedere al realităților social-economice de la sfîrșitul secolului al XVIII-lea și începutul secolului al XIX-lea, socotim că în această perioadă nu se poate vorbi de existența în Principate a unei clase burgheze pe deplin formate, cu o ideologie proprie, precis formulată, cum era de exemplu burghezia franceză din vremea enciclopediștilor. La sfîrșitul secolului al XVIII-lea și începutul secolului al XIX-lea, feudalismul era încă puternic în Moldova și în Țara Romînească, în vreme ce burghezia era o clasă care abia se constituia din elemente ale unora din păturile orășenești și ale micii boierimi, elemente interesate în promovarea unor relații de tip capitalist ce se dovedeau mai potrivite aspirațiilor și intereselor lor. În afară de aceasta, mai trebuie spus că pînă în prezent lipsesc studii de istorie socială privind formarea burgheziei și a ideologiei burgheze, studii pe baza cărora s-ar putea surprinde mai bine cum se oglindesc în lucrările de istoriografie anumite tendințe burgheze ale vremii.

După părerea noastră, istoriografia luministă ar putea fi împărțită în următoarele grupe : tendințe științifice în istoriografia perioadei descompunerii feudalismului în Principate ; critica sistemului feudal din Principate ; Școala ardeleană și dezvoltarea punctelor de vedere burgheze în istoriografie. În prima grupă am include pe Mihai Cantacuzino, Dimitrie Philippide și Dionisie Fotino. În a doua grupă s-ar încadra Naum Rîmniceanu, Dinicu Golescu, Eftimie Murgu ; aceștia critică sistemul feudal și propun înnoirea unora din instituțiile țării, fără însă a cere desființarea sistemului. Cel mai înaintat dintre autorii citați este Eftimie Murgu, care a cerut desființarea inegalității fiscale. În sfârșit, în a treia grupă, care cuprinde Școala ardeleană, observăm că tendințele burgheze din istoriografia românească se pronunță cu tot mai multă tărie. Și acest fapt nu este întâmplător, deoarece istoricii Școlii ardelenene s-au format într-o societate mai dezvoltată din punct de vedere burghez decât societatea din Principatele dunărene. Tematica a sesizat foarte bine la unii din istoricii Școlii ardelenene, ca Samuel Micu, sau la unii din urmașii Școlii ardelenene, ca Aron Florian, apariția și dezvoltarea unor concepții fundamentale ale ideologiei burgheze : desființarea iobăgiei și eliberarea țăranimii, instituirea egalității sociale. Or, asemenea concepții lipsesc atât la Dimitrie Philippide și Dionisie Fotino, cât și la Eftimie Murgu și ceilalți reprezentanți ai luminismului muntean și moldovean, pe care tematica îi înscrie poate prea categoric în grupe de istoriografi de tendință burgheză.

Desigur, nu avem pretenția ca sumarele considerații de mai sus să elucideze problema diviziunii istoriografiei luministe din țara noastră. Sugestiile pe care le-am făcut privitor la o modificare a diviziunii istoriografiei luministe caută mai degrabă să sublinieze necesitatea găsirii unei corespondențe mai strînse între împrejurările social-economice și politice ale perioadei descompunerii feudalismului și apariției capitalismului și concepțiile istoriografilor timpului.

O altă observație de ordin general se referă la caracterizarea pe care tematica o face istoriografiei romantice. Astfel, printre alte tendințe retrograde, neștiințifice ale acestui curent, se subliniază tendința de idealizare a trecutului istoric. Considerăm că nu idealizarea întregului trecut istoric reprezintă o tendință retrogradă, ci numai idealizarea unui anume trecut, adică a celui legat de modul de viață și de instituțiile feudale. Probabil că la acest trecut s-au gândit autorii tematicii cînd au făcut caracterizarea istoriografiei romantice. Trecutul, în afară de mod de viață și instituții, mai conține și lupta de eliberare națională și socială. În această privință, chiar tematica subliniază în mod foarte pregnant aportul deosebit al lui Bălcescu, care, în emoționantele sale evocări ale trecutului nostru, s-a ocupat pe larg de eroismul popular, de rolul unor mari personalități ca Ștefan cel Mare și Mihai Viteazul, în lupta pentru independența națională, de dezvoltarea procesului revoluționar la poporul român în decursul timpurilor. Evocarea și chiar idealizarea trecutului de luptă pentru eliberarea națională și socială a avut deci un conținut pozitiv, corespunzînd unor necesități social-politice imediate din perioada 1840—1880 : scuturarea jugului străin, formarea unui puternic stat român unit și independent, eliberarea marii majorități a populației țării de exploatarea feudală bazată pe clacă.

În sfârșit, în ce privește curentul pozitivist de tendință liberală, credem că una din caracterizările curentului, enunțată în felul următor : „viziune globală și multilaterală a trecutului istoric, dar cu evitarea cercetării istorice a contemporaneității”, este discutabilă. Astfel, atât A. D. Xenopol cât și N. Iorga, înfățișați de tematică drept cei mai de seamă reprezentanți ai pozitivismului în literatura noastră istorică, nu au evitat de loc cercetarea istorică a contemporaneității. Cu toate reticențele pe care și le-au impus, dat fiind că ei înșiși erau participanți activi la viața politică a vremii lor, cei doi istorici au tratat în lucrările lor — citate de tematică — evenimente la care au fost martori oculari. A. D. Xenopol a scris *Istoria românilor din Dacia Traiană*, pînă la abdicarea lui Cuza ; de asemenea a mai scris și un amplu studiu monografic asupra domnului Unirii. Apoi, lucrările *Studii economice*, publicată în 1882, și *Mijloacele de îndreptare a stării țăranimii române*, publicată în 1907, dovedesc participarea activă a istoricului la dezba-

terea principalelor probleme social-economice ale vremii. Comparînd cele două categorii de lucrări, unele care se ocupă de evenimente și împrejurări istorice pînă la 1866 și altele care se ocupă de probleme de după 1866, trebuie avut în vedere că în a doua categorie de lucrări își fac loc interpretările și punctele de vedere conservatoare, retrograde, ca în studiul *Mijloacele de îndreptare a stării țărănimii romîne*. Nicolae Iorga, mai mult chiar decît Xenopol, a dus sintezele sale istorice chiar pînă în actualitatea perioadei de apariție a lucrărilor. De altfel, în ceea ce-l privește pe Nicolae Iorga, tematica subliniază prezența activă a acestuia în istoria modernă și contemporană a Romîniei, pe care o tratează de pe pozițiile activității sale politice, îndreptată spre susținerea monarhiei și a instituțiilor burghezo-moșierești.

În afară de Iorga și Xenopol, trebuie spus că și Radu Rosetti contravine prin lucrările sale caracterizării din tematica pe care am luat-o în discuție. Ca și în cazul lui N. Iorga, chiar tematica relevă tratarea evenimentelor contemporane în lucrările istorice ale lui Radu Rosetti: marea răscoală țărănească din 1907, căreia R. Rosetti i-a consacrat un amplu și remarcabil studiu de analiză.

Așadar, în lumina considerentelor de mai sus, pentru care am găsit argumente chiar în tematica discutată aici, socotim că afirmația care înfățișează în mod global pozitivismul de tendință liberală ca evitînd cercetarea istorică a contemporaneității se impune a fi revizuită.

Unele observații mai mărunte ne-au fost sugerate de caracterizările făcute unor istorici, precum și de unele prezențe în tematică, pe care nu le socotim justificate.

Astfel, la Al. Papiu-Ilarian se subliniază interesul „deosebit” pentru editarea de izvoare externe, „mai ales narative”, ale istoriei noastre medievale. Atragem atenția că și izvoarele interne — documentele emaneate de la cancelariile domnești — s-au bucurat de o mare atenție din partea lui Papiu-Ilarian. Politica administrativă și fiscală a lui Constantin Alexandru Ipsilanti și Ioan Caragea la începutul secolului al XIX-lea a putut fi studiată în bună măsură și datorită hrisoavelor și anaforalelor publicate *in extenso* în *Tezaur de monumente istorice*, vol. II.

Referitor la Gh. Panu, subscriem în general la caracterizarea făcută de tematică. Totuși trebuie arătat că Gh. Panu, cu toată poziția sa conservatoare față de problema țărănească, poziție diametral opusă celei adoptate de Radu Rosetti, nu s-a mărginit, întocmai ca și R. Rosetti, numai la cercetarea raporturilor dintre țărani și stăpîinii de moșii, ci a cercetat și raporturile dintre țărani și stat, prin intermediul fiscalității din ce în ce mai apăsătoare de la începutul secolului al XX-lea. Numai adoptînd un atare criteriu de cercetare se poate reconstitui un tablou complet al situației țărănimii în timpul perioadei feudale. Or, Gh. Panu, cu toată poziția sa conservatoare, moșierească, privind fondul problemei țărănești, din punct de vedere metodologic a avut o atitudine pozitivă, arătînd că situația țărănimii trebuie cercetată nu numai sub aspectul relațiilor agrare, ci și sub aspect fiscal.

O mențione credem că trebuia făcută de tematică și despre I. Russu-Șiriau, a cărui lucrare *Iobăgia*, publicată în 1909, tratează situația țărănimii transilvănene în evul mediu de pe pozițiile democratului burghez, care se ridică împotriva exploatării feudale.

Considerăm, în sfîrșit, ca discutabilă prezența în tematică a lui D. Bolintineanu, I. Ghica și a episcopului Melchisedec. D. Bolintineanu ne-a lăsat doar amintiri asupra domniei lui Cuza vodă și unele biografii romanțate de domni, pe care chiar tematica le caracterizează ca „amestec de narațiuni documentare și fanteziste”. Ion Ghica, la fel, ne-a lăsat mai mult amintiri, care constituie mai degrabă izvoare, iar episcopul Melchisedec poate fi socotit mai mult un cronicar întîrziat, decît istoric în adevăratul înțeles al cuvîntului.

În general, periodizarea tematică a istoriografiei moderne a Romîniei supusă discuției publice a fost judicios alcătuită, constituind o binevenită contribuție, care deschide noi perspective de cercetare într-un domeniu al istoriei prea puțin și prea sporadic abordat de istoricii noștri.

TR. LUNGU (Institutul de istorie al Academiei R.P.R., București)

Inițiativa de a se trece la elaborarea unui volum de istoriografie care să încheie importanta lucrare de sinteză *Istoria României* a fost primită de istoricii din țara noastră ca și de specialiștii de preocupări înrudite cu un deosebit interes. Apariția încercării de periodizare tematică a istoriografiei moderne românești constituie primul pas spre realizarea acestei importante lucrări, care, pe lângă faptul că umple un gol de mult resimțit în literatura noastră de specialitate, contribuie la reconsiderarea critică, în lumina materialismului istoric, a celor ce au consemnat în lucrările lor momentele mai însemnate din gloriosul trecut de luptă al poporului nostru. Privită, așadar, prin prisma utilității și necesității ei, o asemenea lucrare va trezi un interes cu totul explicabil și va constitui punctul de plecare pentru elaborarea unor lucrări monografice consacrate celor mai iluștri reprezentanți ai școlii istorice românești, creată și dezvoltată în epoca de cristalizare și apoi de consolidare a culturii românești din secolul al XIX-lea și din primele două decenii ale secolului nostru.

Cum însă rubrica deschisă de revista „Studii” are menirea să prezinte diferitele puncte de vedere în legătură cu „încercarea de periodizare” făcută de prof. Șt. Pascu și E. Stănescu, ne vom mărgini doar la cele câteva aprecieri pozitive făcute și vom încerca să ne exprimăm părerea față de unele probleme pe care o atentă lectură a periodizării tematice le ridică.

O primă întrebare, care se naște după parcurgerea periodizării în discuție, este legată de neconcordanța dintre scopul ce și-l propun autorii, exprimat în titlu, și modul în care aceștia îl realizează. Plecând de la afirmația autorilor, potrivit căreia s-a încercat schițarea unei tematici a istoriografiei moderne a României, ne-am fi așteptat să găsim expus în mod sistematic, ceea ce s-a scris despre perioada istorică cuprinsă între 1848—1918. Or, „periodizarea tematică” a oferit cititorilor o încercare de încadrare în diferite școli și curente a istoricilor care au trăit și au scris în perioada amintită — în unele cazuri depășindu-se chiar limitele istorice, unanim acceptate (vezi, de exemplu, istoriografia română în perioada crizei feudalismului și a apariției capitalismului). De aceea, unei asemenea lucrări i s-ar potrivi mai bine un titlu care să corespundă conținutului, cum ar fi, de pildă, *Școli și curente în istoriografia românească din a doua jumătate a secolului al XVIII-lea pînă la primul război mondial*.

Nu ne vom pronunța asupra structurii interne a lucrării, asupra curentelor și școlilor în care au fost încadrați vechii noștri istorici; vom aminti doar câteva nume care lipsesc din lista istoricilor secolului al XIX-lea, cunoscuți prin lucrările elaborate. Ne vom arăta, de asemenea, rezervele acolo unde vom considera că aprecierile și caracterizările făcute nu sînt din cele mai fericite.

De la prim început ne-a izbit absența autorului *Istoriei contemporane a României*. Cu toată orientarea conservatoare, cu tot caracterul ei memorialistic, lucrarea lui Titu Maiorescu constituie și astăzi unul din cele mai complete izvoare de informare asupra vieții politice a frământărilor care au caracterizat istoria politică a României între 1866 și 1900. Ar trebui menționată, după părerea noastră, concepția lui Titu Maiorescu cu privire la necesitatea și posibilitatea scrierii istoriei contemporane, asupra acesteia putîndu-se face, după părerile sale, aprecieri din cele mai obiective. Dacă din acest punct de vedere ideile lui T. Maiorescu pot fi semnalate și apreciate pozitiv, nu în același fel putem privi modul cum ele au fost aplicate în redactarea *Istoriei contemporane*, unde evenimentele sînt analizate de pe pozițiile moșierimii conservatoare, în special ale fracțiunii sale junimiste.

Nu este de asemenea amintită nici activitatea istoriografică a lui Fr. Damé, care ne-a lăsat câteva aprecieri interesante asupra istoriei moderne.

Unul din izvoarele importante ale istoriei moderne a României îl constituie memoriile, care oferă cercetătorului informații prețioase, de multe ori inedite, asupra evenimentelor istorice însemnate. Asemenea principale izvoare trebuie menționate, chiar dacă ele nu au servit memorialiștilor respectivi la alcătuirea unor lucrări cu caracter istoriografic.

Dacă în ceea ce privește includerea memorialiștilor într-o asemenea lucrare s-ar putea aduce obiecții, nu același lucru se poate face atunci când este vorba de lucrarea în 4 volume a lui C. Bacalbașa, *Bucureștii de altădată*, care, cu toate lipsurile cunoscute, constituie o interesantă frescă a vieții economice, sociale, politice și culturale a României de la sfârșitul secolului trecut.

Problemele ridicate de noi în discuția inițiată de revista „Studii” pe marginea periodizării tematică a istoriografiei moderne a României au menirea de a semnală doar cele câteva mici lacune ale tematicii, care — repetăm — constituie, chiar în forma schematică actuală, o valoroasă contribuție a istoriografiei marxiste din țara noastră la opera de reconsiderare critică a activității desfășurate de inițiatorii și promotorii științei istorice românești.

C. ȘERBAN (Institutul de istorie al Academiei R.P.R., București)

Prezentul proiect cuprinde o încercare de periodizare și fixare a principalelor curenți și tendințe din istoriografia României din perioada de destrămare a feudalismului pînă la începutul epocii contemporane. De aceea, autorii și-au intitulat acest proiect *Istoriografia modernă a României*.

Prin conținutul ei, tematica reprezintă abordarea unor probleme noi în istoriografia actuală și situează cercetările istorice pe o treaptă superioară. Meritul autorilor constă nu numai în faptul că au căutat să cuprindă — cu mici excepții — cele mai reprezentative personalități din istoriografia modernă a României, dar au încercat să stabilească o periodizare a principalelor curenți și tendințe din concepția istorică, periodizare care este în concordanță cu dezvoltarea principalelor curenți filozofice ale orînduirii capitaliste. De asemenea, autorii au precedat în mod judicios fiecare tendință și curent istoric de o prezentare amplă a conținutului acestora, subliniind elementele lor caracteristice. Ampla expunere a tematicii ne-a permis să studiem mai îndeaproape și să înțelegem punctul de vedere al autorilor.

În cele ce urmează ne vom exprima unele nedumeriri și vom face unele sugestii de care autorii pot să țină seama în măsura în care ele se vor dovedi necesare.

Titlul tematicii precizează de la început limitele de cercetare ale istoriografiei României (partea I). Cu toate acestea, gîndindu-ne că volumul al VIII-lea al tratatului *Istoria României* va cuprinde toată istoriografia care a stat la baza redactării celor șapte volume, credem că tratarea în general a istoriografiei medievale apare oarecum inegală. S-ar putea argumenta că materialele privitoare la această parte a istoriografiei României s-ar găsi în capitolele privitoare la *Cultură* ale volumelor al II-lea și al III-lea. Dar în volumul al III-lea există materiale — destul de ample — despre istoriografia modernă, tocmai din perioada destrămării feudalismului și a

apariției capitalismului, adică ceea ce apare în capitolul I al tematicii de față. Sintem convinși că proporțiile materialului redactat în volumul al VIII-lea despre istoriografie vor fi cu mult mai ample decât celea din volumul al III-lea; în schimb, se vor repeta unele afirmații, pe de o parte, iar pe de alta nu vor fi tratate în același chip, adică pe curente și tendințe. De aceea, ar fi de dorit ca inexistența tratării istoriografiei medievale a României pe curente și tendințe în volumele II-III ale tratatului să fie suplinită prin includerea acestora în prima parte a volumului al VIII-lea, consacrat istoriografiei.

În studiul de care ne ocupăm, tematica consideră că istoriografia medievală este „scris istoric medieval”, ceea ce ni se pare o diminuare a contribuției cronicarilor și a tuturor celor care au abordat în lucrările lor probleme de istoriografie. Exemplele date pentru această parte introductivă sînt în mod exclusiv numai din Țara Românească și Moldova și nimic din Transilvania.

Sîntem de acord cu tezele care explică conținutul istoriografiei luministe, dar ne întrebăm dacă ea a existat în aceeași măsură și în Țara Românească și Moldova, cum a existat în Transilvania, unde se instaurase un absolutism luminist. După cîte știm, în volumul al III-lea nu se menționează pentru Țara Românească și Moldova, în această perioadă (a doua jumătate a secolului al XVIII-lea), existența ideilor luministe. Dînd exemple pentru „luminismul de tendință feudală tirzie”, probabil că se subînțelege că în țara noastră a existat și un luminism de tendință feudală timpurie, problemă netratată pînă în prezent în istoriografia noastră. Ne întrebăm de asemenea de ce, pe lângă Mihai Cantacuzino-Banul și alții, nu au fost incluși: Ianache Văcărescu (*Istoria a prea puternicilor împărași otomani*), Dionisie Eclesiarhul (*Cronica*), Radu Tempea (*Cronica*). Cît privește istoriografia moldovenească de astfel de tendință, ea nu este reprezentată prin nimeni. Ne întrebăm atunci unde vor fi incluși Alecu Beldiman și Manolache Drăghici despre care nu se menționează nimic în volumul al III-lea al tratatului, la capitolul de cultură. După parerea noastră, ei ar putea fi incluși în partea referitoare la „Luminismul de tendință burgheză timpurie”.

Relativ la metoda istorică folosită de G. Șincai în redactarea cronicii sale, credem că este necesar să se menționeze procedeul *analitic*, înfîlnit și la cronicarii din evul mediu, ceea ce, după părerea noastră, este rezultatul influenței istoriografiei medievale.

Din lectura tematicii cu privire la activitatea istoriografică a lui Aron Florian, credem că ea nu se deosebește prea mult pentru ca acesta să nu fie inclus, alături de N. Bălcescu și M. Kogălniceanu, în istoriografia romantică. E drept că nu i-a egalat pe aceștia, dar este cu mult mai aproape de ei — ca activitate și concepție istorică — decît de Damaschin Bojincă.

Ca și din capitolul I, și din capitolul al II-lea al tematicii reiese prezentarea inegală a istoricilor epocii respective. Din multe exemple ale reprezentanților istoriografiei romantice de tendință democratică și liberal-burgheză, cititorul ar fi mai cîștigat dacă istoricii menționați ar fi grupați pe caracteristice comune și după importanță. Astfel, un grup compact l-ar putea forma G. Barițiu, C. D. Aricescu, A. T. Laurian, S. Bărnăușu, T. Cipariu, I. Heliade Rădulescu, C. Bolliac, I. Ghica, și anume generația pașoptistă. Cît privește C. Bolliac, ar trebui subliniat faptul că el este *primul* nostru arheolog în concepția modernă a cuvîntului, adăugîndu-se și studiile de arheologie *Călătorie arheologică în România și Excursie arheologică în 1869*.

Relativ la D. Bolintineanu, credem că mai curînd s-ar insista asupra lucrării sale *Vizita lui Cuza la Constantinopol* (care cuprinde date și fapte trăite) și asupra monografiei *Viața lui Cuza vodă* decît asupra lucrărilor, tot istorice, dar cu multe elemente fanteziste (*Viața lui Tepeș*, *Viața și faptele lui Ștefan cel Mare* etc.). De altfel, deși face parte din aceeași grupă ca concepție istorică generală, totuși nu se poate pune în paralel activitatea istorică a lui D. Bolintineanu cu cea a lui C. D. Aricescu.

Tot relativ la gruparea unor reprezentanți ai aceleiași curent și tendință istorică, alături de C. Bolliac ar merita să fie A. Odobescu, care a excelat în studii arheologice, ca și Gr. Tocilescu etc.

Nu știm din ce motive activitatea istorică a lui Alecu Russo a fost omisă a fi inclusă în capitolul „Romantismul de tendință democratică și liberal-burgheză”, deși de la acesta s-au păstrat unele lucrări istorice, ca : *Decebal și Ștefan cel Mare, Palatul lui Duca vodă, Dezrobirea Țiganilor*. Relativ la activitatea lui B. P. Hasdeu, credem că lucrările *Cuvente den betrani* și *Ety-mologicum Magnum Romaniae* se referă mai mult la activitatea sa filologică decât la cea istorică, adică sînt, mai ales studii de limbă. Dar în această grupă credem că ar trebui inclusă activitatea lui Teodor Codrescu (1819—1894) de la Iași, neobosit colecționar de documente istorice relativ la trecutul Moldovei, ca și aceea a lui Gh. Ghibănescu.

La ultima grupă, „Romantismul de tendință conservatoare” poate fi inclus și Papadopol-Calimach (1833—1898), care ne-a lăsat cîteva lucrări originale relativ la istoria feudală și modernă a Moldovei, precum și D. Pappazoglu cu întreaga sa activitate, în special relativ la istoria orașului București.

De asemenea, la capitolul „Descriptivismul istoric” ar putea fi inclusă și activitatea lui Ion Ursu (1875—1925).

Problema principală însă, care urmează să fie rezolvată în definitivarea acestui proiect de tematică, constă în stabilirea în ce măsură periodizarea propusă de autori reprezintă adevărata concepție istorică. Din exemplele menționate la capitolul I, „Istoriografia luministă” cele mai multe provin din Transilvania — și credem că acolo trebuie să fi existat. Dar în Țara Românească și Moldova concepția istorică a reprezentanților menționați se încadrează în istoriografia luminiștă? La capitolul al II-lea periodizarea pare mai judicios întocmită, ca și la capitolul al III-lea.

Credem că ultimul capitol, „Începuturile istoriografiei marxiste”, care trebuie să fie al IV-lea, ar fi necesar să fie inclus de fapt la partea a II-a, „Istoriografia contemporană a Romîniei”. De altfel, în economia generală a volumului noi credem ca n-ar fi greșit în a concepe principalele părți ale acestui volum astfel : I. *Perioada premarxistă* : 1. Istoriografia medievală ; 2. Istoriografia modernă ; 3. Istoriografia contemporană. II. *Perioada marxistă* : 1. Începuturile istoriografiei marxiste ; 2. Istoriografia marxistă în regimul burghezo-moșieresc ; 3. Istoriografia marxistă după eliberarea Romîniei de sub jugul fascist. Această periodizare generală ar permite scoaterea în evidență a rolului istoriografiei marxiste în elaborarea tratatului *Istoria Romîniei*.

SESIUNEA GENERALĂ A ACADEMIEI R. P. R.

(22—24 ianuarie 1964)

În zilele de 22 — 24 ianuarie a. c. au avut loc lucrările Adunării Generale a Academiei R. P. R. În prezidiul şedinţei de deschidere au luat loc tovarăşii : acad. Ion Gheorghe Maurer, preşedintele Consiliului de Miniştri, acad. Al. Birlădeanu, vicepreşedinte al Consiliului de Miniştri, acad. Ilie Murgulescu, preşedintele Academiei R. P. R., acad. Şt. Mileu şi acad. Şt. Nădăşan, vicepreşedinţi ai Academiei R. P. R., acad. Şt. Bălan, ministrul învăţământului, acad. D. Dumitrescu, secretar prim al Academiei R. P. R., acad. Athanase Joja, prof. B. Cazacu, membru corespondent al Academiei R. P. R., secretar al Comitetului de partid al Academiei.

După cuvîntul de deschidere rostit de acad. Ilie Murgulescu, preşedintele Academiei R. P. R., acad. D. Dumitrescu a prezentat *Darea de seamă privind activitatea Academiei pe anul 1963*. Darea de seamă a prilejuit o trecere în revistă a obiectivelor şi o analiză a îndeplinirii planului de cercetare, ca şi a întregii activităţi desfăşurate în anul 1963, în lumina Directivelor Congresului al III-lea al Partidului Muncitoresc Român şi a sarcinilor actuale ale cercetării ştiinţifice în ţara noastră. Ca orientare, se arată în darea de seamă, munca de cercetare ştiinţifică s-a îndreptat spre domenii de mare actualitate ştiinţifică şi practică, iar rezultatele acestei orientări sînt „numeroase şi importante realizări prin care oamenii de ştiinţă s-au integrat în frontul de muncă şi luptă al întregului popor”. Referindu-se la problemele mai importante şi la realizările deosebite obţinute în anul expirat în domeniul istoriei, darea de seamă a menţionat volumele III, IV, V ale tratatului *Istoria României*, noua ediţie a lucrării *Din istoria Transilvaniei*, apariţia colecţiei „Bibliotheca Historica Romaniae”, precum şi o serie de monografii arheologice. S-a subliniat preocuparea sporită pentru valorificarea materialelor arheologice, ca şi pentru studiile de istoriografie şi de istorie contemporană.

Darea de seamă s-a ocupat cu multă atenţie şi de problema deosebit de importantă a valorificării cercetărilor prin publicarea lucrărilor ştiinţifice sau comunicarea lor la manifestări ştiinţifice interne şi internaţionale. În legătură cu publicaţiile periodice, s-a arătat că „reorganizarea înfăptuită în 1963 va conduce la o mai judicioasă concentrare a forţelor ştiinţifice în jurul unor publicaţii unice pe domenii de specialitate, la o prezentare corespunzătoare a realizărilor ştiinţei româneşti în ţară şi peste hotare, prin sporirea volumului de lucrări tipărite în limbi străine şi activizarea muncii colegiilor de redacţie şi a aparatului redacţional”. Oamenii de ştiinţă din cadrul Academiei R. P. R. — printre care şi istoricii — au participat cu comunicări sau referate la peste 125 de manifestări ştiinţifice internaţionale, contribuind astfel la cunoaşterea peste hotare a realizărilor ştiinţei noastre.

În încheierea dării de seamă, conducerea Academiei R. P. R. și-a exprimat încrederea ca „marile potențe ale științei contemporane, sarcinile importante ce revin Academiei R. P. R. în sprijinirea dezvoltării economiei naționale și înflorirea culturii în patria noastră vor mobiliza energiile oamenilor noștri de știință pentru a ridica contribuția științei în desăvîrșirea construcției socialiste pe o treaptă și mai înaltă”.

Proiectul de plan privind activitatea Academiei R. P. R. pe anul 1964 a fost prezentat de acad. Ilie Murgulescu, președintele Academiei R. P. R. După ce a subliniat că întreaga creație științifică a membrilor și cercetătorilor Academiei reprezintă o contribuție activă la promovarea științei în țara noastră, la dezvoltarea economiei naționale și a culturii noastre socialiste, iar realizările noastre științifice se încadrează în bilanțul succeselor remarcabile obținute de poporul nostru sub înțeleapta îndrumare a Partidului Muncitoresc Român pe drumul desăvîrșirii construcției socialismului în țara noastră, președintele Academiei R. P. R. a arătat că proiectul de plan „a fost elaborat pe baza sarcinilor și atribuțiilor prevăzute de statutul Academiei și orientat spre principalele direcții de dezvoltare a științei și culturii, cuprinse în Directivele Congresului al III-lea al Partidului Muncitoresc Român”.

O primă sarcină pentru anul 1964 este ca planul de cercetare să oglindească o bună alegere a domeniilor de cercetare, justa orientare a eforturilor științifice și selecționarea atentă a problemelor de cercetare. Dispersarea forțelor de cercetare se observă încă la multe unități științifice; de aici, sarcina ca institutele să procedeze la completarea și îmbunătățirea planurilor proprii de cercetare, în limitele permise de mijloacele și forțele de cercetare de care dispun. Pentru anul 1965, planurile se vor pregăti din vreme, elaborându-se încă din prima parte a anului 1964, avându-se în permanență în vedere necesitatea coordonării cercetărilor atât în cadrul Academiei, cit și cu unitățile de cercetare departamentale.

Relevind rolul însemnat pe care-l are buna organizare a cercetărilor pentru eficiența muncii, președintele Academiei a arătat sarcinile ce revin institutelor, secțiilor științifice și conducerii Academiei R. P. R. în profilarea unităților de cercetare și dezvoltarea rețelei acestora, acțiune ce se cere efectuată în legătură strinsă cu planul de perspectivă. O altă problemă căreia i se va da o atenție deosebită este recrutarea, perfecționarea și promovarea cadrelor de cercetare. Se va întocmi un plan pentru ridicarea calificării prin aspirantură și trimiteri la specializare. Se vor lua măsuri eficiente pentru întocmirea la timp a planului editorial pe anul 1965, îmbunătățirea organizării manifestărilor științifice interne, precum și participarea la manifestările științifice internaționale.

Acad. Ilie Murgulescu a arătat în încheiere că „alături de întregul popor, oamenii de știință se angajează să îndeplinească sarcinile de cinste încredințate de partid, să realizeze lucrări la nivelul științei și tehnicii celei mai avansate, contribuind prin creația lor la dezvoltarea puternică a economiei și culturii socialiste”.

În cadrul dezbaterilor care au urmat a luat cuvîntul și acad. C. Daicoviciu, președintele Secției de științe istorice. În cuvîntul său, domnia-sa și-a însușit propunerea de a se înfăptui coordonarea cercetărilor arheologice pe plan republican de către Academia R.P.R., prin Secția de științe istorice. Pentru istoria medie, modernă și contemporană, a arătat vorbitorul, se impun cercetări organizate metodic în arhivele din țară și din străinătate; în acest sens, roagă conducerea Academiei R. P. R. să aibă în vedere posibilitatea trimerii de cercetători pentru explorarea bogatelor fonduri arhivistice aflate în unele centre din străinătate.

În ziua de 24 ianuarie a avut loc ședința de închidere a sesiunii. Printr-o scrisoare adresată Comitetului Central al Partidului Muncitoresc Român, tovarășului Gheorghe Gheorghiu-Dej, membrii Academiei R. P. R. și lucrătorii științifici și-au exprimat recunoștința pentru sprijinul acordat și au asigurat conducerea partidului că alături de toți oamenii muncii

se angajează să cinstească aniversarea a 20 de ani de la eliberare prin îndeplinirea sarcinilor de onoare încredințate de partid, să ridice știința și tehnica din țara noastră pe o treaptă tot mai înaltă, să muncească cu abnegație și devotament pentru viitorul luminos al patriei noastre.

Cuvîntul de închidere a fost rostit de acad. Ilie Murgulescu, care a reliefat rezultatele lucrărilor adunării generale.

P. Oprescu

DIN ACTIVITATEA INSTITUTULUI DE ISTORIE AL ACADEMIEI R.P.R. ÎN ANUL 1963

La 17 ianuarie 1964 a avut loc ședința plenară a Institutului de istorie al Academiei R.P.R., care a dezbătut modul în care a fost îndeplinit planul de cercetare pe anul 1963. În raportul de activitate prezentat de acad. A. Oțetea, directorul institutului, s-a arătat că în anul 1963 s-a continuat pregătirea unor ediții critice de izvoare interne și externe. Astfel au fost tipărite: *Repertoriul manuscriselor de cronică interne*, autori Ioachim Crăciun și Aurora Ilieș, ediția critică a cronicii lui Radu Popescen, *Istoria domnilor Țării Românești*, autor Const. Grecescu. Totodată s-a început multiplicarea unei vaste bibliografii istorice a României.

În anul 1963 au fost elaborate o serie de studii cu privire la relațiile agrare, dezvoltarea producției de mărfuri, organizarea statului feudal, revoluția burghezo-democratică din 1848, desăvîrșirea unității poporului român, lupta împotriva fascismului, politica externă a României între cele două războaie mondiale. Numeroși cercetători au lucrat la definitivarea și pregătirea pentru tipar a volumelor al III-lea, al IV-lea și al V-lea din tratatul *Istoria României*, precum și la redactarea unor capitole și paragrafe din volumul al VI-lea, consacrat epocii contemporane (1918 — 1945).

La secția de istorie contemporană a fost încheiată monografia *Lupta țărănimii pentru pămînt în perioada revoluționar din anii 1917 — 1921*, iar la secția de istorie universală este pe punctul de a fi încheiată monografia *Țările Române și mișcarea de eliberare națională a popoarelor din Balcani*.

Au fost discutate în consiliul științific și trimise spre publicare monografiile *Dezvoltarea meșteșugurilor în Țara Românească și Moldova în secolele X — XVII* (autor Șt. Olteanu) și *Mica Înțelegere* (autor Eliza Campus).

În colaborare cu Institutul de istorie al Academiei de Științe a R. P. Bulgaria, a fost realizată o culegere de studii privitoare la *Relațiile româno-bulgare de-a lungul secolilor*, care urmează să apară în acest an la Sofia și București în limbile bulgară și română.

În ședințele plene de comunicări ale institutului au fost dezbătute probleme actuale ale științei istorice românești sau universale: probleme de istoriografie, filozofia istoriei, curente și tendințe noi în jurul unor importante probleme istorice (renașterea, revoluția franceză etc.).

Membrii institutului au participat cu rapoarte sau comunicări la al V-lea Congres internațional al slaviștilor, care s-a ținut la Sofia între 17 și 23 septembrie 1963. Au fost trimise comunicări la Congresul internațional de onomastică de la Amsterdam, ca și la comemorarea lui Accursius, care a avut loc la Bologna. Cadre de conducere din institut și cercetători au întreprins călătorii de studii în Olanda, R. D. Germană, R. S. Cehoslovacă, R. P. Bulgaria. Institutul a primit vizita multor oaspeți din străinătate (R. P. Ungară, R. P. Bulgaria, R. P. Polonă, R. S. Cehoslovacă, R. D. Germană, U. R. S. S., Cuba, S. U. A.).

Planul de cercetări pe anul 1964 și de perspectivă prevede : continuarea publicării critice a izvoarelor interne și externe, aprofundarea cercetărilor privind feudalismul timpuriu pe teritoriul R. P. R., istoria economiei feudale, lupta de clasă în epoca feudală, lupta muncitorimii și țărânimii din România la sfârșitul secolului al XIX-lea și începutul secolului al XX-lea, răscoala din 1907, lupta pentru unitatea clasei muncitoare (1921 — 1948), revoluția socialistă din România. O intensă activitate se va desfășura în direcția valorificării critice a moștenirii vechii istoriografii, în primul rând a vastei opere create de N. Iorga.

CU PRIVIRE LA ACTIVITATEA ȘTIINȚIFICĂ A SOCIETĂȚII DE ȘTIINȚE ISTORICE ȘI FILOLOGICE DIN R.P.R.

În primele zile ale anului 1964 au avut loc adunarea generală și cea de-a IV-a sesiune științifică a Societății de științe istorice și filologice.

Lucrările adunării generale, convocată pentru prezentarea și discutarea muncii Societății în intervalul de timp care s-a scurs de la ultima plenară (mai 1960), s-au desfășurat la 5 ianuarie, în prezența și cu participarea activă a reprezentanților celor 56 de filiale și subfiliale ale S.S.I.F. Aprecierile făcute, concluziile trase cu acest prilej au subliniat în mod deosebit faptul că în perioada amintită sfera preocupărilor științifice ale membrilor Societății s-a lărgit, că, în genere, activitatea ei — atât la nivelul filialelor, cât și al conducerii — s-a dezvoltat puternic, sporind ca volum și ridicându-se pe o treaptă superioară din punct de vedere calitativ.

Cîteva date și cifre sînt suficiente pentru a ilustra concluziile trase în darea de seamă prezentată și supusă discuțiilor în cadrul adunării generale. În anul 1960, la cele 40 de filiale și subfiliale ale Societății activau aproximativ 3 000 de membri ; în 1963, numărul filialelor și subfilialelor s-a ridicat la 56 cu peste 4 000 de membri. În cadrul acestor filiale, activitatea științifică a fost bogată, în cei aproape 4 ani care au trecut de la ultima adunare generală prezentîndu-se 469 de comunicări de istorie, 444 de comunicări de literatură și limbă, 69 de comunicări folclor și 37 de comunicări din domeniul orientalisticii.

Creșterea aceasta a muncii Societății sub raport cantitativ și calitativ a permis unui număr însemnat de filiale să treacă la organizarea regulată a unor ședințe de comunicări lunare pentru fiecare secție în parte și a unor reușite sesiuni științifice pe plan local ; ea a oferit totodată și consiliului de conducere al S. S. I. F. posibilitatea să găsească și să folosească noi forme organizatorice pentru desfășurarea activității științifice, prin inițierea unor sesiuni interregionale cu caracter mixt, metodico-științific. Astfel au avut loc între anii 1960 și 1963, din inițiativa conducerii societății și cu sprijinul filialelor-gazdă, 6 asemenea manifestări științifice : la Sibiu (1960), la Iași și Ploiești (1961), la Timișoara, Oradea și Galați (1963).

Dacă în 1960 existau încă deficiențe serioase în munca de cercetare științifică a unor membri ai S. S. I. F. (insuficient discernămint în adunarea și selectarea materialului informativ, alunecarea spre factologie și probleme lipsite de interes, uneori spre obiectivism burghez), în 1963 nu se mai poate vorbi de asemenea lipsuri, nivelul științific al lucrărilor întocmite crescînd în mod sensibil. Aspectele negative care mai apar și acum în munca de cercetare științifică țin de orientarea tematică, care este uneori necorespunzătoare. Astfel, unii cercetători ocupîndu-se numai de epoci îndepărtate din istoria patriei noastre, abordează teme minore, lipsite de semnificație generală, uneori chiar străine de specificul și profilul muncii Societății.

În cadrul discuțiilor care au avut loc în jurul dării de seamă asupra activității societății, s-a arătat că este necesară o îmbunătățire a muncii de cercetare și, din punct de vedere tematic,

orientarea ei către problemele majore, de actualitate, aceasta rămânând în continuare în centrul atenției conducerii Societății și a tuturor cercetătorilor membri ai filialelor sale.

Cu toate lipsurile care mai persistă în privința orientării tematice a unor cercetări întreprinse, bilanțul general al activității Societății este pozitiv, indicând o linie ascendentă.

Prilejul care a oferit posibilitatea examinării critice a muncii științifice recente din cadrul Societății, a cunoașterii și aprecierii nivelului la care aceasta se desfășoară, l-a constituit cea de-a IV-a sesiune științifică pe țară. Lucrările acestei sesiuni au avut loc în zilele de 6 și 7 ianuarie a. c.; ele au fost deschise de președintele S. S. I. F., acad. Petre Constantinescu-Iași, în cadrul unei ședințe plenare în care au fost prezentate 5 comunicări (de istorie, filologie și orientalistă). Lucrările sesiunii au fost continuate pe secții în după-amiaza zilei de 6 ianuarie și în dimineața zilei următoare.

Vom urmări în cele ce urmează numai desfășurarea lucrărilor secției de istorie. Comunicările susținute la această secție, bazate, în marea lor majoritate, pe un bogat material informativ cules din arhivele locale au abordat interesante probleme din diverse epoci istorice (începând cu epoca veche și terminând cu istoria zilelor noastre) și au adus contribuții însemnate la cunoașterea și elucidarea lor. Titlurile sînt grăitoare pentru preocupările științifice largi, variate, ale membrilor filialelor Societății: *Atelierul monetar din cetatea dacică de la Tilișca* (de N. Lupu — Sibiu); *Haiducia în Balcani* (de Sava Iancovici — București); *Botoșanii — apanaj al doamnelor Moldovei* (I. D. Marin — Botoșani); *Tulburările din Ploiești din anul 1860* (de N. I. Simache — Ploiești); *Din istoria luptelor revoluționare în porturile dunărene Galați și Brăila între anii 1905 — 1910* (de C. Marinescu și I. Brezeanu — Galați); *Greva muncitorilor metalurgiști din București din iunie 1912* (de I. Iacoș — București); *Contribuții la cunoașterea luptei țăranimii hunedorene pentru pămînt și un trai mai bun între cele două războaie mondiale* (de M. Valea și C. Enea — Deva); *Situația materială a muncitorilor și țăranilor din regiunea Bacău în perioada 1940 — 1944* (de D. Zaharia — Bacău).

În comunicarea privind atelierul monetar din cetatea dacică de la Tilișca, N. Lupu a prezentat și a pus în valoare o importantă descoperire arheologică făcută în anul 1960. În cadrul așezării dacice fortificate de la Tilișca (raionul Sibiu) a fost scos la lumină, între alte materiale, și un vas de lut conținând o serie de tipare monetare care reproduc moneda republicii romane. Autorul a ajuns la concluzia că la cetatea dacică amintită a existat un adevărat atelier monetar și că dacii au emis, în cursul secolului I î.e.n. monedă romană republicană copiată fidel după piesele originale. Aceste concluzii impun revizuirea unor păreri mai vechi privind circulația monedei romane republicane pe teritoriul Daciei, care era considerată pînă acum ca originală.

Sava Iancovici a urmărit, în comunicarea sa, fenomenul haiduciei în mod comparativ la popoarele balcanice, demonstrînd că se poate vorbi de o mișcare haiducească în Balcani între secolele XV — XIX; această mișcare îndreptată împotriva jugului străin și împotriva exploatarei a avut succese remarcabile, precum și momente de strînse legături între haiducii diferitelor popoare.

Interesantă a fost și comunicarea prof. I. D. Marin, care a pus în discuție probleme ca: vechimea Botoșanilor ca apanaj al doamnelor Moldovei și evoluția orașului în timpul orînduirii feudale, mărirea apanajului, veniturile realizate de pe urma exploatarei acestui domeniu și implicațiile sociale. Ultima problemă, necercetată pînă acum, căreia autorul i-a acordat un spațiu mai larg, a fost elucidată pe baza unui bogat material documentar, în parte inedit.

Celelalte comunicări, ale căror titluri au fost menționate mai sus reprezintă de asemenea contribuții valoroase la cunoașterea istoriei locale, la întregirea tabloului celei generale. *Tulburările din Ploiești din anul 1860* (grefate pe fondul nemulțumirilor generale și determinate de întîrzierea reformelor așteptate de mase); *lupta muncitorilor din porturile Galați și Brăila în anii 1905 — 1910* (generată de condițiile din ce în ce mai grele de viață din primul deceniu al secolu-

lui nostru); puternica grevă a metalurgiștilor bucureșteni din 1912, care a avut un larg ecou și peste hotare, au fost amplu analizate și oglindite în comunicările respective; autorii au arătat că aceste manifestări și acțiuni ale maselor exploatate au fost determinate, în esență, de aceleași cauze.

O perioadă mai apropiată de zilele noastre a fost cuprinsă, sub anumite laturi, în ultimele două comunicări prezentate. M. Valea și C. Enea, sprijinindu-și lucrarea exclusiv pe informații culese din arhivele locale, s-au ocupat de situația social-economică a țărănimii hunedorene în perioada dintre cele două războaie mondiale și au oglindit aspecte concludente ale rezistenței și luptei ei împotriva exploatării, pentru pământ. Valorificând de asemenea un bogat material informativ, în parte inedit, prof. D. Zaharia a înfățișat în comunicarea sa condițiile materiale deosebit de grele în care trăia populația din județul Bacău în timpul dictaturii militare-fasciste.

Comunicările prezentate au suscitat ample și utile discuții. Vorbitorii au relevat, în cadrul discuțiilor purtate, calitățile comunicărilor, contribuțiile aduse pe linie științifică și au făcut totodată unele observații și aprecieri critice în scopul completării și ridicării nivelului lor general.

În încheiere s-a subliniat în mod unanim faptul că lucrările secției de istorie din cadrul celei de-a patra sesiuni științifice a S. S. I. F., prin rezultatul lor, au fost deosebit de rodnice.

Elvira Preda

C R O N I C Ă

La 21 ianuarie 1964 a avut loc la Casa oamenilor de știință prima ședință a Comitetului pentru studii sud-est europene din R. P. Română. Au participat academicieni, profesori universitari, cercetători în domeniul studiilor sud-est europene și alți oameni de știință din București, Cluj și Iași — membri ai comitetului. A luat parte și André Mirambel, profesor la Sorbona, director al Institutului de studii neolenice din Paris, vicepreședinte al Asociației internaționale de studii sud-est europene, care ne-a vizitat țara.

Ședința a fost condusă de acad. E. Condurachi, vicepreședinte al Comitetului pentru studii sud-est europene. Pe ordinea de zi a ședinței au figurat discutarea și aprobarea planului de activitate pe 1964 și formele de colaborare a comitetului cu Asociația internațională de studii sud-est europene.

La 2 februarie a avut loc în sala bibliotecii cantonale din orașul Lugano (Elveția) vernisajul expoziției „Monumente arheologice din România”.

Organizată sub auspiciile Comisiei naționale elvețiene pentru UNESCO, expoziția a stîrnit un viu interes. La vernisaj au participat: dr. Waldo Riva, vicepreședintele Consiliului orașului Lugano, prof. dr. Jean Rodolphe de Salis, președintele Fundației Pro-Helvetia, profesori și oameni de specialitate, reprezentanți ai presei, radioului și televiziunii, precum și un numeros public. Au fost de față reprezentanți ai ambasadei R. P. Române la Berna.

Expoziția a rămas deschisă 10 zile la Lugano, după care a fost organizată la Belinzona, Locarno, Fribourg, Berna, Basel și alte orașe.

RADU PANTAZI, *Filozofia marxistă în România. Sfârșitul secolului al XIX-lea și începutul secolului al XX-lea*
București, Edit. politică, 1963, 222 p.

Cunoscut nu numai în rindurile specialiștilor din domeniul filozofiei, Radu Pantazi se înfațișează de astă dată cu o lucrare de proporții mai mari, care sintetizează rezultatele lucrărilor și preocupărilor sale privind unul dintre cele mai importante, mai atrăgătoare și mai complexe procese din istoria țării noastre.

Efortul de sintetizare a vastei problematice impuse de temă — care ne este de altfel mărturisit, la p. 7, ca un scop al lucrării — reprezintă una din calitățile acestei cărți. Autorul, firește, nu abordează tema în mod exhaustiv, însă evită o expunere schematică sau succintă. Acolo unde consideră că e cazul, autorul recurge, cel mai adesea, la analiza textelor care atestă înfruriri, uneori timpurii, directe sau indirecte, ale tezaurului de idei al marxism-leninismului; pe alocuri, însăși traducerea unor opere sau chiar fragmente din operele clasice ale marxism-leninismului este supusă rigorilor științifice; aceasta contribuie la a pune în lumină cit mai deplin nu numai confirmarea — la modul propriu, conștient, în acest caz — a dictonului „traduttore — traditore” (vezi ediția *Nădejde a Manifestului Partidului comunist*), ci și unele confuzii ideologice care au avut corespondențe politice nefaste. Raportul dintre analiză, generalizare și sinteză se realizează în primul rând prin selecția textelor, prin concluzii parțiale firești, prin trasarea precisă

a liniilor directe, prin planul judicios al lucrării care armonizează modul de tratare pe probleme cu cel cronologic, prin confruntarea permanentă cu practica social-politică a vremii pe care nu o substituie însă temei. prin înfațișarea celor mai importante consecințe ale procesului în chestiune. La toate acestea se adaugă un stil accesibil, care contribuie ca lucrarea, cu tot caracterul său special, să intereseze un public larg: filozofi, istorici din domeniul istoriei patriei sau al istoriei mișcării muncitorești, economiști, cadre didactice, propagandiști și participanți la unele forme ale învățămîntului politic, oameni de cultură în general.

Valoarea actuală a lucrării rezultă din semnificația ce i-o conferă chiar începutul prefetei: „Filozofia marxist-leninistă este filozofia dominantă a societății noastre socialiste. Răspîndirea ei în proporții de masă are adînci și puternice radacini istorice, legate de apariția și dezvoltarea mișcării muncitorești, de lupta partidului marxist-leninist al clasei muncitoare, de victoria revoluției socialiste în patria noastră”. Procesul pătrunderii și raspîndirii marxismului în țara noastră, de la începuturi și pînă în zilele noastre, cînd filozofia marxist-leninistă a devenit filozofie dominantă, confirmă valoarea nu numai cognitivă, ci și transformatoare a concepției despre lume a proletariatului.

Pătrunderea și răspindirea marxismului în țara noastră au avut loc în luptă necruțătoare cu ideologia burgheză. Lucrarea lui Radu Pantazi răspunde pe deplin importantei sarcini ce se pune în fața oricărei lucrări din acest domeniu : sarcina de a înfățișa, cât mai adânc, lupta dintre marxism și ideologia burgheză sub toate formele și variantele ei, ceea ce are și o însemnătate actuală deosebită. Pătrunderea și răspindirea marxism-leninismului, ca aspect de seamă al procesului unirii mișcării muncitorești cu socialismul științific, au avut în mod obiectiv și în țara noastră semnificația leninistă a legăturii indisolubile dintre lupta împotriva capitalismului, a imperialismului, și lupta împotriva oportunismului și reformismului din mișcarea muncitorească¹. Combativitatea, competența, bogăția materialului documentar de care se servește autorul, cât și forma atrăgătoare a multor pagini, sporesc valoarea și interesul în jurul lucrării.

Definind scopul și actualitatea lucrării, autorul arată că își propune să trateze tema *prin prisma istoriei filozofiei românești* (p. 5), să demonstreze saltul calitativ, adevărata revoluție pe care o reprezintă pătrunderea marxismului în filozofia românească. Lucrarea oferă numeroase considerații de ordin istoric, ceea ce dovedește încă o dată imbinarea organică dintre diferitele aspecte și modalități de tratare a temei.

Lucrarea este divizată în două părți, în general bine proporționate, care corespund periodizării mișcării muncitorești din țara noastră pînă la 1917 : prima parte pînă la sfîrșitul secolului al XIX-lea, iar partea a II-a între anii 1900 și 1917. Fiecare parte cuprinde cîte trei capitole.

Autorul acordă o atenție deosebită înfățișării condițiilor pătrunderii marxismului în România, subliniind de la început și revenind în cursul lucrării asupra condiției interne de bază : apariția și dezvoltarea pro-

letariatului în România, alături de tradițiile înaintate ale gîndirii filozofice și social-politice din țara noastră.

În privința mijloacelor și căilor de pătrundere a marxismului în țara noastră, în lucrare se arată (p. 39) că acestea se pot defini prin trei categorii : 1) traducerea unor lucrări sau fragmente din lucrările întemeietorilor marxismului (principala cale) ; 2) lucrări de popularizare a marxismului și 3) dezbaterea de pe poziții marxiste a unor însemnate probleme de ordin politic, social-economic și cultural-științific, în special în legătură cu aprecierea etapei istorice în care se afla România și a sarcinilor ce decurgeau de aici pentru mișcarea muncitorească. Se adaugă unele căi secundare de pătrundere a marxismului în România, cum au fost tranzitul literaturii revoluționare ilegale ruse, cunoașterea însușirea și chiar popularizarea unor lucrări sau teze marxiste de către unii savanți romîni care au studiat în străinătate ș.a.

În lucrare se insistă cu multă tărie asupra acceptării anilor 1883—1884 ca început al perioadei propriu-zis marxiste din istoria filozofiei românești (p. 33—34) ; în legătură cu aceasta se fac aprecieri asupra ideologiei cercurilor socialiste din deceniul al optulea. Se precizează de la început (p. 29) că participanții la aceste cercuri erau socialiști (deci mai mult decît revoluționar-democrați), fără însă a se situa pe poziții marxiste. Unele sugestii bibliografice ar fi contribuit la valorificarea mai amplă a datelor privind pătrunderea marxismului în țara noastră². În privința unor teme tratate de autor au existat manifestări, uneori numeroase, mult anterioare și semnificative. Sînt cazuri cînd

¹ Vezi în acest sens V. I. Lenin, *Opere*, vol. 22, Edit. P.M.R., 1952, p. 296.

² Un exemplu : relatînd despre congresul internațional de la Londra pentru statutul juridic, al femeii, revista „Femeia Romînă”, II (1879), nr. 121 din 23 mai, p. 288 se referea cu acest prilej la unele date folosite și de Marx în *Capitalul* (fără a specifica aceasta) pentru ilustrarea exploatarei femeii muncitoare prin prelungirea zilei de lucru. Vezi pentru comparație *Capitalul*, vol. I, ed. a IV-a, București, Edit. politică, 1960, p. 277 nota 89 și p. 276—278.

autorul se folosește de puține exemple pentru a-și susține o concluzie³.

Prezentarea unor probleme importante, ca acelea ale legitimității socialismului în România și ale delimitării mișcării socialiste de curentele nemarxiste, întărește imaginea asupra semnificației de proces pe care a avut-o și în țara noastră pătrunderea și răspîndirea marxismului. Clarificarea acestor probleme nu se reducea doar la o chestiune de argumentare concretă, științifică, ci stă mărturie a combativității de clasă a mișcării muncitorești din țara noastră, a respingerii prompte, necruțătoare și solid fundamentate a calomniilor sau denaturărilor burgheze, mărturie a afirmării cu tărie a concepției celei mai înaintate forțe social-politice a vremii.

Problemele legitimității socialismului în România și ale delimitării mișcării socialiste de curentele nemarxiste au avut o însemnătate deosebită datorită clarificării ideologice și politice din înseși rîndurile mișcării muncitorești. Se poate aminti, de pildă, predilecția antianarhistă a lui Nădejde, care reprezenta în fond un pretext pentru propagarea „căii legale”; atunci cînd Nădejde, exagerînd pericolul anarhist, a recurs — datorită poziției pe care o deținea în partid — chiar la persecutarea unor elemente cinstite, s-a exprimat cu tărie punctul de vedere al maselor muncitoare, care condamnau asemenea practici. Întregul proces de clarificare ideologică și politică din sinul mișcării muncitorești a stat sub semnul luptei dintre elementele înaintate și oportunismul de diverse feluri.

Un capitol întreg, al treilea, este consacrat examinării răspîndirii tezelor de bază ale marxismului, privind problemele economiei politice, ale materialismului dialectic și ale materialismului istoric (critica proprietății private, statul, problema națională, știința și cultura) la sfîrșitul secolului trecut. Din acest

capitol se desprinde concluzia că răspîndirea tezelor fundamentale ale marxismului a avut loc cu prioritate în domeniul științelor sociale; aceasta reflectă însușirea, într-o măsură, de către mișcarea muncitorească din țara noastră, a punctului de vedere istoric, din care clasicii au abordat aproape orice problemă. O tratare mai amplă a problemelor privind răspîndirea tezelor de bază ale concepției marxiste asupra naturii, claselor sociale și luptei de clasă, rolului personalității, familiei, o analiză mai profundă a contribuției unor militanți de seamă ca Raicu Ionescu-Rion, ar fi întărit concluziile capitolului.

În perioada de după 1900, o importanță deosebită și crescîndă au pătrunderea și răspîndirea ideilor leniniste în țara noastră; autorul pune acest proces în deplina sa semnificație istorică. Considerăm de asemenea ca demnă de subliniat valoarea paragrafului privind lupta împotriva încercărilor ideologilor burghezi de a denatura marxismul și aceea a întregului capitol al VI-lea („Lupta dintre marxism și ideologia burgheză și reformistă în problemele dezvoltării economice-sociale și perspectivele socialismului în România”). În acest ultim capitol mai ales este supusă unei critici multilaterale, în lumina documentelor de partid, teoria „neoioabăgiei” a lui Dobrogeanu-Gherea, care se contura încă din perioada dinainte de 1900. Reține de asemenea atenția analiza poporanismului expunerea poziției elementelor înaintate din mișcarea noastră muncitorească privind problemele războiului, păcii și revoluției (de exemplu necondiționarea revoluției de un grad „precis” al dezvoltării economice, p. 179 și urm.) — care atestă apropierea de punctul de vedere leninist.

Se pot face unele rezerve privind caracterul impropriu al unor aprecieri⁴, necesitatea

³ Paragraful despre economia politică cuprinde, în ordine invers cronologică (?), doar o referire la „Critica socială” și un scurt comentariu al studiului lui Gherea, *K. Marx și economiștii noștri*.

⁴ „Avînt revoluționar” în anii 1909—1911, p. 169; „Gutenberg”, periodic socialist, p. 88; „schimbarea stării sociale ... va începe în răsărit” — previziune a revistei „Emanciparea” în 1883: din context, p. 42, reiese că termenul „răsărit” are aci o accepțiune figurată.

de a se fi folosit mai pe larg publicații ale vremii ca „Drepturile Omului” (1884), referințe și prelucrări din clasici apărute în presa burgheză, concluziile unor lucrări deja publicate, aspecte ale unor chestiuni programatice, problema agrară⁵. Era necesar ca și în privința economiei politice să se pună în lumină confuziile care au circulat la noi⁶.

Date interesante privind începuturile pătrunderii ideilor marxiste în Transilvania se pot găsi în perioada primei Internaționale și a Comunei din Paris⁷. Referitor la periodicele socialiste care apăreau în Transilvania, la p. 35 din lucrare se indică doar „Közjöllet” și „Volkswille” (cu ortografiere și date greșite); în afara acestora au mai apărut „Uj Világ” la Arad (1893 1894 și 1898) — dominat, în bună măsură, de oportunism și fracționism, precum și „A Munka Öre” (1893 1894 și 1897—1898). În acesta din urmă au apărut, între altele, un articol consacrat lui Karl Marx, la comemorarea unui deceniu de la moarte, intitulat *Un stilp al socialismului*⁸ precum și articolul *F. Engels despre situația politică a Germaniei*⁹ — ambele în limba

maghiară. Chiar în cadrul serbărilor comemorative Lassale, diferiți oratori se refereau la Marx și Engels¹⁰. Manifestări în memoria lui Marx au avut loc la cluburile muncitorești, în adunări¹¹, în presă¹².

Considerăm că în lucrare și-ar fi putut găsi locul mai multe date privind răspîndirea materialelor călăuzite de învățătura clasicilor sau chiar a unor traduceri din operele clasicilor, pe ambele părți ale Carpaților, în special a celor din vechea Romînie în Transilvania; aceste date pot contribui la înfățișarea caracterului unitar al mișcării muncitorești din țara noastră.

Lipsurile lucrării nu imprimă acesteia o înfățișare inegală; ele sînt cu mult întrecute de părțile pozitive. Analiza obiectivă a acestor lipsuri slujește îmbunătățirii lucrării.

Imaginea de ansamblu pe care o oferă Radu Pantazi asupra filozofiei marxiste în România, la sfîrșitul secolului trecut și începutul secolului nostru, este, în modul cel mai evident, o imagine justă, conformă adevărului istoric, care surprinde tendințele și amploarea procesului, care contribuie la înțelegerea rădăcinilor istorice ale realităților contemporane. Baza solidă și largă a lucrării, tratarea în adîncime a multor aspecte, cuprinderea unei tematici precise, unitare și ample, de interes major, expunerea remarcabilă a multor paragrafe, conferă acestei cărți atributele unui aport plin de interes, adus la una dintre problemele cardinale ale istoriei noastre social-politice și culturale.

Al. Porțeanu

⁵ De pildă, D. Brănișteanu-Roman, într-un articol din „Lumina” (I, 1895, nr. 1, p. 2) se referă la asemanările dintre Rusia și România în ceea ce privește problema agrară, sprijinindu-se pe unele citate din Kautsky și din Engels cuprinse într-un studiu al lui Kablukow. Referiri la Marx și Engels se făceau și în articolele de propagandă socialistă pentru țărani (vezi „Glasul țăranului”, VII, 1895, nr. 20, p. 4).

⁶ Însuși Gherea, în cunoscutul său studiu *Karl Marx și economiștii noștri*, confundă categorii economice ca plusvaloare relativă și rata plusvalorii, deși demască cu tărie confuziile grosolane, conștiente, ale lui Senior (capitalul fix cu valoarea nou creată ș.a.).

⁷ Vezi, ziarul burghez „Alföld”, din Arad: an. X, 1870, nr. 210, p. 3; an. XI, 1871, nr. 149, p. 2; nr. 265, p. 2—3; an. XII, 1872, nr. 45, p. 2; nr. 46, p. 2; în aceste ultime două numere se publică după „Volksstaat” din Leipzig, Statutul Internaționalei I. Fragmente din *Războiul civil în Franța*, în XI, 1871, nr. 150, p. 1; nr. 161, p. 2.

⁸ An. I, 1893, nr. 7, p. 1.

⁹ Ibidem, nr. 15, p. 2.

¹⁰ Vezi de ex. „Temesvarer Zeitung” an. XLIV, 1895, nr. 201 din 3 sept.

¹¹ Ibidem, an. XLII, 1893, nr. 59 din 12 martie, p. 4; nr. 60 din 14 martie, p. 3—4; „Népszava”, an. XXVII, 1899, nr. 26, p. 7; an. XXVIII, 1900, nr. 31, p. 4.

¹² „Volkswille”, an. IV, 1897, nr. 12 din 19 martie, p. 3—4. În calendarul lunii august 1898, ziarul „Volkswille” (an. V, 1898, nr. 35, p. 3) indica comemorarea morții lui Engels alături de aceea a duelului lui Lassale și de înfrîngerea revoluției maghiare din 1849.

* * * *Repertoriul manuscriselor de cronici interne sec. XV—XVIII privind istoria României*, întocmit de I. Crăciun și A. Ilieș,
București, Edit. Acad. R.P.R., 1963, 504 p. (Colecția „Croniclele medievale ale României”, I,
Inst. de istorie al Academiei R.P.R.)

Lucrarea umple un gol de mult simțit de cercetătorii istoriei patriei noastre și se înscrie între instrumentele de lucru atât de necesare ale acestora. Dată fiind importanța problemei abordate, ca și vastitatea câmpului de cercetare, *Repertoriul* merită o analiză de fond care să examineze concepția de bază a lui, criteriile care i-au impus unele limite, demonstrându-se dacă aceste limite au fost întotdeauna în avantajul cercetării și epuizării problemei. Vom căuta de asemenea, pe cât e posibil într-o cercetare mai sumară asupra unei astfel de probleme, să se aducă, acolo unde vom crede că e cazul, unele completări.

Lucrarea cuprinde un „Cuvânt introductiv” (p. 5—6), în care se arată necesitatea întocmirii *Repertoriului* și planul elaborat de Secția de istorie medie a Institutului de istorie al Academiei R.P.R. de a da la lumină în ediții critice cronicile medievale ale României. La p. 7—15 avem o „Introducere” în limba română, semnată de Ioachim Crăciun, din care se poate vedea cum au înțeles autorii să alcătuiască *Repertoriul*; p. 17—36 cuprind aceeași introducere, tradusă în limbile rusă și franceză. Urmează o notă asupra „Depozitelor cercetate” (p. 37—38) și „Bibliografie generală și abrevieri” (p. 39—42).

Repertoriul cuprinde trei părți distincte și o anexă: repertorizarea manuscriselor existente în diferite depozite din țară, pe provincii, în ordinea: I. Moldova, II. Țara Românească și III. Transilvania, organizate și studiate în ordinea cronologică a elaborării lor, și o *Anexă* cuprinzând cronicile interne din secolele XV—XVIII privind istoria României, dar ale căror manuscrise nu se găsesc pe teritoriul țării sau sînt pierdute, organizate în aceeași ordine. La sfîrșitul lucrării se găsește „Tabla de materii analitică”.

Credem necesar să spunem mai întîi câteva cuvinte despre criteriile care au stat la baza alcătuirii *Repertoriului*. Titlul co-

lecției în care se publică este „Cronici medievale ale României”, deci colecția își propune să editeze izvoarele interne din perioada medievală, perioadă care, în concepția actuală, se întinde și peste o parte din secolul al XIX-lea, mergînd pînă aproape de jumătatea lui. În introducere, autorii afirmă cu îndreptățire că „prin noile și neașteptatele descoperiri s-a depășit încetul cu încetul sfera limitată a noțiunii de cronică, ieșind la lumină o serie de cronici rimate, cîntece istorice, efemeride, însemnări de cronică pe foi de calendar, memorialistica transilvană și cronologiile, unele cu valoare mai redusă, dar care, credem, nu pot lipsi din seria viitoarelor ediții ale cronicilor și izvoarelor narative privind trecutul patriei noastre” (p. 8). Mai departe se spune: „În lucrarea ce urmează prezentăm deci un repertoriu al manuscriselor de cronici în sensul *larg*, precizat mai sus, cuprinzînd orice povestire narativă a faptelor istorice, alcătuită în țara noastră sau de către scriitori din țara noastră în epoca feudală, privind istoria României, de la primele scrieri de acest fel pînă la 1800 inclusiv” (p. 9). Se recunoaște imediat: „Anul acesta a fost stabilit arbitrar, ca sfîrșit de secol, deși există cronici atât în Moldova, cit și în Țara Românească și în Transilvania și după această dată” (p. 9). Trebuie să arătăm că, dacă sîntem într-un totu de acord cu concepția largă dată de autori noțiunii de cronică — și subliniem că este cea mai justă accepție posibilă —, nu putem fi de acord cu anul 1800, pînă la care *Repertoriul* cuprinde astfel de cronici. Ne întrebăm de ce să rămînă lucrări similare nesemnate și condamnate la needitare și nestudiere numai pentru că au fost scrise după anul 1800? Nu vedem nici o deosebire între felul de a nota evenimentele, de exemplu, la profeții și dascălii de la biserica din Șcheii Brașovului înainte de 1800 și după această dată, ca și între mirenii de acolo sau

din altă parte. Avem la acești scriitori-croniciari o mentalitate care s-a format în a doua jumătate a secolului al XVIII-lea, deși scriu în primele decenii ale secolului următor! Se impune deci ca o necesitate ca *Repertoriul* să fie continuat până către 1848, dată la care în țările române încetează perioada feudală și începe epoca modernă (orinduirea capitalistă) încorporându-se, se înțelege, în continuarea lui numai operele care prezintă caracteristicile celor anterioare.

Pentru ilustrarea punctului nostru de vedere vom da și o serie de exemple de „cronici” de după 1800.

În studiul introductiv și în cuprinsul lucrării de repertoriare s-au strecurat câteva greșeli; de exemplu, la p. 13 jos, unde se vorbește despre circulația manuscriselor, se afirmă că „în rîndul al doilea vin cronicile muntene...” urmate apoi de „*Gavriil Protul*, cu *Stihurile despre uciderea lui Constantin Brîncoveanu* și de *Mihail Cantacuzino* (fiecare cu cite 10 manuscrise)”. Evident, după „*Gavriil Protul*”, care nu este, cum reiese din text, autorul cronicii rimate despre uciderea lui Constantin Brîncoveanu, a urmat o indicație asupra operei acestuia *Viața lui Nifon* și a manuscriselor sale (11 mss., vezi p. 147), care a fost omisă. La p. 479, numele cunoscutului negustor și cărturar, copist de manuscrise, brașovean Simion Hirs e dat sub numele greșit de *Simeon Hiară*, se pare, după lectura din *Codex Kretzulescu*.

În cele ce urmează vom face unele completări la *Repertoriu*, fie semnalînd manuscrisele sau, în lipsa manuscriselor, tipăriturile de cronici neînscrise, fie completînd bibliografia.

1. Anonim, *A csiki székelly Krónika*, c. 1533. Compilație scrisă în latinește și tradusă în limba maghiară. Cuprinde, după cum o arată numele, o scurtă cronică a seculilor cu unele date despre romîni; războiul lui Basarab cel Mare cu Carol Robert și cauzele acestui război, cu incidentul romanțios al dragostei dintre soția domnului român și fiul unui demnitar dela curtea regelui maghiar. Ediție dr. Szadeczky Ludovic, *A csiki székelly Krónika*, Budapesta, 1905. A studiat-o

Octavian Popa, *Basarab în „A csiki székelly Krónika”*, în „*Revista istorică*”, XVIII (1932), nr. 1—3 (ianuarie—martie), p. 12—14.

2. Matei al Mirelor, *Introducere care precede slujba lui Grigore Decapolitul*, 1603. Tratează despre venirea în Țara Românească, în timpul domniei lui Radu Șerban, a mitropolitului Matei, incursiunea în țară a lui Gabriel Báthory, principele Ardealului, prădarea țării de către oștile lui Báthory etc. Ms. Biblioteca națională din Viena. Ediții: Antim Ivireanul, 1692, împreună cu slujba sf. Paraschiva (vezi I. Bianu și N. Hodoș, *Bibliografia românească veche*, I, p. 326—327). C. Erbiceanu, *Serviciul cuvioasei mamei noastre Paraschiva și a sf. Grigore Decapolitul*, ediția 1692, în „*Biserica ortodoxă romînă*”, 17 (1893—1894), p. 708—715. P. Dvornik, *La vie de saint Grégoire le Decapote et les Slaves macédoniens au IXe siècle*, Paris, 1926, p. 76—82, text și studiu. N. Iorga, *Introducerea la slujba lui Grigore Decapolitul în „Analele Academiei Romîne”*, *Memoriile Secției istorice*, Scria a II-a (1899), p. 8—9. Studii: N. Iorga, *op. cit.*, și D. Russo, *Studii istorice greco-romîne*, I, București, 1939, p. 159—160 și 162.

3. Andrios Göbbel, *Kurze Beschreibung meiner forcommende... 1603—1680*. Însemnări inedite scrise pe foile cărții însăși păstrate în biblioteca Arhivelor statului din Brașov. Autorul a fost jude al orașului Sighișoara. Incipit: „In Jahre 1603 da die Pest grosierte...”. Cartea poartă cota de bibliotecă 35 530 (asupra acestei însemnări ne-a atras atenția prof. P. Binder din Brașov).

4. Anonim, *Marcada*, secolul al XVII-lea, după iulie 1667. Cuprinde povestirea în limba greacă, în versuri, despre dragostea dintre Dimos, palicar arnăut și Marcada, fiica unui bogat giuvaergiu evreu din Constantinopol: răpirea fetei de către Dimos, fuga tinerilor în Țara Românească, unde domnul țării îi cunună la „mănăstirea voievodului Mihai”. La nunta, care se celebră la curtea domnească, Dimos primește ca dar trei moșii și veșminte bogate. I se dă comanda ostășească a 300 de tineri. Se zugră-

vește petrecerea la curte, cu sunet de clopote, tunuri, lumini. Ediții: 'Ιστορία 'Εβερσιονίου-λας τῆς Μαρκάδας, τὴν ὁποίαν, εἰς τοὺς 1667, 'Ιουλίου 15, ἐκλεψε κρυφίως ἀπὸ τοὺς γονεῖς τῆς etc. Veneția, tipografia grecească Phoenix, 1869; N. Iorga, *Studii și documente*, XXI, București, 1911, p. 95, nota 1 și p. 96—100, după ediția din Veneția. Mențiune despre o ediție mai veche, secolul al XVII-lea (?) în Alexandru Helladius, *Status praesens Ecclesiae graecae* (1714), în capitolul al II-lea, *De Typographia in Walachia et de libris ibi impressis* (reprodusă de N. Iorga, *op. cit.*, p. 90). Helladius afirmă că publicația a fost tipărită sub auspiciile lui Constantin Cantacuzino postelnicul. Studii: N. Iorga, *Cea mai veche tipăritură grecească din Țara Românească*, în *Studii și documente*, XXI, p. 89—100.

5. Anastasie ieromonah, *Cuvînt pentru zidirea sfîntei mănăstiri Pîngărași*, c. 1558—1560. Scrierea s-a făcut pe baza povestirilor orale ale sihastrului Amfilohie, mort în 1570. Sînt expuse condițiile în care Alexandru Lăpușneanu a zidit mănăstirea; sînt arătați boierii și clericii care au avut un rol în această zidire: Movilă, mare logofăt, Moțoc, vornic mare, Stroici, vistiernic, Herie, al doilea logofăt; apoi clericii, mitropolitul Grigorie, Eftimie, episcopul de Rădăuți, preotul Ftendr de la cetatea Sucevei și Amfilohie, starețul mănăstirii. Expunerea pare a fi alcătuită pe baza actelor privilegiale ale mănăstirii și a unor date de tradiție locală. Ediții: I. Antonovici a publicat un fragment în revista „Făt Frumos”, Birlad, I (1904), nr. 6, p. 124—125, și textul integral sub titlul *Un manuscris din mînăstirea Pîngărași, jud. Neamț*, în „Revista pentru istorie, arheologie și filologie”, vol. X (1909), p. 70—76.

6. Mihail Seybriger, *Kurze historische Anmerkungen*, c. 1600—1673 (*Repertoriu*, p. 240—241). La ediții trebuia să se completeze cu indicația că fragmentele din operă care privesc istoria rominilor s-au dat, după ms. din Arhivele din Budapesta, de N. Iorga în *Studii și documente*, IV, p. 122—126. Manuscrisul din care a copiat N. Iorga — spune acesta — cuprindea „copii de cronici brașovene”.

7. La indicația asupra mss. corpusului de cronici care cuprinde cronica lui Gr. Ureche, Miron Costin, Nicolaie Costin și Ion Neculce (*Repertoriu*, p. 51—56, 58—70, 80—100 și 110—115) era necesar să se menționeze și copia serdarului Eudoxiu Ciucă (mai 1825) „de pe manuscriptul vornicului Al. Beldiman”, în proprietatea lui M. Sinzianu (vezi M. Sinzianu, *Un nou manuscris al Letopiseșului Țării Moldovei*, în „Revista istorică”, XVI (1930), p. 102—104).

8. Anonim, *Fragment din Cîntecul lui Mihai Vodă*, c. sec. XVIII. Publicat de Gh. Ghibănescu, după un ms. aflat în biblioteca lui Iuliu Marțian din Năsăud, în *Ioan Neculce, Buletinul Muzeului municipal Iași*, fasc. V, 1925, p. 346. Incipit: „Stați voi toți și ascultați / Și cu grijă vă uitați...”. Finit: „Ungurii iară s-adună / Și găsesc toți împreună / Că legea Vodii nu-i bună”.

9. Nicolaie Bethlen, *Autobiografia* (v. *Repertoriu*, p. 308—310). Să se completeze cu studiul și fragmentele din autobiografia tradusă în romînește și publicate de G. Barițiu, *Din viața comitei Nicolaie Bethlen, cancelar al Transilvaniei și cronicar* (1642—1710), în „Transilvania”, III (1870), f. 5, 10, 18.

10. Ioan Kemény, *Autobiografia* (v. *Repertoriu*, p. 274—278). Să se menționeze completarea că pasajul din autobiografie care tratează despre ruina oștilor transilvănene a fost tradus în limba romînă de un contemporan și că a fost publicat de N. Iorga, *Studii și documente*, IX, p. 207—213. Același pasaj, sub titlul *Ruina exercitus Transilvaniae* (6 august 1657) a fost publicat în originalul maghiar și în traducere romînească de N. Iorga, în *Hurmuzaki, Documente*, XV, 2, p. 1 266—1 275. Pentru studiile asupra operei lui Kemény și a interesului pentru istoria rominilor, vezi și N. Iorga, *Istoria Rominilor prin călători*, vol. I, București, 1928, p. 253—259.

11. La Ioan Nemeș, Sen. die Hăghig (v. *Repertoriu*, p. 319—320). La ediții, trebuie menționat că extrase din cronica s-au pu

blicat și în traducere românească de N. Iorga, *Studii și documente*, IV, p. 277—278.

12. Mihail Cserei, *Vera historia transilvanica etc.*, (*Repertoriu*, p. 353—359); la ediții, de adăugat și *Fragmente din jurnalul lui Mihail Cserei*, după Szadeczky Lajos, *Cserei Mihály jegyzőkönyvéből*, în *Történelmi Tár*, Budapest, IV (1903), p. 481 și urm. (semnalat de profesorul P. Binder din Brașov).

13. La cronică 1660—1712 a lui Pseudo-N. Costin (*Repertoriu*, p. 88, nr. XXXV) trebuie să se adauge ca ms. Acad. R.P.R. 1 665, fost al lui Gh. Constantinescu-Rimniceanu, a fost publicat în *Arhiva Soc. ist. și lit. Iași*, VI, p. 419 și urm., articol care trebuie trecut și la bibliografia studiilor.

14. Dimitrie Cantemir, *Istoria ieroglifică* (*Repertoriu*, p. 102), la studii să se completeze cu substanțialul studiu al lui Gh. Constantinescu-Rimniceanu, *Vrajba dintre Cantacuzinești, Cantemirești și Brîncoveanu* (1678—1705), Birlad, 1889.

15. La edițiile și studiile asupra operei lui Clement Mikes (*Repertoriu*, p. 477—478), de completat cu ediția românească a scrisorilor care ne privesc, făcută de Octavian Prie în revista de la Blaj *Unirea*, apoi studiile lui N. Iorga în *Francisc Rákoczy al II-lea...*, *Analele Academiei Române*, Mem. secț. ist., II, XXIII, p. 18—19, și *Istoria Românilor prin călători*, vol. II, ed. a II-a, București, 1928, p. 161—165. Scrisorile date din Iași au fost publicate în traducere românească și de C. I. Karadja în *Ioan Neculce*, *Buletinul Muzeului municipal Iași*, fasc. IV (1924), 261—265, cu o notă despre autor și opera.

16. Ion Baksa din Doholiu de Jos, „Cronică familiară”, 1759—1795.

17. Mihai Béli din Ozun, „Cronică familiară”, 1767—1793. Ediție și studiu în Kelemen János, *Aldoholyi Baksa János* (1759—1795), Uzoni Béli Mihály (1767—1793) *Családi feljegyzése*, în *Genealogiai Füzetek*, Cluj, VI (1909), 41, 106, 160 și 171.

18. Ștefan Boer din Coveș, „Cronică de familie” (1784—1828). Familia se trage din „boerii” Țării Făgărașului care, avînd moșii

și în satul Coveș, voiau Agnita. Ediție Bios István, *Kövesdi Boér István család feljegyzései (1784—1828)* în *Genealogiai Füzetek*, Cluj, X (1912), p. 52 și 54 (completările nr. 16—18 ne-au fost semnalate de profesorul P. Binder din Brașov).

19. Mitrofan ieromonahul, *Arătare pentru mănăstirea Bisericanii, de cine au început a se zidi și pe ce vreme și de cine s-au isprăvit de zidit și pe ce vreme*. Începe cu domnia lui „Ștefan voievod cel Bun”, pe care o pune greșit în 1551—1552, dar vorbește și despre împrejurări din domnia lui Petru Rareș, în legătură cu evenimentele din 1538, și merge pînă la 1812. Ediție și studiu în N. Iorga, *Studii și documente*, XVI, p. 234—244.

20. Nu ni se par corespunzător tratate însemnările despre cronică brașoveană, care în *Repertoriu* se găsesc inserate sub mai multe titulaturi: la p. 396, *Dimitrie Eustatievici, Însemnări de cronică ale clericilor din Șcheii Brașovului*, 1512—1785; la p. 402—404, *Cronica anonimă a Brașovului pentru trecutul românilor din Șcheii* (1392—1790), și la p. 479, *Radu Duma... Istorie. Din ce pricină au început împăratul turcesc asupra împărăției musulilor oaste* (1768—1774). Autorii *Repertoriului* nu observă că este vorba de una și aceeași cronică, în care capitolele au, firește, diferite titluri. N. Sulică a editat-o după ms. ce-l poseda, care, în momentul de față, se află la Arhivele statului din Brașov, sub cota U. 804. Observația justă a lui N. Sulică¹ nu a fost ținută în seamă de autorul părții transilvănene din *Repertoriu*, care inserează diferitele capitole ale cronicii ca cronici diferite. De altfel, referințele la cronică clericilor din Șcheii Brașovului, mult simplificate și confuze în *Repertoriu*, obligă la un studiu de amănunte comparative între manuscrisele existente și între cele trei ediții publicate pînă acum (N. N. Statie, N. Iorga și Em. E. Kretzulescu). Numai un asemenea

¹ Vezi N. N. Statie, *Înștiințări*, Brașov, 1906 (Numele N. N. Statie este pseudonimul cercetătorului N. Sulică).

studiu, pe care-l pregătim, poate lumina informațiile bibliografice corespunzătoare unui repertoriu.

21. Preotul Nicolaie Grid, *Oarecari însemnări pe scurt, 1383—1815*. Însemnări scrise de N. Grid, preot la biserica Sf. Nicolaie din Șcheii Brașovului, la finele manuscrisului unui apocalips tradus de Damaschin, episcopul Buzăului. Se referă la perioada dintre 1383 și 1817. Partea de la început pînă la 1699 este foarte rezumativă, cu lucruri în genere cunoscute după alte însemnări. De la 1699 înainte, expunerea e mai largă și cuprinde și știri necunoscute altor izvoare. Manuscrisul se află în Arhiva bisericii Sf. Nicolaie din Șcheii Brașovului. Ediție și studiu: I. Mușlea, *Însemnările popii Nicolaie Grid despre Șcheii de altădată și biserica lor*, în „Țara Birsei”, III (iulie-august 1931), nr. 3, p. 341—352.

22. Ion Lupașcu, *Însemnări de cronică moldovenească, 1788—1806*. Incipit: „1788 mart 18, au mers nemții în Botoșani și s-au bătut cu turcii...”. Finit: „... Leat 1806, noiembrie 19..., iară zahareauă cea turcească carile era în cetate Artinului...”. Ediție: N. Iorga, *Studii și documente*, XXII, p. 53—58. Se pare că au fost scrise de un Ion Lupașcu, care mai face și o însemnare în 1777 „pentru o ploaie”.

23. Pitarul Hristache (sfîrșitul secolului al XVIII-lea), așa-zisa *Poveste mavroghenească*, istorie în versuri a domniei lui N. Mavrogheni. Cuprinde perioada dintre 1786 și 1789. Început: „O poveste minunată / Cînd se-ntîmplă cite-odată...”. Finit: „A doua zi a intrat / Tot obusul regulat / La leatul optzeci și nouă / Octombre douăzeci și două”. Ediții: (Cezar Bolliac) în „Buciumul”, nr. 7, 9 și 10 (din ian. febr. 1863. V. A. Urechia, *Istoria romînilor*, seria 1786—1800, t. III, București, 1892, p. 451—462. Gh. Adamescu, *Povestea mavroghenească*, f. an. („Biblioteca pentru toți” nr. 125). În *Repertoriu* a fost omisă această cronică, deși la p. 440 înregistrează cronică, înrudită cu a pitarului Hristache, a unui anonim care „a servit de model și cronicii pitarului Hristache”.

24. Eustatie Catană, *La cei următori, după noi, aceasta dăm de știre*, c. 1798. Însemnări care povestesc despre evenimente din istoria bisericii Sf. Nicolaie din Șcheii Brașovului: clădirea turnului bisericii prin dania împărătesei Elisabeta Petrovna, călătoria la biserică a preotului Eustatie Grid și a negustorului Gheorghe Hirs. Războiul lui Francisc al II-lea contra francezilor, pacea dintre austrieci și turci, atacul francezilor asupra Egiptului etc. (asupra acestui manuscris ne-a atras atenția prof. Ion Colan, directorul Muzeului bisericii Sf. Nicolaie din Șcheii Brașovului, care ne-a pus la dispoziție studiul asupra acestui ms. și asupra autorului său, sub titlul *Eustatie Catană; încă cineva cu îndemnuri cronicărești și literare la biserica Sf. Nicolaie din Șcheii Brașovului*, în curs de publicare în revista „Mitropolia Ardealului”).

25. Anonim, *Hronologhia acestii sfintei biserici vechi din Șchei, hramul sfîntului ierarh și mare făcătoriu de minuni Nicolaie, din cele mai multe dovezi culeasă și aicea prescrisă*, pentru evenimente dintre 1292 și 1750. În „Catastiful” nr. 2 (VII, 2) avem scris „Catalogul (cu sensul de *cronologie*, notă Sim., St.) sfintei și dumnezeestii biserici a Șcheilor, carele se află lingă cetatea ce să chiamă Brașovul, scaunul Birsei” (p. 71—73). Aceași *Hronologhia*..., care duce expunerea de la anii 1292 pînă la 1750, se repetă și la p. 85—89, cu mici variații față de alte însemnări (asupra aceleiași variante din *Hronologhia* întii ne-a atras atenția prof. Ion Colan, care a transcris și adnotat pentru tipar întregul text al „Catastifului” nr. VII, 2).

26. Gh. Brancovici, *Cronica slovenilor (Repertoriu, p. 325—327)*, să se adauge și manuscrisul prof. Ion Colan din Brașov, care l-a și descris sumar în „Țara Birsei”, II (mai—iunie 1930), p. 266. Incipit: „Cronică a slovenilor i Iliricului, Mesii cei din Sus și cei din Jos Mesia; care s-au început din facerea lumii întru 2722 veacuri...”. Finit: „... preînălțatul craiul nostru... (Dumnezeu) să-l blagoslovească și să-l norociască și să-i dea multe izbînzi, una după alta, asupra păgi-

nilor... lui Dumnezeu mulțumim și laudă'. Cronică lui G. Brancovici se găsește, în manuscris, la p. 31^v 88^v.

Repertoriul este o lucrare cu caracter bibliografic. Ca oricare bibliografie, el se va putea, desigur, îmbogăți pe măsură ce se vor mai descoperi noi manuscrise de cronici. Dar completarea unei bibliografii nu afectează calitatea ei. *Repertoriul* întocmit de I. Crăciun și A. Ilieș este însă mai mult decât o lucrare bibliografică, este un ghid pentru orientarea cercetătorilor români și străini, apropiați sau depărtați de manuscrisele indicate. Istoria letopisetei române nu se putea realiza fără acest *Repertoriu*. Istoriografia română pînă la anul 1800 — unde se oprește *Repertoriul* — numără 467 de cronici, transmise în 1497 de manuscrise; dar, cum am spus, completările ce se mai pot face, adăugul cronicilor — tot cu caracter medieval — dintre 1800—1848 arată că numărul de cronici

române indicat este departe de a fi cel real, care este cu mult mai mare. Bogatul letopisete român, așa cum rezultă din *Repertoriul* discutat, dovedește că pe pămîntul patriei noastre s-a dezvoltat o gîndire politică-socială care a generat zeci de forme istoriografice. Din *Repertoriu* reiese că principalele forme ale istoriografiei române medievale au fost: cronică voievodală, cea a clasei boierești (cronică privilegiilor de castă), cronică familială (în sensul restrîns), cea locală, cronică memorială, cea autobiografică, cronică despre zidirea și istoria bisericilor etc.

Credem că *Repertoriul* va contribui la o cercetare mai fructuoasă a istoriografiei medievale române; tocmai de aceea el se adresează în primul rînd catedrelor de istorie, de literatură, editurilor științifice, profesorilor, studenților și cercetătorilor. Un plan rodnic de perspectivă se poate concepe pe baza acestei prețioase lucrări.

Dan Simonescu și C. A. Stoide

M. N. TIHOMIROV, *Россия в XVI столетии*,

Изд. Академии наук СССР,

Moscova, 1962, 584 p.

Monografia acad. M. N. Tihomirov, *Rusia în secolul al XVI-lea*, apărută nu demult la Moscova, reprezintă nu numai una din lucrările fundamentale ale sale, dar, în același timp, ea poate fi considerată și ca un succes al medievalității sovietice. Fiind un cunosător temeinic al izvoarelor istorice rusești din epoca feudalismului — fapt dovedit cu prisosință și în cazul altor lucrări ale sale —, M. N. Tihomirov a reușit să scrie în cazul de față o amplă și valoroasă sinteză de *geografie istorică* a Rusiei, domeniu prea puțin explorat pînă acum de cercetarea istorică.

Consacrînd această monografie studierii unei perioade istorice importante, a încheierii și consolidării statului unic centralizat rus în secolul al XVI-lea, autorul nu se limitează însă la cadrul mai restrîns și strict a ceea ce constituie obiectul geografiei istorice („geografia concretă în condițiile căreia s-a dez-

voltat societatea în diferite epoci”) ¹, așa cum îl definesc alți specialiști sovietici, ci lărgiște cadrul cercetărilor sale și, pe baza unui bogat material documentar, în bună parte inedit, el se referă și la situația proprietății feudale, la agricultură, meserii, comerț, la situația socială, dîndu-ne astfel un tablou destul de vast al Rusiei din acest veac. De aceea, monografia lui M. N. Tihomirov poate fi inclusă în același timp și în rîndul lucrărilor care aduc o contribuție de seamă la studierea istoriei social-economice a Rusiei în secolul al XVI-lea.

Tocmai acest fel de îmbinare a metodelor de cercetare proprii geografiei istorice cu me-

¹ Vezi *Большая Советская Энциклопедия*, vol. 19, p. 5, precum și V. K. Iațunski, *Предмет и задачи исторической географии*, „Исторические записки”, 1941, nr. 5; idem, *Историческая география как научная дисциплина*, „Вопросы географии”, nr. 20, 1950.

todele cercetării social-economice i-a permis autorului nu numai să dea o amplă și reușită caracterizare a condițiilor naturale, istorice-geografice a diferitelor regiuni constituite istoricește aparte pe teritoriul Rusiei în condițiile feudalismului, dar în același timp i-a permis și să pună în valoare o seamă de date noi, substanțiale referitoare la viața social-economică a populației de pe întreg teritoriul care intra în acest veac în componența statului rusesc.

Monografia este împărțită în șase părți. În prima parte (p. 3—65), autorul ne prezintă istoriografia geografiei istorice a Rusiei, izvoarele pe baza cărora a întreprins acest studiu, precum și două probleme centrale ale acestei monografii, anume unificarea teritoriului Rusiei în secolul al XVI-lea și structura feudală a acestui teritoriu.

Deși anumite preocupări sporadice pentru unele probleme de geografie istorică pot fi semnalate încă din a doua jumătate a secolului trecut, totuși rezultate deosebite în acest domeniu, mai ales referitor la Rusia în secolul al XVI-lea, nu s-au obținut. Lucrările apărute până acum fie că au urmărit să clarifice probleme mult mai restrinse în timp și spațiu, fie că s-au preocupat de alte perioade istorice decît monografia de față. Este meritul lui M. N. Tihomirov de a fi dat cea dintîi monografie geografică-istorică a Rusiei în secolul al XVI-lea, care depășește celelalte lucrări apărute pînă acum nu numai prin valoarea sa, dar și prin amploarea cadrului istoric-geografic de care se ocupă.

Ca izvoare, autorul a folosit cele mai diferite materiale scrise care s-au păstrat (conscripții, acte de donații, cronici, note de călătorie etc.), precum și materiale arheologice. Materialul documentar este însă disproporționat ca valoare, iar pentru unele teritorii lipsește în mare măsură. Din această cauză obiectivă, însăși valoarea diferitelor capitole ale acestei monografii nu este egală.

Procesul îndelungat de lichidare a fărîmării feudale și de unificare a teritoriilor rusești sub autoritatea Moscovei, început încă

din secolele precedente (XIV—XV), continuă și în secolul al XVI-lea. Mai ales începînd din a doua jumătate a secolului al XV-lea, procesul de unificare a teritoriilor rusești „s-a desfășurat cu o mare rapiditate și cu o relativă ușurință. În decurs de vreo 50 de ani, de la 1471 pînă la 1521, de la data cînd Novgorodul s-a supus prima dată marelui cneaz, pînă la unirea definitivă a Reazanului, teritoriile și cnezatele independente au fost lichidate” (p. 17). La nord și la apus se stabilesc deja hotare trainice ale Rusiei cu țările vecine. Cele mai nestatornice granițe ale Rusiei erau cele de la răsărit și de la sud. Dar cucerirea Kazanului (1552) și a Astrahanului (1556) a creat premisele pentru luarea în stăpînire și a teritoriilor din sud-estul părții europene a Rusiei, pînă în stepele dinspre Marea de Azov. Spre sfîrșitul secolului al XVI-lea, teritoriul Rusiei începe să se extindă chiar pînă dincolo de Urali (p. 25).

Considerînd că procesul de închegare a teritoriilor rusești într-un stat unificat este suficient tratat în literatura de specialitate², autorul se mulțumește să prezinte etapele acestui proces fără să se oprească asupra premiselor care au favorizat acest lucru, deși, după părerea noastră, lucrarea nu ar fi avut decît de cîștigat dacă ar fi fost atinsă și această problemă.

Unificarea teritorială și-a găsit expresia și în structura administrativ-teritorială a Rusiei în secolul al XVI-lea, care reflecta lupta dintre vechi și nou: pe de o parte, se mai menținea împărțirea teritorială caracteristică pentru perioada fărîmăturii feudale (cnezate cu o largă autonomie internă, întinse domenii ale feudalilor laici și clerici etc., care dispun de largi drepturi imunitare), iar pe de altă parte prin apariția unor unități administrativ-teritoriale noi (județe, „orașe” etc.), ca rezultat al dezvoltării centralizării statului.

² Se referă mai ales la lucrările lui A. E. Presneakov, *Образование великорусского государства*, Petrograd, 1920 și L. V. Cегнин, *Образование Русского централизованного государства в XIV—XVI вв.*, Moscova, 1960.

Pentru caracterizarea structurii feudale a Rusiei în secolul al XVI-lea, M. N. Tihomirov pornește de la un cunoscut pasaj din lucrarea lui V. I. Lenin, *Ce sînt „prietenii poporului” și cum lupă ei împotriva social-democraților*, în care se arată că „în epoca statului Moscovei”, statul rusec „se împărțea în diferite teritorii”, în parte chiar în diferite cnezate, care păstrau urme vizibile ale vechii autonomii, ale vechilor particularități administrative, uneori ostire proprie (boierii mergeau la război cu cete proprii), granițe vamale separate etc.”³. Contopirea tuturor acestor regiuni, teritorii și cnezate într-un singur tot are loc abia începînd de prin secolul al XVII-lea⁴. Se poate afirma că această teză constituie ideea centrală ce străbate întreaga monografie. M. N. Tihomirov subliniază că „existența puterii unice a auto-cratului rus în secolul al XVI-lea n-a nimicît ramașitele fărîmîțării feudale a Rusiei, unde se mai păstrau cnezatele de udel, marile proprietăți ale cnezilor, boierilor și bisericilor ... care trăiau după drepturi diferite și după statutele lor interne” (p. 34). De aceea, arata mai departe autorul, „fără să se țină seama de împărțirea internă a Rusiei, este greu să se înțeleagă structura ei feudală în secolul al XVI-lea și, de asemenea, nici dezvoltarea centralizării țării” (p. 34).

Acestor idei călăuzitoare autorul le subordonează însăși structura celorlalte părți ale monografiei sale. Astfel, pentru a releva izolarea specific feudală a diferitelor teritorii care s-au constituit istoricește ca unități distincte, slab legate economicește între ele, M. N. Tihomirov propune pentru studierea geografiei istorice a Rusiei o altă împărțire teritorială decît cea adoptată mai înainte de S. F. Platonov, care împărțise teritoriul țării în șase regiuni mari sau zone geografice⁵, dar care, după aprecierea autorului mono-

grafiei de față, erau mult prea vaste și arbitrar luate pentru ca să poată reflecta dezvoltarea istorică-geografică concretă a fiecărei unități teritoriale constituite istoricește aparte. M. N. Tihomirov concepe cercetarea istorică-geografică a Rusiei pe calea studierii unor complexe teritoriale mult mai mici, dar unitare atît prin particularitățile lor naturale, cît și prin soarta lor istorică specifică. După cum vom vedea ceva mai jos, M. N. Tihomirov separă pe teritoriul Rusiei 21 de asemenea unități teritoriale, consacînd studierii fiecăreia din ele cite un capitol aparte (în părțile II—VI ale monografiei). Întrucît nici un fel de împărțire nu poate elimina cu totul orice urmă de convenționalism, nici sistemul propus de M. N. Tihomirov nu poate fi considerat ideal din toate punctele de vedere, dar nu încapă nici o îndoială că el permite mult mai bine decît alte împărțiri studierea și reliefaarea particularităților istorice-geografice ale diferitelor teritorii ale Rusiei în epoca respectivă. Meritul lui M. N. Tihomirov, din acest punct de vedere, trebuie cu atît mai mult subliniat, cu cît este îndeobște cunoscut că istorici de talia unui B. D. Grekov, S. B. Veselovski, I. I. Smirnov și alții n-au analizat structura feudală a Rusiei în acest veac sub aspectul istoric-geografic.

În părțile II—VI ale monografiei sale, M. N. Tihomirov studiază sistematic: „regiunile centrale ale Rusiei” (II); regiunile din nordul Rusiei („Pomorje”) (III); „regiunile apusene ale Rusiei” (IV); „regiunile din sud ale Rusiei” (V); „regiunile Volgăi inferioare și de dincolo de Kama” (VI).

Studierea istorică-geografică a teritoriului Rusiei este începută, așa cum era și firesc, pornind de la partea centrală a țării, în care sînt cuprinse: Moscova—capitala țării—, regiunea Moscovei și de „dincolo de Moscova”, ținutul Tverului și teritoriile de peste Volga (p. 66—226). Această parte a țării a constituit nucleul în jurul căruia s-au unificat toate celelalte teritorii rusești, fiind în același timp și cea mai dezvoltată din punct de vedere economic. Dispunînd pentru partea centrală a țării (ca și pentru regiunile apusene)

³ V. I. Lenin, *Opere complete*, vol. I, București, Edit. politică, 1960, p. 151.

⁴ *Ibidem*.

⁵ S. F. Platonov, *Очерки по истории смуты в Московском государстве XVI—XVII вв.*, Moscova, 1937.

de o documentație mult mai bogată decît pentru celelalte teritorii ale Rusiei, autorul a reușit ca, pe baza acestui material, să întocmească partea cea mai valoroasă a monografiei sale. Unul din cele mai valoroase capitole este închinat orașului Moscova, care este studiat de autor sub cele mai variate aspecte: demografic, urbanistic, economic, cultural.

În capitolele următoare sînt studiate teritoriile din regiunile centrale, făcîndu-se o prezentare amănunțită a cadrului natural al acestora, a situației populației, precum și a situației agriculturii, a meseriilor și comerțului. Autorul acordă multă atenție studierii orașelor ca centre cu un important rol economic și militar. Pasaje întinse sînt rezervate orașelor: Mojaisk, Dmitrov, Serpuhov, Kolomna, Kașira, Rostov, Vladimir, Suzdal, Tver, Iaroslav, Uglici, Kostroma, Galici, Pereiaslav-Zaleski și multor altele mai mici. Nu scapă atenției autorului nici marile mănăstiri din aceste părți: mănăstirea Troiței — Serghev, mănăstirea Iosif-Volokolamsk, mănăstirea İpatiev ș.a., prezentarea întinselor proprietăți funciare ale acestora și a obligațiilor țăranilor de pe moșiile mănăstirești.

Pe baza datelor de care a dispus, M. N. Tihomirov afirmă că în regiunile centrale existau întinse proprietăți funciare boierești și bisericești, o oarecare excepție făcînd teritoriul de peste Volga, unde proprietatea țărănească era mai dezvoltată (p. 204).

Subliniind persistența unor puternice rămășițe din perioada fîrîmîțării feudale, autorul arată că în regiunile centrale ale Rusiei acestea s-au păstrat cel mai mult în părțile Suzdalului, Vladimirului (p. 174—177) și Tverului (p. 181—183), unde vechile domenii (otcinile) cneziale fuseseră întinse și unde se păstraseră în mare măsură vechile privilegii.

Dar, alături de urmele vechilor autonomii și rămășițe din perioada premergătoare unificării teritoriale a Rusiei, M. N. Tihomirov demonstrează în același timp și apariția elementelor noi, care au dus la formarea pieței unice rusești. Acestea din urmă își găsesc

expresia în scăderea continuă a rolului jucat de vechea seniorie cnezială, paralel cu care încep să cîștige o pondere tot mai mare în viața economică și politică a țării marii proprietari funciari, care-și obțin pămîntul pe bază de slujbă credincioasă față de puterea centrală; își găsesc expresia în adaptarea tot mai accentuată a proprietății și a economiei feudale față de cerințele pieței, în sporirea producției agricole și meșteșugărești, în intensificarea activității de schimb și a relațiilor bani-marfă. Mai ales din a doua jumătate a secolului al XVI-lea aceste elemente cîștigă tot mai mult teren, devenind trăsătura distinctivă a dezvoltării economice a Rusiei și contribuind la ștergerea treptată a vechilor bariere ale izolării feudale și a caracterului închis al economiei feudale. M. N. Tihomirov arată că marii stăpîni de pămînt s-au adaptat la acest proces, sporind suprafețele cultivate în regie proprie. Paralel cu acestea au crescut și obligațiile țăranilor aserviți de a presta claca. Astfel, în special în regiunea Moscovei, „cea mai răspîdită formă a obligațiilor țărănești era claca” (p. 120). Acest lucru trebuie pus nu numai în legătură cu fertilitatea solului sau cu întinderea suprafețelor pe care le posedau marii proprietari funciari, ci și în legătură cu posibilitățile mai largi de a desface produsele cerealiere pe piață. Și în regiunea „de dincolo de Moscova”, denumită de autor „grînarul Rusiei” (p. 56), unde predominau „otcinile” boierești, „treccrea la obligațiile țărănești mai grele, în comparație cu cele de mai înainte a avut loc... cu mult mai înainte decît în alte regiuni ale Rusiei” (p. 165).

În părțile Tverului și de dincolo de Volga, suprafețele cultivate de marii proprietari feudali erau mai reduse. Renta feudală este percepută aici de la țăranii sub toate cele trei forme ale ei: în muncă, în produse și în bani (p. 185).

Monografia de față este prețioasă și prin datele abundente și extrem de interesante în legătură cu tipul și forma așezărilor sătești, cu numărul gospodăriilor existente în ele. Autorul face numeroase referiri și la ocupațiile

complimentare țărănești, la meșteșugurile sătești.

Aceeași bogăție de date trebuie relevată și în ceea ce privește așezările de tip urban din zona centrală a Rusiei, atât referitor la construcția lor, cât și la viața social-economică dinăuntrul acestora. Tot în legătură cu unele orașe din zona centrală, M. N. Tihomirov încearcă să dea un răspuns nou și la o problemă ce a fost mult discutată în lucrările istoricilor burghezi și sovietici, anume referitor la criza economică din deceniile 8 și 9 ale secolului al XVI-lea, care a avut drept consecință scăderea numărului populației din orașe. El consideră că această problemă a fost exagerată de către istorici (se referă în special, la cazul orașului Kolomna, p. 150).

În partea a treia a monografiei sale, M. N. Tihomirov se ocupă cu studierea regiunilor din nordul Rusiei, numite în secolul al XVI-lea „Pomorje”. Aceste regiuni cuprindeau teritoriile Dvinei, ținutul Beloozersk, ținutul Peciorei, Permului, ținutul de peste Onega și Peninsula Kola (p. 227—275). Cu toate că pentru aceste teritorii autorul a avut o documentație mult mai modestă, totuși, pe baza studierii amănunțite a tuturor informațiilor care s-au păstrat, el a reușit să facă cel dintâi o descriere istorică-geografică completă a acestei părți nordice a Rusiei în secolul al XVI-lea.

Pe lângă descrierea condițiilor naturale aspre ale acestor ținuturi nordice, găsim în capitolele din partea a III-a a monografiei date interesante despre căile comerciale din nord, despre așezarea țăranilor ruși în aceste părți. În legătură cu popularea teritoriilor nordice ale Rusiei, o problemă centrală ce stă în atenția autorului și pe care o rezolvă cu succes este aceea de a demasca părerea larg răspândită în trecut despre pretinsa colonizare mănăstirească în această parte a țării. M. N. Tihomirov demonstrează în chip convingător că cei ce s-au așezat primii aici au fost țăranii ruși, iar nu mănăstirile. Autorul arată că „cele mai multe mănăstiri au aparut în locuri populate” (p. 238). Astfel, „faimoasa colonizare mănăstirească a fost

în esența ei nu o colonizare, ci o acapărare lipsită de orice scrupul a pământurilor țărănești. Distrugând obștile țărănești, ea a adus cu sine iobăgia” (p. 240).

Alături de descrierea situației țăranilor din ținuturile din nordul Rusiei, a proprietăților funciare, a agriculturii și a ocupațiilor specifice de aici, autorul se oprește pe larg și asupra descrierii așezărilor orășenești din aceste părți.

Partea a IV-a a monografiei (p. 276—369) este consacrată studierii regiunilor apusene ale Rusiei. Aici sint cuprinse teritoriile Novgorodului, Pskovului și Smolenskului. Aceste teritorii, după cele centrale, au jucat un important rol în viața economică a Rusiei în secolul al XVI-lea. Dacă în privința Novgorodului și a Pskovului s-au păstrat destul de multe izvoare istorice, în schimb, numărul celor referitoare la ținutul Smolenskului este mult mai redus.

Ca și în cazul celorlalte teritorii ale Rusiei, autorul se ocupă amănunțit de descrierea condițiilor naturale, cu particularitățile dezvoltării istorice-geografice a regiunilor din partea apuseană a țării. În general, aici predominau moșiile feudale de mărime mică și mijlocie. Existând terenuri mai puțin fertile, mai ales în regiunea Novgorodului, agricultura era aici mai pronunțat imbinată cu creșterea vitelor (p. 283).

Teritoriile apusene și-au păstrat într-o oarecare măsură vechile lor autonomii. Mai ales ținutul Smolenskului, care a intrat relativ târziu în componența Rusiei și fusese mereu stăpinit de marele cnezat al Lituaniei, avea o situație deosebită în cadrul Rusiei (p. 348), bucurându-se de privilegii însemnate din partea marelui cnezat Vasile al III-lea care l-a alipit Moscovei (1514).

O descriere amănunțită dă autorul orașelor din regiunile apusene, în primul rând Novgorodului, Pskovului și Smolenskului.

În partea a V-a a monografiei (p. 370—429), autorul ne prezintă regiunile sudice ale Rusiei, care cuprind: ținutul de peste

Oka și al Breanskului, regiunile Tulei, Reazanului, ținutul Severskului și cel al stepelor de margine. Materialul documentar referitor la aceste regiuni este ceva mai sărac, iar cel păstrat se referă mai mult la Reazan și Tula și datează, în majoritatea lui, de pe la sfârșitul secolului al XVI-lea. Acest lucru a îngreuiat mult sarcina autorului, dar nu l-a lipsit cu totul de posibilitatea de a ne da un studiu multilateral și asupra regiunilor din sudul țării. După o amplă prezentare istorică-geografică, autorul se ocupă și aici de situația agriculturii, de regimul proprietății funciare, pentru a încheia cu o analiză amănunțită — pe cât i-au permis izvoarele — a situației orașelor Breansk, Kaluga, Tula, Pereiaslavi-Reazanski, Murom, Putivl etc.

Pe cînd în regiunile pe peste Oka, în Breansk și Tula predominau proprietățile întinse ale feudalilor (p. 375, 380), pentru regiunea Reazanului era caracteristică proprietatea fărîmițată (p. 395). Ținutul Reazanului constituia, mai ales pînă la colonizarea țăranilor în părțile Kazanului, cel de-al doilea grînar al Rusiei. Proprietățile mănăstirești erau mai reduse în regiunile sudice în comparație cu cele din partea centrală a Rusiei. Autorul demonstrează că, cu tot pericolul pe care-l prezentau nenumăratele atacuri din partea hoardelor tătărești, populația rusească era prezentă și în bazinul Donului, în mod sigur din secolul al XIV-lea (p. 427). Așezările rusești s-au întins și în decursul secolului al XVI-lea pe cursul inferior al Donului, unde a apărut căzăcimea de pe Don, care își păstra obiceiurile și particularitățile proprii.

Ultima parte, a VI-a, a monografiei tratează despre regiunea Volgăi de jos și teritoriile de dincolo de riul Kama (p. 430—523). În această parte a monografiei sînt descrise pe rînd: regiunea Nijegorodsk și teritoriile mordvinilor, ale Viatskului și cele de dincolo de Kama, partea deluroasă de pe lîngă Volga, teritoriile ciuvașilor, ale țaratului

de la Kazan și dinspre Lugova, precum și cele ale țaratului de la Astrahan, din nordul Caucazului și ale Bașkiriei.

Și în privința acestor teritorii monografia conține informații prețioase, atît referitor la cadrul natural-geografic și istoric, cît și la diferitele aspecte ale vieții economice.

Urmînd pe cît i-a fost posibil metoda folosită și pentru descrierea — pe care o cunoaștem deja — a celorlalte teritorii rusești, autorul aduce o contribuție prețioasă și la studierea regiunilor răsăritene ale Rusiei. Particularitățile istorice-geografice ale acestor regiuni le deosebeau destul de mult de restul teritoriului rusec. Existența unor întinse teritorii libere a atras spre ele colonizarea țăranilor (p. 431, 449 etc.), dar paralel a cunoscut aici o însemnată dezvoltare și proprietatea feudală (p. 434, 436 etc.). Pe teritoriile de dincolo de Kama lipsea proprietatea feudalilor laici, dar, în schimb, marea proprietate feudală s-a statornicit aici în-deosebi sub forma domeniilor mănăstirești.

După cucerirea Kazanului și Astrahanului, în componența statului rusec au intrat multe populații de diferite naționalități, aflate pe trepte diferite ale dezvoltării materiale și culturale. Descrierii situației specifice a acestora autorul li acordă iarăși multă atenție.

Așa cum arată în încheiere autorul, în secolul al XVI-lea Rusia devenise deja o putere europeană de prim rang. În concluzie, atît prin noutatea temei, prin bogăția materialului pe care-l conține, cît și prin rezolvarea cu mare competență științifică a numeroaselor probleme puse în discuție, monografia lui M. N. Tihomirov se prezintă ca un studiu care aduce o prețioasă și multilaterală contribuție la cunoașterea Rusiei în secolul al XVI-lea. Sîntem convinși că valoarea științifică a acestei monografii va fi apreciată și la noi de toți cei ce studiază istoria Rusiei în epoca respectivă.

E. Lazca

STEPHEN A. FISCHER-GALATI, *Ottoman Imperialism and German Protestantism, 1521–1555*,

Cambridge, Harvard University Press, 1959, X + 140 p.

Reluând în discuție una dintre temele majore ale istoriei Germaniei în veacul al XVI-lea, autorul își propune să analizeze, în cadrul larg al raportului dintre expansiunea otomană în Europa centrală în această perioadă și luptele politice și religioase din imperiu, antecedentele păcii confesionale de la Augsburg (1555), care a delimitat zonele celor două grupări de forțe și confesiuni. Lucrarea este rezultatul unor cercetări îndelungate; apariția ei a fost precedată de câteva articole, consacrate de autor unor aspecte speciale ale temei tratate¹. Scopul pe care și l-a propus autorul a fost acela de a determina „natura și extinderea influenței exercitate de turci asupra Reformei germane în anii cruciali dinaintea pazei confesionale de la Augsburg”, în cadrul relațiilor internaționale din această perioadă.

Este un fapt încă de mult stabilit de specialiștii istoriei Germaniei în secolul al XVI-lea că preocuparea creată de progresele expansiunii otomane în Europa centrală în conducerea imperiului și necesitatea de a găsi mijloacele militare și financiare de a-i face față l-au determinat pe Ferdinand I și, într-o mai mică măsură, pe Carol al V-lea să facă concesii facțiunii protestante, care a știut să speculeze toate dificultățile ce rezultau pentru Habsburgi din conflictul lor cu lumea otomană. Ferdinand I îndeosebi, implicat în lupta pentru cucerirea coroanei ungare după 1526 și aflându-se în imposibilitate de a face față, cu mijloacele modeste ale domeniului casei de Habsburg, marilor sarcini pe care

i le impunea politica sa răsăriteană era silit să obțină concursul stărilor privilegiate din Germania și deci să caute soluțiile de compromis și să-l influențeze în această direcție și pe Carol al V-lea. Liniile generale ale acestui proces fiind cunoscute, autorul lucrării recenzate și-a propus să urmărească amănunțit chipul în care principii protestanți au reușit să folosească conjunctura internațională — în primul rând lupta dintre Habsburgi și imperiul otoman — pentru a-și promova, pas cu pas, interesele.

Capitolul întâi, intitulat *Moștenirea lui Maximilian I*, expune în linii generale situația Europei răsăritene în veacurile XIV—XV și situația creată în imperiu de politica lui Maximilian I. Declinul militar al Ungariei la sfârșitul veacului al XV-lea a creat un gol de putere de care aveau să se străduiască să beneficieze atât imperiul otoman, cât și cel habsburgic. (Unele erori din expunerea de ansamblu făcută de autor în acest capitol trebuie neapărat rectificate; este incontestabil faptul subliniat de autor că sub dinastia de Anjou situația internă și externă a regatului ungar se consolidase foarte mult și că în această perioadă el ocupa un loc foarte însemnat în Europa răsăriteană. Dar afirmația că în secolul al XIV-lea „principatele dunărene erau în fapt instrumente (*puppets*) ale statului angevin” (p. 2) contravine celor mai elementare date de istorie a țărilor române în această perioadă. E suficient să amintim, pentru a nu intra în detalii, că în vremea când în Ungaria domnea dinastia angevină s-au format statele feudale Țara Românească și Moldova, care pe plan extern au trebuit să se afirme în mare parte împotriva tendințelor de cucerire ale regatului feudal ungar, și că însemnate victorii împotriva expedițiilor militare ale regilor angevini au consolidat aceste state și le-au fixat poziția internațională. Recunoașterea, în unele momente,

¹ *Ottoman Imperialism and the Lutheran Struggle for Recognition in Germany 1520–1529*, în *Church History*, XXIII (1954), p. 46–67; *Ottoman Imperialism and the Religious Peace of Nürnberg*, în „Archiv für Reformationgeschichte”, XLVII (1956), p. 168–180; *The Turkish Question and the Religious Peace of Augsburg*, în „Südostforschungen”, XV (1956), p. 160–180.

a suzeranității regatului ungar nu poate constitui o bază suficientă pentru afirmația mai sus citată a autorului.)

Aspirațiile răsăritene ale politicii habsburgice, începînd mai ales din timpul lui Maximilian I, pe de o parte, și expansiunea otomană, pe de altă parte, aveau să prilejuiască primele ciocniri dintre cele două imperii. Eforturile lui Maximilian pentru a asigura casei de Habsburg succesiunea tronului ungar au fost încununate de succes în 1515. Tratatul încheiat în acest an la Viena confirma — în ciuda opoziției facțiunii ostile conduse de Ioan Zapolya — prevederile convenției din 1506, cînd, printr-o combinație matrimonială dintre acelea care au constituit una din metodele de predilecție ale politicii sale externe, Maximilian a reușit să cîștige pentru familia sa succesiunea coroanei ungare. Dar acest succes avea să pună, un deceniu mai tîrziu, în contact direct Imperiul habsburgic și cel otoman și să creeze astfel premisele viitorului conflict dintre cele două imperii care își disputau stăpînirea în Europa centrală și sud-estică.

Încercarea lui Maximilian I de a anima în populația germană sentimentul primejdiei pe care o reprezenta expansiunea otomană și de a pune în slujba acestui țel scrisul umanistilor — merită a fi relevat faptul pus în lumină de autor că eflorescența literaturii antiotomane în Germania în această perioadă se datorește tocmai politicii lui Maximilian — nu a dat rezultatele așteptate (socotim că trebuie mult atenuată afirmația autorului potrivit căreia în Germania căderea Constantinopolului ar fi fost privită cu totală indiferență (p. 9); cf. în sens contrar informațiile cuprinse în studiul lui J. Irmischer, *Zeitgenössische Deutsche Stimmen zum Fall von Byzanz*, în „Byzantinoslavica”, XIV (1953), p. 109 — 122).

Al doilea capitol, intitulat *Turci și protestanți*, analizează evoluția situației interne în Germania — în primul rînd prin prisma politicii protestante — în intervalul 1521 — 1529, adică în perioada în care puterea militară otomană — absorbită în deceniile anterioare de problemele orientale — reia, sub conducerea lui Soliman al II-lea, expansiunea în di-

recția Europei centrale, înregistrînd în interval de cîțiva ani strălucite succese (în 1521 este cucerit Belgradul, în 1526 Mohács).

Pe măsură ce ofensiva otomană se orienta tot mai categoric în direcția Ungariei, Ferdinand și-a intensificat străduințele de a găsi mijloacele care să-i îngăduie să-și realizeze țelurile politice, adică de a împiedica intrarea sub stăpînirea turcească a regatului ungar, la a cărei succesiune aspira.

După ce expune eforturile depuse în diverse direcții de Ferdinand pentru a obține concurs împotriva turcilor², autorul analizează străduințele depuse de el pentru a cîștiga sprijinul factorilor politici dinlăuntrul Germaniei. În cursul nesfîrșitelor tratative purtate din 1521 pînă în 1529, își croiește drumul tot mai clar formula politică elaborată de principii protestanți, formulă a cărei esență a constat în legarea intereselor lor din Germania de acelea ale Habsburgilor în Ungaria. Un prim mare succes înregistrat în această direcție au fost concesiile smulse în 1526 la dieta de la Speyer, cînd, în ajunul luptei de la Mohács, protestanții obțin din partea lui Ferdinand recunoașterea pentru toți locuitorii țării a dreptului de liberă opțiune în materie confesională.

Politica aceasta de corelare a celor două procese istorice, apărută în această perioadă, se conturează precis și se impune ca o formulă permanentă începînd din anul 1529, cînd atît primejdia otomană (asediul Vienei), cît și criza internă a imperiului (revocarea concesiilor din 1526) au atins unul din momentele cele mai acute.

² Se resimte lipsa unor referiri mai ample la încercarea lui Ferdinand de a găsi și alte mijloace de a face față primejdiei otomane decît apelul la concursul stărilor din Germania. Un aspect însemnat al acestei încercări a fost străduința lui Ferdinand de a găsi în țările romine puncte de sprijin în conflictul cu turcii și cu facțiunea lui Ioan Zapolya. Deși un studiu de ansamblu asupra relațiilor dintre imperiu și țările romine în veacul al XVI-lea, înainte de momentul Mihai Viteazul, nu există, totuși aceste legături au constituit un aspect important al politicii orientale a lui Ferdinand și ele s-au concretizat într-un șir de însemnate evenimente politice și militare.

Mult prea simplificată în acest capitol este prezentarea atitudinii lui Luther față de problema otomană. Dacă e adevărat că, pentru a smulge papalității unul din principalele mijloace de înavuțire și de stăpânire, el s-a opus politicii de cruciadă antiotomană, nu e mai puțin adevărat că Luther nu a fost sistematic ostil sprijinirii luptei împotriva turcilor. Dacă autorul ar fi utilizat culegerea de texte din opera lui Luther privitoare la problema otomană K. Kindt, *Martin Luther. Aufruf an die bedrohte Cristenheit. Aus Luthers Turkenchriften zusammengestellt*, Hamburg 1951, ar fi avut prilejul să constate complexitatea poziției lui Luther în această privință (a scăpat acribiei bibliografice a autorului și lucrarea lui R. Lind, *Luthers Stellung zum Kreuz und Türkenkrieg*, Gießen, 1940).

Al treilea capitol, intitulat *Prețul ajutorului protestant*, analizează evoluția situației în imperiu după revocarea concesiilor acordate protestanților și pînă la compromisul din 1532. În anii 1530 — 1531, conflictul dintre cele două grupări se accentuează în Germania; la încercarea lui Carol al V-lea de a-i readuce cu forța pe protestanți în obediența bisericii catolice, aceștia răspund prin constituirea ligii de la Schmalkalden și, mai ales, prin refuzul concursului militar împotriva turcilor. Dar redeschiderea ostilităților de către turci și imposibilitatea de a procura mijloacele de a face față primejdiei fără asentimentul stărilor i-au silit pe Habsburgi la noi concesi. Pacea confesională de la Nürnberg (iulie 1532) marchează al doilea mare succes al protestanților în interiorul Germaniei.

În capitolul al patrulea al lucrării, *Politica habsburgică între turci și protestanți*, autorul expune în continuare progresele realizate de protestanți în Germania și în această perioadă cînd, pe de o parte, Carol al V-lea avea de făcut față ofensivei navale otomane în Mediterana apuseană — raidurile navale ale lui Khairedin Barbarossa — și luptelor pentru Italia cu Francisc I, iar pe de altă parte era iminentă reluarea ofensivei turcești în Europa răsăriteană; principii protestanți

au transformat acordarea concursului lor pentru susținerea luptelor împotriva turcilor în principala armă de smulgere a unor noi concesi. *Compactatele de la Cadan* (1534), care au sancționat faptul împlinit al cuceririi Württembergului de către protestanți, au marcat încă un progres major al protestantismului. O situație acută se creează în anii următori (1537 — 1538), cînd marile pregătiri militare ale Porții păreau să amenințe direct domeniile Habsburgilor (trebuie rectificată afirmația autorului că domnul Moldovei, împotriva căruia s-a îndreptat în cele din urmă acțiunea militară otomană, era considerat de turci în 1538 „un aliat potențial al Polonilor și al Habsburgilor” (p. 66). Dacă Petru Rareș întreținea incontestabil relații cu Habsburgii, el nu putea fi suspectat însă de alianță cu polonii, cu care la data aceasta se afla în conflict deschis și care purtau negocieri cu turcii împotriva Moldovei. E îndoielnică și interpretarea dată de autor atacului lui Soliman împotriva Moldovei, care — după opinia sa — nu ar fi fost decît o replică la tratatul încheiat la Oradea la începutul aceluiași an între Ferdinand I și Ioan Zapolya).

Ofensiva întreprinsă împotriva principilor protestanți de către Carol al V-lea, după pacea încheiată cu Franța în 1544 și cu Imperiul otoman în 1545, în ciuda unor însemnate succese militare, nu a putut modifica în chip durabil situația internă din Germania. Etapa finală a luptei de legitimizare a protestantismului în imperiu — etapă încheiată în 1555 la Augsburg — formează obiectul ultimului capitol al lucrării, intitulat *Rezultatele politicii habsburgice*. Momentele principale ale acestei etape sînt strîns legate de politica orientală a lui Ferdinand. Încheierea celui de-al doilea tratat de la Oradea (1551), prin care Izabela renunța în favoarea lui Ferdinand la tronul Ungariei, a creat perspectiva unui iminent conflict nou cu turcii. Profitînd de noua conjunctură internațională — ofensiva otomană și ofensiva franceză —, principii protestanți reiau acțiunea militară sub comanda lui Mauriciu de Saxonia și impun recunoașterea — *de facto* — a protestantismului

prin acordul de la Passau (1552). Trei ani mai târziu, pentru a obține concursul acelorași principii în vederea unei acțiuni antiotomane menite să definitiveze succesele dobândite de ei în Ungaria și în Transilvania, Carol al V-lea și Ferdinand I sînt siliți să recunoască protestantismul ca religie oficială în Germania și să accepte astfel marile modificări intervenite în imperiu în deceniile anterioare (pacea confesională de la Augsburg, 25 septembrie 1555).

Este neîndoiește că lupta principilor protestanți în Germania a fost mult înlesnită de complicațiile internaționale ale Habsburgilor, în primul rînd de conflictul lui Carol al V-lea cu Franța pentru stăpînirea Italiei, și cel puțin în egală măsură de efortul militar și diplomatic pe care a fost silit să-l depună Ferdinand I împotriva puterii otomane în plină expansiune. Este de asemenea încontestabil că conducătorii politici ai facțiunii protestante au folosit, la început spontan, apoi ca formulă politică conștient elaborată, dificultățile mari pe care le crea conducerea imperiului expansiunea otomană în Europa centrală și că ei au știut să transforme în tot atîtea concesii ajutoarele sau făgăduielile de ajutor pe care le acordau împăratului sau locțiitorului său împotriva turcilor.

Dar dacă această constatare nu este situată în cadrul larg al istoriei interne a imperiului în veacurile XV—XVI, în structura sa socială și politică, ea poate crea impresia greșită că factorul otoman a decis în chip covârșitor evoluția raporturilor interne din Germania. Ceea ce ar trebui relevat în primul rînd este faptul că rezistența principilor protestanți a fost posibilă din pricina structurii politice a Germaniei în secolul al XVI-lea. Cel puțin tot atît de însemnat ca și situația creată de politica matrimonială a lui Maximilian I, și în genere de politica sa imperială, a fost eșecul încercării sale de a consolida autoritatea monarhiei în Germania în raport cu stările privilegiate. Spre deosebire de Franța, Anglia și Spania, Germania nu a reușit să depășească în veacurile XV—XVI nivelul monarhiei de stări (*Ständestaat*) și aceasta a continuat să fie realitatea politică precumpă-

nitoare și în veacurile următoare, cînd echilibrul politic între puterea monarhiei și aceea a stărilor privilegiate s-a rupt tot mai puternic în favoarea celor din urmă. Fără a intra în analiza stadiului de dezvoltare economică și socială a Germaniei, care se află la rădăcina acestei situații, trebuie subliniat totuși faptul că numai prin integrarea în ansamblul evoluției societății germane în general și al structurii ei politice în special se poate obține o explicație satisfăcătoare a succesului obținut de opoziția reprezentanților politici ai stărilor privilegiate protestante — ca, de altminteri, și ai celor catolice — la programul intern și extern al monarhiei habsburgice în veacul al XVI-lea. În acest cadru se va înțelege just și rolul expansiunii otomane; aceasta nu a contribuit „mai mult decît oricare alt factor” la legitimizarea protestantismului în Germania — cum afirmă autorul (p. 117) —, dar a dus într-o mare măsură la acest rezultat.

Volumul e însoțit de o amplă bibliografie, foarte utilă pentru specialiștii istoriei politice a Europei centrale și răsăritene din veacul al XVI-lea. Printre lucrările mai însemnate care au scăpat atenției autorului semnalăm: studiul lui F. Babinger, *Kaiser Maximilians I. „Geheime Praktiken” mit den Osmanen (1510/11)* în „Südost-Forschungen” XV (1956), p. 201 — 236; studiul lui R. Pfister, *Reformation, Türken und Islam*, în „Zwingliana”, X (1956), p. 345 — 375; pentru aspectul, foarte important, al negocierilor politice dintre Ferdinand I și turci, monografia istoricului Torok Pal, *I. Ferdinand Konstantinápolyi békeltárgyalásai, 1527 — 1547* (Tratativele de pace ale lui Ferdinand I la Constantinopol, 1527 — 1547), Budapesta, 1930³. Folosirea amplului material de fapte cuprins în volum e înlesnită de indicele de locuri și persoane cu care se încheie lucrarea

Ș. Papacostea

³ Lucrarea, ulterior apărută, a lui Kenneth M. Setton, *Lutheranism and the Turkish Peril*, în „Balkan Studies” III (1962), nr. 1, p. 133—168, va face obiectul unei note într-unul din numerele viitoare ale revistei.

„Zeitschrift für Geschichtswissenschaft“,

Berlin, Rütten & Loening, an. XI (1963), nr. 1—8, 1608 p.

Un bogat material privind istoria mișcării muncitorești, istoria universală medie, modernă și contemporană, probleme de metodologie a istoriei caracterizează revista istoricilor marxiști germani și în cel de-al unsprezecelea an de existență.

Cu privire la istoria mișcării muncitorești, se remarcă în primul rând seria de articole din cadrul dezbaterilor asupra machetei manualului de istorie a mișcării muncitorești germane. Perioadei mai vechi îi este consacrat studiul lui H. Hübner, *Lucrătorii agricoli din Prusia orientală în luptă contra exploatării și samavolniciei iuncherilor (1848 — 1914)* (nr. 3), în care se urmăresc diferitele acțiuni ale proletariatului agricol din Prusia răsăriteană și în primul rând revolta de la Quedneuer din 1874. *Raporturile dintre social-democrație și sindicatele libere în timpul dezbaterilor grevei din 1905 — 1906 din Germania* sunt analizate de G. Griep în nr. 5 al revistei, insistându-se asupra urmărilor nefaste ale compromisului de la Mannheim, care a dus la transformarea social-democrației într-un partid mic-burghez reformist. H.-J. Krusch se ocupă în nr. 2 de *Mișcarea sfaturilor revoluționare de întreprindere între anii 1922 și 1923*, organizații conduse de comuniști și destinate a mobiliza masele de muncitori în jurul partidului, iar M. Kiefner, H. Maur și H. Simon, în nr. 7, urmăresc *Efortul conducerii arondismentului P. C. G. din Turingia Mare în*

pravința realizării lozincii lui Lenin: „Înapoi la mase!” (1921 — 1922), acțiune care a însemnat începutul unei noi etape în organizarea luptei pe baze leniniste. Aspecte din lupta maselor muncitoare în perioada de ascensiune a fascismului sunt prezentate în următoarele materiale: H. Kopstein, *Citeva exemple privind relațiile frățești dintre proletariatul revoluționar din Germania și Cehoslovacia în anii 1929 — 1933* (nr. 2), S. Vietzke, *Capitularea liderilor de dreapta ai P. S. D. în fața fascismului hitlerist spre sfârșitul lui ianuarie — începutul lui februarie 1933* (nr. 1), H. Bednareck, *Problema sindicală la cea de-a patra conferință națională a P. C. G. în 1935 la Bruzelles* (nr. 4) și E. Salomaa, *Lupta clasei muncitoare din Finlanda împotriva pericolului crescând al fascismului în preajma anului 1930* (nr. 3). Acțiunile hotărâte împotriva războiului hitlerist sunt înfățișate de K.-H. Jahnke, în *Activitatea antifascistă a organizațiilor berlineze ale P. C. G. în rândurile tineretului în anul 1939* (nr. 6) și K. Drobisch, *Activitatea delegaților C. C. al P. C. G. la Berlin în 1939 — 1941* (nr. 3). R. Hellborn, în *Cu privire la problemele capitalismului monopolist de stat internațional în zilele noastre — O.E.E.C. și E.Z.U* (nr. 4), supune unei analize critice activitatea „Organizației pentru cooperarea economică europeană” și „Uniunea de schimb europeană”.

Un interes deosebit prezintă articolele Cu privire la istoria concepției naționale a clasei

muncitoare din Germania (nr. 1) și *Socialismul, statul și democrația în programul întemeierii P. C. G. și în programul P. S. U. G.* (nr. 3), primul semnat de L. Berthold, al doilea de W. Ersil și K. H. Schöneburg. Se impun de asemenea atenției și cele două articole consacrate unor eminentei luptători pentru cauza clasei muncitoare: *August Bebel astăzi. Reflexii cu ocazia celei de-a 50-a comemorări a marelui conducător al clasei muncitoare germane*, de D. Fricke (nr. 6 și 7) și *Cu privire la partid și știința istorică. La a 70-a aniversare a lui Walther Ulbricht*, de E. Engelberg (nr. 4). Cinci scrisori inedite ale Rozei Luxemburg către Clara Zetkin sînt reproduse de H. Küster în *Rolul ziarului „Rote Fahne” în pregătirea întemeierii P. C. G.* (nr. 8).

Combaterea ideologiei burgheze ocupă și în numerele pe 1963 un loc însemnat în paginile revistei. În *Întreprinzătorul din punct de vedere al firmelor vest-germane și al istoriei economiei* (nr. 1), D. Baudis, H. Handke, și R. Schröder își concentrează ascuțișul criticii împotriva teoriei „elitelor” repusă în circulație de monopolurile din Germania occidentală. H. Schultze, în *Încercare asupra „integrării” metodologice a istoriografiei burgheze de către Othmar F. Anderle* (nr. 5), ia poziție împotriva tendințelor mistice și iraționaliste ale acestui istoric reacționar. H. Syrbe, în *Ideile de revanșă sub stindardul ideologiei europene. Hans Rothfels și „noua ordine occidentală a Europei răsăritene.”* (nr. 4), combate tezele faimosului profesor de istorie de la Tübingen privind „destinul comun al germanilor și slavilor de apus”, „misiunea apuseană” a germanilor în răsărit, precum și susținerea gratuită că statul național constituie pentru popoarele est-europene „o doctrină artificială”.

Politica aventuristă de expansiune a cercurilor imperialiste este combătută de W. Mägdefrau în *Heinrich von Treitschke și „Ostforschungen”-ul imperialist* (nr. 8) și de J. Glasnek, în *Karl Goerdeler — apologet al expansiunii fasciste spre Orientul*

apropiat și precursor al neocolonialismului de la Bonn (nr. 8). M. Weissbecker, în *Presa din Germania Occidentală cu ocazia împlinirii a 30 de ani de la „luarea puterii” de către fascismul german* (nr. 8), ia poziție împotriva slujitorilor cu condeiul ai cercurilor imperialiste vest-germane care, uitînd învățămintele istoriei, se complac în propagandă antidemocratică și neofascistă. Vechea tendință de dominare a lumii de către biserica catolică sub deviza *Ad maiorem dei gloriam*, camuflată sub etichete moderne, este demascată de E. Winter în articolul *Structura bisericii romano-catolice în lumina istoriei sale. Considerații istorice privind cel de-al doilea conciliu al Vaticanului* (nr. 3).

Problemelor feudalismului apusean le este consacrată o interesantă discuție purtată în articolele: E. Müller-Mertens, *De la regatul leutonic la Sfîntul imperiu roman de națiune germanică. Reflexii cu privire la dezvoltarea statului german în evul mediu*, E. Werner, *Cîteva trăsături caracteristice ale feudalității în Asia anterioară și centrală* (nr. 6) și G. Schilfert, *Cu privire la problema statului, a burgheziei și a națiunii în Germania în perioada de trecere de la feudalism la capitalism* (nr. 3). După părerea lui E. Müller-Mertens, datorită puternicei vieți orășenești din Europa occidentală, feudalismul de aici este mai puțin tipic („urbanitatea feudală occidentală a avut de la început un drum străin de feudalism”, p. 343), așa că exemplele caracteristice trebuie căutate în Bizanț și țările din Orient. Combătînd această teză, E. Werner arată că „atît feudalismul asiatic, cit și cel european au fost variante specifice ale uneia și aceleiași formațiuni sociale; varianta europeană, departe de a fi o creație originală și unică, urmează în dezvoltarea ei o linie mai dreaptă și mai consecventă decît cea răsăriteană. Ea ne înfățișează, ca și exemplul Japoniei — care, după cum scria Marx, cu modul ei pur feudal de organizare a proprietății funciare și cu mica gospodărie țărănească practică pe scară largă ne dă o imagine cu mult mai fidelă a evului mediu european decît toate

cărțile de istorie burgheze — perspectiva drumului spre capitalism” (p. 1145).

Aspecte ale mișcării husite sînt tratate de B. Töpfer, în *Probleme ale mișcării revoluționare husite* (nr. 1), care face o serie de comentarii pe marginea cărții lui Robert Kalivoda („Kusitská ideologie”, Praga, 1961), urmărind o serie de aspecte comune cu reforma și războiul țărănesc german, printre care și problema dacă se află în fața unei „revoluții burgheze” sau „burgheze timpurii”, autorul însușindu-și punctul de vedere al istoricului sovietic Epstein după care se află în fața unei „revoluții burgheze fără burghezii”, și de H. Köpstein, *Despre participarea germanilor la mișcarea revoluționară husită în special în Boemia* (nr. 1), care, pe baza unei vaste documentații, demonstrează că germanii vedeau în extinderea mișcării husite pe teritoriul lor posibilitatea de a lupta împotriva bisericii catolice și a propriilor feudali, de a răsturna orînduirea feudală și de a extinde revoluția burgheză timpurie în Germania.

J. Schildhauer, în *Trăsăturile principale ale istoriei Hansei germane* (nr. 4), tratează câteva probleme privind începuturile acestei instituții, aspectul de asociație comercială și apoi de confederație a orașelor, precum și lupta cu feudalii și cu concurența străină. Articolul *Cîteva observații în legătură cu o nouă prezentare marxistă a istoriei Turciei în epoca feudală* (nr. 8) dă prilej lui E. Werner să facă o aprofundată analiză, pe baza unei bogate bibliografii, a volumului I din „Istoria Turciei” de A. D. Novicev (Leningrad, 1963). O discuție interesantă cuprinde și articolul lui K. P. Matschke, *Problemele economice ale Angliei în secolele XIII—XIV reflectate în controversa dintre istoriografia burgheză și cea marxistă* (nr. 7), în care combate critica lui M. M. Postan la cartea lui E. A. Kosminski „Cercetări cu privire la istoria agrară a Angliei în secolul al XIII-lea”, arătînd că acest „critic” încearcă să substituie luptei de clasă concretizate în „lupta pentru pămînt” teoria metafizică a ciclurilor și principii neomalthusianiste.

Privitor la istoria modernă, se remarcă în primul rînd articolul lui A. Soboul, *De la vechiul regim la imperiu. Problema națională și situația socială în timpul revoluției burgheze din Franța* (nr. 5), H. Scheell, *Cîteva probleme privind războiul de eliberare german din 1813. Teze cu ocazia celei de-a 150 aniversări a războiului de independență din 1813 și a bătăliei națiunilor* (nr. 7), care tratează cîteva probleme interesante referitoare la conținutul național al luptei, activitate a partidului reformator, rolul factorilor externi, precum și modul în care puterea a fost acaparată de reacțiune. F.-H. Gentzen, în *Revolta din ianuarie 1863 și cele două concepții ale politicii germane privind Polonia* (nr. 6), opune concepției militariste-expansioniste a lui Bismarck concepția avansată a reprezentanților clasei muncitoare.

Referitor la istoria contemporană, se remarcă în primul rînd articolul lui W. Ruge, *Cu privire la tactica burgheziei monopoliste germane în primăvara și vara anului 1919* (nr. 6), în care se arată încercările cercurilor imperialiste de a stăvilii avîntul revoluționar al clasei muncitoare după primul război mondial, sprijinul dat acestor cercuri de liderii social-democrației de dreapta în crearea iluziilor de „democrație” atribuite Republicii de la Weimar și în netezirea drumului pentru dictatura fascistă. Mașinațiile monopolurilor germane în preajma instaurării regimului fascist sînt prezentate de G. Volkland în *Dedesubturile și urmările politice ale afacerii Gelsenkirchen în anul 1932* (nr. 2), iar modul în care concernul Zeiss urmarea să-și asigure dominația economică pe baza faimoaselor planuri „Noua ordine în Asia” și „Noua ordine a marelui spațiu economic european” este descris de W. Schumann în *Programul de război al concernului Zeiss în timpul celui de-al doilea război mondial. Contribuție la problema capitalismului monopolist de stat și a politicii fasciste a noii ordini în Europa și Asia răsăriteană în timpul celui de-al doilea război mondial* (nr. 4). M. Unger, în „Soluția finală” la Leipzig. Documente privind prigoana evreilor în 1933 1945

(nr. 5), arată că în acest oraș aplicarea măsurilor de genocid rasial din partea călăilor hitleriști s-a soldat cu peste 10 000 de victime.

R. Badstübner, în *Începutul „erei Adenauer”*. *Politica de restaurare a burgheziei imperialiste în Germania occidentală* (nr. 8), urmărește o serie de aspecte din programul politic al cercurilor imperialiste vest-germane, manevrele „antimonopoliste” cu ajutorul cărora acestea își desfășoară politica lor de restaurare a vechilor orânduiri, tactica „liberală” menită să mascheze politica clericală și teoriile medievale modernizate. În articolul *Partidele burgheze și problemele vitale ale națiunii germane. Cu privire la cercetarea și prezentarea istoriei partidelor burgheze din Germania* (nr. 1), D. Fricke subliniază caracterul de clasă al luptei partidelor politice, falsificarea istoriei partidelor burgheze de către istoriografia și sociologia burgheză, caracterul de clasă al partidelor „de centru”, raportul dintre partidele burgheze și masă, precum și caracterul antinațional al acestor partide.

Actualele probleme sociale și politice ale Germaniei sînt prezentate de G. Lozek și H. Svbre în *Epoca modernă, perspectivele națiunii germane și îngrijorarea istoricilor vest-germani imperialiști* (nr. 7). Luptei pentru pace în Anglia îi sînt consacrate vastele

articole ale lui G. Liebing, *Originea mișcării de masă pentru dezarmare atomică în Anglia în perioada 1957 — 1958* (nr. 2), în care se descrie „Campania pentru dezarmarea nucleară” și activitatea „Comitetului celor 100”, și H. Schneider, *Acțiunile forțelor britanice pentru pace în august și septembrie 1961, pentru soluționarea pașnică a problemei germane și a Berlinului de vest, contra militarismului vest-german* (nr. 6), urmărindu-se manifestațiile împotriva prezenței trupelor germane în Anglia, ca și a rachetelor „Polaris”.

Sarcinile ce revin istoricilor marxiști germani în lumina recentelor documente de partid sînt analizate în articolul *Progresul socialismului și misiunea istoricilor din R. D. G.* (nr. 2). O serie de probleme interesante privind istoria ca știință și metodele de însușire a ei sînt cuprinse în materialele semnate de G. Schilfert, F. Weitendorf, G. Heidorn și G. Benser, în rubricile consacrate acestei teme din nr. 4 și 7.

Tematica bogată și variată, nivelul științific, precum și actualitatea materialelor fac din cele opt numere ale revistei „Zeitschrift für Geschichtswissenschaft” pe anul 1963 o lectură deosebit de instructivă.

L. P. Marcu

„Revue des études byzantines”,

Institut Français d'Etudes Byzantines, t. XVI—XXI (1958—1963), Paris, 1972 p.

În ultimul timp s-au răspîndit foarte mult teoriile neotomiste, istoriografia clericală cunoșcînd o însemnată dezvoltare; amintim astfel încercările lui H. I. Marrou de a crea o teorie a cunoașterii istorice cu un substrat teologic. E semnificativ că acest teoretician burghez al istoriei se ocupă la Sorbona cu studii teologice, conducînd o colecție în care apar și studii de teologie bizantină. Se scoate în evidență importanța creștinismului, rolul său în ceea ce privește dezvoltarea filozofiei și a societății în general. Astfel, și în coloanele revistei, articolul lui A. Beckaert (XIX, 1961) *Evoluția intelectualismului grec către*

gîndirea religioasă și înălțarea filozofiei prin gîndirea creștină prezintă o încercare de teoretizare a acestor idei.

Bizantinologia burgheză, neputînd explica în cea mai mare parte evoluția istorică a societății bizantine, a renunțat la cercetarea ei în ansamblu și s-a pierdut în noianul unor cercetări de amănunt, oprindu-se în primul rînd asupra istoriei ecleziastice sau a unor probleme în strînsă legătură cu aceasta. Revista pe care o prezentăm este expresia cea mai elocventă a acestei orientări a bizantinologiei burgheze. Notăm că întotdeauna in-

teresul acordat Bizanțului de istoriografia clericală nu a fost neglijabil, însă în zilele noastre a devenit mult mai mare. Din coloanele revistei se vede că bizantinologia contemporană burgheză nu tratează probleme de istorie economică și socială care cunoscuseră un oarecare avânt în perioada antebelică. Eru-diția, cunoașterea temeinică a celor mai diferite categorii de izvoare, ca de altfel și stăpînirea perfectă a metodelor de critică, sau a științelor auxiliare nu duc în cazul de față decît la cercetări mărunte, care nu aduc un aport substanțial la cunoașterea istoriei bizantine. Majoritatea studiilor tratează probleme de teologie, liturghie și hagiografie, drept bizantin (în special ecleziastic), arheologie și filologie, legate tot de istoria bisericească.

Studiile care tratează probleme de istorie internă sînt rare și, în cea mai mare parte, puțin importante. Publicarea de noi texte sau discutarea unora mai vechi reprezintă partea cea mai însemnată a revistei. Dintre studiile publicate, cel mai important este a lui Paul Lemerle, *Cronica impropriu-zisă a Monemvasiei: contextul istoric și legendar* (XXI, 1963). Problema cronicii e strîns legată de aceea a invaziei și instalării slavilor în Imperiul bizantin și studiul lui Lemerle impune o reluare a problemei penetrației slave. Conform părerii lui Lemerle, cronica trebuie să se numească „cronica peloponeziană” sau „cronica Mitropoliei din Patras”. Cronica are trei părți, care relatează despre: 1) invazia avarilor în timpul lui Justinian și Mauriciu, compilație din surse cunoscute; 2) invaziile avarilor pe o perioadă de 218 ani; 3) o perioadă apropiată de autor, vorbindu-se de sthlaveni în timpul lui Nikifor I. În continuare urmează un comentariu istoric și al Scholiei lui Arethas. Autorul conchide că invazia slavă în Peloponez a avut loc înainte de veacul al VIII-lea, însă după 587—588. Penetrația slavă este cunoscută din două tradiții: una istorică, contemporană, din veacul al IX-lea, și alta hagiografică,

mai tîrzie. În încheiere se subliniază importanța penetrației slave în Grecia: slavii au fost civilizați și asimilați aceasta fiind una din cele mai surprinzătoare victorii ale geniului elen. Sînt de adăugat la cele de mai sus și considerațiile lui V. Laurent, *Data întemeierii mitropoliilor Patras și Lacedemonia* (XXI, 1963), în special p. 130—136.

Teophylact, arhiepiscop de Bulgaria, este unul dintre autorii cei mai interesați din secolul al XII-lea, din opera căruia desprindem multiple aspecte ale situației interne. P. Gautier îi închină două studii însoțite de texte. În cadrul unuia, *Episcopatul lui Teophylact Hefaios, arhiepiscop al Bulariei. Note cronologice și biografice* (XXI, 1963), sînt publicate în anexă două poezii din care desprindem aspecte ale exploatării fiscale și alte greutăți ale populației bizantine. Mult mai însemnat este al doilea studiu, *Discursul lui Teophylact din Bulgaria către autocratorul Alexis I Comnenul (6 ianuarie 1088)* (XX, 1962). Textul grec prezintă un interes deosebit din punct de vedere istoric, deoarece completează datele Annei Comnena pentru prima perioadă a domniei lui Alexis I. De notat interesul ce-l prezintă pentru istoria Romîniei prin informațiile despre orașele dunărene și despre desfășurarea evenimentelor din această regiune. Cele relatate de Teophylact concordă cu *Alexiada*, ceea ce dă dovada autenticității relatării acestor evenimente. Publicarea unui discurs din anul 728 ne dă știri suplimentare despre asediarea Constantinopolului de către avari în 626, dar mai ales de arabi în 717 și 718. Textul arată de altfel și mentalitatea adversarilor iconoclasmului în prima jumătate a secolului al VIII-lea (*Omulie a sf. Gherman despre eliberarea Constantinopolului*, XVI, 1958). Ca un aspect al gravei crize a imperiului în secolul al XI-lea este încercarea făcută de Constantin Dukas de a asigura succesiunea dinastiei sale. Aceasta ne-o arată N. Oikonomides în studiul *Jurămîntul împărătesei Eudocia (1067)* (XXI, 1963). Autorul, analizînd jurămîntul împărătesei făcut în prezența

sinodului și senatului de a nu se recăsători, pentru a asigura astfel succesiunea fiilor ei, nu vede aici un aspect al luptei între cele două grupări ale aristocrației bizantine.

Epistolele bizantine cuprind în general un bogat material istoric; semnalăm de aceea ca util *Inventarul epistolarilor bizantini din veacul al X-lea*, întocmit de J. Darrouzes (XVIII, 1960). Întîlnim în revistă multe note de cronologie sau aspecte ale situației interne, care însă nu permit o sistematizare. În probleme de drept bizantin notăm V. Grumel, *Data Eclogii Isaurienilor: anul și ziua* (XXI, 1963). Promulgarea *Eclogii*, important monument legislativ, a avut loc la 31 martie 726.

Studiul lui J. Verpeaux *O mărturie a culegerii operelor lui Constantin Harmenopoulos: Vaticanus Ottobonianus gr. 440* (XXI, 1963) prezintă un mare interes pentru cunoașterea operei vestitului jurist, aducîndu-se următoarele precizări: *Hexabiblu* a fost terminat în ianuarie 1345 și a circulat într-o culegere întocmită în anii 1347—1348, numirea lui Harmenopoulos ca judecător general este în jurul anului 1364.

O exemplificare a modului cum statul bizantin se folosea de biserică spre a asigura prin intermediul religiei dominante autoritatea sa asupra întinsului imperiu se vede în studiul lui R. Janin *Rolul comisarilor imperiali bizantini în concilii* (XVIII, 1960), fără însă a se trage o serie de concluzii ce ni se par evidente, privind rolul bisericii și al autorității imperiale în stat, precum și raportul dintre ele. Nu putem însă să nu remarcăm un alt studiu al aceluiaș autor ce tratează probleme legate strîns de istoria patriei noastre: *Ierarhia ecleziastică în dioceza Traciei* (XVII, 1969). Conform cu Synecdemos al lui Hierocles (636⁹—637¹⁵), sînt enumerate în Dobrogea, în secolul al VI-lea, 15 cetăți: Tomis, Callatis, Istros, Tropaion, Axiopolis, Halmyris etc. Sozomenos arată că Sciția avea un mare număr de orașe, tîrguri și sate (P. G. LVII, 1 344 C—1 345 A). În notația lui Pseudo Epifan, spre 650 Tomis e considerat arhiepiscopat autocefal.

Autorul susține că Sciția, datorită invaziei bulgarilor, e ruptă definitiv de imperiu în anii 659—660, dată ce însă e mai tîrzie cu douăzeci de ani, după cum a dovedit istoriografia noastră în ultimii ani, în special în urma săpăturilor de la Histria.

R. Guiland prezintă în revistele de specialitate o serie de studii privind diferitele funcții și dregătorii din Bizanț sub titlul *Studii privind istoria administrativă a Imperiului bizantin*. Cel mai important dintre ele, *Despotul* (XVII, 1959), arată evoluția termenului „despotus”. Ca titlu nobiliar apare la 1163 fiind, pînă la 1453, titlul cel mai ridicat după împărat. În cadrul fărîmării feudale, se analizează răspîndirea titlului de despot (amintim în această ordine de idei studiul lui L. Stiernon *Originea despotatului Epirului. Cu privire la o carte recentă* (XVII, 1959)¹. Autorul nu extinde însă studierea acestui titlu în cazul statelor din sfera de influență a Bizanțului, Serbia de exemplu. E știut de asemenea că și conducători ca Dobrotici și Mircea cel Bătrîn au purtat titlul de despot. *Observații asupra Cletorologiului lui Philotheu* (XX, 1962) este un studiu ce permite autorului utile considerații asupra demnităților bizantine, a raportului dintre cele două categorii: demnități onorifice și funcții de stat. O schiță a vieții lui Nicephoriță, cunoscutul logofăt al lui Mihail al VII-lea Ducas, e cuprinsă în studiul *Sebastophorul* (XXI, 1963). Ocuparea Constantinopolului în 1204 a modificat profund organizarea administrativă a Bizanțului în toate domeniile. Garda imperială și, într-un mod mai larg, întreaga armată au suferit profunde transformări în ceea ce privește înaltul comandament, ceea ce de altfel arată și Guiland (XVIII, 1960).

Dintre studiile privind aspecte ale politicii externe și ale situației internaționale a Bizanțului amintim *Asaltul neizbutit al Hoardei de Aur contra Imperiului bizantin (primăvara — vara 1341)* al lui V. Laurent (XVIII,

¹ Vezi însemnarea din „Studii”, an. XIII, 1960, nr. 5, p. 293—294.

1960), cu texte interesante privind situația critică a imperiului¹. Studiul lui R. I. Loenertz *Ioan al V-lea Paleolog la Veneția 1370—1371* (XVI, 1958) este important pentru că aduce completări lucrărilor lui O. Halecki *Un împărat din Bizanț la Roma*, Varșovia, 1930, și A. Vasiliev *Călătoria împăratului bizantin Ioan al V-lea Paleologul în Italia (1369—1371) și unirea cu Roma de la 1369* în „Studi bizantini e neoelenici”, 3, 1931. Sint arătate greutățile materiale atât de mari ale Bizanțului, care trebuia să se măsoare cu puterea militară turcă, condusă de Baiazid, în condițiile eșecului cruciadei antiotomane târzii.

Principalele studii privind situația externă a Bizanțului sint cele consacrate legăturilor religioase cu Occidentul și poziției Bizanțului față de acesta. Notăm ca interesante și aducând unele elemente noi studiile lui V. Lau-

rent, *Preliminariile Conciliului de la Florența* (XX, 1962), și V. Grumel *Relațiile politice-religioase dintre Bizanț și Roma în timpul domniei lui Leon al V-lea Armeanul* (XVIII, 1960). Studiile lui J. Darronzes prezintă date inedite privind opoziția populară bizantină împotriva bisericii romane: *Memoriul lui Constantin Stilbes contra latinilor* (XXI, 1963) și altele. Deși discutarea acestei probleme se face mai ales pe plan doctrinal, ea țineste însă mult mai departe: la a arăta așa-zisa opoziție istorică între Orient și Occident, neputința înțelegerii dintre cele două lumi, cu toate consecințele sale, ajungând pînă în contemporaneitate, idee profund reacționară, neștiințifică.

Notăm că fiecare număr din revistă cuprinde o bogată literatură privind noile lucrări ale bizantinisticii burgheze.

Gh. Zbucnea

¹ A fost prezentat în „Studii”, an. XIV, 1961, nr. 6, p. 1 613—1 614.

ISTORIA ROMÂNIEI

N. A. CONSTANTINESCU, *Dicționar onomastic românesc*, Edit. Acad. R.P.R. (apărut în cadrul secției a V-a a Acad. R.P.R., „Comisia pentru studiul formării limbii și poporului român”), București, 1963, LXXVII + 468 p.

Editura Academiei R.P.R. a tipărit recent *Dicționarul onomastic românesc* alcătuit de prof. N. A. Constantinescu. După o scurtă prefață, care dă lămuriri asupra întocmirii lucrării, autorul analizează într-o amplă introducere — un adevărat studiu asupra onomasticii românești — o serie de probleme referitoare la originile sistemului onomastic românesc, combătând pe acei specialiști străini care contestă existența unui asemenea sistem specific poporului nostru. Se ocupă apoi de evoluția onomasticii românești în comunitatea popoarelor sud-est europene, repunând în discuție valabilitatea teoriei circulației cuvintelor aplicată la antroponimia românească, de coloritul provincial al onomasticii, făcând precizări cu privire la aria de răspândire și interpenetrație de influențe, de aspectul numelor calendaristice, arătând transformările numelor adoptate de poporul român din traducerea numelor calendaristice din textul mediogrec sau slav și formele derivate din aceste nume. Importantă este teza autorului că la baza onomasticii românești, începând din secolul al XII-lea, stau numele calendaristice. Se arată fondul vechi slav din

onomastica românească și rolul cancelariei domnești și al bisericii în slavizarea a numeroase nume. De aici rezultă în mod necesar folosirea *onomasticii hagiografice ortodoxe autentice* pentru stabilirea formării numelor la români. Se dau apoi ample relații asupra regimului și funcției numelui românesc sub toate formele întâlnite. Autorul repune în discuție multe probleme viu discutate în trecut de specialiști și ridică probleme noi, cărora încearcă să le dea rezolvarea cea mai apropiată de adevăr, folosind în acest scop o amplă documentare științifică. Bogata listă bibliografică arată vasta informare a autorului cu privire la onomastica românească.

Dicționarul propriu-zis se împarte în trei părți, cu trei categorii de nume: *calendaristice* (partea I), *laice* (partea a II-a) și *laice rar întâlnite* (partea a III-a).

Modul de împărțire a materialului onomastic vadește intenția autorului de a trasa o limită precisă între numele provenite din calendarul hagiografic ortodox (ia drept bază articolul lui Gr. Popescu, *Calendar cu toți sfinții*, publicat în revista „Biserica ortodoxă română”, 1956) și cele de altă proveniență. Reușește autorul să facă aceasta? Răspunsul este negativ, deoarece în prima parte se dau numeroase nume necalendaristice (de exemplu Aprilie, Aron, Asachi, Bartolomeu, Calian, Canonic, Coresi, Colivă, Blagoveștenie, Ghigantie, Macovei, Mehedinț, Simbătă, Polieleu, Pomană, Popa etc.) și se omit nume-

roase nume calendaristice, care au putut genera variate forme de nume (de exemplu Isihie, Matia, Flaviu, Agatanghel, Antipatru, Imeneu (Imineu), Sisoe etc.). Credem că era mai bine ca prima parte să fie intitulată cu un termen mai cuprinzător, care să înglobeze atât numele biblice, netrecute în calendar, cât și toate celelalte nume necalendaristice cu caracter creștin. Numele laice grupate în partea a II-a și a III-a puteau figura într-o listă comună. Și mai nimerit ar fi fost ca întregul material onomastic prezentat în trei părți să fie cuprins într-o listă unică, făcându-se precizări cu privire la proveniență și frecvență circulatorie la fiecare nume în parte. S-ar fi venit într-o mai mare măsură în ajutorul cercetătorilor pentru rapida consultare a dicționarului, mai ales că lucrarea nu are o tablă de materii.

Dicționarul, cu toate străduințele și bunele intenții ale autorului, nu epuizează uriașa listă a numelor românești întâlnite în trecut și în prezent pe teritoriul patriei noastre. Sînt lăsate deoparte numeroase nume care circulă și astăzi, ca : Cleja (Clejani), Zdravescu, Ududo, Fișta, Frigure, Strugurescu, Vidican, Vărgălu etc.

În explicarea provenienței numelor se emit uneori supoziții care duc la concluzii îndoielnice. De pildă, se arată că Iordache provine numai din numele Gheorghe și nu și din numele Iordan. De asemenea numele Nigu, Nigești, Nigoiești, Nigșa sînt deduse numai din Ioan, Ionigă (?), și nu mai ales din Neagu, Neacșa (p. 82). Tot așa Mira, Mirică, Miroiu din Miron, și nu din Dragomir (p. 111); apoi Streghios există în neogreacă și s-a putut introduce în onomastica românească prin contactul așa de frecvent în trecut cu grecii. De asemenea numele Ghin, Ghinea este dedus din Ghenadie, și nu mai ales din Gherghina, Gherghinea, Gherghinica (forma *Ghinica* este frecventă în mediul rural), neținându-se seama de circulația lui balcanică (la albanezi Ghin, Ghinu; vezi N. Iorga, *Istoria poporului albanez*). Și proveniența numelui Saac pentru fostul județ Săcuieni „de la un ipotetic jude

Saac” provenit din Isaac (p. 88) este de asemenea discutabilă.

Uneori se reproduc nume din documente greșit transcrise și în mod firesc se ajunge la concluzii greșite : de exemplu Statisar în loc de Stati Saro¹ (p. 151); Goți în loc de Gonții (Gonțea)² (p. 287).

Cele de mai sus sînt numai cîteva din părțile discutabile și eronate strecurate în mod firesc într-o lucrare de acest fel. Dicționarul onomastic romînesc alcătuit de prof. N. A. Constantinescu este un bun instrument de lucru pentru cercetătorii în domeniul filologiei și istoriei.

N. G.

* * * *Studii și articole de istorie*, IV, 1962, Societatea de științe istorice și filologice din R.P.R., 440 p.

Noul volum se caracterizează printr-o ținută științifică corespunzătoare, autorii celor 20 de studii și articole stăruind asupra unor interesante probleme de istorie medie, modernă și contemporană a Romîniei. De asemenea, avînd în vedere profilul revistei, comitetul de redacție a inclus și unele materiale utile de îndrumare metodică-științifică.

Volumul se deschide cu articolul semnat de acad. P. Constantinescu-Iași, *Problemele de bază ale tratatului de istorie a Romîniei*, în care autorul, după ce arată necesitatea unei asemenea opere, dar și dificultățile și răspunderea ce o comportă elaborarea ei, trece la expunerea problemelor de bază ale primelor cinci volume apărute sau aflate sub tipar pentru istoria veche, medie și modernă, volumele pentru partea contemporană fiind în curs de elaborare.

¹ Greșit transcris în D.I.R., 1 XVI, B, vol. V, p. 431 (vezi Arh. st. Buc., nr. 1423 și idem, M-reă Bradu, Hanu Greci și Codreni LIV/4).

² Greșit transcris în *Bul. com. ist. a Romîniei*, XIII, p. 187, nu 181, așa cum apare în dicționar.

N. Adăniloae și Elvira Preda publică o comunicare ținută la una din sesiunile S.S.I.F. (*Munca de cercetare în domeniul istoriei locale*), în care, pornind de la constatarea că membrii filialelor S.S.I.F. întâmpină greutăți în valorificarea științifică a materialelor descoperite în primul rînd în arhivele locale, dau substanțiale indicații în acest sens. Prin indicațiile date, materialul este util cercetătorilor aflați la începutul muncii lor științifice, putîndu-se recomanda, de asemenea, studenților care încep specializarea. Un material util de îndrumare didactică semnează și Eliza Bichman (*Educația ateist-științifică în cadrul predării istoriei în școală*).

În partea de istorie propriu-zisă, volumul consacră evului mediu 5 studii, epocii moderne 8, iar celei contemporane 6, cele mai multe fiind interesante contribuții de istorie locală.

Referitor la istoria medie, volumul cuprinde articole ca acela al lui Bako Geza, *Contribuții la problema originii ceangăilor* în care susține că ceangăii (din țara noastră) nu sînt urmașii cumanilor sau maghiarilor rămași în secolul al X-lea în Moldova, ci un grup al poporului maghiar care pînă la începutul secolului al XII-lea au trăit la granița de vest a statului maghiar, pe riurile Raba și Repce, avînd atribuții de pază a graniței. După ce statul maghiar a depășit această linie, arată autorul, a așezat pe noua graniță alți coloniști — în parte pecenegi, în parte secui de pe Tisa —, iar ceangăii, devenind disponibili, au fost strămutați în noile regiuni de graniță înființate în răsărit. Aceasta înainte de marea invazie tătară (1241). Deci — conchide autorul — nu secuii au fost folosiți de statul maghiar pentru paza granițelor, cum se susținea pînă acum, ci se răspindește tot mai mult părerea după care ceangăii au îndeplinit acest rol. Dînd o nouă lectură, mai completă, unei inscripții din vremea lui Matei Basarab (8 ian. 1635), Radu Gioglovan (*O „locmeală” a lui Matei Basarab privitoare la scutirea țirgoviștenilor*

de unele dări pentru vin), după ce o include în măsurile de ordin fiscal luate de domn în anii 1634—1635 și după ce face unele considerații generale asupra condițiilor de scutire în orînduirea feudală, este de părere că această inscripție, împreună cu o altă referitoare la piteșteni sînt rezumate după hrisoavele originale pe care le cer țirgoviștenii în 1820, hrisoave care s-au pierdut. Cornelii Cîmpeanu, în studiul *Date noi în legătură cu răscoala fărânească din Transilvania din anul 1784*, aduce în discuție unele materiale de arhivă nepublicate, care întăresc concluzia privitoare la starea de spirit agitată a țăranilor din regiunile încă necuprinse de răscoală și la dubla atitudine a clerului (de jos și înstărit) față de acest important eveniment. Reluînd o temă mai veche, C. Șerban (*Noi contribuții la istoria luptei țirgoveților și orășenilor moldoveni împotriva asupririi feudale în secolul al XVIII-lea și începutul secolului al XIX-lea*) amplifică informația pentru orașele Botoșani, Iași și Roman și o completează cu materiale documentare referitoare la Țirgul Panciu, Țirgu-Neamț și Țirgul Trotuș. Autorul este de părere că „lupta țirgoveților împotriva asupririi feudale a luat o deosebită amploare în perioada de destrămare a feudalismului și de formare a relațiilor capitaliste, iar obiectivul principal al acestora era eliberarea moșiei și vetrei orașului” (p. 90—91). Un interesant manuscris (nr. 1286 de la Arh. st. Buc.) prezintă Sergiu Columbeanu (*O condică de socoteli dintre anii 1804 și 1839*). Autorul identifică pe proprietarul manuscrisului (pitarul Piersiceanu), averea și ocupațiile lui, dă unele extrase semnificative și este de părere că în această condică „se oglindesc în general toate principalele contradicții ale acestei epoci de trecere de la feudalism la capitalism în țările romine” (p. 108).

Probleme ale istoriei moderne sînt tratate de: Liviu Patachi în *Situația agrară a fărânimii dependente din Transilvania în 1848*, în care, analizînd legea dietei transilvane din 6 iunie 1848, o apreciază ca „in-

completă, imprecisă, interpretabilă și inechitabilă". Totuși autorul e de părere că anul 1848 în Transilvania „a desființat parțial raporturile și obligațiile feudale” (p. 130). Un studiu documentat semnează Gh. Platon (*Contribuții la cunoașterea frământărilor țărănești din Moldova în preajma și în timpul anului revoluționar 1848—1849. Strămutarea locuitorilor*), după părerea căruia fenomenul analizat (fuga) „a afectat... în modul cel mai serios feudalismul în general și statul feudal, în diversele sale compartimente, în special” (p. 131). Articolul semnat de N. I. Simache și Gh. Burtoiu, *Aspecte din timpul revoluției din 1848 în regiunea Ploiești*, deși folosește în mare măsură un interesant material din arhiva locală, stăruie mult asupra unor lucruri cunoscute. Autorii conchid că masele populare din regiunea Ploiești au participat activ la revoluția de la 1848. Eugen Glück, valorificând un bogat material de arhivă locală, întărește prin studiul său *Despre lupta antihabsburgică și antifeudală a țărănilor din părțile orădene în anii 1849—1853* o concluzie anterioară a cercetătorilor (vezi, de exemplu Iosif Kovács, *Mișcări țărănești în Munții Apuseni și împrejurimi: 1849 și 1854*, în *Studii și materiale de istorie modernă*, I, 1957), după care patentă din 1854 este, în mare măsură, o victorie a maselor țărănești din întreaga Transilvanie, a căror luptă n-a încetat după înăbușirea revoluției. Un studiu meticulos, îngrijit, semnează Al. Barbat despre *Fabrica de hirtie de la Zărnești* (1852—1878), pe care o consideră „cea mai importantă creație industrială a negustorilor români care au exercitat în orașul Brașov — pînă la jumătatea secolului al XIX-lea — așa-numitul « comerț de intermediere »” (p. 197). Carol Göllner (*Începuturile mișcării muncitorești la Sibiu, 1848—1890*) și Elena Gheran (*Influența ideilor Internaționalei I și a II-a asupra mișcării muncitorești din Transilvania*) stăruie asupra transformării clasei muncitoare din Transilvania într-o „clasă pentru sine”, ca urmare a dezvoltării social-economice interne și sub

influența celor două Internaționale, scoțind în evidență activitatea unor fruntași ai mișcării muncitorești. *Contribuții privind dezvoltarea comerțului botoșănean din secolul al XVI-lea pînă la 1900* se intitulează studiul lui Ștefan Dragomir. Autorul, folosind în mare măsură materiale de arhivă locală, stabilește etapele dezvoltării comerțului botoșănean, insistînd asupra cauzelor decăderii sale spre sfîrșitul secolului al XIX-lea.

Din istoria contemporană, volumul cuprinde studiul lui D. Zaharia *Unele acțiuni revoluționare în regiunea Bacău în perioada februarie-octombrie 1917*, care vine să amplifice informația istorică în problema tratată, concluzia sa fiind că populația regiunii Bacău a avut o atitudine ostilă față de participarea României la război. T. Georgescu și V. Liveanu (*Ideile leninismului — far călăuzitor în lupta pentru crearea P.C.R.*), reluînd unele lucruri cunoscute, subliniază importanța orientării spre leninism a aripii de stînga din cadrul partidului socialist. Două studii (V. Ștefănescu și M. Turzai, *Greva muncitorilor lemnari de la fabrica de mobilă „Székely și Réli” din Tg. Mureș, iunie-iulie 1934*, și Iuliu Gerő, *Din lupta muncitorimii timișorene în perioada fascizării țării — greva de la fabrica „Standard”*), prin interesante contribuții de istorie locală, îmbogățesc informația generală, ca și studiul *Aspecte privind situația muncitorilor industriali din Mediaș între anii 1921 și 1943* semnat de N. Drăgan. Remarcăm articolul Ilenei Petrescu, în care se prezintă dezvoltarea regiunii Oltenia în anii noștri comparativ cu anii de dinainte de eliberare, *Date comparative privind dezvoltarea învățămîntului în regiunea Oltenia înainte și după 23 August 1944. Criza politică a dictaturii regale (1940)* se intitulează studiul semnat de Eliza Campus. Folosind un bogat material de arhivă, autoarea analizează înrobirea economică și politică a României față de Germania hitleristă, îngustarea bazei de clasă a dictaturii regale în lupta pentru putere (ș.a.) cu legionarii, poziția partidelor istorice față de fascism, subliniind faptul că

P.C.R. a fost singurul partid care a mobilizat masele la luptă împotriva fascismului și războiului.

Volumul prezentat răspunde, în general, problemelor actuale ale cercetării istorice în țara noastră. Deși este încă necesară compri-

marea materialului pentru a face loc unor contribuții originale mai bogate, credem că acest volum este util prin îndrumările metodice-științifice și prin ținuta celor mai multe dintre studiile semnalate și problemele dezvoltate.

G.I.

ISTORIA UNIVERSALĂ

E. A. KOSMINSKI, *Историография средних веков V — середина XIX в.*, Изд. Московского Университета, Moscova, 1963, 431 p.

Lucrarea cuprinde prima parte a cursului de istoriografie medievală ținut între 1938 și 1940 de regretatul E. A. Kosminski. Evoluția gândirii istoriografice europene este urmărită în cursul lui Kosminski în primul rând pe planul medievisticii, două prelegeri — una asupra Sf. Augustin, alta despre istoriile medievale (sec. VI—XIV) — ținând locul unei introduceri în materie (p. 15—36). În lecțiile despre istoriografia umanistă italiană (p. 37—80), Kosminski prezintă pe cei mai de seamă reprezentativi ai „școlii retorice”, de obicei prin caracterizări scurte, cu excepția lui Valla, căruia autorul îi acordă un spațiu deosebit de larg; analizând operele istorice ale „școlii politice”, Kosminski scoate în relief mai ales trăsăturile comune ale lui Machiavelli și Guicciardini. Istoriografia umanistă franceză și cea engleză sînt tratate succint (p. 81—87), unele școli importante din sînul istoriografiei britanice a secolilor XV—XVII, ca cea etnografică (W. Camden, R. Hackluyt, G. Buchanan) sau cea erudită (J. Capgrave, J. Bale, R. Holinshed, J. Ware), fiind ocolite de autor.

Prelegerea *Istoriografia Reformei și Contrainformei* (p. 88—104), alături de interpretări acceptate în genere de majoritatea cercetătorilor, cuprinde și unele aprecieri ori-

ginale, în cazul lui Sebastian Franck, de pildă, autorul insistînd numai asupra concepțiilor progresiste ale acestui însemnat reprezentant al laturii democratice a Reformei. Istoriografia iezuită este prezentată de Kosminski atît în această lecție, cît și în cea privind *Teoriile politice ale secolului al XVI-lea* (p. 105—117), Gonzales, Orlandini și F. Strada fiind alăturați de autor lui Baronius, iar F. Suarez, J. Boucher și J. Mariana încadrați liniei lui R. Bellarmino.

Capitolul *Erudiții secolului XVII XVIII* (p. 118—135) conține o tratare sistematică și completă a întregii probleme, cu o concizie stilistică remarcabilă. Caracteristica lui Kosminski este legarea fiecărui erudit de o anumită orientare sau instituție; astfel, pentru istoricul sovietic, Mabillon, Hardouin și Gernont sînt „hipercriticii”, Tillémont învătățat de la Port Royal, iar La Curne de Ste Palaye și Bréquigny — reprezentanții vederilor Academiei de inscripții. Prelegerile următoare asupra lui Bossuet, „fizicii sociale”, sociologiei britanice a secolului al XVII-lea și filozofiei istoriei în Europa anului 1700 (p. 136—176), cuprind mai ales considerații asupra liniilor directoare în gîndirea social-politică din perioada 1610—1735, de la Hobbes la Bolingbroke și de la Bayle la Vico, în aceste lecții istoricul sovietic deducînd atitudinea unor istorici ca van Groot și Beaufort din doctrinele curente în cadrul epocii.

Istoriei iluminismului francez îi sînt consacrate 4 prelegeri (p. 177—238). Kosminski reliefează aici cu precădere acele aspecte

ale operei unui „philosophe” sau altul care sînt mai susceptibile de a fi integrate curenților studiate de autor. Astfel, din Voltaire de pildă, Kosminski alege pentru a studia numai *Essai sur les mœurs...* și *Le siècle de Louis le Grand*, celelalte lucrări istorice ale marelui gînditor fiind numai menționate; la fel procedează Kosminski și cu Mably ori Condorcet, procedeu explicabil prin caracterul de lecție al capitolului.

Dupa o prezentare a istoriografiei iluminismului englez (p. 239—254), în care include și economiști ca A. Smith și J. Bentham, Kosminski ne înfățișează istoriografii germani ai secolului al XVIII-lea (p. 255—274), ocupîndu-se într-un întreg capitol de Justus Møser, istoric provincial fecund, dar lipsit de o importanță deosebită. O serie de aprecieri pline de interes asupra influenței avute de scrierile lui E. Burke, De Bonald, de Maistre, Châteaubriand și Haller asupra istoriografiei romantice reacționare apar și în capitolul *Publicistica reacționară la sfîrșitul secolului al XVIII-lea și începutul secolului al XIX-lea* (p. 275—290).

Istoriografia germană din prima jumătate a secolului al XIX-lea este pe larg analizată de autor în 5 prelegeri succesive (p. 291—364). Tratarea este făcută pe școli filozofice mai mult, unii ideologi fiind preferați în lecțiile lui Kosminski istoricilor propriu-ziși. Școala istorică a dreptului (G. Hugo, F. K. v. Savigny, A. F. Thibaut și K. F. Eichhorn) derivă, după istoricul sovietic, din Fichte, școala liberală-romantică (K. A. Rogge și B. G. Niebuhr) — școală pe care Kosminski o deosebește de cea critică (F. A. Wolf, J. și W. Grimm) — din Herder, iar D. F. Strauss și B. Bauer din Hegel și Schelling. Multe interpretări originale se află și în analiza operei lui L. v. Ranke (p. 332—350) sau în cea a curentului democratic (Schlosser, Zimmermann, Școala lui Ritter etc.).

Istoria gîndirii istoriografice franceze în prima jumătate a secolului al XIX-lea (p. 361—415), expusă în ultimele lecții ale cursului (rămas neterminat), este împărțită pe

trei grupe: școala burghezo-liberală (A. Thierry), cea a liberalilor moderați (F. Guizot, F. Mignet, Ch. Fauriel) și radicalismul mic-burghez (J. Michelet); conservatori ca R. Montlosier și J. F. Michaud sau liberali moderați (G. P. Barante) apar în ultimul capitol.

Divizarea istoricilor după criteriul orientării lor politice în momentele 1815, 1830 sau 1848 este făcută de Kosminski, după cum arată chiar el, pentru a dizolva în școli dependente de partide întregul romantism istoriografic, (concept pe care nu-l consideră aplicabil istoriografiei franceze) procedeu la care astăzi istoriografia sovietică a renunțat, împărțind în continuare pe școli teoretice („mitologică” — Ballanche; „simbolică” — Michelet, Quinet etc.)¹ romantismul istoriografic francez considerat ca întreg.

În anexa lucrării se află o bogată bibliografie, alcătuită de colegiul redacțional.

R.C.

M. N. TIHOMIROV și P. P. EPIFANOV,
*Соборное Уложение 1649 г. Пособие для
высшей школы*, Moscova, 1961, 444 p. +
4 planșe.

Importanța pravilă a Rusiei medievale din anul 1649 poartă denumirea de „Соборное Уложение” fiind un *cod adoptat de sobor* adică de adunarea reprezentativă a statului feudal rus. Această veche legiuire a fost editată de multe ori. Aflăm din lista bibliografică a ultimei ediții că au existat 36 de ediții anterioare, dintre care cele mai multe au cuprins întregul text al pravilei din 1649. Noua ediție, apărută la Moscova în 1961, a fost alcătuită de cunoscuții medievști sovietici M. N. Tihomirov și P. P. Epifanov, în colaborare cu A. N. Malțev, A. V. Muraviev, O. V. Orlik și N. S. Homutova.

¹ B. Reizov, *Французская романтическая историография*, Ленинград, 1956.

Alcătuirii acestei noi ediții publică textul original din 1649, cu o ușoară modernizare ortografică. Textul pravilei este precedat de două studii introductive, primul fiind semnat de către M. N. Tihomirov, iar celălalt de către P. P. Epifanov. Ediția mai cuprinde câteva facsimile cu semnături ale deputaților Soborului Țării din 1649 (p. 302—308), un amplu indice de materii (p. 311—418), un indice al izvoarelor (p. 421—423), un indice al numelor de persoane (p. 428—431) și o bibliografie (p. 433—442). Cele patru planșe nenumerotate ce însoțesc noua ediție ilustrează legătura cărții, pagina întâi și pagina ultimă a ediției din 1649.

Proiectul pravilei a fost redactat, potrivit poruncii țarului Alexei Mihailovici, de către o comisie formată din cnejii Nikita Odoevski, Semen Prozorovski și Fedor Volkonski, cu ajutorul diecilor Gavril Leontiev și Fedor Griboedov. Aprobata de Soborul Țării și întărită de țar, codul devine legiuire obligatorie pentru toți supușii statului rus, contribuind la întărirea puterii țarului, la consolidarea statului și la unificarea dreptului feudal.

În istoria societății feudale rusești, măsurile administrative și juridice ale țarului Alexei Mihailovici reprezintă intensificarea centralizării statale pe care o reclamau mai cu seamă noile forțe sociale, în frunte cu orașenimea și cu mica boierime. „Соборное Уложение” sintetizează dispozițiile dreptului feudal rus aflate în vigoare la mijlocul secolului al XVII-lea. Figurează între izvoarele sale directe vechile sudebnice și uzazuri rusești, precum și unele împrumuturi din statutele lituaniene. Ca izvoare indirecte au fost identificate în conținutul pravilei unele dispoziții de drept bizantin împrumutate din Nomocanoane, din Ecloga Isauriană, din Prohiron și din Basilicale. Receptarea dreptului bizantin, după cum arată P. P. Epifanov în studiul său introductiv, „n-a fost mecanică, ci a fost însoțită de prelucrarea normelor respective potrivit cu cerințele vieții rusești” (p. 46).

Alcătuirii pravilei din 1649 au selecționat dintr-un vast material legislativ dis-

pozițiile corespunzătoare nevoilor societății feudale rusești din prima jumătate a secolului al XVII-lea. Selecționarea regulilor incluse în această pravilă dovedește că atenția principală a autorilor ei a fost să asigure un regim juridic mai favorabil curtenilor, orașenilor și micii boierimi sub chezașia unei autorități centrale temeinic consolidate.

În remarcabilul său studiu introductiv, M. N. Tihomirov arată cu dovezi convingătoare că „Соборное Уложение” a apărut sub influența directă a răscoalelor orașenești din anii 1648—1649, „fără studiul cărora nu se poate înțelege bine cauza apariției acestui monument în mediul clasei dominante și cu aprobarea clasei dominante” (p. 7). Studiind răscoalele orașenești pe baza unui material documentar ce nu fusese cercetat, istoricul sovietic ajunge la concluzia că pravila din 1649 a trebuit să acorde unele înlesniri și păturilor orașenești (p. 23), cu toate că a rămas în esență un cod feudal.

În istoria Rusiei feudale, pravila din 1649 a fost prima sistematizare legislativă cuprinzând dispozițiile generale în vigoare din dreptul de stat, dreptul civil, dreptul penal și dreptul procesual. P. P. Epifanov caracterizează pravila aceasta ca fiind „enciclopedia dreptului feudal rus din secolul al XVII-lea” (p. 30). „Соборное Уложение” cuprinde 25 de glave, fiecare glavă fiind împărțită în articole. În total codul are 968 de articole. Primele 9 glave, însumând 111 articole, cuprind dispoziții ce reglementează îndatoririle religioase ale supușilor statului, respectul persoanei suveranului, activitatea cancelariei țariste, baterea monedelor, circulația meșteșugarilor și negustorilor, slujba ostașilor, răscumpărarea captivilor, transporturile. Glavele X—XV, însumând 336 de articole, tratează despre instanțele judiciare și procedura de judecată. Dispozițiile privitoare la bunuri figurează în glavele XVI—XX, care cuprind 354 de articole, reglementând stăpînirea funciară în raport cu clasele și categoriile sociale. Glavele XXI—XXII cuprind, în 130 de articole, reglementări de drept penal, glavele XXIII—XXIV statornicesc, în 6 articole,

măsuri speciale privitoare la streliţi şi cazaci, iar glava a XXV-a reglementează, în 21 de articole, regimul circiumilor. Lipsesc din „Соборное Уложение” numai dispoziţiile privitoare la dreptul de familie, dar acestea figurau cu ample dezvoltări în Nomocanoane, mai ales în Кормичая Книга.

Istoricii şi juriştii burghezi n-au studiat pravila din 1649 din punctul de vedere al conţinutului ei social. Meritul ştiinţific al autorilor ediţiei din 1961 constă şi în faptul că pun în lumină caracterul de clasă al acestei vechi legiuri, arătând că, în esenţă, dispoziţiile pravilei erau destinate să apere proprietatea feudală şi să reprime actele de protest îndreptate împotriva ordinii sociale existente. Pentru istoria societăţii feudale ruseşti, noua ediţie a pravilei din 1649 oferă o documentare preţioasă, textele publicate fiind folosite şi ca material didactic pentru studiu în seminariile facultăţilor de istorie.

Cercetătorii vechilor instituţiilor şi legiuri româneşti au în prezent la îndemână o nouă lucrare care le poate înlesni elaborarea unor studii comparative. Noua ediţie a pravilei ruseşti a apărut în 1961, în acelaşi an în care Academia R.P.R. a editat pravila din 1646 a Moldovei, intitulată *Carlea românească de învăţătură*.

Noua ediţie a pravilei ruseşti din 1649 este o lucrare ştiinţifică utilă şi pentru promovarea cercetărilor privitoare la structura societăţii feudale în general.

Gh. C.

FRANTIŠEK KAVKA, *La Tchékoslovaquie*.

Histoire lointaine et récente, Praga, Orbis, 1963, 183 p.

František Kavka, profesor la Universitatea Carolină din Praga, ne prezintă în această lucrare o sinteză interesantă şi utilă, de remarcabil nivel ştiinţific, a istoriei Cehoslovaciei. Aceasta este înfăţişată în lumina concepţiei marxiste — prin sublinierea legă-

turii dialectice dintre procesele de bază şi evenimente, cu subliniere accentuată a luptei maselor populare pentru libertate socială şi independenţă naţională. Totodată lucrarea prezintă istoria celor trei ţări care formează Cehoslovacia de astăzi: Boemia, Moravia şi Slovacia şi a celor două popoare: cehii şi slovacii din punctul de vedere al legăturilor istorice permanente şi al evoluţiei acestora.

Primul capitol, *În ajunul istoriei*, se ocupă de cele mai importante aspecte ale epocii comunei primitive, încheindu-se cu formarea primului stat slav, al lui Samo, în prima jumătate a veacului al VII-lea. Al doilea capitol, *Cel mai vechi stat al cehilor şi slovacilor: imperiul Moraviei Mari*, expune pe scurt istoria acestui stat în lumina a ceea ce este cunoscut, precum şi a noilor descoperiri arheologice de la Staré Město şi de la Mikulčice. Capitolul al III-lea, *Începuturile statului ceh*, se ocupă de geneza — ca rezultat al descompunerii statului Moraviei Mari — a statului ceh al Boemiei, precum şi de căderea Slovaciei sub dominaţia maghiară. Al IV-lea capitol, *Statul ceh — mare putere a Europei centrale*, pune accentul pe domniile Přemysliţilor şi mai ales pe cea a lui Carol al IV-lea, fondatorul Universităţii din Praga, oraş care a fost reşedinţa sa nu numai ca rege al Boemiei, ci şi ca împărat romano-german şi în vremea căruia Boemia ajunge o mare putere europeană. În capitolul următor, intitulat *Mişcarea revoluţionară husită*, autorul sintetizează într-o prezentare care reţine atenţia valoroasele rezultate ale cercetărilor istoricilor marxişti din Cehoslovacia. După aceasta, în capitolul *Încercările oligarhice de dominare a statului ceh* se ocupă de luptele interne pentru putere care au precedat înfringerea coroanei ceho-maghiare la Mohaci în 1526 — eveniment care a dezlănţuit o gravă criză politică în Europa centrală. Consecinţele acesteia sînt expuse şi subliniate în capitolul *Pe drumul pierderii independenţei politice*, în care se arată cum Casa de Austria a căutat mereu să ştirbească din caracterul de sine stătător al statului ceh.

pină la pierderea completă a independenţei în urma înfringerii de la Muntele Alb din 1620, la începutul războiului de 30 de ani. Semnificativ se intitulează capitolul al VIII-lea *Sub jugul Habsburgilor*, împărţit în două subcapitole, dintre care primul se numeşte *Perioada întinericului şi trezirea naţională a cehilor şi slovacilor* (pină la 1848), care descrie politica habsburgică de frinare a renaşterii naţionale a cehilor şi slovacilor; al doilea subcapitol se intitulează *Lupta cehilor şi slovacilor pentru independenţa lor naţională* (1848—1918), în care un loc important îl ocupă prezentarea evenimentelor din 1848, cu specială subliniere a cauzelor care au slăbit şi au făcut să eşueze mişcarea revoluţionară din Boemia: pe de o parte, contradicţiile dintre burghesia cehă şi cea germană, pe de altă parte, în interiorul burgheziei cehe, contradicţiile dintre radicali-democraţi şi liberali; în ce priveşte Slovacia, se arată că eşecul mişcării revoluţionare de aici şi din Ungaria a fost determinat de atitudinea lui Ludovic Kossuth; „...prin linia sa de conduită regretabilă în problema naţionalităţilor, mişcarea revoluţionară maghiară şi-a înstrăinat pe slavii din Ungaria (slovaci şi croaţi)”; reţine de asemenea atenţia caracterizarea pe care o face autorul înfiinţării din 1867 a monarhiei dualiste austro-ungare: „Nobilimea şi burghesia maghiară, avînd acum dieta şi guvernul lor propriu... vor inaugura o eră de asuprire şovină a naţionalităţilor nemaghiare...”; în chip detaliat se ocupă autorul de contribuţia cehilor şi slovacilor la lupta pentru desfiinţarea Austro-Ungariei. În capitolul al IX-lea, *Republica cehoslovacă*, autorul se ocupă de istoria statului naţional şi independent cehoslovac între anii 1918 şi 1939, cu privire specială asupra principalelor etape ale luptei împotriva fascismului. În capitolul al X-lea, *Popoarele ceh şi slovac în lupta pentru libertate*, se expun principalele evenimente dintre 1939 şi 1945, legate de lupta maselor populare împotriva jugului hitlerist, în interiorul ţării, sub conducerea partidului comunist, precum şi de

lupta trupelor cehoslovace împotriva Germaniei hitleriste pe diferitele fronturi ale războiului. Ultimul capitol se intitulează *Primii 15 ani ai unei Cehoslovacii democrat-populare*, în care sînt prezentate principalele realizări obţinute de poporul cehoslovac în lupta sa pentru construirea socialismului, împreună cu celelalte popoare frăţeşti din comunitatea mondială a ţărilor socialiste.

Lucrarea lui František Kavka se adresează unui cerc mai larg de cititori fiind o sinteză reuşită, bogată din punct de vedere al conţinutului de fapte şi idei şi scrisă într-un stil atrăgător, care permite astfel o cunoaştere mai bună a istoriei milenare a poporului cehoslovac.

E. St.

BARTH, WILHELM şi MAX KEHRIG-KORN, *Die Philhellenenzeit von der Mitte des 18. Jahrhunderts bis zur Ermordung Kapodistrias' am 9. Oktober 1831. Mit einem ausführlichen Namenverzeichnis der europäischen und amerikanischen Philhellenen*, München, 1960, 286 p.

Wilhelm Barth, el însuşi un filelen, ocupîndu-se de problema filelenismului din trecut, a cules mult material, dar moartea (în 1940) nu i-a permis să-şi termine lucrarea, care a fost continuată şi dată la tipar de prietenul său Max Kehrig-Korn. Este o lucrare importantă şi cuprinde un bogat şi preţios material referitor la lupta eroică a poporului grec pentru libertate şi independenţă, la care au luat parte activă, alături de greci, şi mulţi voluntari din diferite ţări ale Europei şi din America.

În două capitole autorii se ocupă de participarea la lupta pentru independenţă a grecilor a unor batalioane şi legiuni germane, iar în alte două capitole de „Anmerkungen zum Namenverzeichnis der europäischen und amerikanischen Philhellenen” şi „Namenverzeichnis der europäischen und amerikanischen Philhellenen”. Acest din urmă ca-

pitol este cel de bază al lucrării de faţă şi cuprinde paginile 65—262.

Prin fileleni autorii înţeleg pe orice străini şi chiar greci din străinătate care au luptat în Grecia fie ca voluntari, fie că au luat parte la lupta navală de la Navarin, pe vasele din flota aliată, sau în altă parte.

Numele filelenilor sînt înşirate în ordinea alfabetică şi cititorul poate găsi uşor persoanele care-l interesează. Pentru fiecare filelen se dau date mai scurte sau mai dezvoltate, după cum autorii au reuşit să culeagă material. Cei mai mulţi fileleni sînt nemţi, englezi, italieni, francezi şi polonezi. Filelenii ruşi sînt mai ales marinarii şi ofiţerii căzuţi în lupta de la Navarin.

Max Kehrig-Korn, înainte de a da la tipar opera sa, s-a adresat şi unor institute de istorie, ca de pildă cel de la Moscova şi cel de la Bucureşti, de la care a primit unele materiale preţioase. Observăm că indicaţiile despre ruşi căzuţi în lupta de la Navarin se datoresc Institutului de istorie de la Moscova.

La sfîrşitul cărţii sale, autorul a adăugat o anexă sub titlul: „Rumänischer Philhellenismus” (p. 278—286), în care publică o listă de greci eterişti şi de romîni filoeterişti din cele două Principate, pe care a primit-o în 1957 din partea Institutului de istorie al Academiei R.P.R. Istoricul german ţine să precizeze că publică întocmai această listă „mit eigenen Fussnoten zu den Namen Caravias, Duka und Sava”.

Autorii au folosit o bogată bibliografie, la care însă observăm şi unele lipsuri. De pildă, autorii n-au utilizat opera lui Raoul de Malherbe *L'Orient, 1718—1845, histoire, politique, religion, mœurs etc.*, apărută la Paris în 1846, în două volume. La sfîrşitul volumului al doilea se află o anexă preţioasă, care poartă titlul: *Catalogue nominatif des philhellènes morts pour l'indépendance et au service de la Grèce de 1821 à 1843. Tiré du monument élevé à leur mémoire par le colonel Touret dans l'église catholique de la Transfiguration, à Nauplie*. Tabloul cuprinde trei coloane, în care sînt trecute: I. Numele şi pronumele celor căzuţi. II. Oraşul de origine.

III. Locul unde a murit, anul şi ziua, dacă erau cunoscute. Lista cuprinde în total 263 de fileleni în ordinea alfabetică a numelor lor. Autorii amintesc la p. 25 de catalogul lui Touret, dar nu l-au utilizat. De menţionat că lista lui Touret a fost preluată, după moartea acestuia, de elveţianul filelen Henri Fornesy şi completată, ajungînd de la 263 de fileleni la 423. Grecii au publicat ambele liste în 1884 şi 1925 (vezi Thanos Vaghenas — Euridike Dimitracopulos, *Ἀμερικανοὶ φιλέλληνες* (Fileleni americani), Atena, 1949, p. 46). De asemenea autorii n-au cunoscut un articol documentat al istoricului bulgar Nikolae Traikof, care s-a publicat în 1940, în săptămînalul din Atena *Ἡ Νέα Ἑστία*, vol. 27, fasc. 321, sub titlul: *Σλαῦοι φιλέλληνες ἀγωνισταὶ ὑπὲρ τῆς ἀνεξαρτησίας τῆς Ἑλλάδος* (Fileleni slavi care au luptat pentru independenţa Greciei) în care se publică documente importante pentru participarea în luptele din Grecia a unor voluntari ruşi, polonezi, sîrbi şi bulgari.

Cercetătorii care se interesează de filhelenism în timpul revoluţiei greceşti din 1821 pot utiliza cu mult folos această nouă lucrare, apărută într-o ediţie îngrijită.

N. C.

HENRI GUILLEMIN, *Les Origines de la Commune. La Capitulation (1871)*, Paris, Gallimard, 1960, 410 (—415) p.

H. Guillemin este bine cunoscut prin valoroasele sale lucrări asupra războiului franco-german din 1870 — 1871, lucrări care se remarcă printr-o cercetare minuţioasă a izvoarelor şi printr-o interpretare a faptelor de pe poziţiile istoricului înaintat¹.

¹ *Cette curieuse guerre de 70. Thiers, Trochu, Bazaine*, Paris, Gallimard, 1956; vezi „Studii”, an. XII, 1959, nr. 6, p. 234, şi *Les origines de la Commune: l'héroïque défense de Paris (1870—1871)*, Paris, Gallimard, 1959; vezi „Studii”, an. XIV, 1961, nr. 5, p. 1345.

În cartea de faţă, H. Guillemin supune unei atente analize evenimentele legate de capitularea Franţei din 1871, relevînd politica de trădare a intereselor naţionale dusă de guvernul lui Jules Favre, aşa-numitul guvern „de apărare naţională”. Autorul subliniază graba cu care J. Favre a început tratativele de armistiţiu, explicînd această grabă prin teama burgheziei ca prelungirea războiului să nu ducă la grave tulburări de ordin intern. Frica de izbucnirea unei vaste mişcări a maselor populare era aşa de mare, încît Jules Simon, unul din politicienii burghezi proeminenţi, n-a ezitat să declare că preferă monarhia unei republici de nuanţă populară. În sfîrşit, graba pentru încheierea armistiţiului se mai explică şi prin dorinţa cercurilor conducătoare ale burghezicii de a organiza alegeri cît mai repede, alegeri care să dea o adunare naţională favorabilă intereselor burgheziei.

Astfel în această atmosferă de teamă faţă de masle populare, pe de o parte, şi de lupte de culise pentru satisfacerea unor interese politice meschine, pe de altă parte, a avut loc la 28 ianuarie 1871, la Versailles, semnarea „convenţiei” de armistiţiu de către Jules Favre şi Otto von Bismarck. Prin această „convenţie” se predă unui asediator care nu făcuse nici o mişcare armată Parisului: aproape 2 000 de piese de artilerie, 177 000 de puşti, 7 000 de chintale de praf de puşcă şi 3 500 000 de cartuşe. Actul în sine a fost o capitulare ruşinoasă şi nu o „convenţie” de armistiţiu. Dovadă că guvernanţii îşi dădeau seama de adevăratul sens al „convenţiei” este faptul că tratativele cu Bismarck au avut loc pe ascuns pentru a nu trezi indignarea clasei muncitoare şi a populaţiei pariziene în faţa unui asemenea act de trădare. Peste 34 de ani, în 1905, un publicist burghez oglindea foarte bine într-un articol al său sensul capitulării din ianuarie 1871: „Ei (guvernanţii—S. C.) au rezistat cu bine pînă la sfîrşit împotriva invaziei revoluţionare şi prin aceasta mai ales au binemeritat de la patrie”.

H. Guillemin se ocupă apoi de termenii intenţionat echivoci în care a fost încheiată „convenţia” de armistiţiu. Astfel, armata de

est (150 000 de oameni) de sub comanda lui Bourbaki şi detaşamentele lui Garibaldi (40 000 de oameni) n-au fost incluse în acordul de armistiţiu. Atît guvernul cît şi Bourbaki căutau să se degajeze de ajutorul detaşamentelor lui Garibaldi, a căror combativitate şi atitudine revoluţionară puteau constitui un exemplu pentru propria armată şi populaţie. Sub comanda lui Clinchaut, succesorul lui Bourbaki, armata de est este manevrată şi împinsă spre frontiera Elveţiei, iar detaşamentelor garibaldienec, care ar fi putut ajuta în mod eficient această armată, li se trimite instrucţiuni de încetare a operaţiilor. Urmarea acestor manevre este internarea în Elveţia, la 1 februarie 1871, a 90 000 de soldaţi şi ofiţeri ai armatei de est, restul efectivului împrăştiindu-se. În felul acesta, Moltke şi comandamentul prusac au putut fi în sfîrşit liniştiţi că nu mai aveau în spate şi pe flancuri o puternică armată de aproape 200 000 de oameni. La rîndul lor, Clinchaut, Bourbaki şi alţi generali francezi au fost satisfăcuţi că luptele au încetat pe toate fronturile, pentru a se putea astfel consacra subminării şi distrugerii republicii.

Un ultim capitol al cărţii este dedicat eşecului definitiv al acţiunii lui Gambetta şi a lui Chanzy, comandantul armatei de pe Loara. De altfel, H. Guillemin precizează că împingerea armatei de est spre frontiera elveţiană a fost făcută tocmai pentru a împiedica unirea ei cu trupele lui Chanzy. Istoricii germani ai războiului din 1870 — 1871 recunosc cu admiraţie repeziciunea cu care Gambetta şi Chanzy au organizat o armată de peste 150 000 de oameni gata să treacă la ofensivă. Or, neutralizarea armatei de est a dat o lovitură de graţie tuturor încercărilor de a uni printr-un efort comun toate forţele militare, încă foarte puternice, ale Franţei. Conform unor date, raportate chiar de Moltke în ajutorul armistiţiului general, Franţa avea încă 1 000 000 de oameni gata de acţiune, pe cînd Germania avea doar ceva mai mult de 800 000. Efortul comandamentului german era să împiedice milionul de soldaţi francezi să lupte, ceea ce s-a şi întîmplat cu deplinul concurs al guvernului lui J. Favre.

În aceste condiții, la 8 februarie 1871 au loc alegerile și la 12 februarie este convocată la Bordeaux Adunarea națională, din rîndurile careia va ieși guvernul ce va reprima Comuna și va încheia tratatul de pace capitular de la Versailles. Autorul își încheie cartea cu telegrama din 7 februarie 1871 a lui Jules Simon, care spune: „Bordeaux foarte calm, bursa este în creștere”, cuvinte simbolizînd toată politica burgheziei franceze de a pune mai presus de interesele naționale interesele ei înguste de clasă.

S. C.

JACQUES DEBU-BRIDEL, *Les journées de Paris*, tome I: *De Philippe Auguste à Louis XI. Les révolutions de 1358 et de 1413*, Paris, Del Duca <Editions Mondiales, 1960>, 283 <—287> p.

Volumul de față este primul dintr-o lucrare mai vastă a autorului, care și-a propus să cerceteze mișcările maselor populare pariziene de-a lungul istoriei.

În primul capitol, Debu-Bridel face o succintă prezentare a Parisului ca centru politic, economic și social al Franței feudale. Sînt trecute în revistă principalele instituții ale capitalei; curtea, parlamentul, breslele meșteșugărești și comerciale, universitatea, municipalitatea.

În al doilea capitol, autorul tratează răscoala din 1358 condusă de Etienne Marcel. Sînt prezentate ședințele furtunoase ale Statelor generale din 1357, izbucnirea răscoalei la 22 ianuarie 1358, mersul acesteia, atitudinea șovăitoare a lui Etienne Marcel, care a dus la sfîrșitul său și la victoria monarhiei. În ce privește obiectivul răscoalei, autorul arată că Etienne Marcel a căutat să impună monarhiei un organ reprezentativ format din delegații comunelor, care să voteze impozitele și să controleze cheltuielile. În acest scop, Etienne Marcel a trimis o circulară tuturor orașelor regatului, reușind să ralieze la mișcarea

sa un număr de 60 de orașe. În legătură cu evoluția politică a conducătorului răscoalei, era de arătat că atitudinea șovăitoare a lui Etienne Marcel și încercarea de a ajunge la un compromis cu monarhia feudală au fost determinate de poziția sa de reprezentant al păturilor bogate ale burgheziei pariziene, care se temeau de o radicalizare a mișcării.

Un alt capitol este consacrat răscoalei „ciocănarilor” (maillotinilor), izbucnită la 1 martie 1381, cînd 4 000 de oameni înarmați cu ciocane au atacat pe agenții fiscalului și pe negustorii speculanți. Autorul subliniază caracterul deosebit de crud al represiunii, arătînd că trupele regale s-au purtat în Paris ca într-un oraș cucerit. Relevă de asemenea și atitudinea trădătoare a vîrfurilor burgheziei, care au crezut că se salvează dacă abandonează masele populare. Forțele de represiune au lovit însă și în ele. Ordonanța regală din 27 ianuarie 1382 a suprimat stăreția negustorilor, municipalitatea pariziană, miliția burgheză și eligibilitatea organelor de conducere ale breslelor. În acest fel se consacră victoria completă a absolutismului regal asupra orașului Paris.

În sfîrșit, un ultim și totodată cel mai întins capitol al volumului se ocupă de răscoala „cabosiană” din 1413, importantă și prin faptul că, cu acest prilej, masele răscolate ale populației pariziene au luat pentru prima oară cu asalt Bastilia, această fortăreață a absolutismului și samavolniciei feudale. Debu-Bridel arată că răscoala din aprilie 1413 a fost urmată de ani întregi de tulburări, în care, alături de frămîntări populare, erau și lupte între două mari grupări feudale: armeneacii și burgunzii. Păturile sărace, unite prin mișerie și prin sentimentul lor comun de revoltă împotriva nobilimii și împotriva burgheziei „de robă” și de afaceri, au încercat să se elibereze printr-o revoluție socială. Aceste pături au căutat și alianța ducelui de Burgundia, care însă n-a dat rezultatul așteptat. În această privință trebuia precizat că unul dintre marii seniori feudali ai Franței nu putea fi un aliat sincer al maselor populare. De asemenea era de arătat că numeroasele confiscări

de bunuri, semnalate de autor că s-au produs cu acest prilej, s-au efectuat nu atât în folosul păturilor sărace, ci în folosul unora dintre membrii grupărilor feudale angajate în lupta pentru putere.

S. C.

ROBERTO RIDOLFI, *Vita di Francesco Guicciardini*, Roma, Angelo Belardetti, 1960, XII+555 p.

Francesco Guicciardini, istoric italian al secolului al XVI-lea, s-a născut în epoca de înflorire a republicii florentine. De aproape 50 de ani, sub conducerea familiei Medici, Florența se bucura de o frumoasă cultură umanistă, care culminase sub guvernarea lui Lorenzo. Aceeași atmosferă de preocupări literare și științifice o găsisе Guicciardini și în mediul familial. Studiază cu pasiune latina, greaca, filozofia și matematica, face studii strălucite de drept la Florența, Ferrara și Padova. Activitatea lui Guicciardini este variată și intensă. Participă la viața politică a Florenței, ocupînd funcții importante. Pentru convingerile lui politice, precum și datorită raporturilor lui cu familia Medici, Guicciardini este determinat să se retragă din viața publică și, în refugiul său de la Aratri, să se ocupe de elaborarea ultimei și grandioasei sale opere, *Storia d'Italia*.

Serierile lui Guicciardini n-au fost valorificate de contemporanii săi, întrucît, după cum se știe, publicarea lor a fost postumă. Paginile care s-au scris despre Guicciardini n-au fost prea numeroase, totuși personalitatea lui a determinat multe controverse în cercetările de mai târziu. Un aport însemnat îl constituie publicarea *Correspondenței* sale de către Paolo Guicciardini, care a sistematizat și deschis pentru public arhiva bunicului său, organizînd o bibliotecă guicciardiniană, editînd texte și documente.

Dintre lucrările anterioare, R. Ridolfi menționează în repetate rînduri ca remarcabilă monografia acad. prof. A. Oțetea¹ care,

asa după cum afirmă însuși autorul, a urmărit studierea desfășurării și transformărilor gîndirii lui Francesco Guicciardini prin prisma circumstanțelor care au determinat-o².

Lucrarea lui Ridolfi constituie o analiză amănunțită a tuturor documentelor inedite din arhiva lui Guicciardini și o confruntare atentă a lucrărilor publicate. Autorul a putut utiliza toate scrierile lui Guicciardini, precum și propriile sale lucrări anterioare³. În lucrarea prezentată sînt multe detalii despre toate scrierile lui. Menționăm numai pe acelea care, strîns legate de activitatea istoricului italian, au contribuit la valorificarea personalității lui. Astfel: *Opere inedite*, care, printre alte lucrări, însumează discursurile politice; acestea au fost de mai multe ori republicate, iar Paolo Guicciardini le-a retipărit sub titlul de *Scritti inediti*, menționîndu-l pe R. Ridolfi ca primul cercetător al lor. Lucrarea reprezentativă care reflectă în mare parte activitatea sa politică este *Dialogo del regimento di Firenze*. De altfel, aceasta este singura dintre lucrările majore care a fost finisată de autor și publicată pentru prima oară de acad. prof. A. Oțetea. În scrierea respectivă sînt exprimate cu multă claritate aspirațiile și proiectele lui politice. Înzestrat cu un deosebit simț politic și cu posibilitatea de orientare în jocul politic al vremii, Guicciardini depășește, ca mentalitate și manifestare, epoca umanistă în care trăia, atîngînd un modernism necunoscut de vreunul dintre contemporani. Considerațiile lui generale asu-

¹ François Guicciardini, *La vie politique et sa pensée politique*, Paris, Picart, 1926, XXVIII + 393 p.

² *Op. cit.*, p. VIII.

³ Roberto Ridolfi, *Archivio della famiglia Guicciardini*, Firenze, Leo S. Olschki, 1931. Această monografie a fost retipărită cu unele corecturi și introdusă în altă lucrare a lui R. Ridolfi, *Gli archivi delle famiglie fiorentine*, vol. I, Firenze, Leo S. Olschki, 1934, p. 95—210.

pra oamenilor, statului și politicii se răsfrîng atît în scrierile lui politice, cît și în cele istorice. Caracteristice sînt scrisorile lui Guicciardini adresate diferitelor persoane proeminente ale epocii. O mare parte dintre ele au fost publicate de acad. prof. A. Oțetea, printre care și cunoscutele *Lettere al Lanfredini*. Tot d-sa a făcut cunoscută și ultima formă a testamentului lui Guicciardini. Scrierea care încheie activitatea lui variată, fiind elaborată către sfîrșitul vieții, *Storia fiorentine*, lăsată fără titlu de autor, a constituit obiectul multor cercetări contemporane; ea cuprinde perioada 1378 — 1509 cu expunere amănunțită din anul 1442. În legătură cu importanța acestei lucrări și cu opiniile controversate suscitade de ea, R. Ridolfi face o remarcă ce nu ni se pare lipsită de importanță. Astfel, în ediția R. Palmarocchi (considerată cea mai corectă), fără a accepta toate argumentările și concluziile lui V. De Caprariis⁴, care definește *Storia fiorentine* ca un „grande pamphlet politico”, autorul este de acord că această lucrare reprezintă concepția politică ce conturează pe istoricul Francesco Guicciardini.

Valoarea scrierilor lui Fr. Guicciardini a fost remarcată încă în secolul trecut, nu mult timp după primele publicări de către cunoscutul critic¹ italian Francesco De Sanctis. Contemporan cu Machiavelli și Savonarola. Francesco Guicciardini rămîne un istoric și un om politic apreciat pentru principiile și metodele sale.

Lucrarea lui Roberto Ridolfi este importantă și utilă tocmai prin faptul că — fiind scrisă recent — a putut valorifica un mare număr de documente descoperite în decursul anilor, precum și studiile publicate pînă la această dată.

A. I.

⁴ V. De Caprariis, *Francesco Guicciardini dalla politica alla storia*, Bari, Laterza, 1950, p. 27—62.

M. A. BARG, *Исследования по истории английского феодализма в XI-XIII вв.*, Изд. Академии Наук СССР, Moscova, 1962, 380 p.

Lucrarea lui M. A. Barg cuprinde o analiză a dinamicii economice și a raporturilor sociale din agricultura britanică între 1086 și 1279, analiză efectuată prin compararea datelor oferite de Ye Domesday Booke și Rotuli Hundredorum. Amintim că paralele asemănătoare au mai fost făcute, chiar și în ultima vreme; Barg însuși a publicat în 1947 un studiu consacrat aceleiași probleme — *Землевание Кембриджшира в 1086—1279 гг.* De data aceasta însă, M. A. Barg extinde analiza asupra unui teritoriu mai larg: 5 mari comitate din Midlands (Oxford, Bedford, Buckingham, Huntingdon și Cambridge), regiune pentru care cele două documente menționate oferă mai multe elemente precise.

În prima parte a lucrării sale „Evoluția structurii domeniiale a comitatelor centrale între 1086 și 1279”, p. 38 — 102, și în „Dinamica socială a dominației agrare a feudailor laici”, p. 103 — 153, Barg evidențiază complexele raporturi între diversele unități economice, sociale, fiscale și administrative ale Angliei agricole normande și angevine, insistînd, spre deosebire de Kosminski, nu atît asupra evoluției manorului, cît asupra celei a fryholdului de diferite categorii. Procedul autorului constă în alcătuirea unor tabele statistice, în care sînt relevate diferențele dintre situațiile determinate cronologic de extremitățile perioadei cercetate, o particularitate de metodă la Barg fiind excluderea etapelor intermediare de evoluție din tabele, istoricul preferînd să deducă logic aceste etape înainte de a le confirma documentar.

Deși pot fi făcute unele obiecții cu privire la înglobarea, destul de frecvent, în termenul vag de *вотчины* a unor noțiuni diferite ca: *tenures*, *fryholds*, *feuda* ori *demesnes*, nu mai puțin importante rămîn concluziile la care ajunge în această parte a lucrării istoricul sovietic, cum ar fi cele referitoare la simplifi-

carea structurii fiefurilor prin suprapunerea villaelor baronilor convenționale, extinderea tipului de mică tenură ca formă a dezintegrării marelui manor clasic, ca și explicațiile date politicii legislative dusă de Eduard I între 1272 și 1290. Urmărind raportul dintre fenomenul de subinfeudare și schimbarea caracterului baroniei engleze din Midlands, Barg discută în detaliu relațiile între rezerva seniorială și suprafața terenului subinfeudat, ca și cele dintre tenenți, intermediari și subtenenți mărunți, fără a putea însă preciza întotdeauna determinantele sociale ale acestora din urmă.

În capitoul consacrat cercetării fryholdului din Midlands (p. 154 — 227), istoricul sovietic prezintă o serie de date noi asupra tenurii libere în Anglia secolului al XIII-lea. Demonstrând că fryholdul anului 1279 a apărut prin descompunerea domeniului vechi normand, transformarea statutului pământului villan și extinderea terenului cultivat, Barg precizează originea, cuantumul, rolul și forma rentei fryholdului târziu. Deși pot fi formulate rezerve atât în ceea ce privește terminologia folosită, cât și împărțirea pe multiple categorii, după criterii de formă juridică, a rentei terenului liber, tezele lui Barg merită

a fi luate în considerație cu toată atenția cuvenită.

Ultima parte a lucrării lui M. A. Barg cuprinde un studiu asupra situației villanilor englezi în secolele XII — XIII. Discutând pe larg (p. 228 — 278) atitudinea Common Law-ului și, în special, a unor juriști ca Glanville ori Bracton față de statutul social al *villainage*-ului, autorul se oprește asupra relațiilor dintre suprafața rezervei senioriale și cea a terenurilor villane, relații care derivă din schimbările suferite de terenul manorial și din dinamica rentei pământului neliber.

În încheiere, Barg subliniază că ridicarea sarcinilor villanilor la un nivel superior celui din timpul regilor normanzi și, în același timp, uniformizarea cantitativă a rentei, cel puțin în Midlands, reprezintă, poate, cel mai însemnat aspect al economiei agrare britanice în secolele XII — XIII.

Alcătuită cu deosebită pricepere și siguranță în alegerea materialului, opera cunoscutului specialist sovietic, bogată în interpretări originale, aduce o contribuție de seamă la dezvoltarea cunoștințelor noastre asupra istoriei agrare a Angliei medievale.

R. C.

BIZANTINOLOGIE

* * * „Byzantinobulgarica“, I, Editions de l'Académie des Sciences de Bulgarie, Sofia, 1962, 365 p.

Istoria poporului bulgar se împletește cu istoria statului bizantin timp de aproape zece secole. Multe din izvoarele bizantine sînt și izvoare ale istoriei poporului bulgar. Este deci justificată statornica atenție pe care o dau istoricii bulgari studiilor bizantine, multe din rezultatele la care au ajuns ei în domeniul bizantinologiei sînt pozitive. Pentru promovarea cercetărilor lor științifice, bizantinistii bulgari folosesc în prezent și o publicație proprie.

Culegerea „Byzantinobulgarica“, editată de Academia de Științe a Bulgariei, anunță în primul ei volum un amplu program de cercetări cu privire la istoria și civilizația bizantină, și îndeosebi cu privire la relațiile bulgaro-bizantine.

Noua publicație bulgară apare sub conducerea unui comitet de redacție format din: D. Anghelov, Al. Burmov, Str. Lișev, Kr. Mijatev, St. Stančev, P. Petrov și P. Tivčev. Publicația anunță largă colaborare a specialiștilor din toate domeniile bizantinologiei, oferind paginile sale arheologilor, istoricilor, lingviștilor, juriștilor, numismaților și

epigrafiștilor, atît celor din Bulgaria, cît și de peste hotare. Volumul I al acestei publicații cuprinde articole, comunicări și însemnări critice, cele mai multe în limba franceză, trei în limba engleză și un articol în limba rusă.

Articolul semnat de profesorul D. Anghelev din București despre *Bizantinologia bulgară și recente rezultate* este o prezentare generală a studiilor și lucrărilor publicate de specialiștii bulgari în diferitele domenii ale bizantinologiei și relevă progresul noilor cercetări bazate pe concepția materialistă a istoriei. Autorul a publicat în 1960 în limba germană un articol cu aproape același conținut, asupra căruia cititorii români au fost informați la timp („Studii”, an. XIV, 1961, nr. 6, p. 1 612—1 613).

Bizantinistii bulgari studiază cu un interes deosebit istoria vechilor populații de pe teritoriul actual al țării lor. Figurează în acest volum patru expuneri referitoare la problema populațiilor, punînd în lumină aspecte necercetate sau puțin cercetate atît din istoria Bizanțului, cît și din istoria Bulgariei medievale. Aceste expuneri se caracterizează prin preocuparea autorilor de a folosi informațiile izvoarelor directe.

Cercetînd izvoarele privitoare la *Populația rurală a Traciei în secolele IV — VI*, V. Velkov constată extinderea colonatului și a marii proprietăți funciare în regiunile balcanice, precum și menținerea unei țărănimi libere prin stabilirea unor triburi migratoare în ținuturile depopulate din cauza incursiunilor barbare. Vechea populație tracă a supraviețuit incursiunilor, mai cu seamă în sudul Balcanilor, dar în nord autorul constată „depopularea” satelor din cauza invaziilor. Problema ar trebui să fie cercetată și din alt punct de vedere, deoarece romanizarea băștinașilor, pe care autorul nu o are în vedere, a fost consistentă în regiunile nordice ale Traciei, iar elementele romanice au supraviețuit și în nord incursiunilor și invaziilor migratorilor.

Studiind *Raporturile dintre populația băștinașă din regiunile balcanice și barbari în*

secolele VI — VII, V. Tăpkova-Zaimova ajunge la concluzia că, la început, incursiunile slavilor au fost pustiitoare, fapt care a împiedicat conviețuirea acestora cu băștinașii satelor și orașelor balcanice. Populația a fugit și din calea acestor migratori, retrăgîndu-se în regiunile muntoase inaccesibile. Conviețuirea băștinașilor cu slavii a fost posibilă numai după ce aceștia au încetat de a fi invadatori și au devenit locuitori pașnici ai regiunilor balcanice. Autoarea constată existența în secolul al VI-lea a unei populații romanizate pe întregul teritoriu actual al Bulgariei.

Despre *Populația bizantină din Bulgaria la începutul secolului al IX-lea* găsim noi informații documentare în comunicarea cu acest titlu semnată de I. Venediktov. Două inscripții grecești descoperite la Hambarli, pe care autorul le consideră ca datînd din anii 813 — 814, pun în lumină măsurile hanului bulgar Krum pentru a păstra populația indigenă creștină în regiunile Traciei cucerite de la bizantini.

În comunicarea sa intitulată *Populația agrară din regiunile bulgare sub dominația bizantină în secolele XI — XII*, G. Cankova-Petkova examinează critic izvoarele referitoare la stratificarea socială a populației țărănești din Bulgaria în perioada stăpînirii bizantine, ajungînd la concluzia justă că și în această perioadă a continuat să existe o țărănime liberă alături de țărănimea aservită.

Volumul consacră problemei orașelor două expuneri, dintre care prima se bazează pe cercetarea izvoarelor scrise, iar cea de-a doua pe date arheologice. Studiul *Despre orașele bizantine în secolele XI — XII*, semnat de P. Tivčev, dezvoltă teza că orașele bizantine au continuat să fie și în perioada respectivă importante centre meșteșugărești și comerciale, fără să fi cunoscut regresul economic despre care vorbesc unii bizantinisti. Continuitatea economiei urbane bizantine în perioada istorică respectivă a fost contestată („Studii”, an. XVI, 1963, nr. 5, p. 1 205). Studiul auto-

rului bulgar este însă temeinic și concluzia sa nu poate fi înlăturată fără alte cercetări bazate pe o documentare nouă și convingătoare. Respingînd teoria originii romano-bizantine a vechii capitale bulgare. St. Stančev folosește noile materiale arheologice pentru a susține în critica sa, intitulată *Pliska — teorii și fapte*, că vechea capitală a fost o așezare protobulgară.

În volum sînt cercetate și alte probleme cum sînt cele cuprinse în articolele : P. Petrov, *Răscoala lui Petru și Boian din anul 976 și lupta comitopulilor cu Bizanțul*; B. Primov, *Papațitatea, cruciada a patra și Bulgaria*; T. Gherasimov, *Hiperperii lui Andronic al II-lea și ai lui Andronic al III-lea și circulația lor în Bulgaria*. Semnalăm medievistilor romîni articolul *Influența exercitată de anumite instituții bizantine și balcanice din evul mediu asupra sistemului feudal otoman*, în care Bistra Cvetkova arată că feudalismul otoman s-a constituit în Balcani cu respectarea unor particularități ale feudalismului specific regiunilor cucerite de turci. Autoarea menționează între aceste particularități și supraviețuirea comunităților autonome ale vlahilor balcanici (p. 241 — 242).

Nu lipsesc din acest volum nici cercetările de istorie a culturii. Articolul academicianului bulgar I. Snegarov despre *Viața și activitatea lui Clement al Ohridei* cuprinde informații noi cu privire la începuturile vechii literaturi bulgare; comunicarea învățatului englez R. Browning intitulată *Correspondența inedită dintre Mihail Italicus, arhiepiscop de Filipopolis, și Teodor Prodromos* pune în lumină printr-o amplă explicație două scrisori grecești din secolul al XII-lea necunoscute pînă în prezent; comunicarea lui I. Gălăbov despre *Datele onomasticii bizantine și grecești cu privire la pronunțarea unei litere din vechen bulgară* oferă specialiștilor un interesant material de cercetare lingvistică, iar comunicarea lui St. Bojadžiev despre *Vechea biserică metropolă din Nese-*

bur prezintă istoricilor artei informații și interpretări noi cu privire la unele elemente ale arhitecturii bizantine.

Culegerea „Byzantinobulgarica” apare ca o publicație consistentă, menită să promoveze cercetările de bizantinologie ale istoricilor bulgari, să asigure colaborarea specialiștilor străini și să deschidă dezbateri largi asupra problemelor controversate.

Gh. C.

A. P. KAJDAN, *Византийский податный сборник на берегах Киммерийского Боспора в конце XII в. Проблемы общественно-политической истории России и славянских стран*, Moscova, 1963, p. 93 — 101

A. P. Kajdan reia în studiul de față discutarea problemei unei eventuale stăpîniri bizantine pe țărmul nordic al Mării Negre în secolele XI — XIII.

N. Bănescu, din examinarea în special a unor sigilii, a ajuns la concluzia, într-un studiu apărut în anul 1941, ca regiunea de-a lungul Pontului de răsărit și a Marii de Azov pînă la Don a fost sub dominația Bizanțului în vremea dinastiei Comnene (*Stăpînirea bizantină în Matracha-Tmulorohan-Chazaria și Rusia în timpul Comnenilor*, „Anal. Acad. Romîne”, Mem. Secț. ist., seria a III-a, tom. XXIII, p. 132). Punctul de vedere al lui N. Bănescu a fost însă combătut de A. V. Soloviev într-o comunicare făcută la al XI-lea congres de bizantinologie de la München (semnalarea acestei comunicări în „Studii”, an. XV, 1962, nr. 3, p. 767) și apoi într-un scurt articol în revista „Byzantion”, vol. XXXI din 1961 (vezi „Studii”, an. XV, 1962, nr. 5, p. 1323).

A. P. Kajdan considera ca sigiliile în jurul cărora s-a purtat în special discuția prezintă aspecte mult mai complexe decît cele la care s-a oprit A. V. Soloviev. Cele-

lalte marturii invocate în sprijinul unei dominații bizantine în nordul Mării Negre sînt de asemenea discutabile. Astfel, relatarea lui Nil Doxopates din prima jumătate a secolului al XII-lea se referă la limitele jurisdicției patriarhului din Constantinopol pînă la Chersones, Chazaria, Tothia etc., deci are în vedere numai întinderea autorității religioase și nu cea politică. Titulatura pompoasă a împăratului Manuil Comnen în *novella* din anul 1166, printre altele de zichiul, chazariul și gothicul, nu corespunde unei dominații reale, ci enumeră doar țările cu care Bizanțul s-a războit în vremea sa. În sfîrșit, privilegiul lui Manuil din anul 1169, confirmat de Isac Anghelos în anul 1192, prin care se acorda genovezilor dreptul să facă comerț pe întregul teritoriu al imperiului, cu excepția Rosiei și Matrachiei, rămîne un act al cancelariei bizantine în care stăruiau ideile de universalitate ale imperiului.

În schimb, arată A. P. Kajdan, nu au fost luate în considerație alte surse importante în rezolvarea acestei probleme, care duc la concluzia unei dominații bizantine în secolul al XII-lea în regiunile de la nordul Mării Negre. Prima dintre acestea este scrisoarea lui Theophylact, arhiepiscopul Bulgariei, adresată unui comandant militar, Grigore Taronites. În scrisoare se vorbește despre turcii selgiucizi, care au amenințat orașele grecești situate între riul Tanais și lacul Meotide. Ar rezulta deci că în vremea lui Alexis Comnen existau orașe grecești pe țărmul Marii de Azov, care au fost atacate de turcii selgiucizi (după parerea lui A. P. Kajdan, în realitate este vorba de cumani aliați ai turcilor selgiucizi). Totuși, aceasta relație nu cuprinde nici o precizare dacă orașele grecești erau autonome sau supuse autorității Bizanțului. O mențione de un înțeles destul de dificil din opera lui Ioan Tzetzes (*Historiarum variarum chiliades*, Lipsca, 1826, p. 515) este interpretată de A. P. Kajdan în sensul că Matrachia-Tmutorakan ar fi o regiune de la periferia Imperiului bizantin.

Credem însă că cea mai temeinică mărturie din cele invocate de A. P. Kajdan în sprijinul susținerii sale o constituie scrisoarea a III-a a lui Mihail Choniates, viitorul mitropolit al Atenei, adresată înainte de anul 1182 unui oarecare Constantin Pegonites, praktor (colector de impozite) într-un ținut arătat în scrisoare ca fiind în apropiere de hiperboreeni și de klimatele Pontului (*Opera lui Mihail Choniates în ediția Lambros*, vol. II, Atena, 1888, p. 5). A. P. Kajdan, pe baza unei riguroase analize a acestei informații, ajunge la concluzia că teritoriul în care Const. Pegonites își exercita atribuțiile sale fiscale nu putea fi altul decît Peninsula Taman. Faptul că un funcționar bizantin încasa impozite în Bosforul Cimmerian în ultimii ani ai domniei lui Manuil Comnen este o dovadă certă a unei stăpîniri efective bizantine în aceste ținuturi.

E. Fr.

* * * 'Ο Πουλλόλογος, *Kritische Textausgabe mit Übersetzung sowie sprachlichen und sachlichen Erläuterungen von Stamatia Krawczynski* (Berliner Byzantinistische Arbeiten 22), Akademie Verlag Berlin, 1960, 166 p.

Trebuie considerat de real folos editarea de către Stamatia Krawczynski a textului critic însoțit de introducere, traducere și comentarii filologice bogate și prețioase. În felul acesta bizantinistica și neoclenistica au la îndemînă, în condiții științifice, un izvor prețios pentru cunoașterea stărilor de lucruri, dar mai ales a stărilor de spirit din lumea bizantină în vremea prăbușirii. E vorba de o carte populară în versuri despre păsări, un fel de „Ornitolog” din grupa faimosului „Phisiologos”, istorii ale diferitelor animale.

În introducere, editorul subliniază în chip justificat legătura dialectică, care numai aparent e contradictorie, dintre conținutul „naturalist” al poemului — descrierea unor curiozități și lucruri neobișnuite din domeniul naturii — și conținutul satiric-pedagogic — bi-

ciuirea anumitor stări de lucruri contemporane. Se precizează că acest poem constituie una din cele mai ascuțite și fățișe satire sociale pe care le întâlnim în literatura bizantină, punându-se astfel în lumină netele deosebiri, din această cauză, de poemele din grupa „*Phisiologos*”. Se descriu în chip satiric modul de viață, obiceiurile, cusururile clasei conducătoare și se pune față de aceasta, într-un fel de antiteză, situația grea a sărăcimii, ceea ce nu întâlnim prea des în literatura istorică și politică bizantină a vremii. Ceea ce amintește însă literatura istorică și politică a vremii este atitudinea ostilă față de occidentali și catolicism, precum și față de unele popoare din Peninsula Balcanică. Toate acestea fac ca poemul despre păsări să fie un izvor interesant, desigur mai puțin din punct de vedere faptic, și mai mult pentru atmosfera social-politică, pentru modul de a gândi și a simți al oamenilor vremii.

Pornind de la precizarea conținutului de idei și stări de spirit ale poemului, editorul consideră că, după toate probabilitățile, a fost redactat cel mai devreme în prima jumătate a veacului al XIV-lea, evidentă fiind însă reminiscența încă proaspătă a evenimentelor din veacul al XIII-lea. Din această cauză, fără a ajunge la o concluzie clară cu privire la autor, editorul respinge categoric ipoteza că poemul ar fi putut să fie scris de către Theodor Prodromos în veacul al XII-lea.

E. St.

* * *Byzantium. An introduction to East roman civilisation*, Oxford, Clarendon Press, 1961, 436 p.

Lucrarea cuprinde 14 studii referitoare la civilizația bizantină; variate ca tema, ele rezumă aspecte multiple ale acestei societăți. Ea a apărut sub redacția lui Norman H. Baynes și H. St. L. B. Moss.

În introducere, Norman H. Baynes arată importanța istorică a Bizanțului, originalitatea sa, extinderea teritorială, existența sa

în timp, influența puternică asupra altor popoare. Prin argumente judicioase, el combate părerea lui J. B. Bury, care susține că nu se poate stabili data întemeierii statului bizantin, precum și părerea profesorului Toynbee, care considera secolul al VI-lea ca sfârșitul imperiului.

Primul studiu este o privire de ansamblu asupra istoriei bizantine: *The History of the Byzantine Empire: an outline*. Alcătuit de H. St. L. B. Moss pentru perioada 330 — 1204 și de Charles Diehl pentru perioada 1204 — 1453, studiul sintetizează — într-un număr restrâns de pagini — vasta frescă a celor 11 secole de existență a Bizanțului.

Cu lucrările lui André M. Andréadès, *The economic life of the Byzantine Empire: population, agriculture, industry, commerce și Public finances: currency, public expenditure, budget, public revenue*, cercetarea științifică dezvăluie contrastul dintre viața economică prosperă și situația financiară deficitară. Autorul analizează condițiile de formare ale puterii economice și ale organizării administrative bizantine. Considerat cel mai bogat stat din lumea creștină, mai ales între secolele V XII, cu o populație numeroasă, o agricultură și o industrie dezvoltată, un comerț larg, Bizanțul prezenta totuși un bilanț financiar nesatisfăcător, explicabil prin numeroasele cheltuieli militare și administrative.

Henri Grégoire tratează în *The Byzantine Church* un element esențial pentru cunoașterea vieții bizantine: biserica. El face un istoric al acesteia de la edictul lui Constantin cel Mare, descriind controversile și luptele religioase și relevând permanent rolul dominant al bisericii în componența statului bizantin. Legată strâns de biserică a fost și viața monahală, apărută pentru prima oară în Egiptul bizantin. Despre formarea ordinelor călugărești scrie Hippolyte Delchaye în *Byzantine Monasticism*.

Arta bizantină este prezentată de Charles Diehl în studiul *Byzantine Art*. Pornind de la descrierea bisericii Sf. Sofia, el amintește

cele mai frumoase biserici bizantine aflate între granițele și dincolo de limitele imperiului. Charles Diehl consideră că meritul acestor realizări revine măestrilor formați la școlile de artă constantinopolitană, cretană și macedoneană. Admirabile sînt și manuscrisele bizantine.

O prezentare amplă a formelor de învățămînt și a materiilor predate face Georgina Buckler în *Byzantine Education*, iar prezentarea publicațiilor existente o face F. H. Marshall și John Mavrogardato în *Byzantine Literature*. Autorii pun accentul pe nivelul ridicat de cultură al lumii bizantine. În continuare, strîns legat de materialele precedente este studiul lingvistic asupra limbii grecești folosite în epoca bizantină, *The greek language in the byantine period*, al lui R. M. Dawkins.

Persoana împăratului bizantin cu tot ce-i era caracteristic: alegere, titulatură, ceremonial, drepturi temporale și ecleziastice sînt prezentate în *The emperor and the imperial administration* de către Wilhelm Ensslin. În legătură cu autoritatea imperială, autorul descrie sistemul administrativ, organizarea armatei și a flotei, activitatea diplomatică.

Interesant este studiul lui A. A. Vasiliev despre relațiile bizantino-islamice: *Byzantium and Islam*. Începute în secolul al VII-lea, acestea s-au desfășurat prin întrepătrunderi economice, culturale și chiar teologice—

unii teologi bizantini considerau religia mahomedană o sectă creștină, prin cuceriri teritoriale, prin tratative diplomatice.

O temă asemănătoare, relațiile între Bizanț și popoarele slave, o tratează Steven Runciman. În lucrarea *Byzantium and the slavs*, acesta vorbește despre formarea statelor slave, relațiile lor economice și religioase și luptele cu bizantinii.

Două studii sînt consacrate moștenirii culturale bizantine. Primul, alcătuit de William Miller, cercetează influența Bizanțului în țările balcanice: *The byzantine inheritance in south-eastern Europe*, iar al doilea, scris de Baron Meyendorff și Norman H. Baynes, influența în Rusia medievală: *The byzantine inheritance in Russia*. În ceea ce privește situația din Balcani, William Miller reamintește pentru fiecare țară separat—evenimentele politice și culturale determinante în relațiile cu Bizanțul, afirmînd că influența bizantină se menține și astăzi în Balcani. Referitor la moștenirea bizantină în Rusia medievală, B. Meyendorff și N. H. Baynes examinează relațiile bizantino-ruse în perioada formării statelor de la Kiev și Novgorod, a influențelor religioase, administrative, literare.

Lucrarea *Byzantium* se încheie cu un indice bibliografic, o listă a împăraților bizantini, un index tematic.

I. V.

BIBLIOGRAFIE, ARHIVISTICĂ, MUZEOGRAFIE

E. I. KAMENŢEVA, N. V. USTIUGOV, *Русская сфрагистика и геральдика*, Государственное Изд., „Высшая школа”, Moscova, 1963. 224 p.

Cartea de fața constituie cursul ținut la Institutul de stat de istorie și arhivistica din Moscova și, în consecință, este un fel de manual pentru învățămîntul superior în domeniul sfragisticii și heraldicii ruse. Lucrarea definește obiectul și importanța sfragisticii și

heraldicii, dă o serie de noțiuni privitoare la dezvoltarea acestora ca științe auxiliare istoriei și, în sfîrșit, conține o expunere succintă a principalelor tipuri de peceti și tipuri heraldice.

Sfragistica sau sigilografia și heraldica ca științe auxiliare istoriei nu pot fi concepute fără legătura strînsă cu dezvoltarea istoriei statului și a instituțiilor lui. Această concepție permite autorilor o clasificare științifică a

materialului sfragistic și heraldic și ușurează orientarea în complexitatea acestui material istoric, deși planul lucrării nu poate fi considerat ideal.

Lucrarea cuprinde o scurtă introducere, șapte capitole, și, la sfârșit, o bibliografie foarte bogată, cuprinzând aproape trei sute de titluri.

În introducere se definește obiectul sfragisticii sau al sigilografiei, importanța acestei științe auxiliare istoriei, precum și obiectul și importanța heraldicii în studiul istoriei ruse.

În capitolul I este expusă pe scurt istoria sfragisticii și heraldicii ruse începînd de prin secolul al XVIII-lea și pînă în zilele noastre. Se fac aprecieri asupra lucrărilor lui V. N. Tatișcev, E. Bolhovitinov, I. I. Berednikov, A. B. Lakier, K. V. Bolsunovski, P. P. Vinkler, A. V. Oreșnikov, A. A. Șahmatov, N. I. Petrov, M. I. Poleanski și I. V. Arsenev. Se arată că V. K. Lukomski prin lucrările lui a fost creatorul heraldicii ruse ca știință auxiliară istoriei. Un loc deosebit în dezvoltarea științelor sigilografiei și heraldicii ruse ocupă — după cum demonstrează autorii — lucrările cunoscutului medievist sovietic N. P. Lihaciov, care a pus bazele științei sfragisticii ruse în sensul modern al noțiunii. La sfârșitul capitolului sînt prezentate rezultatele obținute în domeniul sigilografiei și heraldicii cu ajutorul cercetărilor arheologice. Sînt analizate din acest punct de vedere lucrările lui B. A. Ribakov, V. L. Ianin, A. V. Arțihovski, A. A. Urasonov și N. G. Porfiridov.

Capitolul al II-lea este consacrat originii și evoluției întrebuintării peceții, formeii ei exterioare.

Capitolele următoare prezintă în mod succesiv dezvoltarea peceții în Rusia în diferite etape ale evoluției statale. Astfel sînt analizate pecețile din epoca vechiului stat rus, din perioada fărîmîțării feudale, din cea a statului centralizat rus. Capitolul al VI-lea cuprinde o prezentare a peceților și stemelor din perioada imperiului rus, iar ultimul capitol analizează pecețile și stemele

în U. R. S. S. În cadrul capitolelor, materia este împărțită în felul următor: mai întîi sînt expuse pecețile cneziale, apoi cele ale dregătorilor mari, peceți și steme orășenești și ale unor unități administrative locale, peceți ale unor instituții sau organe și, în sfîrșit, peceți și steme ale unor persoane particulare. Într-un paragraf aparte sînt prezentate pecețile conducătorilor răscoalelor țărănești din secolul al XVIII-lea. Deși în lucrare sînt abordate unele aspecte referitoare la tiparele de peceți, la modul de aplicare și fixare a peceții sau la imaginile de pe peceți, aceste probleme în ansamblu nu-și găsesc o expunere sistematizată într-un capitol sau paragraf aparte, ceea ce îngreuiază într-o anumită măsură folosirea lucrării ca îndreptar.

În lucrare sînt reproduse în alb-negru imagini ale principalelor peceți și steme. Numărul peceților reproduse este însă destul de restrîns, în special în ce privește perioada fărîmîțării feudale și a centralizării statului. Lucrarea ar fi avut de cîștigat dacă ar fi cuprins mai multe imagini și, în unele cazuri, într-o reproducere mai clară.

Cu toate acestea, lucrarea este un instrument util și necesar în munca de cercetare în domeniul sigilografiei și al heraldicii.

L. D.

„Известия на народна библиотека „Кирил и Методий“ и Библиотеката на Софийския Държавен университет (Analele Bibliotecii naționale Kiril și Metodi¹ și ale Bibliotecii Universității din Sofia), vol. II (VIII), Sofia, 1963, 593 p.

Analele publică, în ajutorul cercetărilor și al oamenilor de cultură în general, articole

¹ Biblioteca națională bulgara a primit acest nume în 1963, cînd s-au împlinit 1100 de ani de la crearea scrierii slave de către frații Kiril și Metodi. Cu acest prilej, între alte manifestări, la Sofia a fost deschisă o expoziție de inscripții slave, catalogate de Ivan Gălăbov, în lucrarea *Водач за изложба стари български надписи*, Sofia, 1963.

în care sint prezentate fondurile de cărți ale celor două mari biblioteci (națională și universitară). Acest gen de articole sint foarte utile atît pentru documentarea cit și pentru orientarea cercetarilor și a celor interesați în diferite domenii ale științei și culturii.

Continuînd linia inaugurată în volumul I al „Analelor” (vezi însemnarea bibliografică asupra acestui volum în „Studii”, an. XV, 1962, nr. 2, p. 523 — 524), și în volumul al doilea se publica articole din domeniul istoriei și al istoriei culturii. P. Atanasov, specialist în istoria cărților și a artei grafice, publică studiul *Legături artistice (de cărți) bulgare*. Cititorul ia cunoștința de tehnica, materialele și instrumentele folosite, ca și de conținutul artistic al legăturilor și ornamentelor în secolele XV—XVIII al diferitelor școli și ateliere ale legătorilor bulgari. Influențata la început de legatoria bizantină, arta legăturii artistice de carte bulgară își eroiește treptat stilul și drumul ei propriu. P. Atanasov se ocupa și de un evangheliar românesc pastrat acum la mănăstirea Rila din Bulgaria. El a fost destinat de către ieromonahul Macarie de la mănăstirea Putna, în anul 1529, ca dar bisericii „Adormirea” din Suceava. După 127 de ani, nu se știe cum, evangheliarul a ajuns în Bulgaria, unde Isaia și Aleksii l-au dat meșterului Ivan Panov din Vrața sa-l „ferece”, spre a-l dărui astfel mănăstirii Rila.

Istoria modernă este prezentă prin studiul lui T. Kirkova, *Dr. Petru Beron la Londra*, și cel al lui D. N. Mincev, *Unele date privind organizarea și activitatea poștei revoluționare în timpul răscoalii din aprilie 1876*. T. Kirkova prezintă, pe baza și a unor documente inedite din arhivele engleze, comunicarea științifică privind magnetismul terestru pe care a făcut-o dr. P. Beron în vara anului 1850 la Academia de Științe din Anglia, precum și experimentarea și aprobarea unui sistem de stins incendiile în orașe. Au-

toarea afirmă că la baza sistemului antiincendiar au stat observațiile făcute de dr. P. Beron în timpul marelui foc din anul 1846 în București. D. N. Mincev reconstituie drumurile pe care se transmiteau scrisorile și ziarele între comitetele locale revoluționare și stabilește documentat prin cine anume se transmiteau. Scrisorile comitetului revoluționar bulgar din București treceau îndeosebi prin punctele Giurgiu Rusciuc, precum și prin alte porturi dunărene. Din istoria contemporană se publică studiul lui K. Kalaigieva, *Unele probleme ale instrucției și culturii din Bulgaria în anii 1919 — 1923*. Autoarea pune în lumină aspirațiile spre cultura și învățămînt ale maselor populare și cauzele pentru care ele nu au putut fi satisfăcute de autoritățile de atunci din Bulgaria.

În „Anale” se remarcă de asemenea două monografii bibliografice: cea a lui B. St. Anghelov și cea a dr. I. Penakov și I. Duițev. B. St. Anghelov se ocupa de traduceri și comentarii apar în periodicele editate în afara hotarelor Bulgariei. A doua monografie este intitulată *Cu privire la biblioteca dr. Ivan Seliminski*. Autorii au descoperit inventarul cărților pe care Seliminski le-a avut la locuința sa din Brăila și care au fost expediate în 1872 școlii din orașul său natal — Sliven (Bulgaria). Autorii analizează — în lumina conținutului de idei al cărților — preocupările largi de cultură ale lui Seliminski, în sfera cărora intra și interesul pentru istoria poporului nostru. Demnă de reținut este descoperirea într-un registru-copier a două lucruri: 1) data și locul morții dr. Seliminski: 29 iulie 1867, schitul Dălhăuți, și 2) inițiativa unor bulgari de a ridica un monument la București. O cercetare minuțioasă a arhivelor noastre poate ne-ar aduce la lumină și alte urme scrise

ale șederii d-rului Seliminski la Dălhăuți, precum și răspunsul la întrebarea dacă monumentul pentru care s-au strîns și plătit bani s-a ridicat sau nu în București.

La rubrica „Dări de seamă și recenzii” sînt prezentate și lucrări românești : *Romano-slavica* (vol. I — VI; recenzent D. N. Mincev)

și *Manuscrisele slave din Biblioteca Academiei R. P. R.* de P. P. Panaitescu (vol. I, recenzent M. Stoianov).

Prin conținutul variat și bogat, volumul al II-lea al „Analelor” se înscrie ca un succes în cultura bulgară.

A. C.

Rubrica „Însemnări” a fost întocmită de : N. Ghinea, G. Iscriu, R. Constantinescu, Gh. Cronț, E. Stănescu, N. Camariano, S. Columbeanu, A. Ioachim, E. Frances, I. Valasochi, L. Demény, A. Constantinescu.

LUCRĂRI APĂRUTE ÎN EDITURA ACADEMIEI R. P. R.

- . * . **Istoria României**, vol. I, 831 p. cu 190 fig. + 16 pl., 45 lei; vol. II, 1159 p. + 20 pl., 45 lei.
- . * . **Din istoria Transilvaniei**, vol. I, ediția a III-a, 336 p. + 15 pl.; vol. II, ediția a II-a, 552 p. + 1 pl. banderolate, 65,60 lei.
- EM. CONDURACHI, *L'archéologie roumaine au xxe siècle*, 104 p. + 18 pl., 7,25 lei.
- G. DAICOVICIU, E. PETROVICI, GH. ȘTEFAN, *La formation du peuple roumain et de sa langue*, 67 p. + 1 pl., 3,25 lei.
- . * . **Studii și materiale de istorie contemporană**, vol. II, 508 p., 21,90 lei.
- . * . **Studii și materiale de istorie modernă**, vol. III, 543 p., 23,50 lei.
- . * . **Dezvoltarea economiei Moldovei între anii 1848 și 1864, Contribuții**, 508 p., 28 lei.
- CRITOBUL DIN IMBROS, *Din domnia lui Mahomed al II-lea. Anii 1451—1467*, ediție de Vasile Grecu, 379 p., 19,60 lei.
- PROCOPIUS DIN CAESAREEA, *Războiul cu goții*, traducere și introducere de H. Mihăescu, 307 p. + 2 pl., 20,40 lei.
- . * . **Istoriile domnilor Țării Românești de Radu Popescu Vornicul**, introducere și ediție critică întocmite de Constantin Grecescu, 340 p., 31 lei.
- . * . **Documente privind Unirea Principatelor**, vol. I, *Documente interne (1854—1857)*, 783 p., 8 pl., 38,30 lei, vol. II, *Rapoartele Consulatului Austriei din Iași (1836—1853)* 552 p., 32,30 lei; vol. III, *Corespondența politică (1855—1859)*, XLXVIII + 703 p., 34 lei.
- . * . **Documente privind istoria României, Răscoala din 1821, Izvoare narative**, vol. V, 628 p., 23,40 lei.
- . * . **Documente privind istoria României. Colecția Eudoxiu de Hurmuzaki (serie nouă), vol. I. Rapoarte consulare ruse (1770—1776)**. Din „Arhiva politică externă a Rusiei” Moscova, 815 p., 43,30 lei.
- CARL GÖLLNER, *Turecia. Die europäische Türkendrucke des XVI Jahrhunderts. I, Band*, 464 p., 26,50 lei.
- . * . **Repertoriul manuscriselor de cronici interne sec. XV—XVIII privind istoria României**, întocmite de I. Crăciun și A. Ilieș, 504 p., 27 lei.

ARHEOLOGIE

- VLADIMIR DUMITRESCU, *Neecropola de incinerare din epoca bronzului de la Cîrna*, 386 p., CLXIII pl., 87 lei.
- D. BERCIU, *Contribuții la problemele neoliticului în România, în lumina ultimelor cercetări*, 594 p. + 15 pl., 80 lei.
- IORGU STOIAN, *Tomitana. Contribuții epigrafice la istoria cetății Tomis*, 384 p., 84,60 lei.
- MIRCEA D. MATEI, *Contribuții arheologice la istoria orașului Suceava*, 184 p. + 1 pl., 17,30 lei.
- . * . **Materiale și cercetări arheologice**, vol. V, 808 p. + 16 pl., 111 lei.
- . * . **Arheologia Moldovei**, vol. II și III, 530 p. + 3 pl., 65 lei.

ERATA

<u>Pag.</u>	<u>rîndul</u>	<u>în loc de :</u>	<u>se va oiti :</u>
222	20 de jos	Guesdes	Guesde
323	16 „ „	1960	1600
339	4 „ „	Стефана	Стефана
348	16 „ „	Сакхтсри	Сакхтсри
351	5 „ „	Рачеи	Рачеи
357	11 „ „	Псрзѣ	Цсрзѣ
358	17 „ „	од Брѣловѣц таа ѡт Брѣловѣц	од Брѣловѣц таа ѡт Брѣловѣц
358	15 „ „	мѣсто	мѣсто
381	21 „ „	1945).	1944).
435	2 „ „	I. Valasochi,	I. Valasoglu,

„Studii“, nr. 2 1964

Revista apare de 6 ori pe an.

Prețul unui abonament este de 90 lei.

În țară abonamentele se fac la oficiile poștale, agențiile poștale, factorii poștali și difuzorii voluntari din întreprinderi și instituții.

Orice comandă din străinătate (numere izolate sau abonamente) se face prin :

C A R T I M E X

Căsuța poștală 134 — 135

București — R. P. Română

sau prin reprezentanții săi din străinătate.